

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Баштанник В. В.

СЛУЖБА І СЛУЖБОВІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ:
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....9

Липовська Н. А.

ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ 16

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Базиляк Н. О.

УПРАВЛІНСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ НІМЕЧЧИНИ.....24

Баштанник А. Г.

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД29

Безус В. О.

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ З УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА МІСТА35

Горник В. Г., Сімак С. В.

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ УКРАЇНИ.....42

Парубчак І. О., Васишин Н. О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ МАСОВОГО СПОРТУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....48

Хожило І. І.

ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА ЯК ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ.....53

Шевченко О. О., Єрьоміна А. Ю., Батицька В. О.

МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД:
ЗЕМЕЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ.....58

Ярошович В. І., Січкач В. А., Гось А. І.

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ
У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ.....63

РОЗДІЛ 4

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Лебеденко О. В.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....68

РОЗДІЛ 5

ПСИХОЛОГІЯ

Агарков О. А.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ЯК СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ВПЛИВАЮТЬ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ ТА СОЦІАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ.....73

Кириченко В. В., Кротюк К. А.

ДИНАМІКА ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ..... 79

Кириченко В. В.

КОНТЕКСТУАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МІЖГРУПОВИХ АТРИБУТИВ «РАДЯНСЬКИЙ» ТА «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ» У ПРИЗМІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ..... 85

Субашкевич І. Р., Бордіян Я. І.

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.....91

Чайкіна Н. О.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПРАЦІВНИКІВ ВИПРАВНОЇ КОЛОНІЇ98

РОЗДІЛ 6

ПРАВО

Барановська Т. В.

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....104

Гловюк І. В.

ПОЛІТИЧНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ТА ВІДВІД ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ110

Іліопол І. М.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ115

Коломоєць Т. О., Легеза Ю. О.

МЕДИЧНИЙ ПРАЦІВНИК ЯК ПУБЛІЧНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....120

Легеза Ю. О., Шевирталов В. С.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....125

Коваленко І. А., Медвідь Л. П.

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СТАТУСУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ.....129

Петренко Н. О.

ПРИНЦИПИ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ.....134

Пришляк М. І., Меленюк В. О.

ЗАХИСНА ФУНКЦІЯ ПРИСЯГИ, ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ОХОРОННОЮ ФУНКЦІЄЮ.....139

Середа О. Г., Красюк Т. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ЗАХИСТУ ВРАЗЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКА.....144

Тарасевич Т. Ю. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКИХ ОРГАНІВ, СТВОРЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ БІОТЕХНОЛОГІЙ: БІОПРИНТИНГ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ.....	150
Хитра А. Я., Татарин І. І. ОБШУК ОСОБИ ЯК СЛІДЧА (РОЗШУКОВА) ДІЯ, ЯКА ПОТРЕБУЄ НЕВІДКЛАДНОСТІ.....	157
Цибульник Н. Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ВИКЛИКАМ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	162
Чернега В. М. ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ГОСПОДАРЬСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА НА ПОЧАТКУ ІІІ ТИСЯЧОЛІТТЯ.....	167
Чернишова В. Ю. THE IMPACT OF COMPLIANCE CULTURE ON THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF PUBLIC ADMINISTRATION	172
 РОЗДІЛ 7 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ	
7.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
Денега V. B. CHANGE OF THE COMPETENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AMIDST DECENTRALIZATION.....	178
Дзюба Т. В. УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	184
 7.2. ПСИХОЛОГІЯ	
Коваленко Є. С. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ БАЗОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	193
Резнік К. О. СПЕЦИФІКА ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ У РІЗНОВІКОВИХ ТА РІЗНОГЕНДЕРНИХ ГРУПАХ ПОЛЩЕЙСЬКИХ.....	198

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Bashtannyk V. V.

SERVICE AND SERVICE RELATIONS IN THE CONDITIONS OF INSTITUTIONAL CHALLENGES:
STATEMENT OF THE PROBLEM OF SCIENTIFIC RESEARCH.....9

Lypovska N. A.

PUBLIC SERVICE RELATIONS IN THE SYSTEM OF DEMOCRATIC GOVERNMENT.....16

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Bazyliak N. O.

MANAGEMENT EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION
OF STATE HUMANITARIAN POLICY IN THE SPHERE OF EDUCATION MODERNIZATION
IN THE MODERN HIGH SCHOOL SYSTEM OF GERMANY.....24

Bashtannyk A. H.

THE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE CONVENTION
FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS.....29

Bezus V. O.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF STRATEGIC DEVELOPMENT
MANAGEMENT IN THE CITY'S HOUSING AND COMMUNAL SERVICES.....35

Hornyk V. H., Simak S. V.

PROBLEMS OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY
AND THEIR IMPACT ON THE SECURITY AND DEFENCE CAPACITY OF UKRAINE.....42

Parubchak I. O., Vasylyshyn N. O.

IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF PHYSICAL EDUCATION
AND DEVELOPMENT OF MASS SPORTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....48

Khozhylo I. I.

HOUSING POLICY AS A PRIORITY FOR THE DEVELOPMENT
OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION.....53

Shevchenko O. O., Yeromina A. Y., Batytska V. O.

THE MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION AT THE LEVEL
OF TERRITORIAL COMMUNITIES: LAND DECENTRALIZATION AND PROVISION
OF SOCIAL SERVICES.....58

Yaroshovych V. I., Sichkar V. A., Hos A. I.

STATE SOCIO-ECONOMIC POLICY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION
OF POWER IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION INTERNATIONAL EXPERIENCE
IN UKRAINE.....63

SECTION 4

PUBLIC ADMINISTRATION IN NATIONAL SECURITY AND PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Lebedenko O. V.

STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL MARKET
AS A COMPONENT OF PROVISION OF NATIONAL SECURITY.....68

SECTION 5

PSYCHOLOGY

Aharkov O. A.

INDIVIDUALITY IN THE DIGITAL AGE: HOW SOCIAL NETWORKS INFLUENCE
SELF-IDENTIFICATION AND SOCIAL BEHAVIOR OF PERSONALITY.....73

Kyrychenko V. V., Krotiuk K. A.

DYNAMICS OF THE VALUE-SENSE SPHERE OF SERVICEMEN IN THE CONDITIONS
OF COMBAT OPERATIONS.....79

Kyrychenko V. V.

CONTEXTUAL-SEMANTIC DIFFERENTIATION OF INTERGROUP ATTRIBUTES «SOVIET»
AND «EUROPEAN» IN THE PRISM OF ETHNO-NATIONAL PERCEPTION OF UKRAINIANS.....85

Subashkevych I. R., Bordiian Y. I.

COPING STRATEGIES FOR OVERCOMING STRESS AMONG YOUTH STUDENTS.....91

Chaikina N. O.

PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF PERSONAL ADAPTATION POTENTIAL
ON THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF PENAL COLONY EMPLOYEES.....98

SECTION 6

LAW

Baranovska T. V.

PREVENTING AND COUNTERING CRIMINAL OFFENSES AGAINST GERMANY'S
ECONOMIC SYSTEM: LEGAL ANALYSIS OF CRIMINAL LEGISLATION.....104

Hloviuk I. V.

POLITICAL NEUTRALITY OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AND THE CHALLENGING
OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEM ISSUES.....110

Iliopol I. M.

THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING THE MAIN CATEGORIES
OF APPEALS IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE.....115

Kolomoiets T. O., Leheza Y. O.

A MEDICAL WORKER AS A PUBLIC SERVANT: THE EXPERIENCE OF UKRAINE
AND FOREIGN COUNTRIES.....120

Leheza Y. O., Shevyrtalov V. S.

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE PROCESSES OF SOCIAL INTEGRATION
OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE.....125

Kovalenko I. A., Medvid L. P.

THE ESSENCE AND MEANING OF THE STATUS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES
AS A CONSTITUTIONAL AND LEGAL CATEGORY.....129

Petrenko N. O.

PRINCIPLES OF ARBITRATION PROCEEDINGS IN THE ALTERNATIVE DISPUTE
RESOLUTION SYSTEM.....134

Pryshliak M. I., Meleniuk V. O.

THE PROTECTIVE FUNCTION OF THE OATH AND ITS RELATION TO THE SECURITY FUNCTION...139

Sereda O. H., Krasiuk T. V.

SOME ISSUES OF THE SPECIAL REGIME FOR THE PROTECTION
OF THE EMPLOYEE'S SENSITIVE PERSONAL DATA.....144

Tarasevych T. Y.

LEGAL REGIME FOR THE USE OF HUMAN ORGANS CREATED WITH
THE HELP OF BIOTECHNOLOGY: BIOPRINTING IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES.....150

Khytra A. Y., Tataryn I. I. SEARCH OF A PERSON AS AN INVESTIGATOR (SEARCH) ACTION THAT REQUIRES URGENTNESS.....	157
Tsybulnyk N. Y. ADMINISTRATIVE AND PREVENTIVE MEASURES AGAINST MODERN CHALLENGES IN THE STATE SECURITY SECTOR.....	162
Cherneha V. M. GAINS, PROBLEMS, AND PERSPECTIVES OF UKRAINIAN COMMERCIAL PROCEDURE STUDIES IN THE EARLY 3 ^D MILLENNIUM	167
Chernyshova V. Yu. THE IMPACT OF COMPLIANCE CULTURE ON THE EFFECTIVENESS OF THE FUCTIONING OF PUBLIC ADMINISTRATION	172
 SECTION 7 YOUNG SCIENTIST PAGE 7.1. PUBLIC ADMINISTRATION	
Deneha V. B. CHANGE OF THE COMPETENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AMIDST DECENTRALIZATION.....	178
Dziuba T. V. IMPROVEMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISM FOR THE FUNCTIONING OF THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY UNDER MARITAL LAW IN UKRAINE.....	184
 7.2. PSYCHOLOGY	
Kovalenko Y. S. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF BASIC BELIEFS OF MILITARY OFFICERS.....	193
Reznik K. O. SPECIFICITY OF EMOTIONAL EXPERIENCES IN VARIOUS AGE AND VARIOUS GENDER GROUPS OF POLICE OFFICERS.....	198

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.1>

Баштанник Віталій Володимирович,
доктор наук державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-5969-3620

СЛУЖБА І СЛУЖБОВІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

SERVICE AND SERVICE RELATIONS IN THE CONDITIONS OF INSTITUTIONAL CHALLENGES: STATEMENT OF THE PROBLEM OF SCIENTIFIC RESEARCH

Стаття присвячена аналізу сучасної теоретико-методологічної основи службової діяльності в контексті інституціональних викликів в системі публічного управління України. Проаналізовано сучасні тенденції формування і змістовного наповнення інституту службової діяльності і систематизації сучасних нормативних визначень поняття «служба». Визначено основні інституційні виклики в системі проходження служби і службової діяльності, що детермінуються поняттями: 1) мінливість (variability); 2) несталість (changeability); 3) несумісність (inconsistency); 4) ненадійність (uncertainty); 5) чергування (циклічність) (vicissitude); 6) неспроможність (inequality).

У статті проаналізовано особливості і тенденції розвитку сучасної моделі службової діяльності, визначено особливості такої діяльності в умовах збройної агресії росії проти Української Держави, запровадження правового режиму воєнного стану, трансформації всієї системи публічного управління. Наголошено на важливості визначення засад управлінської діяльності у принципово нових умовах державотворення. Важливим завданням при цьому виступив аналіз складових сучасних державноуправлінських реформ, їх раціональність з позиції ствердження суверенної і незалежної України. Обґрунтовано доцільність раціоналізації таких реформ з позицій респонсивності публічного управління загалом, та своєчасності запропонованих засад конституційних реформ.

У такому контексті важливим напрямом дослідження у статті виступає актуалізація розробки і впровадження начальної дисципліни «Службове право», у межах якої особливу увагу приділено проблематиці службових відносин, службової відповідальності, а також аналізу особливостей службових відносин в умовах правового режиму воєнного стану. Наголошено, що використання неправильних методик визначення векторів інституціональних реформ може привести до поступової стагнації реформ в системі публічної служби. Водночас, в умовах запровадження правового режиму воєнного стану потребує особливої уваги реалізація одна із визначальних функцій державного управління – організація раціональної системи публічної служби.

Ключові слова: державне управління, публічне адміністрування, інститути управління, інститути публічної влади, публічна служба, служба, службова діяльність, службові відносини.

The article is devoted to the analysis of the modern theoretical and methodological basis of official activity in the context of institutional challenges in the public administration system of Ukraine. Modern trends in the formation and meaningful filling of the institute of official activity and systematization of modern normative definitions of the concept of «service» are analyzed. The main institutional challenges in the system of passing the service and official activity determined by the concepts: 1) variability; 2) changeability; 3) inconsistency; 4) uncertainty; 5) vicissitude; 6) inability.

The article analyzes the features and trends of the development of the modern model of official activity, identifies the features of such activity in the conditions of Russia's armed aggression against the Ukrainian State, the introduction of the legal regime of martial law, and the transformation of the entire system of public administration. The importance of defining the principles of management activity in fundamentally new conditions of state formation is emphasized. An important task at the same time was the analysis of the components of modern public administration reforms, their rationality from the standpoint of affirming

sovereign and independent Ukraine. The expediency of rationalizing such reforms from the standpoint of the responsiveness of public administration in general, and the timeliness of the proposed principles of constitutional reforms are substantiated.

In this context, an important direction of research in the article is the actualization of the development and implementation of the initial discipline «Service law», within which special attention is paid to the problems of service relations, service responsibility, as well as the analysis of the peculiarities of service relations under the conditions of the legal regime of martial law. It is emphasized that the use of incorrect methods for determining the vectors of institutional reforms can lead to gradual stagnation of reforms in the public service system. At the same time, in the conditions of the introduction of the legal regime of martial law, the implementation of one of the defining functions of state administration - the organization of a rational system of public service – requires special attention.

Key words: *state administration, public administration, institutions of administration, institutions of public power, public service, service, official activity, official relations.*

Постановка проблеми. Функціонування системи державного управління в умовах воєнного стану потребує вирішення основних проблем службових відносин, що складаються в складних адміністративних системах. Особливої уваги потребують дослідження основних категорій службового права, сутності форм і методів службової діяльності в Україні, складного комплексу теоретичних положень щодо особливостей службових відносин в діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, а також організаційних відносин недержавних організацій, установ та підприємств.

Особливості функціонування правового режиму воєнного стану в Україні в умовах протидії збройній агресії РФ проти України вимагає значних інституціональних змін у загальній моделі службових відносин в Україні, що визначені:

– невизначеним (суперечливим) статусом керівників і посадових осіб органів влади, додатково обумовленим поняттям «набуття правового статусу» в умовах воєнного стану;

– функціонуванням багатофункціональної моделі державного управління в умовах воєнного стану, детермінованої наявністю декількох центрів прийняття і реалізації державноуправлінських рішень, подвійним нормативно-правовим статусом органів влади

– частковою зміною функцій і повноважень органів місцевого самоврядування, встановлених законами України;

– актуалізацією службових відносин в системі Збройних Сил України, державних правоохоронних органів, органів судової влади тощо, визначених законами України щодо організації діяльності та відповідними дисциплінарними статутами.

Фактично, мова йде про трансформацію сутності теоретичних та методологічних основ службової діяльності, характерних особливостей забезпечення службових відносин на національному, місцевому та регіональному рівнях, зокрема, у контексті сучасних організаційних процесів в системі державного управління; орга-

нізаційно-правових засад діяльності інститутів спеціалізованої державної служби; раціоналізації змісту поняття «публічна служба». Введення правового режиму воєнного стану посилює проблему розмежування та інтеграцію складових національної системи службових відносин – адміністративні посади, політичні посади, патронатні посади, посади керівників та заступників керівників місцевих державних адміністрацій, публічно-службовий статус суддів, прокурорів, працівників державних правоохоронних органів. Разом з тим, формування місцевих військових адміністрацій визначило проблемну сферу забезпечення в сфері службової діяльності елементів військової та цивільної служби.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці вчених, які досліджували концептуальні засади реформування сучасного державного управління: А. Баштанник, Є. Бородіна, К. Ващенко, Н. Липовської, Т. Маматової, Є. Романенка, В. Соловійова, С. Сороки, О. Сушинського, В. Тертички, І. Хожило, І. Чикаренко та ін. Варто вказати також наукові роботи І. Лозицької, А. Новака, Ф. Рагімова, М. Сачко, у межах яких досліджено інституціональні реформи в Україні у контексті формування нової парадигми державного управління – ствердження України як європейської держави.

Варто вказати також на дослідницькі підходи Н. Липовської у контексті формування сучасної методології аналізу особливостей службових відносин, що виявляється у формалізації інституціонального комплексу служби як системи інституцій, інститут державних соціальних послуг, правовий, соціальний, соціокультурний, організаційно-управлінський, економічний, інформаційно-комунікативний, інтелектуально-духовний інститути [1]. Н. Липовська запропонувала формалізувати сучасний підхід до проблем державно-службових відносин через концепт системогенезу державної служби [2].

Важливо вказати на правову парадигму службових відносин, запропоновану Т. Коломоєць,

і формалізовану шляхом розробки інтегрованого підходу до інституту службового права. Зокрема, запровадження терміну «службове право» у контексті загального змісту адміністративно-правового забезпечення діяльності органів влади, розробка предметної сфери та понятійного апарату у сфері службового права. Наукова дискусія, запропонована Т. Коломоєць щодо доцільності виокремлення службового права в системі інститутів права, продовжена у працях багатьох дослідників. Ми повністю підтримуємо позицію Т. Коломоєць щодо можливості розгляду службового права як невід'ємного складника професійного навчання публічних службовців, визначення дисципліни «Службове право» основною складовою процесу підготовки здобувачів вищої освіти в українських ЗВО, та у цілому – актуалізації процесу підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців на основі розробки навчально-методичного забезпечення [3; 4].

На нашу думку, головною метою включення дисципліни «Службове право» в освітньо-професійні програми підготовки – формування у здобувачів вищої освіти необхідних знань щодо основних категорій службового права, сутності форм і методів державної служби в Україні, складного комплексу теоретичних положень службової діяльності інших державних органів, а також організаційних відносин недержавних організацій, установ та підприємств; сприяння розуміння сутності спеціальних правових режимів забезпечення службової дисципліни на місцевому та регіональному рівнях в умовах воєнного стану, вміння розрізняти правові механізми забезпечення службової діяльності,

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління доповнити існуючі розробки у сфері функціонування системи службових відносин в Україні в умовах воєнного стану. Для досягнення мети важливо вирішити такі завдання: систематизувати підходи щодо концептуалізації змісту інституту службового права; напрацювати теоретичні та методологічні основи службового права, тенденції розвитку службових відносин та забезпеченні належного рівня службової діяльності; дослідити виклики і загрози впливу інституціональних змін у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Поняття службового права є в сучасній науці достатньо розробленим з позицій вузького розуміння служби у межах терміну «державна служба», а також терміну «публічна служба»,

визначеного Кодексом адміністративного судочинства України. Втім, як базове поняття, державна служба у форматі положень Закону України «Про державну службу» є досить обмеженою категорією: «державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством» [5].

Вочевидь, законодавець вирішив максимально інтегрувати зміст державно-службових відносин. Втім, численні обмеження суб'єктів владних повноважень, на яких розповсюджується дія даного закону, не дозволяє розширити предметну сферу державно-службових відносин на його основі. Наявні на сьогодні алгоритми вживання терміну «публічна служба» як варіанту запровадження нової моделі службових відносин виправдує себе лише частково. На нашу думку, за таких обставин положення Закону України «Про державну службу» в редакції 1993 року з позицій інституціонального контексту були більш виправданими: Стаття 1. Державна служба і державні службовці. Державна служба в Україні - це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Такі особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження [6].

Загалом, з позицій сучасного політико-правового підходу будь-яка служба – це конкретний обов'язок, визначений посадою, унормована стандартами і регламентами професійна діяльність

осіб, які обіймають посади державної служби, щодо практичного виконання завдань і функцій, одержують заробітну плату за свою діяльність. Так само мова йде про відбування певного обов'язку (добровільно чи примусово), працю, заняття як засіб існування, виконання певного обряду або ритуалу. На побутовому рівні досить часто термін служба вживається 1) відслужити службу; 2) відбутися строк військової служби; 3) стати непридатним внаслідок тривалого користування; вийти з ладу; 4) нести службу, проходити службу – виконувати певну роботу, обов'язки, доручення тощо; Службу служити: а) робити що-небудь корисне, потрібне, необхідне комусь, чомусь; б) мати певне значення, виконувати свою роль, своє призначення, або виконувати послугу для когось.

Такі варіанти розуміння служби, службових відносин є достатньо загальним, разом з тим, важливо вказати на особливості визначення служби і службової діяльності як відповідного обов'язку при перебуванні на визначених законом посадах або службі. Зокрема, такий зміст міститься у текстах присяги при вступі на посаду. Зокрема, військова присяга передбачає відповідні обов'язки: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаю на військову службу і урочисто клянусь народу України завжди бути вірним і відданим йому, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно дотримуватись Конституції і законів України, зберігати державну і військову таємницю. Я клянусь захищати Українську державу, непохитно стояти на сторожі її свободи і незалежності. Я присягаю ніколи не зрадити народу України» [7].

При вступі на посаду Президента України офіційно проголошується присяга: «Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі» [8].

Стаття 36 Закону України «Про державну службу» встановлює такий текст присяги: «Особа, призначена на посаду державної служби вперше, публічно складає Присягу державного службовця такого змісту: «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права, свободи

і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої обов'язки» [6].

При прийнятті на посаду посадової особи місцевого самоврядування приймається присяга: «Стаття 11 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити громаді та народові України, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, сприяти втіленню їх у життя, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, сумлінно виконувати свої посадові обов'язки» [9].

При вступі на посаду судді проголошується така присяга: «Стаття 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя [10].

При призначенні на посаду поліцейського проголошується така присяга: «Стаття 64 Закону України «Про Національну поліцію». Присяга працівника поліції. 1. Особа, яка вступає на службу в поліції, складає Присягу на вірність Українському народові такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» [11].

Вважаємо, що першоосновою службової діяльності і служби всіх службових осіб є служіння народу України та Українській державі на основі принципів, визначених Конституцією України та законами України. Саме тому в широкому розумінні службова діяльність (служба) є загальним поняттям для службових осіб. Службовою особою (стаття 18 Кримінального Кодексу України) визначаються «особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самовряду-

вання, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом». Разом з тим, ця ж стаття розширює перелік службових осіб «Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [12].

Фактично, у межах національного законодавства надано завершений перелік службових осіб, й саме тому можемо встановити зміст службово-правових відносин: службово-правові відносини – це тип суспільних відносин, які встановлюються, детермінуються та регулюються нормами національного права; виникають, розвиваються та припиняють свою дію в конкретному сегменті службового простору між суб'єктами службового права, які відповідно норм законодавства наділені службово-правовими правами й обов'язками; обумовлені змістом респонсивності, супервентності та пропорційності.

В умовах правового режиму воєнного стану та системних реформ службово-правові відносини можуть зазнавати негативного впливу в контексті інституціональних викликів в системі державного управління (управління державними справами). Зокрема, це:

1) мінливість (*variability*) – властивість, обумовлена нестабільним нормативно-правовим статусом суб'єкта таких відносин, наявністю формату «подвійного статусу» службових осіб;

2) несталість (*changeability*) – властивість, обумовлена наявністю тих чи інших форматів реалізації службово-правових відносин, відсутністю стратегії розвитку певного суб'єкта службово-правових відносин; при цьому наявність загальносистемної стратегії реформування не визначає сталість системи;

3) несумісність (*inconsistency*) – властивість, що визначає інституціональну суперечність, іманентно властиву службово-правовим відносинам, що складаються між суб'єктами різних підсистем, регулювання яких передбачає різні адміністративні процедури; при цьому блокується діяльність в усіх складових таких підсистем або проявляється режим субординації;

4) ненадійність (*uncertainty*) – властивість, що визначає базову проблему більшості суб'єктів службово-правових відносин – відсутність довіри щодо поведінки суб'єкта відносин у кризових ситуаціях, висока ймовірність переходу до «ручного» управління;

5) чергування (циклічність) (*vicissitude*) – властивість, що визначає дискретність прояву базових функцій суб'єкта відносин, чергування адміністративних режимів, чергування стабільного та нестабільного режиму функціонування; при цьому таке чергування передбачене як прояв управлінських дій у певній послідовності;

6) неспроможність (*inequality*) – властивість службово-правових відносин, що характеризується нездатністю суб'єкта таких відносин досягти управлінського результату у визначений строк, оскільки початкові умови формування системи службово-правових відносин не були чітко визначені.

Загальний управлінський ефект полягає у реакції системи службово-правових відносин на такі інституціональні виклики. Разом з тим, на першому етапі визначення завдань службової діяльності завжди виступає формування системи службово-правових відносин, розробка завдань, функцій і повноважень суб'єктів службово-правових відносин, напрямів їх взаємодії та раціоналізація нормативно-правового регулювання. Також важливо сформулювати систему принципів службово-правових відносин, що дозволить забезпечити реалізацію норм службового права, втілити правила поведінки (приписи) суб'єктів службово-правових відносин у діяльність суб'єктів службових відносин, що перебувають у сфері регулювання службового права. Як і в адміністративному праві, реалізація норм службового права досягається шляхом: 1) виконання – активна поведінка суб'єктів, що здійснюється незалежно від

їх бажання; 2) дотримання – пасивна поведінка, яка полягає в утриманні від заборонених діянь; 3) застосування – це діяльність державних органів з реалізації правових норм стосовно конкретних випадків; 4) використання – активна поведінка суб'єктів щодо здійснення прав (подавати чи ні скаргу). Такі характеристики є інтегрованими для всіх видів служби (службової діяльності).

Важливо також вказати на особливу статусну характеристику службових осіб – службові повноваження, що виступають відповідними обов'язками, встановлені законами України та регламентовані іншими нормативно-правовими актами, або міжнародними угодами, покладаються на конкретну особу для здійснення службової діяльності, і як додаткова ознака – такі повноваження надають відповідні переваги для ефективності службової діяльності. Загальна дискусія щодо переліку таких службових повноважень у первинному нормативно-правовому акті та розширенні службових повноважень у підзаконних актах регулюється на основі принципів пропорційності та субсидіарності. Очевидно, що загальне завдання службового права у такому випадку – дослідження характерних особливостей службової діяльності на основі норм національного і міжнародного права, що регламентують таку діяльність та підвищення якості службової діяльності в умовах сучасного реформування публічного управління.

Поняття «служби» та «службової діяльності» виступають базовими інституціональними характеристиками державної служби загалом. При цьому варто вказати на основні проблеми для розвитку і становлення службового права як самостійної дисципліни у межах освітньо-професійних програм спеціальності «Публічне управління та адміністрування»:

по-перше, нерозробленість сучасної науки державного управління щодо періодизації становлення й розвитку службового права в Україні, власне інституту державної служби, невиправдане застосування поняття «публічний службовець» за відсутності нормативно-правового акту, що встановлює таке поняття;

по-друге, відсутність чіткого розкриття генезису понять «служба», «служба особливого характеру», «служба спеціального характеру», «мілітаризована служба», «службове право України», «службово-правовий статус», «правові засади діяльності службовців», «службовий процес», «службові відносини», оскільки відсутня стандартизована юридична конструкція, на основі якої визначені наведені категорії;

по-третє, невизначеність функцій, принципів, стандартів і регламентів службового права, відповідно – відсутність належних кваліфікаційних ознак службових відносин, відповідно – потреба застосування норм інших галузей науки, та інших галузей права;

по-четверте, наявна методологія науки державного управління недостатньо наповнена комплексом методів правового регулювання, належних до методології службового права, що не дозволяє сформувати системну державноуправлінську платформу службових відносин;

по-п'яте, розмитий інституціональний зміст координації, субординації та реординації в системі службових відносин, формування таких режимів за загальним алгоритмом науки адміністративного права;

по-шосте, надмірна етатизація службового права, домінування концепту «служіння державі» над концептом «служіння народу», недоречна диверсифікація видів служб без належного законодавчого закріплення тощо.

На нашу думку, важливо в умовах правового режиму воєнного стану забезпечити функціонування інтегрованої моделі службової діяльності в публічному секторі на основі норм законодавства. Це передбачає уточнення категорії «правовий статус» службових осіб в системі органів державної влади, виключно на основі закріплення такого статусу в нормативно-правових актах. Разом з тим, варто дотримуватися юридичної практики вживання лише тих понять і категорій, які прямо визначені законами України.

Висновки. Сучасне службове право є важливою підгалуззю адміністративного права, яке забезпечує функціонування головних інститутів службових відносин. Власне дисципліна «Службове право» сприяє підготовці фахівців у сфері публічного управління та адміністрування, адже здобувачі вищої освіти отримують теоретичні знання і практичні навички в сфері службових відносин, спеціальні знання у сфері службової діяльності та службової відповідальності. При цьому здобувачі оволодіють знаннями щодо формування ідеології «служіння народові», виховання неухильної поваги до закону, дотримання законності у всіх формах службової діяльності, відповідальності за порушення прав і свобод людини і громадянина.

Нагальним завданням сучасної науки державного управління виступатиме розробка теоретичної основи дослідження служби і службових відносин в системі органів державної влади і місцевого самоврядування, службової діяльності

і службових обмежень, а також зловживання владою або службовим становищем. Так само важливим завданням сучасної науки виступає систематизація поняття «службовий статус» (на основі поняття «правовий статус службовця»). При цьому важливо доповнити сучасні дослідження даної теми аналізом зарубіжного досвіду органі-

зації державної служби. Також з позицій науки державного управління варто сформулювати самостійний дослідницький напрям щодо інституціоналізації службових відносин на основі сучасних правових норм з метою уникнення фрагментації і дискретності інституту служби в системі державної влади і місцевого самоврядування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Липовська Н.А. Інтерпретація концепту «державна служба»: методологічна полеміка. *Держ. упр. та місц. самоврядування: зб. наук. пр.* Вип. 3 (10). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2011_3/11lnasmp.pdf
2. Липовська Н.А. Системогенез державної служби: теоретичні підходи. Режим доступу: http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/dums_konf_2015/pdf/510.pdf
3. Коломоець Т.О. Службове право – це самостійна галузь права чи елементи системи адміністративного права? Питання адміністративного права. Кн. 2 / відп. за вип. Н.Б. Писаренко. Харків: ООО «Оберіг», 2018. С. 131–140.
4. Коломоець Т.О. Службове право як невід’ємний складник професійного навчання публічних службовців. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph.* Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 149–166.
5. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3724 *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1993, № 52, ст. 490.
6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889 від *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2016, № 4, ст. 43.
7. Про військову службу і військовий обов’язок: Закон України від 25 березня 1992 р. №2232. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 27, ст. 385.
8. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07 червня 2001 року № 2493. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 33, ст. 175.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 № 1402. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 31, ст. 545.
11. Про Національну поліцію : Закон 15 липня 2015 року від № 580 *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 40-41, ст. 379.
12. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст. 131.

УДК 351.88::327.7::341.11

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.2>

Липовська Наталія Анатоліївна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-9288-4733

ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

PUBLIC SERVICE RELATIONS IN THE SYSTEM OF DEMOCRATIC GOVERNMENT

У статті розглянуто особливості розвитку публічно-службових відносин в системі демократичного врядування в Україні. Авторка наголошує, що безпрецедентне єднання народу та влади надає державно-службовим відносинам публічного характеру, підвищує рівень відкритості та довіри в суспільстві за сучасних умов.

Встановлено, що в умовах високої невизначеності демократичного політичного процесу діяльність системи управління має особливе значення: працівники органів державної влади та місцевого самоврядування покликані вирішувати соціальні конфлікти, що виникають на основі зіткнення різних соціальних інтересів, що є умовою стабільності суспільства.

Доведено, що ступінь публічності служби залежить від ступеня розвитку суспільства. Необхідною умовою в рамках реалізації функцій будь-якої служби (державної, самоврядної, недержавної тощо) є нормальна взаємодія політичної влади і суспільства.

Відкритість і публічність публічних осіб (суб'єктів публічного права) в межах як державної, так і недержавної служби підносяться до принципу.

Показано, що будь-який вид публічних послуг повинен ґрунтуватися на балансі публічності та конфіденційності. Участь у публічному управлінні державою, а також тими організаціями, в яких вони служать, сприяє зростанню соціальної активності, що є нормою для будь-якої демократичної держави.

На думку автора, з функціональної точки зору публічна служба включає в себе всі види діяльності з виконання громадських завдань, а з точки зору роботи з персоналом – всі види соціальних відносин в сфері публічної служби, існуючі між фізичними особами та власниками публічного права як роботодавця.

Особливе значення в цьому контексті має питання різноманітності публічної служби у зв'язку з різноманітністю публічної та службової діяльності і різним обсягом повноважень видів публічної служби і статусом публічних службовців, тобто за змістом повсякденного виконання покладених на них повноважень.

Ключові слова: публічно-адміністративні відносини, публічне управління, публічна служба, публічні службовці.

The article examines the peculiarities of the development of public-service relations in the system of democratic governance in Ukraine. The author emphasizes that the unprecedented unity of the people and the authorities gives public service relations a public character, increases the level of openness and trust in society under modern conditions.

It has been established that in the conditions of high uncertainty of the democratic political process, the activity of the management system is of particular importance: employees of state authorities and local self-government are called to resolve social conflicts that arise on the basis of the clash of various social interests, which is a condition for the stability of society.

It has been proven that the degree of publicity of the service depends on the degree of development of society. A necessary condition for the implementation of the functions of any service (state, self-governing, non-state, etc.) is the normal interaction of political power and society.

Openness and publicity of public persons (subjects of public law) within the limits of both state and non-state service are elevated to a principle.

It is shown that any type of public service should be based on a balance of publicity and confidentiality. Participation in the public administration of the state, as well as the organizations in which they serve, contributes to the growth of social activity, which is the norm for any democratic state.

According to the author, from a functional point of view, public service includes all types of activities for the performance of public tasks, and from the point of view of working with personnel – all types of social relations in the field of public service, existing between individuals and owners of public law as an employer.

Of particular importance in this context is the issue of the diversity of the public service in connection with the variety of public and official activities and the different scope of powers of the types of public service and the status of public servants, that is, according to the content of the day-to-day performance of the powers entrusted to them.

Key words: public-administrative relations, public administration, public service, public servants.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших проблем, з якими зараз стикається Україна, є необхідність вибору механізму влади, який дозволяє найбільш повно враховувати інтереси громадян, забезпечує справжню демократію і водночас сприяє ефективному процесу управління, спрямованому на створення умов для поліпшення якості життя в країні в умовах надзвичайних викликів, пов'язаних зі збройною агресією росії. Згідно з Конституцією України, саме народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Народ здійснює свою владу як безпосередньо, так і через органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Ця ідея закладена в основу нового розвитку як представницької, так і прямої демократії в Україні. У той же час Конституція України визначає її як соціальну державу, в якій якість життя повинна стати абсолютним пріоритетом. Безпрецедентне єднання народу та влади надає державно-службовим відносинам публічного характеру, підвищує рівень відкритості та довіри в суспільстві.

Аналіз наукових досліджень. Відносини в сфері публічної служби є предметом не тільки публічноуправлінських, а й адміністративно-правових досліджень. Однією з перших звернулася до цієї проблеми Л.Р. Біла-Тіунова, яка зазначила, що у предметі адміністративного права слід розглядати управлінські відносини у системі та у структурі державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [1, с. 21]. У той же час В.Б. Авер'янов визначив, що до предмету адміністративного права входять, зокрема, відносини, що формуються у процесі внутрішньої організації та діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій, а також у зв'язку з проходженням державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [2, с. 71].

На думку О. Бедного, публічно-службові відносини слід розглядати як окрему складову предмету адміністративного права, яка має допоміжний характер щодо публічно-управлінських та публічно-сервісних відносин. Основним призначенням адміністративно-правового регулювання публічно-службових відносин необхідно вважати визначення необхідних меж та засобів здійснення публічноадміністративної (управлінської та сервісної) діяльності через повсякденну професійну

діяльність корпусу службовців. При цьому, такі відносини опосередковують як статус цих службовців, так і проходження служби [3, с. 90]. Суспільні відносини щодо публічної служби розглядаються дослідниками як правові відносини, для регулювання яких застосовується виключно законодавче регулювання [4, с. 47]. Проте ця тема ще не достатньо висвітлена у наукових джерелах. Як правило, дослідники обмежуються більш вузькою категорією «державно-службові відносини» [4, с. 47–51].

Мета статті – розглянути публічно-службові відносини в системі демократичного врядування.

Виклад основного матеріалу. При сучасному розумінні влади важливим стає співвідношення в політичному процесі прямої (прямої) і представницької (опосередкованої) демократії, а також політичного керівництва суспільними процесами та їх адміністративної організації.

За багато століть розвитку представницької демократії були виявлені як позитивні, так і негативні сторони. До останніх відносяться: відсутність точної швидкості процесу створення законів, труднощі в з'єднанні інтересів різних соціальних верств і груп, недостатня кваліфікація «представників» для створення якісних нормативних актів демократичних держав. Саме органи державної влади при відповідних політичних, економічних і соціальних умовах здатні з високим ступенем точності висловлювати думку і волю великих мас людей і великих соціальних спільнот, збалансувати і стримувати виконавчу владу.

В умовах високої невизначеності демократичного політичного процесу діяльність системи управління має особливе значення: працівники органів державної влади та місцевого самоврядування покликані вирішувати соціальні конфлікти, що виникають на основі зіткнення різних соціальних інтересів, що є умовою стабільності суспільства.

Поступовий розвиток держав, еволюція систем публічного управління, ускладнення структури адміністративного апарату і швидке проникнення держави в усі сфери людського життя також поклали початок поступовій еволюції понять, що характеризують систему спеціальної служби, здійснювану в інтересах держави (тобто влади) або суспільства яка, відповідно, визначається як державна або публічна.

Перші дослідження державного управління, наприклад, давньоіндійське вчення Арташастри, концептуалізували синкретицизм, характерний для суспільств, які перейшли від постзахідних форм організації до державності. Світ повернувся до синкретизму в дуже своєрідній формі, складаючи саму технологію управління.

Система державного управління, відокремлена від домашнього господарства, побудована на нормах і цінностях, що формують інститути, здатна контролювати і кондиціонувати практично кожну дію незалежної території, що забезпечує функціонування держави і суспільства.

У другій половині ХХ століття була розроблена і частково реалізована теорія держави загального добробуту, науково-технічна революція дозволила підвищити ефективність людської діяльності, глобалізації та розвитку держави загального добробуту.

Вона мінімізує трансакційні витрати, а в новій системі координат сучасна держава так чи інакше регулює всі сфери життя суспільства, контролює всі соціальні процеси і на основі аналізу інформації вживає відповідних заходів для вирішення тих чи інших проблем.

Очевидно, що в цих умовах ряд напрямків діяльності системи управління не вписується в поняття «державне управління» і «державна служба»; насправді значення цих понять передбачає досить вузьке поле діяльності для реалізації особливих функцій політичної системи суспільства. Роль держави в них поступово зростала протягом другої половини ХІХ і всього ХХ століття і досягла свого апогею в кінці останніх ста років з появою і поширенням явища соціального суверена. Більше того, суспільство в більшості випадків вимагає від держави участі в забезпеченні параметрів якості життя.

Очевидно, що соціальна держава має на увазі необхідність створення системи управління не тільки суто політичною, не тільки і не стільки системою державного управління, що характеризується жорсткою ієрархією норм і правил, політичних смислів та інститутів, але і системою державного управління, що здійснюється державною службою, в рамках якої представники певних сфер діяльності набули статусу державного (публічного) працівника – представника держави, що представляє державну політику.

Суспільно-політична влада покликана діяти в інтересах виборця, еманациєю якого вона є. Як держава вона характеризується наявністю спільних соціальних інтересів і цілей, що породжують «спільні вчинки».

Зовнішня команда потребує «керівництва». Природно, що через виникаючий розподіл праці: кожен не може зробити все. Робота управління колективом відокремлена від іншої праці. Органи і посадові особи, створені державним колективом, покликані розвивати, реалізовувати і захищати свої загальні, не приватні, а суспільні інтереси, на основі яких формується громадський колектив. Однак поряд зі спільними (соціальними) інтересами члени суспільного колективу мають свої особисті і групові (групи всередині колективу) інтереси (в організованому державою суспільстві країни), вимагають регулювання, координації, пом'якшення наслідків і ліквідації.

Володіючи деякими з найбільш загальних особливостей, публічна політична влада в різних суспільних колективах неоднакова. За певних умов (наприклад, у разі агресії, у боротьбі з міжнародним тероризмом) Організація Об'єднаних Націй може застосовувати обов'язкові політичні рішення щодо суверенних держав. По-друге, це публічна політична влада держави.

Держава, її органи влади і органи виступають в якості представників всього організованого державою суспільства. По-третє, це влада громади. Це, як правило, влада відносно невеликого територіального колективу, який підпорядковується питанням місцевого значення.

Така влада діє в межах об'єднання і регулює відносини всередині нього на підставі своїх статутів, а основні відносини зовнішнього об'єднання регулюються законом.

Таким чином, у конкретних громадських колективах, що належать до одного і того ж різновиду, суспільно-політична влада неоднакова.

З вищесказаного видно, що публічна влада є більш емним поняттям, ніж народна влада, оскільки включає в себе ідею суверенітету народу як джерела влади і в той же час визначає шляхи її реалізації. Навіть якщо вони хочуть зрозуміти проблему, вони не завжди можуть це зробити, тому що кожна окрема людина не є експертом з усіх питань.

Влада як явище притаманна будь-якому колективу, але за своєю природою вона статична. Для того, щоб стати активним процесом, спрямованим на певний об'єкт, необхідно застосовувати низку функцій.

- функція управління реалізується самим колективом (громадські збори в територіальних громадах);

- вона відокремлена від колективу, і колектив передає її (повністю або частково) органам і особам, виділеним колективом для здійснення влад-

них (управлінських) функцій, однак останні часто можуть самі призначати такі функції.

У другому випадку створюється особлива група людей – публічних службовців, з одного боку, які є членами цього колективу, а з іншого боку, вони відокремлені від нього.

Публічне управління може здійснюватися за умови прийняття певних політичних рішень щодо їх віднесення до публічної сфери в наступних видах діяльності:

- суспільно-політичні (в органах державної влади, місцевого самоврядування, в громадських об'єднаннях тощо);

- виробничо-економічне (створення матеріальних цінностей, надання послуг);

- духовно-просвітницькі (створення нематеріальних благ – духовних цінностей – написання книг, статей, картин, постановки театральних вистав, розробка сценаріїв, проведення релігійних і релігійних заходів та ін.);

- соціально-культурна (освіта, охорона здоров'я, спорт тощо).

Публічне управління має свої різновиди, які можуть бути включені в сферу публічної служби.

Сам термін «служба» трактується одночасно як вид загальнокорисної людської діяльності, як професійна діяльність певного контингенту осіб (службовців) при організації виконання і практичної реалізації повноважень державних, громадських та інших соціальних структур.

Таким чином, сервіс як вид професійної діяльності був введений в різні соціальні системи як необхідний фактор нормальної організації життя суспільства.

«Публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування. [5, п. 15, ст. 3]

Термін «публічний» (від латинського «publicus») означає відкритий, публічний; не приватний. Оскільки служба є одним з різновидів суспільно-політичної діяльності в суспільстві, вона носить публічний характер.

Ступінь її публічності залежить від ступеня розвитку суспільства. Необхідною умовою в рамках реалізації функцій будь-якої служби (державної, самоврядної, недержавної тощо) є нормальна взаємодія політичної влади і суспільства.

Успіху не буде без підтримки суспільства. Навпаки, суспільство без участі держави не зможе

проводити реформи, оскільки для цього потрібні матеріальні та фінансові ресурси, отримані від податків державою, а також владний адміністративний ресурс. Держава і громадянське суспільство невіддільні один від одного.

Відкритість і публічність публічних осіб (суб'єктів публічного права) в межах як державної, так і недержавної служби підносяться до принципу.

У Законі України «Про державну службу» [6] закладено принцип відкритості служби та її доступності до громадського контролю, об'єктивне інформування суспільства про діяльність працівників.

Публічність, таким чином, при здійсненні державної служби сприятиме посиленню контролю за діяльністю державного апарату. Однак це тлумачення також залишається вузьким і не включає надання українській «службі» публічного характеру таким чином, що воно також включає в себе виконання функцій соціального обслуговування.

Публічність в межах недержавної служби також передбачає можливість доступу зацікавлених осіб до інформації про діяльність організації, підприємства, об'єднання, фонду тощо. Безумовно, інформація, що містить відомості про державну, комерційну таємницю тощо, а отже, підпадає під режим секретності, не повинна бути розголошена.

Тому будь-який вид послуг повинен ґрунтуватися на балансі публічності та конфіденційності. Участь у публічному управлінні державою, а також тими організаціями, в яких вони служать, сприяє зростанню соціальної активності, що є нормою для будь-якої демократичної держави.

Підсумовуючи аналіз поняття «публічна служба» і розглядаючи його як інститут демократичної системи публічного управління, відзначимо наявність в науковій літературі наступних підходів до цієї проблеми:

По-перше, публічна служба – це певний набір органів, структур, ланок і підрозділів, які виконують завдання і функції суспільного характеру в системі, що представляє єдине ціле, свого роду складну і складну державну устанovu.

По-друге, публічна служба як форма професійної діяльності означає безперервне, послідовне та компетентне забезпечення використання повноважень державних органів особами, які займають державні посади.

По-третє, публічна служба є одним з основних напрямків діяльності держави з формування

кадрового потенціалу управління державним апаратом та законодавчого врегулювання всіх аспектів роботи державних службовців, які займають конкретні державні посади в цьому апараті та регулюють функції державних організацій з метою забезпечення ефективності державної діяльності.

Все вищесказане дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі в даний час існує інше розуміння «служби» як явища, характерного для сучасної держави. Подальший аналіз покаже принципову різницю між українською «публічною службою» і «публічною службою» в розумінні сучасної розвиненої демократичної держави, до якої прагне сучасна Україна.

На нашу думку, публічну службу слід розуміти максимально широко, тобто її слід визначати як інституцію, яка реалізує публічне управління в органах різних органів державної влади, органах місцевого самоврядування, структурах громадянського суспільства, добровільно забезпечуючи компетенцію цих органів відповідно до прийнятих політичних рішень.

Поняття «публічна служба», як найбільш містке, об'єднує не тільки державну та самоврядну службу, а й інші види службової діяльності в громадських організаціях, установах. До публічних службовців відносяться особи, які перебувають на службі в органах державного управління або на службі юридичної особи публічного права. Публічна служба включає в себе професійну діяльність з здійснення повноважень різних суб'єктів права: органи влади і управління, органи місцевого самоврядування та призначені ними органи, професійна діяльність суддів, військова служба, а також громадські об'єднання, фонди, установи, організації тощо. За умови розширення меж «служби» і перетворення її у «публічну» службу вони також повинні стати «службовцями», при цьому їх функції будуть визнані соціально значущими і включені в загальний процес державного управління, характеристика специфіки політичних систем значної частини сучасних держав.

На думку науковців, на початку ХХІ століття, нехай і повільно, в українському суспільному житті... перехід в центрі уваги інтересів почався з політики як боротьби за завоювання і утримання влади в політику як сукупності процесів підготовки, прийняття і реалізації владних рішень, спрямованих на вирішення соціальних проблем. Зараз основна увага приділяється різним процесам взаємодії між соціальними групами, силовими структурами, а також експертними та академічними спільнотами.

У сучасному світі публічна служба як інститут демократичної системи публічного управління виконує різні і численні функції.

Публічна служба є одним з найважливіших видів цілеспрямованої людської діяльності, а також всього суспільства і держави в цілому для забезпечення основних функцій публічного управління. Причини поділу його за типом різні і численні. Часто вони вступають в певні протиріччя між собою і не дозволяють визначити конкретний вид публічної служби, що здійснюється в рамках різних видів публічного управління.

Найбільш цікавими з точки зору визначення підстав для ідентифікації видів публічної служби є європейські держави, такі як Франція, Швейцарія, Федеративна Республіка Німеччина та Великобританія. Кожна з цих країн має певну специфіку, але їх можна розглядати як своєрідний стандарт при аналізі цієї проблеми.

Завдяки аналізу систем публічного управління в цих країнах можна констатувати досить високий ступінь схожості між ними, що дає можливість виявити наступні загальні риси:

1. Публічна служба охоплює всю діяльність, що здійснюється в інтересах суспільства в цілому під егідою органів державної влади.

2. Протягом тривалого історичного періоду європейські держави відігравали в основному роль «жандарму», тобто обмежувалися виконанням функцій, пов'язаних з суверенітетом, відповідали за справедливість, оборону і збір податків, освіту, громадські роботи, охорону здоров'я, працю, містобудування тощо.

3. Державні адміністративні системи в сучасній державі виправдані, перш за все, не іманентною владою влади, а службою держави громадянам. Публічне управління, діяльність якого ґрунтується на застосуванні публічного права в межах адміністративної юрисдикції. При цьому служіння держави громадянам є основою визнаних цим правом норм, а також балансу між визнаними прерогативами органу влади покладеними на нього обов'язками, які встановлені цими нормами.

4. Прерогативи різних рівнів публічного управління впливають з публічного характеру послуг, що надаються адміністративно-територіальними суб'єктами, які повинні мати правові засоби, адекватні їх місії, в тому числі подолати, в разі необхідності, опір, наданий їм.

5. Публічна служба – це певна діяльність. Ця діяльність здійснюється в інтересах всього суспільства. Однак не всі види діяльності, що становлять суспільний інтерес, є державними послугами.

У будь-якому випадку потрібне політичне рішення, як для створення служби, так і для визначення умов її організації та функціонування. Таке рішення приймається державними, регіональними або місцевими політичними органами влади в рамках законів, що регулюють територіальну децентралізацію.

Публічна служба – це діяльність різних категорій працівників в органах державної влади різних рівнів, які виконують функції і повноваження цих органів.

З функціональної точки зору публічна служба включає в себе всі види діяльності з виконання громадських завдань, а з точки зору роботи з персоналом – всі види соціальних відносин в сфері публічної служби, існуючі між фізичними особами та власниками публічного права як роботодавця (патрона).

Таким чином, можливі такі типологічні підстави поділу різних видів публічної служби;

– на основі прерогатив різних рівнів публічної влади: наднаціональної, державної, регіональної, місцевої;

– виходячи з відмінностей у правовому статусі працевлаштованих, виконуючи певні завдання: посадові особи, працівники та інші категорії;

– на основі функціонального поділу різних типів: в залежності від функцій, визнаних в цій системі державного управління як «публічних», тобто загальноновизнаних (наприклад, в рамках виконання Декларації тисячоліття, для вирішення кожного з восьми зазначених завдань необхідно включити міжнародні організації, співробітники яких будуть здійснювати діяльність, спрямовану на боротьбу з бідністю, небезпечними захворюваннями тощо).

Синтезуючи найбільш ефективно функціонуючі елементи різних варіантів структури публічної служби в зарубіжних країнах, можна створити своєрідну «ідеальну» модель, що характеризується наступними особливостями:

– до публічної служби залучаються всі органи державного управління, бюджетні установи, організації, які реалізують функції держави у своїй діяльності;

– всі громадяни, які займаються цією діяльністю, є публічними службовцями;

– на національному рівні визначаються основи законодавства про публічну службу;

– Найбільший обсяг компетенції у цій сфері належить територіальним громадам та їх керівним органам, найважливішими з яких є територіальні громади та їх органи влади, які знаходяться ближче до населення і здатне більш ефективно

вирішувати поставлені перед ними населенням завдання;

– Домінуюче місце займають соціальна спрямованість в діяльності держави, кількість численних державних установ, що здійснюють соціальну, але значну діяльність.

Виходячи зі порівняння нинішньої публічної служби з цією моделлю, можна констатувати, що вона формується на вужчій основі, ніж в європейських країнах. Відповідно до закону виділяють наступні види публічної служби:

- 1) державна цивільна служба;
- 2) військова служба;
- 3) служба в правоохоронних органах;
- 4) служба в органах місцевого самоврядування.

Особливе значення в цьому контексті має питання різноманітності публічної служби у зв'язку з різноманітністю публічної та службової діяльності і різним обсягом повноважень видів публічної служби і статусом публічних службовців, тобто за змістом повсякденного виконання покладених на них повноважень.

Відповідно до Конституції України весь обсяг державної владної діяльності ділиться на законодавчу, виконавчу і судову. Згідно з чинним законодавством, необхідно додати до них діяльність прокуратури та діяльність державного контролю.

Особливим видом публічної служби є військова (мілітаризована) служба. Слово «мілітаризований» бере початок від поняття мілітаризм (фр. Militarisme, від лат. Militaris – військовий). З цього, однак, не випливає, що служба у правоохоронних органах є різновидом військової. Правильно говорити про два родові різновиди мілітаризованої служби: військова та воєнізована, тобто така, що має окремі риси військової (до якої і належить служба в правоохоронних органах).

Військова служба – це діяльність з здійснення повноважень державних органів і військових організацій з метою вирішення спеціальних завдань у сфері безпеки і оборони держави, в умовах воєнного і надзвичайного стану, в період мобілізації і збройних конфліктів.

Іншим видом служби з точки зору основних характеристик є служба в органах місцевого самоврядування. Децентралізаційні процеси у нашій державі 2015–2021 рр. висвітлили проблему укомплектування цих органів.

Служба в органах місцевого самоврядування – це професійна діяльність працівників на постійній основі в органах місцевого самоврядування для виконання ними своїх повноважень. Це визначення

чітко розділяє функцію організації життя місцевих громад.

Цей вид служби базується на принципі відокремлення органів місцевого самоврядування від органів державної влади, з урахуванням Європейської хартії місцевого самоврядування.

З цієї причини державна служба та служба в органах місцевого самоврядування відокремлені одна від іншої як автономні інтегральні системи, що відображено в законодавстві: поряд з законодавством з питань державної служби існує закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» [7].

Одним з фундаментальних аспектів формування моделі системи публічної служби є включення або виключення з системи публічної влади елементів, пов'язаних з управлінням державними підприємствами та установами. Характер публічної служби або трудової діяльності окремих категорій працівників є основоположним для конкретних особливостей аналізу інституту публічної служби.

У разі включення керівників підприємств державного сектору та їх працівників (або тільки перших) до складу «працівників», служба в цій системі може бути визначена як «діяльність осіб, які працюють в цих державних організаціях за грошову винагороду для забезпечення державних завдань і функцій, покладених на колективне підприємство (установу) держави».

З огляду на велику кількість державних підприємств та установ та їх різноманітність у змісті діяльності, додатково необхідно враховувати вид послуги або роботи. Види послуг (робіт) в державних підприємствах та установах впливають з видів цих організацій, які в свою чергу визначаються змістом і профілем діяльності, галузевою приналежністю тощо. В даному випадку обслуговування в державних установах можна розділити на наступні види.

З урахуванням трьох форм виробництва (продукції, робіт і послуг), що складають саме поняття і зміст діяльності підприємства, службу в державному секторі можна розділити: на службу в сфері виробництва (промисловість, сільське господарство), на службу в сфері праці (будівництво, монтаж, геологорозвідувальні роботи, проектування і вишукування тощо), на службу в сфері послуг (зв'язку, торгівлі, транспорту, комунальних послуг, побутових послуг).

Служба в соціальній сфері, як і на підприємствах, повинна бути розділена на види в залежності від виду «виробництва», профілю закладу, який становить не три, а багато видів діяльності. З цього набору існують види обслугову-

вання в різних установах: наукові, викладацькі, медичні та ін. Державні і муніципальні установи складають різні галузі, які утворюють загальну систему, що виконує функцію, які знаходяться під відповідальністю органів державного управління – освіти, науки, культури, охорони здоров'я та інших, відповідно до яких можна виділити галузеві види послуг.

Якщо торкнутися цього поділу і говорити про діяльність в цих організаціях як про своєрідну публічну службу, то це питання залишиться спірним до тих пір, поки ця сфера регулюється нормами трудового права і розуміється не як служба, а як вид трудової діяльності практичних категорій працівників.

Також виділяється служба в недержавних органах. Під загальною назвою цього виду публічної служби діяльність розглядається в організаціях, які не є ні державними, ні муніципальними за своїм статусом. Внутрішні органи управління, що складаються з працівників, які виконують функції і повноваження організації за грошову винагороду, тобто обслуговування здійснюється за всіма її правилами, визначеними суспільством і законодавством для всіх інших видів служби.

До них відносяться:

1) служба в апараті управління громадських об'єднань (партій, фондів, об'єднань, спілок).

Ця сфера регулюється Законом України «Про громадські об'єднання» [7], який дає загальне поняття громадського об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Таким чином, служба в громадських об'єднаннях є офіційною діяльністю в постійно діючому виборному або іншому органі.

Аналіз сучасного стану публічного управління в Україні дає можливість синтезувати наступні основні види публічної служби як елемент демократичної системи публічного управління:

– державна служба (цивільна та мілітаризована), які функціонують практично у всіх сферах життя держави і суспільства, таких як:

– економіка (промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, використання та охорона природних ресурсів, фінансів та кредитів);

– соціально-культурна сфера (освіта, наука, культура, сфера праці та соціального розвитку, охорона здоров'я);

– адміністративно-політична сфера (оборона, безпека, внутрішні та зовнішні справи, правосуддя);

– служба в органах місцевого самоврядування;

– недержавна служба або служба в державному секторі.

Таким чином, з введенням терміну в законодавство «публічна служба» може не тільки розрізняти службові відносини, а й об'єднувати всіх співробітників, зайнятих на професійній основі, виконуючи різні управлінські функції в органах державної влади, місцевому самоврядуванні та в апараті управління громадських організацій та установ.

Висновок. Всі види публічної служби покликані забезпечити життєдіяльність державних і недержавних організацій, створити нормальні умови для функціонування держави і суспільства.

З усього вищесказаного видно, що існує найрізноманітніші види публічної служби, тому необхідно додатково розділити його на підвид і ретельно проаналізувати публічно-службові від-

носини, основу яких має складати ідеологія служіння державі та народу.

Надзвичайний і давній дух служіння українців рятує життя нашої нації та незалежність держави. Збройні сили України, інші структури сектору безпеки та оборони, добровольці та волонтери пліч-о-пліч захищають державний суверенітет та територіальну цілісність держави [8]. Очевидно, що нинішній момент вимагає колективних зусиль, щоб спиратися на дух служіння Україні для культивування поширеної культури служіння – культури, в якій люди будь-якого походження очікують і прагнуть служити своїй нації чи громаді та мають значущі можливості служити протягом усього життя.

Формування культури служіння, якщо її дотримуватися, посилить безпеку нашої нації, піднесення всіх форм служіння та зміцнення української демократії.

Квітесенція ідеї служіння закладена у заклик прес-секретаря Джона Ф. Кеннеді до американського народу: «Не питай, що твоя країна може зробити для тебе – запитай, що ти можеш зробити для своєї країни».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Біла-Тіунова Л.Р. Адміністративне право України: Навчальний посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. 400.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина. Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка, 2004. 584.
3. Бедний О. Публічно-службові відносини як складова предмету адміністративного права. Публічне право. № 4 (24) (2016). 90–95.
4. Біла-Тіунова Л.Р. Публічна служба в Україні: Підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 688.
5. Кодекс адміністративного судочинства України. 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Про державну службу : закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page4>
7. Про службу в органах місцевого самоврядування : закон України від 07 черв.2001 р. № 2493-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
8. Липовська Н.А., Фаст Д.Є. 2022. Культура служіння як імператив розвитку мілітаризованої публічної служби в Україні. Публічне управління та регіональний розвиток. 18. 1101-1121. DOI: 10.34132/pard2022.18.06

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 378.014.5.016:796/799(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.3>

Базиляк Наталія Олегівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури

імені Івана Боберського

ORCID ID: 0000-0002-9475-1213

УПРАВЛІНСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ НІМЕЧЧИНИ

MANAGEMENT EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF STATE HUMANITARIAN POLICY IN THE SPHERE OF EDUCATION MODERNIZATION IN THE MODERN HIGH SCHOOL SYSTEM OF GERMANY

У статті визначено, що сучасна німецька державна гуманітарна політика обумовлена низкою причин, серед яких, на сьогодні, на перше місце виходять прискорені темпи економічних та технологічних змін у державі, соціальні та демографічні зміни в країні. Звідси недостатність молодих високопрофесійних фахівців у різних секторах економіки, кадровий голод і, висока конкурентність за висококваліфіковані кадри на ринку людських ресурсів Німеччини. Натомість, значно змінилися вимоги сучасного покоління, створивши оновлену соціально-економічну формацію з молодих високопрофесійних фахівців, орієнтованих на самореалізацію, проектну роботу, і навіть нові сучасні кошти комунікації.

Обґрунтовано, що процес інтеграції державної системи вищої освіти до загальноєвропейського освітнього простору на прикладі співпраці міждержавних закладів вищої освіти нашої держави та Німеччини, аналізується їх роль у підтримці високого статусу вітчизняної освіти та науки, у підвищенні їх конкурентоспроможності та відповідності сучасним європейським стандартам. Ці фактори спонукали владу скерувати освітню політику країни на пошук цілеспрямованих та інноваційних кадрових рішень та звернули увагу на створення ефективної державної гуманітарної політики, спрямованої на вирішення соціально-орієнтованих проблем у сфері освіти та орієнтацію свідомості соціуму на безперервне навчання та підвищення кваліфікації професійного рівня.

З'ясовано, що Німеччина надає кожному німецькому громадянину можливість протягом усього життя безкоштовно здобути будь-яку освіту, а також підвищувати свою професійну кваліфікацію. Слід зазначити, що з моменту підписання Болонської декларації державами-членами ЄС вся європейська система вищої освіти зазнала серйозних змін. Детальні дослідження та результати реформ державної гуманітарної політики Німеччини відносять відповідність системи вищої освіти Німеччини сучасному світу, а також процес реформування системи освіти, зумовлених реалізацією Болонської декларації.

Доведено, що в системі гуманітарної політики Німеччини на сьогоднішній день спостерігаються зміни в реалізації тенденцій формування академічної свободи як головного принципу вищої освіти Німеччини, спрямованої на реалізацію студентами самостійної наукової роботи та наукових досліджень. У зв'язку з цим, у дослідженнях йдеться про протиріччя між німецькими університетами та Болонським процесом у вигляді комерціалізації системи вищої освіти, де наукове дослідження відійшло на другий план та визначило перевагу фактичних, а не дослідницьких знань.

Ключові слова: державна гуманітарна політика, етап, Німеччина, система вищої школи, управлінський досвід, сфера, модернізація освіти.

The article determines that the modern German state humanitarian policy is determined by a number of reasons, among which, today, the accelerated pace of economic and technological changes in the state, social and demographic changes in the country come first. Hence the lack of young highly professional specialists in various sectors of the economy, the personnel shortage, and high competition for highly qualified personnel on the German human resources market. The requirements of the modern generation have changed significantly, creating an updated socio-economic formation of young, highly professional specialists focused on self-realization, project work, and even new modern means of communication.

It is substantiated that the process of integration of the state system of higher education into the pan-European educational space is based on the example of the cooperation of interstate higher education institutions of our country and Germany, their role in maintaining the high status of domestic education and science, in increasing their competitiveness and compliance with modern European standards is analyzed. These factors prompted the authorities to direct the educational policy of the country to the search for purposeful and innovative personnel solutions and drew attention to the creation of an effective system of educational policy aimed at solving socially-oriented problems in the field of education and orienting the consciousness of society to continuous training and improving the qualifications of a professional level.

It was found that Germany provides every German citizen with the opportunity to obtain any education for free throughout his life, as well as to improve his professional qualifications. It should be noted that since the signing of the Bologna Declaration by the EU member states, the entire European system of higher education has undergone serious changes. Detailed studies and results of reforms of higher education in Germany refer to the conformity of the system of higher education in Germany to the modern world, as well as the process of reforming the education system caused by the implementation of the Bologna Declaration.

It has been proved that in the system of higher education in Germany today, there are changes in the implementation of trends in the formation of academic freedom as the main principle of higher education in Germany in the past, aimed at the implementation of independent scientific work and scientific research by students. In this regard, the research talks about the contradiction between German universities in the form of the commercialization of the higher education system, where scientific research took a back seat and determined the superiority of factual rather than research knowledge.

Key words: state humanitarian policy, stage, Germany, system of higher education, managerial experience, sphere, modernization of education.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Однією з позитивних тенденцій у зв'язку з формуванням вищої німецької освіти в умовах Болонського процесу можна визначити можливість додаткових урядових інвестицій, спрямованих на розвиток наукових досліджень та федеральних освітніх програм. Одними з найпопулярніших спеціальностей у Німеччині є електротехніка, інженерія, екологія, будівництво та машинобудування, а також аграрна освіта. Державна гуманітарна політика Німеччини у системі вищої освіти успішно розвивається по наступним магістральним напрямкам: впровадження культури толерантності, прав людини та демократії у освітні програми; вплив досвіду німецького академічного співробітництва на модернізацію освітнього процесу, зміна моделей навчання та контролю якості освіти; практика взаємного визнання професійної кваліфікації та академічної мобільності в національних та європейських університетах [9].

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Згідно з твердженнями сучасних дослідників, реформаторський процес вищої німецької освіти представляється у вигляді обмеження національної системи освіти, в якій надавалося право вибору студентами дисциплін, що вивчаються, та можливість індивідуальної програми кожного навчального семестру, а також проходження практики або поїздки за кордон з обміну, що зберігало б індивідуалізацію навчання та академічну свободу, характерну для збереження національних традицій вищої німецької освіти.

Модернізація німецької освіти, як взаємопов'язаний процес реформування всіх ступенів безперервної освіти спрямована на те, щоб не допускати властивих колишній системі розривів, та негативного досвіду, особливо між загальною та професійною освітою [1]. Одним із незначних недоліків німецької системи вищої освіти можна відзначити велике навантаження на студентів, а також можливість проходження виробничої практики безпосередньо в компанії, з якою укладено договір про освіту, та неможливістю проходження стажування в іншій компанії чи іншій економічній галузі.

Мета статті полягає в обґрунтуванні державної гуманітарної політики Німеччини у системі вищої школи щодо управлінського досвіду в контексті модернізації освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Система вищої освіти в Німеччині об'єднує в себе понад 400 вищих навчальних закладів, з них фінансовані з державного бюджету становлять понад 300, навчання в яких інтегрує основні напрямки міжнародної вищої освіти. Крім цього, існує кілька навчальних закладів, навчання в яких прирівняно до здобуття вищої освіти, такі як педагогічні інститути, медичні коледжі, філософсько-теологічні коледжі, коледжі спорту. У зв'язку з цим, у системі німецької вищої освіти відзначається зростаюча кількість міжнародних освітніх програм бакалаврату та магістратури з визнаних спеціальностей економіка, право та суспільні науки, що викладаються переважно англійською мовою та надаються переважно на безкоштовній основі.

Магістерські програми орієнтовані насамперед на науково-дослідну роботу студента, після закінчення якої, після складання державних іспитів та дипломного проекту, присвоюється ступінь магістра [7]. Крім цього, у сучасній Німеччині активно розвиваються інтегровані форми вищого навчання, що поєднують час навчання в університеті зі спеціальною професійною підготовкою, що уособлюють освоєння навчальних курсів у галузі бізнесу, а також інженерних та комп'ютерних наук, які є доповненням професійної підготовки студента.

Таким чином, високий рівень державної гуманітарної політики Німеччини визначається, на наш погляд, такими основними причинами: робота та інтеграція до програм вищої освіти різних інноваційних навчальних технологій та систематичне партнерство у супроводі освіти та стажування фахівців. Відповідно чинного Закону про вищу освіту та сучасної реформи викладання та навчання у системі вищої освіти, у процесі освоєння навчальних програм та консультативної діяльності студентів, у навчальних закладах країни широко використовуються дистанційне навчання, а також інформаційні та комунікаційні технології та ресурси, які представляють інноваційні мультимедійні програми та навчальні курси з віртуальними модулями.

На початку міжнародний ринок освітніх послуг є однією з арен гострої конкурентної боротьби провідних промислово розвинених країн. Міждержавні потоки студентів стали сьогодні важливою особливістю сучасної схеми здобуття вищої освіти, особливо у період інтеграції європейської вищої школи у рамках Болонського процесу [3]. Приплив іноземних студентів накладає на сторону особливу відповідальність за якість освітніх послуг, що надаються, сприяє розвитку економічних і культурних зв'язків між країнами. Концепція взаємопов'язана з основними напрямками соціально-економічної політики влади на довгострокову перспективу та визначає пріоритети та заходи реалізації генеральної, стратегічної лінії модернізації змісту вищої освіти.

Державна гуманітарна політика Німеччини відображаючи загальнонаціональні інтереси у сфері освіти та пред'являючи їх світовому співтовариству, враховує разом із тим загальні тенденції світового розвитку, що зумовлюють необхідність істотних змін у системі освіти. Важливим є прискорення темпів розвитку суспільства, розширення можливостей політичного та соціального вибору, що викликає необхідність підвищення рівня готовності громадян до такого вибору [5].

Динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої та малокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни у сфері зайнятості визначають постійну потребу у підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовки працівників, зростанні їх професійної мобільності. Система вищої освіти Німеччини є важливим чинником збереження місця держави у ряді провідних країн світу, її міжнародного престижу як країни, що має високий рівень культури, науки, освіти, інновацій та розвитку.

Особливе значення має розвиток плідного співробітництва з європейськими країнами, оскільки майбутнє сучасної державної вищої освіти невідворотно пов'язане сьогодні саме із Болонським процесом та модернізацією освітнього процесу до загальноєвропейського [8]. Зберігаючи найкращі традиції вітчизняної вищої школи, адаптуючись до європейських узгоджених хід дій у цій сфері, держава поступово стає більш відомою на ринку освітніх послуг країн Європи, зміцнюючи заслужений авторитет вищої школи та набуваючи додаткового досвіду.

Входження до Болонського процесу слід розглядати в контексті національних освітньо-стратегічних інтересів держави, розвитку зовнішньополітичного курсу країни та спрямованого на співпрацю та інтеграцію з Європою та її освітнім середовищем для збільшення залученості іноземних студентів та визнання державних дипломів на рівні із європейськими. Входження в Болонський процес передбачав довготривалу процедуру, до якої підійшли відповідально, що вимагала уважного вивчення всіх тонкощів і особливостей як державного, так і європейського досвіду.

Однією з основних цілей Болонського процесу є підвищення якості навчання та конкурентоспроможності європейської освіти на світовому ринку освітніх послуг, створення такої системи, що забезпечує сумісність національних освітніх програм [2]. Болонський процес дозволяє державній вищій школі активніше інтегруватися в європейську систему вищої освіти, збільшити мобільність студентів та викладачів, надаючи можливість під час навчання змінювати країну та університет для поповнення своїх знань. В цій інтеграції держава прагнула вступити в Болонський процес саме для того, щоб розширити права студентів та викладачів дати їм можливість розвиватися а системі освіти набувати нових граней для удосконалення.

Процес модернізації вищої освіти спрямовано затвердження нового місця нашої країни що глобалізується в світовому співтоваристві, пов'язаний з підтримкою відкритості, автономії, демокра-

тичності та світського характеру закладів вищої освіти як основи змісту модернізації змісту вищої освіти [10]. Інтеграція освіти до європейського освітнього простору сприяє підтримці високого статусу державної освіти та науки, підвищенню їх конкурентоспроможності та відповідності сучасним європейським вимогам та стандартам.

У стратегії реформування національної системи освіти багато в чому враховано рекомендації ЮНЕСКО щодо загальної платформи реформування професійної освіти. Вони спрямовані на відповідність вимогам сучасності, якості та інтернаціоналізації освіти, пов'язані з переходом від існуючої моделі вибіркової та концентрованої освіти та навчання протягом обмеженого часу до системи безперервної освіти для всіх, досить диверсифікованої та гнучкої системи, що відповідає швидко мінливому попиту на ринку праці.

Німецька наукова та педагогічна громадськість, викладачі та студенти зацікавлені у вирішенні назрілих у системі освіти проблем, готові до конструктивного діалогу, до реалізації цілей та завдань концепції на основі здорового глузду, з урахуванням історичного досвіду нашої системи та системи країн Європи [4]. Модернізація освіти нерозривно пов'язана з вирішенням проблеми академічної мобільності студента як однієї з найважливіших умов реалізації прав особи на якісну освіту.

Не секрет, що існує покоління державних стандартів не повною мірою сприяє мобільності студентів необхідно докорінно змінити підходи до розробки державних вимог до якості випускника на всіх рівнях професійну підготовку, починаючи з формування навчальних планів, робочих програм. Необхідно створити умови для зміни колишньої моделі навчання та контролю якості випускника, які зводилися до репродуктивного відтворення інформації та накопичених знань.

Вимоги до якості підготовки випускника мають відображати сучасні та перспективні потреби особистості та суспільства. Зміст стандарту має визначати мінімальні вимоги саме до випускника як результату навчального процесу, а не до самого навчального процесу [1]. Проте ми звертаємо увагу на проблему процесів цифровізації, впровадження цифрових та електронних ресурсів у навчальний процес у німецьких навчальних закладах, зумовлених сучасними епідеміологічними умовами, та часткового переходу на електронні освітні майданчики.

В результаті, всі університети Німеччини, на сьогоднішній день, після складного адаптаційного періоду, перейшли на повноцінне дистан-

ційне навчання, що має на увазі проведення відео лекцій. Ректори німецьких вищих навчальних закладів навчальний рік позначають як основні напрями у розвитку цифровізації університетів модернізацію технічного обладнання та розширення застосування ліцензійного програмного забезпечення для проведення відео конференцій [6]. Професорсько-викладацький склад університетів Німеччини, як основні проблеми цифровізації освіти в період пандемії, визначив також недостатність технічного оснащення, недостатню інформаційну та методичну підтримку у вигляді підвищення професійних компетенцій у сфері електронного навчання.

Існуючі протиріччя між зниженням якості німецької університетської освіти через повний перехід на онлайн навчання у світлі сучасних умов і, разом з цим, необхідністю впровадження інноваційних освітніх програм, необхідних для національної та міжнародної професійної конкурентоспроможності, визначили проблему трансформації майбутньої вищої освіти Німеччини в сучасну інноваційну освітню університетський ландшафт, заснований на змішаних формах та рішеннях, які мають на увазі інтеграцію дистанційного та очного навчання [9].

Обумовлено наявність, вже на сьогоднішній день, на численних інтернет-порталах німецьких університетів відкритих освітніх онлайн-курсів та електронних освітніх ресурсів, націлених на навчання студентів по всьому світу, а також на можливість ознайомитися з університетськими курсами потенційним студентам. У практиці державних вищих навчальних закладів розширено можливості варіативності навчальних планів професійної освіти. Одна з них збільшення годинника у блоці дисциплін національно-регіонального компонента, у блоці дисциплін на вибір студентів, що дозволяє студентам національних закладів вищої освіти самим вирішувати питання про можливість перезарахування дисциплін.

У низці провідних приватних закладів вищої освіти Німеччини існує тенденція модернізації системи державної вищої школи, поставивши собі високу планку досягнення у закладі вищої освіти європейського рівня. Послідовно реалізує модель інноваційного навчального закладу, розглядає інтеграцію освіти та науки як стратегічне завдання свого розвитку, це неодмінна умова підвищення якості освітніх послуг та всебічного розвитку особистості у державній гуманітарній політиці Німеччини.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Сьогодні процесу інтеграції та модернізації освіти сприяє регулярне проведення спільних науково-практичних конференцій, семінарів, навчання та стажування студентів, аспірантів, викладачів та слухачів у Німеччині. Особлива увага при формуванні єдиного загальноєвропейського освітнього простору приділяється створенню комфортних побутових та навчальних умов для студентів, викладачів та співробітників. У рамках академічної мобільності студенти з Німеччини можуть стажуватися, особливо інтенсивно студентські академічні обміни відбуваються на факультеті економіки та фінансів.

Дистанційна вища освіта, що активно розвивається в даний час в Німеччині, націлена на задоволення освітніх потреб низки соціальних груп населення, таких як групи студентів з обмеженими можливостями здоров'я, іноземних студентів, які навчаються, мають сім'ї, і сприяє організації більш гнучкого доступу до вищої освіти в цілому. Розвиток міжнародних контактів із зарубіжними закладами вищої освіти на рівні обміну викладачами та студентами, науковою та навчально-методичною інформацією набуває сьогодні особливого значення у світлі реалізації положень Болонської конвенції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Клімова Г. П. Якість вищої освіти: європейський вимір. *Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1. С. 203–210.
2. Кравець В. Актуальні проблеми та завдання вищої школи у світлі нового Закону України «Про вищу освіту». *Україна–Європа–Світ: міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2014. Вип. 14. С. 15–27.
3. Лисиця Н. М., Притиченко Т. І., Гронь О. В. Перспективи маркетингу економічних освітніх послуг в Україні. *Економіка розвитку. Серія: Механізм регулювання економіки*. 2017. Вип. 1 (81). С. 5–15.
4. Лошицька О. Л. Майстер-клас у системі роботи з педагогічними кадрами: методичний посібник. Ірпінь, 2015. 40 с.
5. Лук'янова Л. Б. Зміст інтегративно-рольової позиції педагога – андрагога у зарубіжній науковій думці. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 7. С. 257–266.
6. Матюх С. Інтернаціоналізація та транснаціоналізація діяльності вищих навчальних закладів на світовому ринку освітніх послуг. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. Вип. 36. Ч. 1. Т. 1. В-во ЧДТУ, 2014. С. 99–105.
7. Dirkx J., Millar K., Berquist B., Vizvary G. Draduate Student alearning Abroad: Emerging Trend? *International Higher Education*. 2014. № 77. P. 14–15.
8. Dudel B., Głoskowska-Sołodatow M. Współczesna przestrzeń edukacyjna uczniów klas młodszych. *Wielowymiarowość przestrzeni życia współczesnego dziecka* / red. J. Izdebska, J. Szymanowska. Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok, 2009. S. 171–182.
9. Farrugia C. A., Villarreal A. International Student Mobility in the United States. *International Higher Education*. 2013. № 71. P. 17–19.
10. Kinser K., Lane J. The Problem with Cross-Border Quality Assurance. *International Higher Education*. 2013. № 73. P. 18–20.

УДК 371.74:341.64:341.231

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.4>

Баштанник Алла Григорівна,

кандидат наук з державного управління,

заступник директора

Дніпровського регіонального відділення Національної школи суддів України

ORCID ID: 0000-0001-5691-2293

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

THE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

У статті проведено аналіз і систематизацію теоретичні засади дослідження інституту прав людини в публічному управлінні. З цією метою доповнена методологічна основа дослідження інституту прав людини в сучасній науці державного управління, а також проаналізована правореалізація як базова функція публічноуправлінської діяльності в галузі прав людини. Особливу увагу приділено публічноуправлінським стандартам дотримання прав і свобод людини у форматі соціальної, правової держави. На цій основі в статті проаналізовано конституційний зміст і інституційно-ональну сутність соціальної, правової держави, а також соціальну спрямованість публічноуправлінської діяльності в контексті правозабезпечення.

Особливу увагу приділено міжнародним стандартам у сфері гуманізації публічного управління та шляхам їх реалізації на рівні національної держави. З цією метою у статті розглянута інституційна система забезпечення конституційних прав і свобод в умовах запровадження воєнного стану та проведення антитерористичних заходів. Доведено необхідність пошуку нових правових підходів до формування національного конституційного законодавства для вирішення проблемних питань конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Вказано, що формування дієвих механізмів забезпечення прав і свобод людини є фактором становлення громадянського суспільства, основою функціонування його інститутів і показником рівня цивілізованості Української держави.

Наголошено, що інститут прав людини завжди є об'єктом конституційно-правового регулювання національної правової системи. При цьому власне особливий національний формат правотворення сучасної правової держави характеризується спільними властивостями на основі концептуальних міжнародних документів, перш за все, Конвенції прав людини та основоположних свобод. Сучасні правові реформи в Україні, обумовлені гармонізацією національного та європейського законодавства актуалізують завдання гуманізації всієї державної політики, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: додаткові заходи індивідуального характеру, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод механізм державного управління, національний інститут з прав людини, основоположні свободи, права людини.

The article analyses and systematizes the theoretical foundations of the research of the Institute of Human Rights in Public Administration. For this purpose, the methodological basis of the study of the institute of human rights in the modern science of public administration was supplemented, as well as the implementation of law as a basic function of public administration in the field of human rights was analysed. Special attention is paid to public management standards of observance of human rights and freedoms in the format of a social, legal state. On this basis, the article analyses the constitutional content and institutional essence of the social, legal state, as well as the social orientation of public management activities in the context of legal protection.

Special attention is paid to international standards in the field of humanization of public administration and ways of their implementation at the level of the national state. For this purpose, the article examines the institutional system of ensuring constitutional rights and freedoms in the conditions of the introduction of martial law and the implementation of anti-terrorist measures. The necessity of finding new legal approaches to the formation of national constitutional legislation to solve problematic issues of constitutional and legal regulation of the rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen has been proved. It is indicated that the formation of effective mechanisms for ensuring human rights and freedoms is a factor in the formation of civil society, the basis of the functioning of its institutions and an indicator of the level of civilization of the Ukrainian state.

It was emphasized that the institution of human rights is always an object of constitutional and legal regulation of the national legal system. At the same time, the actual individual national format of law-making of the modern legal state is characterized by common properties based on conceptual international documents, first of all, the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. Modern legal reforms in Ukraine, due to the harmonization of national and European legislation, actualize the task of humanizing the entire state policy, especially in the conditions of the legal regime of martial law.

Key words: *additional measures of an individual nature, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the mechanism of state administration, the National Institute for Human Rights, fundamental freedoms, human rights.*

Постановка проблеми. Становлення і розвиток системи органів державної влади в умовах реформ потребує обґрунтування напрямів державотворення, нормативного визначення функцій, структури, повноважень органів влади, закріплення алгоритму регулювання діяльності органів влади. Водночас, такі процеси потребують формування дієвих механізмів захисту прав і свобод людини на рівні національної держави, а також спеціальних механізмів забезпечення таких прав у сфері державного управління. Формування таких механізмів також обумовлено проведенням конституційної, адміністративної та судової реформ в Україні, реалізацією євроінтеграційної політики, особливими умовами сучасного державотворення, запровадженням правового режиму воєнного стану. При цьому системною проблемою виступає відсутність раціональних механізмів забезпечення прав людини у контексті тимчасового, зумовленого загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Потребують власного дослідження концептуальні засади формування структурних характеристик та тенденцій організаційного розвитку публічних механізмів. Малодослідженими напрямами у сучасній науці виявились принципи формування, класифікація, концепції та моделі, нормативне закріплення, суспільна адаптація механізмів забезпечення прав і свобод людини.

Також потребує вирішення методологічна проблема регулювання діяльності органів влади щодо правового статусу та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану, що визначаються відповідно до Конституції України та цього Закону. Адже в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Значний вплив на формування концептуальних теоретико-методологічних засад дослідженої проблематики мали праці В. Баштанника, Ю. Барабаша, Ю. Бисаги, Д. Белова, С. Головатого, О. Зайчука, В. Казакова, В. Копейчикова, А. Колодія, В. Лемака,

П. Петровського, О. Пушкар, О. Пушкіної, В. Селіванова, О. Скрипнюка, О. Совгирі, В. Федоренка, О. Фрицького, М. Хавронюка, В. Шаповала та інших. Варто вказати також на дослідження праці вчених, які досліджували концептуальні засади формування механізмів державного управління, а саме К. Ващенко, В. Голубь, Г. Дзяної, В. Загорського, В. Князева, М. Кравченко, С. Кравченка, В. Куйбіди, В. Лугового, А. Мерзляк, З. Надюка, Л. Приходченко, О. Пухкала, Є. Романенка, А. Семенченка, В. Соловйова, С. Сороки, В. Тертички, А. Халецької, І. Хожило, Н. Чалої, О. Федорчак та ін. На організаційно-правових та адміністративних аспектах формування механізмів забезпечення прав людини В. Авер'янова, Ф. Андрійко, В. Борденюка, С. Дубенко, О. Петришина та ін. Загалом, права і свободи людини і громадянина мають універсальний характер, вони є предметом дослідження вчених багатьох галузей науки, кожна з яких визначає певну сферу життєдіяльності людини. Дослідження проблематики функціонування механізму захисту прав і свобод людини в Україні у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та питань, пов'язаних з їх конституційно-правовим регулюванням вимагає нових методологічних підходів і поглядів, передбачає розгляд широкого кола джерел, які стосуються загальної проблематики публічного управління – гуманізації публічних відносин.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі національного та міжнародного законодавства та практики його впровадження в публічному управлінні сформулювати сутність, зміст і особливості механізму регулювання прав людини в Україні в контексті положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Мова йде про зміну основ функціонування механізмів державного управління у сфері захисту прав людини, доповнення принципів регулювання діяльності органів державної влади, основ формування державної політики, розвитку суспільних сфер. Так, О. Радченко визначає сутність механізму як «... системну сукупність інституцій, структур, послідовних дій, форм, станів і процесів у державі як продукт організованої людської діяльності, що

має за мету реалізацію інтересів і потреб людей та вирішення нагальних суспільно-політичних проблем за рахунок державного впливу й регулювання суспільної життєдіяльності на основі установлених суспільних цінностей, норм і правил; є формою реалізації функцій держави та має в якості суб'єкта органи державного управління» [2, с. 24].

Р. Рудницька і О. Сидорчук, аналізуючи сутність і зміст механізмів державного управління, принципів їх функціонування, подають визначення механізму (державного управління) як квазі-системи, призначеної для досягнення поставлених цілей, яка має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби інструменти державного впливу на об'єкт управління. При цьому до принципів формування таких механізмів дослідницями віднесено такі: цілеспрямованості, безперервності і надійності, планомірності, динамізму, несуперечливості законам управління, цілісності, автономності, моделювання. Авторки також запропонували узагальнену модель механізму державного управління [3]. У контексті нашого дослідження власне механізм захисту прав і свобод може бути детермінований як відкрита система базових інститутів прав і свобод, які: визначені нормами міжнародного права; гарантуються державою і міждержавними об'єднаннями; реалізуються в діяльності спеціально утворених міжнародних судових органів.

З позицій методології державного управління характеристики механізмів захисту прав людини (МЗПЛ) доцільно визначати через особливості діяльності органів державної влади, зокрема, правовий статус, структуру, взаємодію з іншими органами влади, визначенням впливу зовнішнього середовища на об'єкт та суб'єкт регулювання. З позицій забезпечення прав і свобод людини важливо акцентувати на конституційні положення у зазначеній сфері, особливі повноваження глави держави,

При цьому невирішеними завданнями залишається систематизація механізму, форм, структури, підходів та інструментів регулювання діяльності органів влади щодо захисту прав і свобод, спрямованих на здійснення таких управлінських завдань:

1) потреба збереження вискоєфективного функціонування МЗПЛ в системах законодавчої, виконавчої влади та судової влади на центральному, регіональному, субрегіональному та місцевому рівнях публічного управління;

2) необхідність запровадження гуманітарної ідеології функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування як управлінської діяльності щодо захисту та реаліза-

ції прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг;

3) створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів з метою забезпечення якості функціонування МЗПЛ;

4) удосконалення нормативно-правового забезпечення здійснення формування МЗПЛ, перш за все, у форматі раціоналізації механізмів соціальної, правової держави.

Наразі, зважаючи на особливості європейського вибору України однією з найважливіших сфер публічного управління виступають права і свободи людини, оскільки саме в цій сфері сформовано ефективний механізм імплементації базових гарантій як через низку міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, ратифікованих переважно більшістю країн, так і через систему контрольних та правоохоронних органів, а також правозахисних організацій. Важливу роль у цьому процесі відіграє Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [4], й відповідно, Європейський Суд з прав людини, що функціонує у правовому полі Конвенції та інших міжнародних угод у сфері прав людини. Адже у широкому розумінні права людини – це невід'ємні властивості, природні можливості розвитку, які визначають міру людської свободи, оскільки права людини надто складне, багатогранне, філософське, етичне, політологічне й правове поняття.

Теоретико-методологічне обґрунтування МЗПЛ має базуватися таких засадах:

– визначення цілей завдань та функцій таких механізмів і власне процесу захисту прав і свобод, виокремлення організаційного, правового та інших видів регулювання діяльності органів влади щодо захисту прав і свобод;

– напрацюванні цільових, функціональних та організаційних складових МЗПЛ у сферах регулювання діяльності органів влади;

– вирішенні проблеми дихотомічної єдності понять «захист прав і свобод регулювання – регулювання діяльності ОДВ щодо захисту прав і свобод»;

– забезпечення результативності та ефективності функціонування суб'єктів та механізмів регулювання діяльності органів влади щодо захисту прав і свобод;

– формалізації взаємовідносин та взаємодії із громадськістю у системі реалізації Конвенції про захист прав і основоположних свобод.

У суспільних науках існує усталений підхід, згідно з яким розподіл управлінських повноважень між складовими державної влади становить

найбільш ефективний спосіб захисту конституційної демократичної системи управління державою, забезпечення прав та свобод людини і громадянина, формування досконалої економічної моделі національного розвитку. Разом тим, входження України в європейський і світовий адміністративний простір викликає потребу у відповідних перетвореннях в усіх сферах суспільного життя, адаптації основних державних інституцій до найкращих світових зразків, при цьому досвід інших держав потребує системної адаптації в частині формування МЗПЛ. Саме тому у сучасному пострадянському суспільстві публічно-правова реформа повинна реалізовуватися у взаємопов'язаних напрямках конституційного реформування, адміністративної реформи; судової реформи; забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, зміцнення основ демократичного режиму у форматі європейських держав.

Так, В. Лемак узагальнює методологічні підходи до розуміння сутності сучасної правової реформи у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці, виділяє серед них такі: 1) правова реформа зводиться до реформування лише публічно-правової сфери суспільства і в цьому сенсі називається державно-правовою реформою («вузький підхід»); 2) вона спрямована на реформування правової системи суспільства, її структури та окремих компонентів («розширений підхід»). При цьому правова реформа – це державна політика, спрямована на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових основ відносин із суспільством та окремими індивідами на основі принципів конституціоналізму та правової держави [84]. На нашу думку, саме вирішення проблеми формування ефективних МЗПЛ є основою сучасного адміністративного реформування, адже лише раціонально побудована система управління державою здатна мінімізувати існуючу відчуженість населення від участі в управлінні державними справами, виступає важливим засобом правозабезпечення як функції держави.

Дихотомія у системі «централізація – децентралізація» завжди характеризувала дієздатність інститутів державної влади реалізовувати визначені повноваження, забезпечити дотримання у Конституції України основних прав і свобод людини. Проте з розвитком державотворення в системі органів публічної влади різних рівнів сформувалися напівавтономні підсистеми з функцією квазі-взаємодії держави і громадянського суспільства у частині делегованих повно-

важень. Насправді, в межах функціонування таких підсистем функція координації управління мінімізована, а механізм регулювання формалізований виключно через правове регулювання, при цьому цільова функція захисту прав і свобод декларується, проте є досить опосередкованою. Власне, у процесі централізації самоврядування (реформи децентралізації) сам інститут самоврядування поступово набуває рис етатистської моделі управління на рівні об'єднань кількох десятків населених пунктів у межах територіальної громади, що суперечить сутності права на самоврядування.

Разом з тим, розвиток і становлення сучасних МЗПЛ як складової науки державного управління передбачає ґрунтовну розробку понятійно-категоріального апарату у сфері захисту прав і свобод, завданням якого виступає інтегрування основних категорій, термінів та понять, що визначають сутність певного виду управлінської діяльності та відтворюють найбільш суттєві, закономірні управлінські зв'язки та відносини. Перш за все, це стосується випереджального застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в управлінській практиці, а не лише у випадку реагування на виявлені правопорушення. Отже, такі категорії виступають основою теоретико-методологічного обґрунтування МЗПЛ в системі управлінської діяльності, визначають рівень адаптивності систем управління до потреб людини на основі принципу респонсивності, сприяють систематизації наукових і практичних підходів щодо загальноєвропейських принципів ефективного врядування. Отже, процеси реформування в системі публічної влади потребують певної систематизації та уточнення формулювань, змісту та трактувань таких понять, структурування наукових категорій за змістом.

Важливо вказати, що формування МЗПЛ у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагає запровадження таких складників діяльності органів влади: внесення змін до законодавства та практики застосування рішень Європейського Суду з прав людини; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів; забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ тих категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням та з триманням людей в умовах позбавлення свободи. Адже Конвенція призначена гарантувати не ті права, що є теоретичними

та ілюзорними, а ті, що є практичними і реальними. Так, саме по собі призначення захисника у судовій справі не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час з перешкодами у своїй діяльності або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Конвенція призначена гарантувати не ті права, що є теоретичними та ілюзорними, а ті, що є практичними і реальними. Так, наприклад у контексті принципу забезпечення права на справедливий суд саме по собі призначення захисника не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час з перешкодами у своїй діяльності або ухилятися від виконання своїх обов'язків. Отже, якщо органи влади ставляться до відома про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов'язки. Тобто, якщо органи влади ставляться до відома про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов'язки.

Варто вказати, що сформована на даний час модель функціонування системи МЗПЛ в Україні не співвідноситься з поняттям «європейські цінності», принципами Європейського адміністративного простору, традиціями європейського судочинства у сфері забезпечення прав людини. Це обумовлено тим, що система ОДВ постійно знаходиться у стані трансформації, змінюються не лише внутрішні характеристики складових такої системи, а й характерні властивості взаємовідносин між органами влади в умовах: 1) конституційної реформи; 2) реформування діяльності органів влади в умовах децентралізації; 3) реформування в системі органів місцевого самоврядування; 4) судової реформи, 5) реалізації Стратегії реформування державного управління.

Доцільно визначити такі типи регулювання діяльності органів державної влади з позицій функціонування МЗПЛ:

1) загальне регулювання – тип регулювання діяльності органів влади у межах функціонування МЗПЛ, де здійснюється розробка та реалізація національних програм соціального розвитку. Базується на чітко регламентованих законодавчими актами управлінських алгоритмах і адміністративних процедурах;

2) спеціальне регулювання – тип регулювання діяльності органів влади у межах функціонування МЗПЛ, де здійснюється розробка та реалізація галузевих програм, програм розвитку окремих

напрямів державної політики за всіма складовими системи ОДВ;

3) особливе регулювання – тип регулювання діяльності органів влади у межах функціонування МЗПЛ, коли здійснюється реалізація політики держави за окремим напрямом розвитку держави (державної політики). Характерною рисою такого регулювання відмінність від правил, процедур та регламентів, характерних для загального та спеціального типів регулювання, проте на основі дотримання міжнародних норм;

4) квазі-регулювання – регулювання, що :

- 1) закріплене нормативними актами, проте не здійснюється через організаційні та правові суперечності в діяльності органів влади у межах функціонування МЗПЛ;
- 2) не регламентоване нормативними актами і правовою практикою, проте здійснюється на виконання вимог певного політичного суб'єкта;

5) зовнішньосистемне регулювання, що проявляється у двох формах: по-перше, формування МЗПЛ під впливом зовнішньополітичних чинників (наприклад, критерії на вступ до ЄС), цивілізаційних чинників (діяльність міжнародних гуманітарних та правових структур – ООН, ОБСЄ, Рада Європи); по-друге, громадський формат, що знаходить прояв у діяльності громадських організацій, ЗМІ, громадських рад при органах державної влади, актах громадського протистояння.

Висновки. Таким чином, у процесі формування МЗПЛ на виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод актуалізувалися завдання, предметне поле та об'єктна спрямованість національні механізмів захисту прав людини, що обумовило доцільність системного аналізу умов формування суб'єктно-об'єктних відносин в інтегрованих системах управління, визначення етапів побудови механізмів захисту прав людини, детермінації сутності зовнішніх та внутрішніх факторів регулюючого впливу на систему державного управління.

На нашу думку, механізм захисту прав людини є інтегральною категорією, дослідження якої має спиратися на міждисциплінарні підходи та врахування всього спектра методів і форм державного управління. При цьому одним із найбільш складних та актуальних завдань, які необхідно вирішити в процесі забезпечення належного рівня функціонування МЗПЛ, є вибір адекватної методології раціоналізації суспільних відносин в межах таких механізмів. Застосування даної методології надає можливість, по-перше, виявити наявні проблеми функціонування таких механізмів, по-друге, на основі аналізу проблем

є можливість сформулювати альтернативні стратегії реформування ОДВ та, по-третє, обрати та реалізувати найбільш прийнятну стратегію удосконалення всієї системи державного управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996року. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Радченко О. Родові ознаки категорії механізм в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 19–25.
3. Рудніцька Р. Сутність та зміст механізмів державного управління та принципів їх функціонування. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 50–60.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція прав людини: Закон України від 17 липня 1997 року № 475. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text/
5. Лемак В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. 40 с.

Безус Валерій Олександрович,

Голова Державного агентства з енергоефективності

та енергозбереження України

ORCID ID: 0000-0002-9904-370X

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ З УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА МІСТА

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF STRATEGIC DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE CITY'S HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

Стаття присвячена розв'язанню актуальної наукової проблеми управління стратегічним розвитком житлово-комунальної сфери міста у повоєнний період та в умовах європейського інтеграційного процесу України. Доведено, що однією з найбільш ефективних організаційних форм розвитку житлово-комунального господарства міста є створення кластеру, при чому учасниками кластера разом із комунальними підприємствами та установами мають бути і приватні підприємства, що забезпечить залучення приватного капіталу до вирішення соціально-комунальних проблем міста. Проте, метою бізнес-діяльності кожного приватного підприємства, що буде входити до кластеру, є отримання доходу, тому прогнозовано, що керівники цих підприємств будуть ставити за першочергові завдання досягнення позитивних фінансових результатів господарської діяльності своїх підприємств, нехтуючи іншими аспектами, такими, як перспективи довгострокового розвитку, створення комфортних умов праці персоналу, впровадження інноваційних технологій, завоювання позитивного ставлення споживачів тощо. Як наслідок, після перших успішних кроків з розвитку ЖКГ міста можливе гальмування процесів і недосягнення встановлених стратегічних цілей – вихід на європейський рівень якості та ефективності функціонування житлово-комунальної галузі.

Для прив'язки оперативних цілей кожного учасника кластеру до стратегічних цілей розвитку ЖКГ міста в цілому запропоновано застосування такого управлінського інструменту, як збалансована система показників. Система операційних цілей кожного підприємства – учасника кластеру – структурується по перспективах «фінанси», «клієнти», «внутрішні бізнес-процеси», «навчання та розвиток персоналу», що дозволить враховувати основні аспекти діяльності підприємств житлово-комунальної сфери у довгостроковому періоді, а також перевести встановлені стратегічні цілі у кількісні показники, тобто зробити їх більш зрозумілими для менеджменту і співробітників підприємств.

Збалансована система показників є відносно інноваційним інструментом для менеджменту українських підприємств житлово-комунальної сфери, тому необхідно приділити особливу увагу розробленню детального механізму його впровадження, який доцільно інституціоналізувати у формі окремого організаційного проекту.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, кластер, стратегічне управління, збалансована система показників, перспективи розвитку, проект, фази життєвого циклу проекту.

The article is devoted to solving the topical scientific problem of managing the strategic development of the city's housing and communal sphere in the post-war period and in the context of Ukraine's European integration process. It is proved that one of the most effective organizational forms of development of housing and communal services of a city is the creation of a cluster, and the cluster participants, along with utility companies and institutions, should include private enterprises, which will ensure the attraction of private capital to solve social and communal problems of the city. However, the purpose of business activity of each private enterprise that will be part of the cluster is to generate income, so it is predictable that the managers of these enterprises will prioritize the achievement of positive financial results of their businesses, neglecting other aspects such as long-term development prospects, creating comfortable working conditions for staff, introducing innovative technologies, winning positive consumer attitudes, etc. As a result, after the first successful steps in the development of the city's housing and communal services, the processes may slow down and the strategic goals set – reaching the European level of quality and efficiency of the housing and communal services sector – may not be achieved.

To link the operational goals of each cluster member to the strategic goals of the city's housing and communal services development as a whole, the use of such a management tool as a balanced scorecard is proposed. The system of operational goals of each cluster member enterprise is structured in terms of "finance", "customers", "internal business processes", "training and development of personnel", which will allow taking into account the main aspects of the activities of housing and communal services enterprises in the long term, as well as translating the established strategic goals into quantitative indicators, i.e. making them more understandable for the management and employees of enterprises.

The balanced scorecard is a relatively innovative tool for the management of Ukrainian housing and communal services companies, so special attention should be paid to developing a detailed mechanism for its implementation, which should be institutionalized in the form of a separate organizational project.

Key words: housing and communal services, cluster, strategic management, balanced scorecard, development prospects, project, project life cycle phases.

Сьогодні до сфери публічного управління проникають опрацьовані та визнані у світі підходи, інструменти, методи та технології менеджменту, серед яких найбільшого поширення знайшов програмно-цільовий інструментарій (стратегічне планування, програмування та прогнозування, проектування, метод сценаріїв, інші методи та інструменти, що узгоджують ієрархічні цілі, шляхи, засоби їх реалізації, необхідні ресурси) та різноманітні засоби оцінювання (зокрема, збалансована система показників (balanced scorecard), яка призначена для вимірювання та оцінювання ефективності стратегічної діяльності з розвитку організацій та підприємств як у сфері бізнесу, так і в сфері публічного управління).

Розроблення різноманітних стратегій розвитку територіальних громад (або окремих галузей господарського комплексу міста, до яких віднесено і ЖКГ), інструментами реалізації яких є проекти, зокрема, у сфері підвищення ефективності та якості надання житлово-комунальних послуг, відновлення або модернізації систем водопостачання та водовідведення, модернізації інших інженерних мереж та споруд, створення систем збирання та вивезення сміття, благоустрою паркових зон та інших зон відпочинку на території громади, проекти енергозбереження та енергоефективності, організації транспортного сполучення як між адміністративним центром та іншими населеними пунктами, так і в самому місті, активізувалося із початком реформи децентралізації, і, не зважаючи на труднощі воєнного періоду, не втратило актуальності і сьогодні.

Питанням розвитку та реформування житлово-комунального господарства та комунальної інфраструктури, управління якістю надання житлово-комунальних послуг, окремим аспектам адміністративно-правового регулювання житлово-комунальної сфери тощо приділялася значна увага як науковців, так і практиків, зокрема, таких як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бабаєв, О. Білянський, В. Вакуленко, А. Григорович, Г. Крамаренко, О. Куш, С. Мельник, О. Потапчик та інші. Проблемам реалізації стратегічного та проектного підходів у публічному управлінні, формуванню стратегічних і проектних компетентностей у державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, застосуванню різних методів оцінювання стратегічної

діяльності органу публічного управління присвячені праці Д. Безуглого, О. Кондратинського, Т. Маматової, В. Тертички, А. Ушакової, І. Чикаренко, О. Чикаренка, Ю. Шарова, С. Шершньової та інших авторів. Разом із тим, запровадженню інструментів вимірювання та оцінювання ефективності стратегічної діяльності саме у сфері житлово-комунального господарства міста приділено недостатню увагу.

Стратегічний підхід до управління розвитком житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ) міста у повоєнні часи має ґрунтуватися на декомпозиції стратегічного бачення до комплексної системи стратегічних цілей, які у своїй сукупності повинні забезпечити сталий інноваційний розвиток цієї сфери [1].

У роботі [2] нами було обґрунтовано, що однією з найбільш перспективних організаційних форм розвитку житлово-комунальної сфери є створення ЖКГ-кластеру міста, причому серед загальної кількості учасників кластеру мають переважати приватні підприємства, а не комунальні, що дасть змогу залучити приватний капітал до відновлення ЖКГ міста.

Понад тридцятирічний довоєнний досвід розвитку вітчизняної галузі ЖКГ свідчить про негативні фінансові показники й збитковість операційної діяльності переважної більшості організацій та підприємств ЖКГ [3]. Якщо проводити повоєнну ревіталізацію сфери ЖКГ за тими ж самими принципами екстенсивного розвитку, що і в довоєнні часи, у більшості випадків не слід очікувати присутності діяльності підприємств.

З іншого боку, головною метою бізнес-діяльності кожного приватного підприємства, які будуть входити до складу ЖКГ-кластеру міста, є отримання доходу. Тому природною буде ситуація, коли керівники цих підприємств будуть ставити за першочергове завдання досягнення позитивних фінансових результатів господарської діяльності своїх підприємств – вийти у мінімальні терміни на плановий режим роботи, забезпечити щонайменше беззбитковість бізнес-діяльності тощо. При цьому задачі, поставлені на короткострокову перспективу, скоріш за все, будуть виконані, і підприємства можуть досягти зазначених фінансових показників, але нехтуючи іншими аспектами, такими як впровадження інноваційних технологій, створення комфортних умов праці

персоналу, завоювання позитивного ставлення споживачів, оскільки останні потребують значних фінансових вкладень і будуть давати віддачу тільки через тривалий проміжок часу.

Проблема дослідження полягає у тому, що при галузевому підході до управління розвитком ЖКГ, який застосовувався протягом всього довоєнного періоду, є великий ризик того, що капітальні інвестиції у впровадження інноваційних продуктів і технологій не будуть здійснюватися (або будуть дуже обмеженими), що йде у розріз із тим, що саме активне інвестування є необхідною передумовою забезпечення довгострокового сталого розвитку та якісного перетворення системи ЖКГ міста, а також забезпечення конкурентоспроможності територіальної громади в цілому.

Як стверджував Пітер Друкер – найвпливовіший теоретик менеджменту ХХ століття, розробник концепцій управління за цілями – управляти можна тільки тим, що можна виміряти [4; 5]. У цьому полягає основна складність стратегічного управління розвитком житлово-комунальної сфери міста, адже вона характеризується широким спектром показників, які охоплюють принаймні 12 різних секторів господарської діяльності [6]. Тому управляти досягненням поставленої стратегічної цілі необхідно через постійне вимірювання та аналіз кількох десятків, або навіть сотень показників, що характеризують кількість та якість надання житлово-комунальних послуг, результати фінансово-господарської діяльності підприємств, гостроту проблем житлово-комунальної та соціальної сфери тощо.

Необхідність вирішення визначених вище складних управлінських задач трансформації стратегічних цілей у показники поточної операційної діяльності підприємств ЖКГ-кластеру міста обумовлює необхідність впровадження додаткових аналітичних управлінських підходів та інструментів як засобів підвищення ефективності функціонування не тільки окремих підприємств та організацій, що будуть входити до нього, а й кластеру в цілому як територіальної соціально-економічної системи.

Одним із таких аналітичних інструментів є збалансована система показників (англ. *balanced scorecard*, далі – BSC), розроблена Р. Капланом та Д. Нортеном [7; 8], яка широко застосовується підприємствами різних галузей і форм власності для вимірювання ефективності реалізації стратегії розвитку підприємств. Більше ніж двадцятирічний світовий досвід застосування збалансованої системи показників свідчить, що вона є дієвим інструментом стратегічного управління, який дозволяє

встановлювати стратегічні цілі та оцінювати ефективність діяльності підприємства з точки зору реалізації стратегії за допомогою визначених ключових показників результативності [8].

Принцип застосування BSC полягає у тому, що вона дозволяє трансформувати стратегічне бачення в систему показників операційної діяльності, згрупованих за чотирма перспективами: «фінанси»; «клієнти»; «внутрішні бізнес-процеси»; «навчання та розвиток персоналу» (рис. 1).

Застосування BSC спрямоване на вирішення двох важливих проблем:

- здійснити ефективну оцінку результатів діяльності підприємств і організацій ЖКГ-кластеру, що базується на синтезі фінансових показників із нефінансовими;
- сприяти досягненню стратегічної мети створення розвитку житлово-комунальної сфери міста.

Процес імплементації збалансованої системи показників як системи управління операційними цілями кожного учасника ЖКГ-кластеру в контексті реалізації стратегії розвитку житлово-комунальної сфери міста доцільно починати з визначення конкретних стратегічних завдань для цих підприємств і організацій. Розглянемо їх більш детально за кожною перспективою.

1. Для визначення фінансової перспективи кожному підприємству – учаснику ЖКГ-кластера необхідно визначити його цілі; наприклад, це може бути забезпечення прибутковості господарської діяльності, генерування потоку готівки, прибутковості запозиченого капіталу, рентабельність інвестицій, створення економічної доданої вартості та інші. Досягнення цих цілей підприємствами – учасниками буде характеризувати загальний успіх стратегії розвитку житлово-комунальної сфери міста у фінансовій перспективі.

2. У перспективі клієнтів кожний учасник має чітко визначити свій сегмент ринку і споживчу базу його продукції та/або послуг. Ключовим показником для кожного суб'єкта господарської діяльності у цій перспективі має стати задоволення потреб споживачів, що у довгостроковій перспективі – забезпечить їх лояльність до підприємства, прибутковості діяльності останнього, збереження і розширення клієнтської бази. Завданням органів місцевого самоврядування як ініціатора створення та координуючого центру ЖКГ-кластеру міста є дослідження спроможності повного задоволення сукупного споживчого попиту на всі види житлово-комунальних послуг тим складом учасників, яких планується інтегрувати до кластеру. У цілому для ЖКГ-кластеру, у кількісному вимірі

Рис. 1. Трансформація стратегічного бачення ЖКГ міста у перспективи збалансованої системи показників

ефективність перспективи «клієнти» можна буде вимірювати через показники споживчої цінності пропозицій та затребуваності продукції та послуг.

3. Перспектива внутрішніх бізнес-процесів визначає види діяльності, найбільш важливі для досягнення цілей як споживачів продукції та послуг, так і власників та працівників підприємств. За даною перспективою плануються:

- модернізація та реінжиніринг бізнес-процесів на підприємствах та організаціях, що має забезпечити безперервність, низьку собівартість виробництва та якість надання житлово-комунальних послуг;

- впровадження нових технологій виробництва, що дозволить надавати послуги належної якості та працювати прибутково;

- контроль витрат, менеджмент якості та інші показники продуктивності бізнес-діяльності.

4. За перспективою навчання і розвитку персоналу планується створити умови, необхідні для забезпечення довготривалого зростання. Для оцінювання кадрової ситуації на підприємствах та в організаціях житлово-комунальної сфери необхідно планувати та досліджувати динаміку трьох ключових показників:

- задоволеність працівників (проведені до цього часу опитування показують, що переважна більшість рядових працівників житлово-комунальної сфери не була задоволена умовами своєї роботи);

- збереження і розвиток кадрового потенціалу (до поточного моменту плінність кадрів на житлово-комунальних підприємствах була вище середньої);

- ефективність діяльності кожного працівника.

Таким чином, декомпозиція стратегічних цілей до конкретних завдань кожному учаснику ЖКГ-кластеру за перспективами збалансованої системи показників дозволить:

- пов'язати стратегічне управління з поточними і оперативними завданнями на основі ключових показників ефективності і причинно-наслідкових зв'язків між ними, та підвищити ефективність функціонування як окремих підприємств, так і кластеру в цілому;

- враховувати основні аспекти діяльності підприємств житлово-комунальної сфери, а саме: фінансовий, споживчий, господарський та інноваційний;

- перевести цілі, поставлені перед підприємствами, у кількісні показники, тобто зробити їх більш зрозумілими для менеджменту і співробітників підприємств;

- виявити бізнес-процеси, які здійснюють позитивний або негативний вплив на результати діяльності підприємств – учасників ЖКГ-кластеру;

- графічно інтерпретувати фінансові та нефінансові сторони діяльності підприємств – учасників ЖКГ-кластеру;

– ініціювати позитивні процеси на підприємствах у процесі розроблення та впровадження BSC;

– забезпечити прив'язку механізму заохочення як до фінансових, так і до інших показників діяльності підприємств.

Підкреслимо, що система збалансованих показників традиційно застосовується як модель оцінювання діяльності бізнес-підприємств, проте її адаптація та імплементація в систему управління житлово-комунальним кластером міста дозволить досягти позитивного ефекту, а саме:

– ефективно управляти впровадженням стратегії розвитку житлово-комунальної сфери міста, контролювати досягнення стратегічних цілей;

– донести розроблену стратегію до кожного учасника кластеру;

– адаптувати або трансформувати під неї систему організації взаємодії всіх учасників ЖКГ-кластеру;

– конкретизувати стратегічні цілі у вигляді системи конкретних завдань і кількісних показників.

Слід зазначити, що світовий досвід використання збалансованої системи показників на підприємствах різних галузей є достатньо значним [9–13], навіть розроблені спеціальні програмні продукти для її реалізації [14]. Втім, на наш погляд, питання імплементації цього нового для менеджменту українських підприємств житлово-комунальної сфери управлінського інструменту потребують додаткової уваги і розробки детального алгоритму впровадження.

Процес впровадження на підприємствах ЖКГ-кластеру міста збалансованої системи показників може бути інституціолізований у формі окремого організаційного проєкту (портфелю проєктів). Життєвий цикл такого проєкту буде складатися з наступних фаз.

1. Підготовча фаза. Зміст її полягає у встановленні цілей усім учасникам ЖКГ-кластеру на виконання загальної стратегії розвитку житлово-комунальної сфери міста.

Результати виконання першої фази дадуть змогу керівникам органу місцевого самоврядування, відповідальним за розвиток житлово-комунальної сфери міста, більш чітко усвідомлювати стратегію та організацію її виконання, цю інформацію вони безперешкодно та чітко зможуть донести до керівників підприємств та організацій, які планується інтегрувати у ЖКГ-кластер. Для менеджерів останніх така інформація повинна бути виражена у вигляді конкретної інтегрованої системи цілей та показників, які у сукупності описують довгострокові фактори успіху стратегії.

2. Комунікативна фаза. На цій фазі необхідно розбудувати систему комунікацій та зв'язків в межах ЖКГ-кластеру. Це є необхідним для того, щоб відповідальні керівники місцевого самоврядування мали можливість керувати впровадженням стратегії розвитку житлово-комунальної сфери міста на рівні підприємств – учасників ЖКГ-кластеру, тобто від вищого до нижчого рівня, та пов'язати її з особистими цілями керівників окремих підприємств та організацій.

Координаторами на цій фазі мають виступати працівники органів місцевого самоврядування – розробники стратегії розвитку, проте вони повинні налагодити тісну взаємодію з керівниками підприємств і організацій, що увійдуть до складу ЖКГ-кластеру міста.

Кожне підприємство – учасник ЖКГ-кластеру – за «звичайним» галузевим підходом оцінює успішність своєї бізнес-діяльності через досягнення певних господарських і фінансових показників, притаманних даному сектору економіки. Проте недоліком такої системи оцінювання є те, що керівники підприємств зазвичай визначають цілі, пов'язані з фінансовими результатами лише у короткостроковій перспективі. Запровадження збалансованої системи показників дозволить мотивувати та спрямовувати всіх учасників кластеру, незалежно від їх юридичної форми та форми власності, на досягнення спільних стратегічних цілей розвитку ЖКГ міста. Кожний керівник підприємства-учасника (як комунального, так і приватного) має усвідомлювати, як взаємодіють між собою окремі підприємства та організації, як результати їх бізнес-діяльності доповнюють один одного, і як їх спільна робота впливає на розвиток житлово-комунальної сфери в цілому. Саме налагоджена система внутрішньо кластерних комунікацій здатна забезпечити найбільшу мотивацію та ефективність бізнес-діяльності кожного учасника ЖКГ-кластеру, і продемонструвати – чи рухається він у контексті стратегічно визначеного загального напрямку розвитку, що у підсумку дасть можливість отримати синергетичний ефект.

3. Фаза розробки та планування. Змістом цієї фази є розробка системи збалансованих показників кожним із учасником ЖКГ-кластеру, але для цього необхідно спочатку провести навчання з керівництвом підприємств щодо переваг і технології застосування системи збалансованих показників.

Головними виконавцями на цій фазі є бізнес-тренери та консультанти, а також топ-менеджмент підприємств і організацій, що входять до житлово-комунального кластеру.

Результатами виконання цієї фази мають бути розроблені плани та встановлені цілі кожним учасником кластеру, що дає змогу підприємствам об'єднувати свої бізнесові та фінансові плани. Кожний учасник є незалежним суб'єктом бізнес-діяльності, і має можливості планувати різні організаційні зміни та програми, що сконцентровані на підвищенні ефективності функціонування підприємства або окремих його бізнес-процесів.

Складність цієї фази для керівників органів місцевого самоврядування полягає у тому, що дуже важко проаналізувати та інтегрувати різні за своїм змістом і спрямованістю ініціативи окремих підприємств, для того, щоб отримати у підсумку синергетичний ефект та досягти довгострокових стратегічних цілей. Кластер не є інституалізованою структурою, кожен його учасник зберігає право на самостійне планування свого перспективного майбутнього, тому спроби керівників місцевого самоврядування директивно спрямовувати діяльність приватних підприємств неодмінно може призводити до непорозумінь та негативних наслідків. Координатори ЖКГ-кластеру повинні не примушувати, а переконувати учасників у перевагах керованого розвитку і доцільності узгодження власних планів з планами місцевої влади та інших підприємств-партнерів.

4. Фаза реалізації. За допомогою системи збалансованих показників кожне підприємство має можливість відстежувати досягнення короткострокових результатів, а саме: фінансові результати бізнес-діяльності, розвиток стосунків з клієнтами, зміни у внутрішніх бізнес-процесах, навчання та розвиток працівників.

Головними виконавцями на цій фазі є керівники підприємств і організацій. Керівники житлово-комунальної сфери від органів місцевого самоврядування проводять моніторинг прогресу у досягненні стратегічних цілей, соціальні дослідження настроїв та очікувань громади міста, маркетингові дослідження даної галузі, а потім на основі отриманих результатів розробляють рекомендації підприємствам і організаціям щодо коригування їх планів діяльності у межах ЖКГ-кластеру міста.

Безпосередній вплив органів публічного управління на приватні, колективні та комунальні підприємства може здійснюватися через надання різного роду привілеїв тим суб'єктам, що вирішують найбільш гострі проблеми житлово-комунального сектору, а також через проведення прозорих публічних закупівель продукції та послуг.

Якщо завдання попередньої фази розробки та планування були виконані ретельно і якісно, то як свідчить світовий досвід впровадження BSC [9–13], топ-менеджери підприємств через 2–3 роки переконаються на власному досвіді у перевагах, що дає імплементація системи збалансованих показників, і тоді підхід до планування подальшого розвитку підприємств через показники по перспективах «фінанси», «клієнти», «внутрішні процеси», «розвиток персоналу» буде більш усвідомленим, і ініціювати його будуть вже не «зверху» керівники житлово-комунальної сфери від органів місцевого самоврядування, а «знизу» керівники безпосередньо підприємств.

Коли понад 50% підприємств ЖКГ-кластеру міста почнуть самостійно використовувати збалансовану систему показників при плануванні своєї подальшої діяльності, на цьому даний проєкт можна вважати успішно завершеним.

Кожний проєкт характеризується не тільки безпосередньо продуктом (у даному випадку – запровадження управлінського інструменту збалансованої системи показників до процесів стратегічного і перспективного планування), а також результатами (у середньостроковій перспективі) та наслідками (у довгостроковій перспективі).

Основним результатом впровадження збалансованої системи показників буде забезпечення кількісної та якісної узгодженості між різними показниками бізнес-діяльності всіх учасників ЖКГ-кластеру, що дасть можливість визначити успішність діяльності житлово-комунального кластеру в цілому.

Наслідками даного проєкту буде забезпечення стійкості розвитку у довгостроковій перспективі як кожного учасника, так і житлово-комунального кластеру міста в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шаров, Ю. П. (2001). Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти. Київ : Вид-во УДАУ. 302 с.
2. Безус, В.О. (2022). Кластерний підхід як інструмент управління розвитком житлово-комунальної сфери міста. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* № 4.
3. Про затвердження Стратегії розвитку житлово-комунального господарства на 2022–2027 роки : проєкт Розпорядження Кабінету Міністрів України. (2021). URL: <https://is.gd/xYiENP>.
4. Drucker, P.F. (1964). *Managing for Results: Economic Task and Risk-taking Decisions*, Harper & Row, New York, NY.

5. Drucker, P.F. (1999). *Management Challenges for the 21st Century*, HarperCollins, New York, NY.
6. Безус, В.О. (2022) Енергетичний менеджмент як інструмент підвищення ефективності функціонування господарського комплексу міста. *Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів* : колективна монографія / за заг. ред. професора Г. В. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій». 2022. С. 50–66.
7. Kaplan R.S., Norton D.P. (2001). *The Strategy-focused Organization*. Harvard Business School Press. № 22. 416 p.
8. Kaplan, R. S., Norton, D. P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Boston: Harvard Business School Press, 322.
9. Kaplan, R. S., Norton, D. P. *Balanced Scorecard (BSC): Answers to Frequently Asked Questions*. Harvard Business Review 70. № 1. P. 71–79.
10. Olve N.-G., Roy J., Wetter M. (1999). *Performance Drivers: A practical guide to using the Balanced Scorecard*. New York: John Wiley and Sons. 374 p.
11. Розробка і впровадження збалансованої системи показників (BSC). – URL: <https://finconsult.com.ua/uk/rozrobka-i-vprovadzhennya-zbalansovanoi-sistemi-pokaznikiv-bsc/>
12. Шпиг, Ф. І. (2006). Забезпечення виконання фінансової стратегії банку за допомогою системи збалансованих показників ефективності. *Вісник Української академії банківської справи*. № 1(20). URL: <https://is.gd/MF4be5>
13. Пан, Л. В. (2003). Збалансована система показників (balanced scorecard – BSC) як інструмент ефективного управління стратегією організації. *Наукові записки НАУКМА. Серія: Економічні науки*. 2003. Т. 21. С. 56–63. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8532?show=full>
14. Програмний продукт для створення систем збалансованих показників BSC Designer. Загальна інформація. URL: <https://is.gd/LkfMwm>

УДК 339.138; 351.127

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.6>

Горник Володимир Гнатович,

доктор наук з державного управління, професор,
директор Навчально-наукового інституту управління, економіки і природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0002-9723-3956

Сімак Сергій Васильович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та економіки
Навчально-наукового інституту управління, економіки і природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0003-1251-7288

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS IN THE ECONOMY AND THEIR IMPACT ON THE SECURITY AND DEFENCE CAPACITY OF UKRAINE

Інвестиційний потенціал української економіки є необхідною умовою для успішної ринкової трансформації економіки України. Одним з ключових чинників розвитку економіки та безпеки певної держави є інновації і, на самперед, сучасні технології виробництва і організаційно-управлінський досвід. Високий темп економічного розвитку в даний час може бути забезпечений країнами, здатними ефективно імпортувати з передових економік світу технічні і організаційно-управлінські інновації. Найбільш ефективним механізмом залучення та впровадження технологій і передового досвіду є прямі іноземні інвестиції в економіку України. Запровадження сучасних інвестиційних угод, договорів концесії та інших, які широко використовуються за кордоном, все ще погано реалізуються в Україні для залучення іноземних інвестицій. Крім того, багато скарг іноземних інвесторів були викликані низькою ефективністю національної судової системи, зокрема, складністю процесу оскарження, формалізмом в разі практичної неможливості притягнення суддів до відповідальності за збитки, завдані їх рішеннями. Необхідність змін та особливої уваги потребує проблема ставлення українських чиновників та співробітників українських дипломатичних установ у формуванні інвестиційного іміджу України та активного залучення інвесторів. За результати досліджень однією з основних перешкод для діяльності номінальних інвесторів є нестабільність законодавства в галузі оподаткування, кількість і складність адміністрування податків, що унеможливує проведення довгострокового планування діяльності підприємства. В значній мірі більшість іноземних інвесторів мають проблему неповернення податку на додану вартість при експорті, враховуючи, що більшість компаній з іноземними інвестиціями є експортно-орієнтованими. Наступними перешкодами для діяльності іноземних інвесторів є надмірно складні процедури ліцензування і сертифікації, митного оформлення, застави землі та придбання її іноземцями. З урахуванням численних дозволів та погоджень, які повинні бути зібрані, щоб почати свій бізнес і вести поточну роботу, організація економічної діяльності негативно впливає на інвестиційний клімат в країні. Уряд разом з громадськістю має терміново приступити до процесу розробки і реалізації ефективної політики сприяння залученню інвестицій в економіку країни. Ми повинні скористатися міжнародними інвестиціями в Україну якомога швидше. Тривала затримка у визначенні позиції уряду щодо нової інвестиційної політики і в прийнятті відповідних рішень може привести до того, що Україна втратить можливості і програє іншим країнам в конкуренції за інвестиційні ініціативи. Для забезпечення того, що результатом інвестиційної політики України є інноваційна модернізація галузей, які будуть визначати конкурентоспроможність країни в найближчому майбутньому, а також створення і розвиток нових підходів в економіці та безпеці. Інноваційний розвиток допоможе підвищити продуктивність, науково-технічну модернізацію і структурну перебудову економіки. Саме це забезпечить стійке зростання економіки та безпеки країни в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: безпека держави, державна політика, економіка, інвестиції, обороноздатність.

The investment potential of the Ukrainian economy is a necessary condition for the successful market transformation of the Ukrainian economy. One of the key factors in the development of the economy and security of a certain state is innovation

and, most importantly, modern production technologies and management experience. A high rate of economic development can currently be ensured by countries capable of effectively importing technical and managerial innovations from the developed economies of the world. The most effective mechanism for attracting and implementing technologies and best practices is direct foreign investment in the economy of Ukraine. The introduction of modern investment agreements, concession contracts and others, which are widely used abroad, are still poorly implemented in Ukraine to attract foreign investments. In addition, many complaints of foreign investors were caused by the low efficiency of the national judicial system, in particular, the complexity of the appeal process, formalism and bias in the case of the practical impossibility of holding judges accountable for the damages caused by their decisions. The problem of the attitude of Ukrainian officials and employees of Ukrainian diplomatic institutions in the formation of the investment image of Ukraine and the proactive attraction of investors requires changes and special attention. According to research results, one of the main obstacles to the activity of nominal investors is the instability of legislation in the field of taxation, the number and complexity of tax administration, which makes long-term planning of the enterprise impossible. To a large extent, the majority of foreign investors have the problem of non-reimbursement of value added tax upon export, given that most companies with foreign investments are export-oriented. The next obstacles for the activities of foreign investors are overly complicated licensing and certification procedures, customs clearance, land pledge and its acquisition by foreigners. Taking into account the numerous permits and approvals that must be collected in order to start your business and conduct ongoing work, the organization of economic activity has a negative impact on the investment climate in the country. The government, together with the public, should urgently start the process of developing and implementing an effective policy of promoting the attraction of investments in the country's economy. A long delay in determining the government's position on the new investment policy and in making relevant decisions may lead to the fact that Ukraine will lose opportunities and lose to other countries in the competition for investment initiatives. To ensure that the result of Ukraine's investment policy is the innovative modernisation of industries that will determine the country's competitiveness in the near future, as well as the creation and development of new approaches in the economy and the economy. Innovative development will help increase productivity, scientific and structural restructuring of the economy. This will ensure sustainable growth of the country's economy and security in the long term.

Key words: *state security, state policy, economy, investments, defence capability.*

Постановка проблеми. Відсутність чіткого розуміння представниками влади всіх рівнів, що залучення іноземних інвестицій є важливою умовою для прискорення економічного розвитку, інтеграції економіки України в світову економіку. На основі аналізу тенденцій в макроекономічній ситуації, змін умов для ефективного підприємництва та інвестування протягом останнього року, проблеми державного регулювання інвестиційної діяльності та безпеки держави сприятимуть погіршенню інвестиційного клімату в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування ефективного механізму залучення іноземних інвестицій та посилення обороноздатності України значну увагу приділяють представники української та зарубіжної наукових шкіл. Визначальний внесок у розв'язання проблеми дослідження зроблено такими зарубіжними науковцями, як: Дж.Аллан, С.Афанасьєв, В.Варнавський, А.Зельднер, К. Магаріньос, О. Харт, Х. Хем та інші. На актуальність проблеми не розвиненості механізмів залучення іноземних інвестицій та укріплення оборони вказують численні теоретичні дослідження вітчизняних науковців, таких як М.Ю. Авксентьєв, І.А. Брайловський, О.І. Васильєва, О.М. Головінов, А.А. Гриценко, О.О. Ляхович, В.І. Павлов, О.Е. Сімсон, О.О. Солодовнік та інші. У роботах та концепціях цих учених та науковців накопичено багатий досвід аналізу цієї тематики, а також

висунуто та обґрунтовано конструктивні пропозиції щодо формування ефективного механізму залучення іноземних інвестицій та посилення обороноздатності. Проте в проаналізованих роботах не тільки не враховано вітчизняну специфіку, не розкрито питання формування методології ефективного застосування таких технологій, але і абсолютно не приділено увагу моделям інвестиційного та інноваційного розвитку країни на сучасному етапі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз інвестиційної політики уряду та розробка основних засад формування ефективного механізму залучення іноземних інвестицій та посилення обороноздатності. Розробка нових підходів в економіці, інноваційна модернізація галузей, які будуть визначати конкурентоспроможність країни в найближчому майбутньому, що забезпечить її стійке зростання в довгостроковій перспективі, допоможе підвищити продуктивність, науково-технічну модернізацію і структурну перебудову економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті проведених загальних досліджень [9] поточної ситуації з інвестиціями в Україні було зроблено безліч суб'єктивних оцінок, відгуків, тез про умови, ризики та ефективність інвестицій, можливості повернення та очікуваний результат. Однак в основі цих оцінок лежить обґрунтованість і корисність результатів дослідження,

об'єктивних показників української економіки, статистики та конкретних видів інвестиційної діяльності. В цілому, розподіл країн-інвесторів опрацьованих по країнам було достатнім для загального розподілу іноземного капіталу в Україні. Зокрема, 19% опитаних американські компанії, 12% з Німеччини, Австрія 8%, Канада 6%, Франція 4%, Польща 3%. Деякі з інвесторів, охоплених дослідженням були з Італії, Японії, Нідерландах, Данії, Швеції, Угорщини, Чехії, Словаччини, Кореї та інших. Результати розподілу інвесторів по регіонах України також відповідають загальному розподілу іноземного капіталу в нашій країні. Найбільш популярними були Київ, Львів, Одеса, Харків, Дніпропетровськ, в яких зайнято 25% інвесторів і має намір інвестувати до 43% інвесторів. Більшість інвесторів планують інвестувати найближчим часом у Львові, Києві, Дніпропетровську, Одеській областях, Києві.

Діяльність груп аналізу на оптимістичні очікування інвесторів про розвиток діяльності в більш широких областях можна розглядати як найбільш об'єктивну оцінку щодо сприятливого інвестиційного клімату в них. Як уже зазначалося, регіональна структура опитування в цілому відповідає загальному розподілу в державі. Аналогічна ситуація з галузевою структурою респондентів. Наприклад, інвестори в Україні в основному працюють в харчовій промисловості – 21%, транспорті – 16%, фінансовому секторі – 12%, зв'язку – 11%, тобто галузі, які забезпечують швидкий оборот капіталу і відносно високу середню норму прибутку, що характерно для всіх країн з перехідною економікою. Багато респондентів інвестували в сільське господарство, в гірничодобувну промисловість і будівництво – 13%, і значно менше залучено інвесторів в металургійному комплексі – 8%, у легкій, деревообробній та паливній промисловості – 7%.

Найбільш перспективні інвестиції в коротко-строковій перспективі інвестиції в харчовій промисловості – 13%, виробництві електроенергії і газу – 9%, будівництві – 8%. За даними опитування, майже третина респондентів (30%) мають відносно невеликий досвід інвестицій в Україні, від одного до п'яти років. Варто зазначити, що половина респондентів (50%) працює в Україні протягом від п'яти до десяти років. Близько 17% опитаних інвесторів вклали в Україну вже більше десяти років, і тільки 3% мають досвід інвестування менш ніж рік. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що учасники дослідження мають значний досвід в інвестуванні в Україну, і їх думки, зауваження та пропо-

зиції, правильно відображають настрої більшості інвесторів і об'єктивної української інвестиційної реальності.

Одним з ключових чинників розвитку економіки певної держави і світу в цілому є рівень інноваційності: сучасні технології виробництва та організаційно-управлінський досвід. У дев'ятнадцятому столітті прискорення науково-технічного прогресу дозволили Сполученому Королівству подвоїти свій дохід на душу населення за 60 років. У двадцятому столітті окремим державам вдалося домогтися аналогічного результату за кілька десятків років, включаючи Ботсвану, Ірландію, Китай, Таїланд, Чилі, Японію та інших. Такий високий темп економічного розвитку в даний час може бути забезпечений технічними і організаційно-управлінськими інноваціями. Найбільш ефективний механізм залучення і впровадження технологій і передового досвіду є прямі іноземні інвестиції, що пояснює нагальну необхідність значного збільшення їх часток в Україні.

Переважає більшість інвестованого капіталу в Україні включає в себе впровадження передових технологічних процесів (55% респондентів), створення нового виробництва, установки нового обладнання, виготовлення нових конкурентоспроможних видів продукції (50%). Багато інвесторів також приділяють велику увагу професійній підготовці своїх співробітників і підвищенню їх кваліфікації – 47% [8].

На думку більшості інвесторів, що працюють в нашій країні, умови інвестиційної діяльності в Україні потребують значного поліпшення, і 52% з них вважає, що інвестиційний клімат незадовільний. У той же час, близько до 40% інвесторів говорять, що інвестиційні умови в цілому відповідають їхнім потребам і вимогам. Згідно з даними досліджень близько 8% інвесторів вважають інвестиційні умови в Україні досить привабливими. У той же час, майже рівні частки можуть бути віднесені до інвесторів з протилежною оцінкою змін в інвестуванні: 29% вважають, що клімат в Україні погіршився в останні роки, і 32% – не змінилося. Одним з найбільш ефективних доказів сприятливого клімату інвестицій в будь-якій країні є довіра інвесторів до економіки, в яку вони вкладають свої кошти, їх аналіз політики довіри до державних органів.

Стійкі перспективи зростання інвестицій в країну є схильність інвесторів до інвестування прибутку. Результати дослідження вказують на досить високий рівень довіри інвесторів до економіки України. Більше 60% з його за кордон. Зокрема, понад 18% з 6 респондентів реінвестували більше

75% прибутку, близько 11% респондентів реінвестували від 25 до 50%, або від 50 до 75%. Тільки 30% опитаних інвесторів не вкладають прибуток в Україну. В цілому, відповіді респондентів на це питання, свідчать про їхні очікування успішного довгострокового розвитку інвестицій в економіку України.

Рівень залучення іноземних інвестицій в українську економіку свідчить про необхідність більш ретельного з'ясування причин такої ситуації і з'ясування проблеми в цій області. Однією з основних перешкод для діяльності інвесторів є нестабільність законодавства в податковій сфері, що унеможливує проведення довгострокового планування діяльності підприємства. В значній мірі, діяльність іноземних інвесторів має проблему неповернення податку на додану вартість при експорті, враховуючи, що більшість компаній з іноземними інвестиціями є експортно-орієнтованими. Наступними перешкодами для діяльності іноземних інвесторів є надмірно складні процедури ліцензування і сертифікації, митного оформлення, застави землі та придбання її іноземцями. З урахуванням численних дозволів та погоджень, які повинні бути зібрані, щоб почати свій бізнес і вести поточну роботу, організація економічної діяльності негативно впливає на інвестиційний клімат в країні. Аналіз поточної ситуації показує, що майже кожен п'ятий інвестор витрачає від 25 до 50% свого робочого часу на вирішенні різних формальних питань з українськими чиновниками. Багато скарг іноземних інвесторів були викликані низькою ефективністю національної судової системи, зокрема, складністю процесу оскарження, формалізм і необ'єктивність у випадках притягнення до відповідальності за збитки, завдані рішеннями суду.

Найпоширеніші недоліки в роботі органів місцевого самоврядування, які вказані іноземними інвесторами, це бюрократія, надмірна кількість контрольних органів, вимоги до інвесторів, щоб зробити так звані добровільні внески на розвиток міста або району; поширені в більшості районів і міст в області залучення капіталу – низький рівень підготовки управлінських кадрів в безпосередній роботі з іноземними інвесторами. У зв'язку з цим, майже половина інвесторів, що працюють в Україні, наголосили на необхідності підвищення професійного рівня українських чиновників на місцевому і центральному рівні.

На підставі світового досвіду рівень розвитку інфраструктури і її розгалуження є одним з ключових чинників, які дозволять країні реалізувати інші переваги в конкуренції за інвести-

ції на світовому ринку. На жаль, немає чіткого розуміння серед нижчих рівнів місцевої влади, що залучення іноземних інвестицій є важливою умовою для прискорення економічного розвитку, переводячи його в світовий інвестиційний шлях, інтеграції економіки регіону в економічні зв'язки в світі. Найпоширенішими недоліками в роботі органів місцевого самоврядування, які вказані іноземними інвесторами є бюрократія, регулювання економічної діяльності, надмірна кількість контрольних органів, вимоги до інвесторів, щоб зробити так звані добровільні внески на розвиток міста або району. У зв'язку з цим, майже половина інвесторів, що працюють в Україні, наголосили на необхідності підвищення професійного рівня українських чиновників на місцевому і центральному рівні.

На сучасному етапі розвитку України є сильні інвестиційні перспективи в галузі машинобудування, авіації, суднобудування і сільськогосподарського машинобудування. Залучення додаткових інвестицій в авіаційну галузь дозволить почати масове виробництво нових перспективних моделей пасажирських і транспортних літаків, розроблених інженерами України. Вітчизняні підприємства мають належну виробничу базу і доведення для задоволення потреб України в області технологій. Залучення інвестицій у виробництво сільськогосподарських машин прискорить впровадження передових розробок в області нових машин і вирощування плодоовочевих продуктів, які будуть стимулювати попит на нього. Це, в свою чергу, дозволить інвестору швидко повернути інвестиції. У паливно-енергетичному комплексі є великі можливості для вкладення капіталу в програми модернізації та технічного переозброєння обладнання атомних, теплових і гідроелектростанцій, галузевої системи телекомунікацій, ліній електропередачі і теплових мереж, модернізація та перспективне будівництво газопроводів.

Крім того, значно підвищуючи інвестиційну привабливість не-енергетичного комплексу дозволить поліпшити фінансове становище підприємств в галузі, в першу чергу через підвищення платіжної дисципліни. В області телекомунікацій, найбільш перспективно для іноземних інвесторів виглядає організація цифрових каналів зв'язку, розширення використання нових мережевих технологій, модернізація та розвиток телефонного зв'язку, розвиток мереж мобільного зв'язку та інтернету. Подальше реформування галузі включатиме в себе демонополізацію окремих видів транспорту, розвиток ринку конкурентів на основі різних форм власності, підвищення ефективності

державного регулювання і контролю за процесом формування тарифів. Є великі перспективи для розвитку співпраці з інвесторами в області авто-парків і технологічної модернізації обладнання з використанням лізингових схем.

Велика приватизація підприємств оборонного комплексу, ємний внутрішній ринок, а також стабілізація виробництва техніки військового призначення створюють сприятливі умови для вигідних інвестицій. Активізація інвестиційних процесів в цій області дозволить впровадити новітні досягнення науково-технічного прогресу, сучасні методи зберігання сировини, скоротити витрати на всіх етапах обробки, поліпшення організації виробництва і праці, мінімізувати витрати праці, палива, енергії та матеріальних ресурсів. Найвищий рівень рентабельності може забезпечити іноземний інвестор з реалізацією інвестиційних проектів в таких галузях, впровадження високоефективних технологій і виробництва обладнання, надання виробничих послуг суміжним підприємствам у різних галузях промисловості.

Ще одним з основних напрямків діяльності, які можуть становити великий інтерес для інвесторів у післявоєнний час є послуги водопостачання і водовідведення, тепло- та газопостачання, вивезення сміття та утилізації, а також громадський транспорт. Україна вкрай зацікавлена в розширенні діяльності інвесторів у всіх областях через істотні, на 60–70%, погіршення комунальної інфраструктури міст житлово-комунального господарства міст України.

Для забезпечення успішного впровадження інвестиційної політики уряду є інноваційна модернізація галузей, які будуть визначати конкурентоспроможність країни в найближчому майбутньому, а також створювати та забезпечувати розвиток нових підходів в економіці з точки зору обороноздатності країни. Це забезпечить її стійке зростання в довгостроковій перспективі. Інноваційний розвиток допоможе підвищити продуктивність, науково-технічну модернізацію і структурну

перебудову економіки. Насамперед необхідно розробити конкретні пропозиції для вирішення інвестиційних проблем в Україні, які будуть містити: а) короткострокові (термінові) законодавчі та адміністративні заходи, які можуть бути спеціалізовані на місцевому рівні і будуть спрямовані на суттєве поліпшення ситуації – утримання існуючих інвесторів в країні і стимулювати прихід інвесторів в країну; б) довгострокові заходи систематичного реформування законодавства та державного апарату, які будуть визначати привабливий інвестиційний клімат в країні і сприяти іноземним інвестиціям в майбутньому; налагодження співпраці з ключовими державними інститутами, які беруть участь у формуванні та реалізації державної інвестиційної політики та інновацій в Україні та інші.

Висновки. На основі аналізу тенденцій в макроекономічній ситуації, змін умов для ефективного підприємництва та інвестування протягом останнього року агресії, проблеми державного регулювання інвестиційної діяльності призведуть до певного погіршення інвестиційного клімату в Україні. Уряд разом з громадськістю має терміново приступити до процесу розробки і реалізації ефективної політики залучення інвестицій в економіку країни з метою укріплення обороноздатності країни. Тривала затримка у визначенні позиції уряду щодо нової інвестиційної політики і в прийнятті відповідних рішень може привести до того, що Україна втратить існуючі можливості. Основними завданнями найближчим часом повинні стати: аналіз та доопрацювання законопроектів, спрямованих на поліпшення інвестиційного та інноваційного клімату в Україні, адаптація їх до існуючих проблем іноземних інвесторів; ретельний аналіз проблем діяльності іноземних інвесторів в Україні, зокрема системних проблем, а також проблем, що виникли в результаті різких змін державної політики, з урахуванням позицій і пропозицій всіх зацікавлених сторін в результаті їх вирішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. No 1560– XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
2. Василиця О.Б. Іноземне інвестування: загрози економічній безпеці України. Економіко-правовий часопис. 2016. Вип. 1. С. 12–22.
3. Дропа Я. Б. Підприємства з іноземними інвестиціями як форма залучення іноземного капіталу в Україну. Молодий вчений. 2015. No 8(2). С. 48–53.
4. Іващук І. О. Позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_1/zmist.files/_17.pdf
5. Макаренко М. П. Залучення іноземних інвестицій в економіку України. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2016. No 13. С. 73–75.

6. Маркевич К. Л. Поточний стан та перспективи прямого іноземного інвестування в економіку України. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2015. № 2(1). С. 249–255.
7. Набок І. І. Сучасні тенденції на ринку злиття і поглинання в Україні якосновний індикатор інвестиційних можливостей. 2021. С. 168–172.
8. ТНК. Трансформація функцій держави в умовах глобалізації: Дискусійна платформа. 19 травня 2021 року. тези доп. Київ. 2021. С. 85–91.
9. Побоченко Л. М. Дослідження інвестиційної привабливості України для КНР. Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики – 2020. Міжнародна науково-практична конференція. 17 квітня 2020 року. Київ. 2020. С. 151–162.
10. Харчук С. А. Стан інвестиційної діяльності підприємств України в умовах економічної нестабільності. Економіка та держава. 2020. № 1. С. 66–72.

УДК 351.84:35.072.2:342.5 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.7>

Парубчак Іван Орестович,

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: 0000-0002-7664-5062

Василишин Назар Олегович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: 0009-0001-3146-4970

**РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ МАСОВОГО СПОРТУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ
У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

**IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF PHYSICAL EDUCATION
AND DEVELOPMENT OF MASS SPORTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION**

У статті визначено, що діяльність закладів освіти щодо фізичного виховання та розвитку масового спорту пов'язаний з розробкою моделі публічного управління соціально-гуманітарною сферою в контексті європейської інтеграції України. Фізична культура та масовий спорт на основі комплексного підходу визначає основи системи освіти щодо фізичної культури та спорту серед української молоді, проявів структурованості освіти, поєднання із завданнями розвитку галузі фізичної культури та масового спорту в цілому, вимогами освітніх стандартів. Таким чином, склалася тенденція, коли нормативно-правові акти, що регулюють зміст освіти та професійну діяльність випускників мають бути співвіднесені у смислового контексті з європейськими освітніми стандартами, маючи відмінності у понятійному апараті.

Обґрунтовано, що сьогодні відбувся перехід до нових державних освітніх стандартів, котрі спрямовані на європейський досвід, де результати навчання позначені у вигляді компетенцій. Зкладам освіти України дана достатня автономність у формуванні міждисциплінарного модульного складу системи навчання. У цей період затверджуються освітніх стандартів, вимоги яких мають бути враховані у нормативних та організаційних документах в контексті європейської інтеграції.

Доведено, що сьогодні трансформується нормативно-правова документація щодо реалізації державної політики фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах освіти України. Державна політика фізичного виховання є стратегічним напрямом гуманітарного розвитку суспільства щодо молоді, її соціальному прогресі та духовному оновленні, одним із найважливіших елементів культурного та якісного рівня життя. Особливого соціального значення нині набуває проблема збереження громадського здоров'я та профілактики захворювань серед населення.

З'ясовано, що в сучасних умовах надзвичайно гостро актуалізується проблема підготовки кваліфікованих кадрів для роботи у закладах освіти, а трансформація системи підготовки фахівців у сфері фізичного виховання та розвитку масового спорту відповідно до вимог інтеграції української системи освіти в європейський освітній простір є актуальним завданням державної соціально-гуманітарної політики в Україні.

Ключові слова: масовий спорт, розвиток, заклади освіти, державна політика, громадське здоров'я, європейська інтеграція, фізичне виховання.

The article determines that the activities of educational institutions regarding physical education and the development of mass sports are related to the development of a model of public management of the social and humanitarian sphere in the context of the European integration of Ukraine. Physical culture and mass sports on the basis of a comprehensive approach determines the foundations of the education system regarding physical culture and sports, manifestations of the structure of education, the combination with the tasks of the development of the field of physical culture and sports, the requirements of professional standards.

Thus, a situation has arisen where normative acts regulating the content of education and the professional activity of graduates can be correlated in a meaningful context, having significant differences in the conceptual apparatus. It is substantiated that there has been a transition to new state educational standards aimed at the European experience, where learning outcomes are marked in the form of competencies. Educational institutions of Ukraine are given sufficient autonomy in the formation of the interdisciplinary modular structure of the education system. During this period, professional standards are approved, the requirements of which must be taken into account in regulatory and organizational documents.

It has been proven that normative documents regarding the implementation of the state policy of physical education and the development of mass sports in educational institutions of Ukraine are being approved today. The state policy of physical education is a strategic direction of the humanitarian development of society, its social progress and spiritual renewal, one of the most important elements of the cultural and quality standard of living. The problem of strengthening public health and prevention of diseases among the population is gaining special social importance.

It was found that in modern conditions the problem of training qualified personnel for work in educational institutions is extremely acute, and the transformation of the system of training specialists in the field of physical education and the development of mass sports in accordance with the requirements of integration into the European educational space is an urgent task of the state social and humanitarian policy.

Key words: mass sport, development, educational institutions, state policy, public health, European integration, physical education.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. За подальшої актуалізації в Україні сучасних освітніх європейських систем заклад вищої освіти вимагає розробки моделі управління структурою діяльності щодо фізичного виховання та масового спорту на основі системного підходу. Сьогодні необхідним є визначення базису вищої освіти в контексті фізичної культури та розвитку масового спорту, поєднання вимог фізичного виховання молоді зі стандартами європейського освітнього співтовариства [17]. Усе зазначене стало концептуальною основою для формування державної політики фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах освіти України.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Згідно із твердженнями сучасних дослідників, розробка проектів формування стратегії вищої освіти нового покоління на основі стандартів європейського освітнього простору опиралися на такі позиції нормативно-правової документації як пізнаваність національних рамок кваліфікацій у загальноєвропейському освітньому просторі відповідно до положень Болонської декларації, спадкоємність традицій вітчизняної освіти щодо фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах освіти відповідно до змісту державних освітніх стандартів вищої освіти [3]. Забезпечуючи конкурентоспроможність та мобільність випускників на ринку праці, національна освітня галузь включає фізичне виховання, рухову рекреацію та реабілітацію, пропаганду здорового способу життя.

Мета статті полягає в обґрунтуванні реалізації державної гуманітарної політики щодо фізичного виховання та розвитку масового спорту

в закладах освіти в контексті європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визначаючи сферу діяльності науково-педагогічних працівників із вищою освітою різних рівнів, для них пропонується обмеження на роботу в освітніх закладах, які ведуть підготовку спеціалістів [19]. Як додатковий вид діяльності в освітніх стандартах вводиться культурно-просвітницька діяльність, важливість якої в сучасних умовах тотального впливу засобів масової інформації на підростаюче покоління важко переоцінити.

Окрім цього, самі випускники закладів вищої освіти повинні бути підготовлені для роботи в освітніх установах гуманітарного напрямку, в тому числі у фізкультурних, фізкультурно-спортивних, спортивно-видовищних, туристичних, спортивних, лікувальних, реабілітаційних, рекреаційних та профілактичних структур будь-якої організаційно-правової форми, у науково-дослідних установах соціально-гуманітарної сфери України [4].

До компетенцій закладів освіти належить можливість розробляти перспективні та оперативні плани та програми конкретних занять та самостійно проводити практичні заняття [1]. Окремі версії проектів державного освітнього стандарту вищої освіти та роз'яснення щодо нього допускають скорочення кількості компетенцій, що належать до соціально-особистісних, загальнокультурних, загальнонаукових та інструментальних компетенцій, які тепер об'єднані в одну групу загальнокультурних компетенцій і не містять обов'язкових позицій [6]. Це, у свою чергу, дозволить скоротити кількість дисциплін базових складових циклів соціально-гуманітарних та природничо-наук.

Звертаючись до безпосередньої наповнюваності структури основної освітньої програми закладів освіти та роз'яснень щодо проектів державних освітніх стандартів вищої освіти можливе внесення наступних коректив таких, як цикл соціально-гуманітарних та економічних дисциплін може включати обов'язкові дисципліни професійної іноземної мови, вітчизняної історії, фізичного виховання [15]. У циклі природничо-наукових дисциплін важливим є скорочення дидактичних одиниць, що вивчаються, обмежуючись областями знань, які будуть пре реквізитами дисциплін професійного циклу.

Виділення профілів покликане забезпечити студенту вибір траєкторії навчання у циклі дисциплін спеціалізації у більш конкретній сфері професійної діяльності, або продовження освіти у магістратурі. Це відображено у змісті навчальних планів, представлених у вимогах до структури, якості та функціональних характеристик проектів державних стандартів [5]. В рамках одного напрямку існує наступність видів професійної діяльності, які передбачають наступність у формуванні результатів навчання у вигляді професійних компетенцій, орієнтованих на узагальненні.

Програма підготовки магістрів характеризується вивченням передових теорій, міждисциплінарним підходом до організації навчального та дослідницького процесу, досить високим ступенем самостійності. Таким чином, говорячи про вітчизняну систему освіти, можна відзначити, що в її основі збереглися принципи, закладені за часів створення [16]. Між розумовим та фізичним розвитком людини існує тісний зв'язок, тому важливо розвинути його засобами виховання в закладах освіти України.

Саме такий підхід вважається основою університетської освіти, яка дає можливість власною працею та перевіркою засвоїти головні підстави прослуханого предмета, подумати над ним, розвинути свою думку та підготуватися власною своєю роботою та перевіркою до самостійної діяльності [13]. Відмінність університетської освіти від різних курсів, у яких викладається лише методика, у тому, що тут думають про виконання з цього шаблону, і забувають про ініціативу педагога, у тому, що це залежить від ступеня його освіченості і розуміння своєї справи.

Керівник напряму фізичного виховання повинен бути добре освіченою людиною, повинен добре розуміти свій предмет, а також значення форм і відправлень організму людини, бути сам цілком дисциплінованою і стриманою люди-

ною, що витончено володіє всіма своїми діями [20]. Важливість емпіричного досвіду, знань про організм займаються і володіння методикою підкреслюють різні вчені у своїх роботах. Навчати тілесним вправам може лише людина, що сама вміє їх робити і сама відчув на собі все значення повторювальної роботи, як з боку засвоєння навички, і з боку загального психофізіологічного впливу [14].

Так, як довільна фізична робота людини знаходиться в тісному зв'язку з життєдіяльністю всього організму і надає на цю життєдіяльність більш ясно виражений вплив, то викладач тілесних вправ повинен бути достатньо знайомий з цим впливом, щоб розумно користуватися нею для правильного фізичного розвитку та здоров'я [7]. Йому треба також мати відомості з анатомії для наочної перевірки результатів вправи та відомості у поданні першої допомоги за можливих випадковостей. Викладачі повинні мати цілком ясно уявлення про кожного, хто викладається їм вправі з боку його виховного значення.

Педагог закладу освіти повинен розуміти мету вивчення фізичного виховання, його місце в системі загальної освіти і повинен уміти вести його так, щоб ця мета досягалася з найменшою скрутою для студента та з найбільшою вигодою для його фізичного розвитку [11]. Для цього він повинен мати деякі спеціальні відомості в прийомах та способах навчання, повинен вміти класифікувати навчальний матеріал, з одного боку – відповідно різним родам роботи, з іншого – за ступенем його труднощі, маючи в своєму розпорядженні протягом заняття, так і в кожному занятті, в такій послідовності, щоб вихованець переходив від легшого до більш важкого [10].

Повинна існувати здатність здійснювати практичну діяльність з урахуванням психологічних особливостей студентів різного віку, статі та кваліфікації, соціально-психологічних особливостей, психолого-педагогічних засобів, способів організації та управління з використанням інформаційних технологій, підбирати адекватні прийоми та засоби для їх усунення, створювати умови для самоаналізу [8].

Але, сьогодні не спостерігається наступності у формуванні освітньо-професійних компетенцій для рівнів бакалаврату та магістратури із врахуванням особливостей фізичного виховання, відсутня єдина та специфічна для галузі фізичної культури та масового спорту концепція загально професійних компетенцій магістра, орієнтованих професійну діяльність випускників [18]. Єдиною загально професійною компетенцією магістра є,

на нашу думку, також здатність до здійснення експертної та аналітичної діяльності у галузі фізичної культури та розвитку масового спорту в закладах освіти України.

Сфера фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах освіти належить до регульованих сфер державної гуманітарної політики, а більшість студентів очної форми навчання за даними освітнім програмам вивчають дисципліну фізична культура [9]. В сучасних умовах якість освіти необхідно оцінювати, насамперед, з позицій його відповідності вимогам державної гуманітарної політики, основні позиції якої повинні бути висвітлені у програмних документах розвитку галузі та відповідати вимогам ринку праці, формалізованим в освітньо-професійних стандартах.

Технологія співвіднесення освітніх програм з освітньо-професійними стандартами передбачає формування варіативної частини освітніх програм, що формується учасниками освітніх відносин, і включає формування професійних компетенцій на основі контекстного аналізу професійних стандартів та їх співвіднесення із загально професійними компетенціями, визначення індикаторів досягнення компетенцій у взаємозв'язку з необхідними знаннями та вміннями, запропонованими професійними стандартами [12].

В основу сучасних вимог до результатів навчання у формі загальнопрофесійних компетенцій закладів освіти покладено базові компоненти змісту професійного освіти у галузі фізич-

ного виховання та масового спорту, встановлені на основі комплексного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду діяльності закладів освіти України в контексті євроінтеграції нашої держави [2]. Отже, важливим завданням сьогодення для органів публічної влади є ефективна реалізація державної гуманітарної політики щодо фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах освіти в контексті європейської інтеграції України.

Формування висновків і перспектив подальших досліджень в даному напрямку. Інтеграція завдань фізичного виховання та розвитку масового спорту в державі із кореляцією вимог Національної системи кваліфікацій є основою формування освітніх стандартів відповідно до спрямованості на європейську інтеграцію України. Завдання державної гуманітарної політики полягають у створенні формалізованої основи узгодження національних освітніх стандартів із вимогами ринку праці сьогодення [18]. Для спрямування навчального процесу щодо ефективності фізичного виховання та розвитку масового спорту в закладах вищої освіти України повинно проходити систематичне удосконалення нормативного забезпечення відповідно до європейських освітніх стандартів та правових основ професійної діяльності науково-педагогічних працівників щодо, матеріально-технічного забезпечення, організаційно-методичного забезпечення, у тому числі професійна взаємодія.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боровик В. Втілення традицій українського народу у систему фізичного виховання студентства. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія «Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт»*. 2007. № 44. С. 133–135.
2. Дутчак М.В. Моніторинг в системі державного управління спортом для всіх в Україні. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту*. Харків: ХДАДМ, 2008. № 9. С. 34–43.
3. Жданова О. М., Чеховська Л.Я. Управління сферою фізичного виховання та спорту: навч. посібник. Дрогобич: Коло, 2009. С. 9–20.
4. Зеленюк О., Чекмарьова В., Бикова Г. Тілесне здоров'я студентської молоді: акмеологічний дискурс. *Актуальні проблеми фізичного виховання і спорту в сучасних умовах: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: ДНУ, 2015. С. 120–121.*
5. Лукашук В. Консолідуєча функція спорту у сучасному суспільстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. №844. С. 235-Мічуда Ю. П. Функціонування та розвиток сфери фізичної культури і спорту в умовах ринку : автореф. дис. ... доктора наук з фіз. вих і с. спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». НУФВСУ. Київ, 2008. 40 с.
6. Парубчак І.О., Балашов А.М. Державне регулювання в системі надання послуг з оздоровлення та відновлення здоров'я населення в мережі рекреаційно-курортних закладів України. *Публічне управління та адміністрування*. 2021. Вип. 21. С. 68–71.
7. Рингач Н.О. Громадське здоров'я як чинник національної безпеки: монографія. Київ: НАДУ. 2009. 296 с.
8. Рудий В. Сучасні стратегії поліпшення фінансування системи охорони здоров'я та можливі шляхи їх застосування в законодавстві України. *Ваше здоров'я*. 2010. № 37. С. 3–4.
9. Савчин М.В. Психічне та особистісне здоров'я громадян як чинник національної безпеки. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. Психологічна*. 2012. № 2. С. 142–150.

10. Ситник Т. І. Механізми реалізації державної соціально-економічної політики щодо формування громадського здоров'я на етапі суспільних трансформацій в Україні. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Державне управління*. 2019. Вип. 1 (10). URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/13406/1/Cytnyk2019.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).
11. Талалаєв К.О., Козишкурт О.В., Лебедюк М.М., Голубятніков М.І., Пучкова Г.В. Проблемні питання епідемічного процесу деяких соціально небезпечних хвороб в Одеській області. *Одеський медичний журнал*. 2018. № 4. С. 5–11.
12. Троян С. С. Україна у системі сучасного транскордонного співробітництва: соціополітичний аналіз. *Панорама політологічних студій: Наук. вісник Рівненського держ. гуманітар. ун-ту*. 2011. Вип. 5-6. С. 30–41.
13. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 179–182.
14. Шафранський В.В., Слабкий Г.О., Качала Л.О. Основи Європейської політики і стратегія для ХХІ століття: стратегічне керівництво в інтересах здоров'я. *Економіка і право охорони здоров'я: наук.-практ. журн.* 2016. № 2 (4). С. 72–75.
15. Яковенко Л. І., Пащенко О. В. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань: монографія. Полтава: Скайтек, 2011. 216 с.
16. Altbach P., Engberg D. Global Student Mobility: the Changing Landscape. *International Higher Education*. 2014. № 77. P. 11–14.
17. Archer C. *International Organizations: 3rd edition*. London, New York: Routledge, 2012. 224 p.
18. AUCC Internationalization Survey: Canada's Universities in the World. Association of Universities and Colleges of Canada: Ottawa, 2014. 42 p.
19. Bałachowicz J. Edukacja dziecka w okresie przemian kulturowych. *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania* / red. J. Uszyńska- -Jarmoc, M. Bilewicz. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 2015. S. 13–37.

УДК 352/354

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.8>

Хожило Ірина Іванівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-8532-4108

ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА ЯК ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

HOUSING POLICY AS A PRIORITY FOR THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION

У статті досліджено проблемні аспекти житлової політики України. Дослідження спрямовано на розгляд житлової політики як пріоритету розвитку територіальних громад. Дослідження охоплює період довоєнного періоду, період воєнного стану та післявоєнної відбудови. Підтверджено, що проблема житлової політики в умовах розгортання повномасштабної війни має не тільки ознаки національного пріоритету, але й характеризується рисами публічно-управлінської проблеми міжнародного масштабу. Уряди багатьох країн Європейського Союзу повинні були у короткий строк вжити заходів антикризового управління з метою прийняття та розташування в територіальних громадах багатомільйонного потоку громадян України, які емігрували до країн ЄС через збройну агресію РФ проти української держави. Визначено країни-стейкхолдери, які допомагають Україні активно долати проблеми в реалізації житлової політики завдяки таким інструментам як надання безкоштовного проживання в помешканнях громадян ЄС з виплатою житлових субсидій; спеціальні кредити на житло для українців; прямі грошові виплати біженцям на оренду житла; будівництво доступного житла в безпечних регіонах України; постачання модульних містечок.

Наголошено, що на органи місцевого самоврядування, окрім виділення земельних ділянок, покладаються функції обліку потреб переселенців та встановлення пріоритетності між категоріями одержувачів житла на підставі бального (рейтингового) принципу. Визначено, що виділення житла із фонду житлових приміщень має строковий характер, при цьому із отримувачем житла уповноважений орган укладає угоду на оренду житлового приміщення терміном на 1 рік з можливістю його пролонгації. Доведено, що для успішної реалізації відповідних програм виділення житла виконавча влада застосовує різні інструменти та державноуправлінські підходи. З цієї метою оновлено правовий механізм управління, адміністрування певними напрямками реалізації житлової політики покладено на низку центральних органів виконавчої влади та органи місцевого самоврядування

Визначено, що в Україні оновлено правовий механізм управління. Адміністрування певними напрямками реалізації житлової політики покладено на низку центральних органів виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Запроваджена ціла низка інноваційних інструментів е-Врядування для вирішення питань забезпечення українців житлом в умовах війни.

Ключові слова: житлова політика, війна, територіальні громади, публічне управління, Україна, післявоєнна відбудова, публічне управління та адміністрування

The article examines problematic aspects of Ukraine's housing policy. The study is aimed at considering housing policy as a priority for the development of territorial communities. The study covers the period of the pre-war period, the period of martial law and post-war reconstruction. It has been confirmed that the problem of housing policy in the conditions of the unfolding of a full-scale war has not only the signs of a national priority, but is also characterized by the features of a public management problem of an international scale. The governments of many countries of the European Union had to take anti-crisis management measures in a short period of time in order to accept and settle in territorial communities the multi-million flow of Ukrainian citizens who emigrated to the EU countries due to the armed aggression of the Russian Federation against the Ukrainian state. Stakeholder countries have been identified that help Ukraine to actively overcome problems in the implementation of housing policy thanks to such tools as providing free accommodation in the homes of EU citizens with the payment of housing subsidies; special housing loans for Ukrainians; direct cash payments to refugees for housing rent; construction of affordable housing in safe regions of Ukraine; supply of modular towns.

It was emphasized that local self-government bodies, in addition to allocating land plots, are entrusted with the functions of accounting for the needs of displaced persons and establishing priorities between categories of housing recipients based on the point (rating) principle. It was determined that the allocation of housing from the fund of residential premises is of a temporary

nature, while the authorized body concludes an agreement with the recipient of housing on the lease of residential premises for a period of 1 year with the possibility of its extension. It has been proven that for the successful implementation of relevant housing allocation programs, the executive power uses various tools and public management approaches. For this purpose, the legal management mechanism has been updated, the administration of certain areas of housing policy implementation has been entrusted to a number of central executive bodies and local self-government bodies

It was determined that the legal mechanism of management has been updated in Ukraine. The administration of certain areas of housing policy implementation is entrusted to a number of central executive bodies and local self-government bodies. A number of innovative e-Governance tools have been introduced to solve the issues of providing Ukrainians with housing in wartime conditions.

Key words: *housing policy, war, territorial communities, public administration, Ukraine, post-war reconstruction, public administration and administration.*

Постановка проблеми. Серед багатьох проблем, які залишилися незалежній Україні у спадок від радянської влади, однією із дуже важливих та тих, що важко розв'язати у короткотерміновий період можна назвати проблему забезпечення населення України житлом. За тридцять років незалежності ця проблема тривалий час характеризувалась перманентними заходами державного регулювання, прийняттям певних програм, у тому числі й загальнодержавного змісту, але насправді з роками вона тільки поглиблювалась і ніколи не була вирішеною остаточно.

У довоєнний період в Україні на квартирному обліку перебувало понад півмільйона осіб [1]. В умовах повномасштабної війни 2022 року [2] проблема забезпечення житлом надзвичайно загострилась не тільки через пошкодження 142 тисяч житлових приміщень (ступінь їх руйнації складає від 50% до 100%), але й через масштабний рух багатомільйонних потоків внутрішньо переміщених осіб, які потребували житла за місцем переселення.

Міжнародна Організація з Міграції (МОМ) визначає, що упродовж року внутрішніми мігрантами в Україні стали близько 7 млн. осіб і ще стільки ж стали біженцями до країн ЄС [3]. Тож для керівництва територіальних громад, які приймали у себе переселенців, проблема пошуку житла ставала чи не таким же актуальним пріоритетом, як проблема безпеки та оборони.

Війна та масовий потік біженців до країн ЄС актуалізували житлову проблему як публічно-управлінську проблему. Більш того, для керівництва багатьох європейських країн проблема вирішення житлового питання для українців-переселенців також стала чи не найголовнішим пріоритетом у сфері публічного управління та адміністрування. Через перенаселення столиць та великих міст країн ЄС потік українських біженців скеровувався, переважно, до невеликих населених пунктів, де бракувало вільної житлової площі. За таких умов українці знаходили прихисток у домівках європейців, які радо приймали наших

громадян у своїх помешканнях. Але така гостинність не могла вирішити кардинально проблему забезпечення житлом понад 7 млн. переселенців з України [3].

Отже, можна констатувати, що актуальність розгляду проблемних питань у сфері житлової політики є надзвичайно актуальною проблемою державноуправлінського змісту не тільки для України, а вона має ознаки глобальної проблеми, принаймні, для країн Європейського Союзу. Зазначена проблема як управлінська проблема у сфері житлової політики надзвичайно актуалізувалась як вторинний ефект повномасштабної війни рф проти України.

Аналіз попередніх досліджень наукової проблеми. Проблематика житлової політики має багато актуальних тем, як з точки зору теорії, так і в контексті прикладного змісту публічного управління. Ця тема давно вивчається як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Найбільш знаними роботами попередників можна назвати наукові праці Гнесь І.П., Головачка Г. В., Жидкової Т. В., Апатенко Т. М. та інші. Однак це не знімає актуальності наукового дослідження зазначеної проблеми у період воєнного стану, а навпаки дозволяє проаналізувати основні засади реалізації житлової політики України в період надзвичайної ситуації, внаслідок якої за короткий час мільйони людей залишались без житла.

Мета дослідження передбачає здійснення аналізу житлової політики України в умовах воєнного стану крізь призму публічноуправлінських підходів та визначення подальших напрямків її розвитку у період післявоєнної відбудови.

Основний зміст дослідження. За даними, якими оперує Міністерство розвитку громад і територій, упродовж 2022 року майже 2,5 мільйона українців проживали в зруйнованих внаслідок воєнних злочинів або значно пошкоджених житлових приміщеннях. Ступінь такого пошкодження чи руйнування сягає від дуже незначних відсотків до катастрофічних (табл.).

Характеристика руйнування житлових приміщень українців в умовах повномасштабної війни рф проти України за період лютий-жовтень 2022 р.*(складено автором за даними звітів обласних військових адміністрацій)*

Назва показника	Кількість об'єктів	Питома вага пошкоджень житла
Всього зруйновано об'єктів нерухомості	160 тис.	100%
З них, житлових приміщень	142 тис	88%
У т.ч. тих, що мають ступінь руйнації		
– до 50%	54 тис	38%
– від 50% до 100%	88 тис	62%

Як видно із цієї таблиці, при ступені руйнації від 50% до 100% житло визнається непридатним для проживання. Тож ця проблема стосується майже 1,5 млн українців, які фактично залишились без даху над головою. Насамперед зазначимо, що за даними Держстату України у довоєнний період, а саме станом на 01 січня 2022 року Україна мала зареєстрованих у житловому фонді близько 9,2 млн приміщень, з них лише 7,5 тис. це гуртожитки. На момент початку повномасштабної війни житловий фонд гуртожитків складав менше 1%, тобто розміщувати внутрішньо переміщених осіб майже не було куди [4]. Зазначимо, що гуртожитки є окремою складовою житлової політики України і в довоєнний час ця складова активно реформувалась. На період дії воєнного стану реформування за цим напрямком тимчасово припинено.

Тож з урахуванням всього вищезазначеного постає питання розгляду державної житлової політики та інструментів її реалізації в період активної фази воєнного спротиву діям агресора. Яких саме вживають заходів органи центральної виконавчої влади задля того, щоб не перекладати вирішення цих проблем на рівень місцевого самоврядування, а намагатися сформувати комплексний підхід до розв'язання проблем з житлом. Розглянемо все поетапно.

По-перше, це будівництво житла. За розрахунками Офісу Президента українська держава мала наміри побудувати, перш за все, для переселенців, які розмістились у більш безпечних регіонах, по 2 тис. квартир у 16-ти областях України. Дуже амбітний план, але його реалізації завадив дефіцит державного бюджету, який влітку 2022 року вже становив майже 600 млрд. грн. У подальшому передбачалось, що після закінчення війни, коли переселенці повернуться у свої регіони, побудовані квартири будуть передані медикам, військовослужбовцям, працівникам поліції тощо як соціальне відомче житло.

По-друге, уряд висловлював надію на те, що країни-партнери України, візьмуть активну участь у державній програмі будівництва житла для укра-

їнців. Так, було анансовано, що Фінляндія прийме участь у відбудові Чернігівщини, а саме у побудові житла та закладів соціальної інфраструктури (школи, лікарні, бібліотеки тощо).

Правові засади вирішення житлової проблеми. У квітні 2022 року український уряд затвердив постанову про деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб [5]. На центральному рівні державного управління основними координаторами реалізації прийнятого рішення було визначено Міністерство розвитку громад та територій та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Так, Міністерство розвитку громад та територій покладалась функція координації діяльності з викупу (придбання) та будівництва житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. А загальну координацію діяльності з обліку та розподілу фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, функціонально здійснювало Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Також цією постановою уряд покладає виконання функцій замовника в частині контролю за станом будівництва, інших організаційних заходів, пов'язаних з будівництвом житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб на такий суб'єкт державного управління як Держмолодьжитло (та/або її відокремлені підрозділи). Окрім цього, постановою визначені певні функції органів місцевого самоврядування у забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

Таким чином, ми бачимо, що кошти державного бюджету розподіляє Міністерство розвитку громад та територій, відповідно до постанови уряду, а земельні ділянки під забудову з підведеними необхідними мережами, на яких планується будівництво, надають територіальні громади. Крім того, зазначене міністерство не тільки розробляє та затверджує механізм надання субвенції з державного бюджету міс-

цевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, але й погоджує проекти будівництва житла.

На органи місцевого самоврядування, окрім виділення земельних ділянок, покладаються функції обліку потреб переселенців та встановлення пріоритетності між категоріями одержувачів житла на підставі бального (рейтингового) принципу. Важливо зазначити, що виділення житла із фонду житлових приміщень має строковий характер. Тобто, із отримувачем житла уповноважений орган укладає угоду на оренду житлового приміщення терміном на 1 рік з можливістю його пролонгації.

Новацією управлінського змісту є ініціатива Міністерства розвитку громад та територій щодо запровадження урядової соціальної програми «Прихисток» [6]. Основна мета програми – це надання компенсації витрат за безоплатне тимчасове розміщення ВПО в приватних жилих приміщеннях, що розташованих в більш безпечних районах України. В рамках реалізації цієї програми заплановано було розмістити у безпечних регіонах до півмільйона переселенців. На ці заходи держава передбачила кошти у розмірі 225 млн грн / на місяць за розміщення переселенців або 450 грн на місяць за одну особу. У 2022 році цією програмою вже скористалися 682,3 тис. українців.

Наступним інструментом житлової політики у період дії воєнного стану є компактне розміщення на території безпечних чи деокупованих регіонів так званих модульних містечок. Найбільша кількість таких містечок розташована у Київській, Львівській та Чернігівській областях. Такі містечка українська держава отримала по лінії гуманітарної допомоги від Польщі, а саме від агентства стратегічних резервів. Крім того, у Польщі прийнято державну програму «40+». Її мета – компенсація господарям житла, які безкоштовно приймають переселенців з України, по 40 злотих на особу/день.

Громадська незалежна платформа Ukraine Shelter об'єднує волонтерів в країнах ЄС з українськими біженцями, які шукають притулку в період війни [7]. Її діяльність підтримується кол-центром в Словенії, а ресурс є доступним в україномовній та англійській версії.

Німеччина видає грошові субсидії на оренду житла для українських біженців, а також забез-

печують житлом. Розмір субсидій залежить від конкретної місцевості. Зауважимо, що єдиних стандартів соціального житла в Німеччині немає. А відтак у багатьох великих містах прибулих українців, переважно, безкоштовно розселяють по гуртожитках.

У вирішенні проблем забезпечення українців житлом, насамперед внутрішньо переміщених осіб, велику роль відіграє інститут Президента України. За ініціативи Володимира Зеленського та при підтримці таких інституцій як Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України та «Укрфінжитло» в Україні запрацювала державна програма «ЄОселя». Це програма доступного іпотечного кредитування, якою можуть скористуватися не тільки категорії ВПО, але й інші українці, які бажають покращити свої умови проживання. За даними першого року впровадження програми доступного кредитування (3% річних) вже скористалися 653 військовослужбовці ЗСУ за контрактом та правоохоронці; 69 медиків; 52 педагоги та 10 науковців, які працюють в закладах державної/комунальної форм власності. Пільговий кредит на житло цим категоріям надається за ставкою 3% річних на строк до 20 років. Партнерами Програми «ЄОселя» виступають такі банківські установи: Ощадбанк, Приватбанк, Укргазбанк, Скай банк та Глобус банк. З них тільки Ощадбанк прокредитував понад 70% загальної кількості учасників (554 кредити на понад 700 млн грн). програма «ЄОселя» активно розвивається, і планує у 2023 році залучити до участі в ній більш широке коло громадян, які зможуть скористатися програмою на загальних умовах.

Висновки. Розгляд актуальних аспектів реалізації житлової політики в Україні на тлі повномасштабного вторгнення російських окупантів та знищення значної кількості житлового фонду показав, що для її успішної реалізації виконавча влада застосовує різні інструменти та державно-управлінські підходи. Насамперед, оновлено правовий механізм управління, адміністрування певними напрямками реалізації житлової політики покладено на низку центральних органів виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Задля забезпечення прозорості питання забезпечення українців житлом уряд використовує інструменти е-Врядування. Також уряд залучає різні форми співпраці з міжнародними стейкхолдерами у вирішенні проблемних питань житлової політики в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Житловий фонд за регіонами. Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Президента України «Про введення воєнного стану» від 24 лютого 2022 року № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Міжнародна Організація з Міграції. <https://ukraine.iom.int/uk>
4. Міністерство розвитку громад і територій. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/zhitlova-politika/>
5. Про деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: постанова КМУ України від 29 квітня 2022 р. № 495. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#n30>
6. Урядова соціальна програма «Прихисток». Житло для біженців. <https://prykhystok.gov.ua/>
7. Ukraine Shelter. Громадська незалежна платформа. <https://www.ukraineshelter.com/>
8. Державна програма «єОселя». <https://www.oschadbank.ua/credit/eoselia>
9. Стратегія розвитку Україна 2030 URL: <http://ief.org.ua/docs/nr/4.pdf>

УДК 352.07

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.9>

Шевченко Олена Олександрівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID ID: 0000-0003-1825-233X

Єршоміна Анастасія Юріївна,

здобувач ОПП «Публічне управління та адміністрування»
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID ID: 0009-0007-4465-7986

Батицька Валерія Олександрівна,

здобувач ОПП «Публічне управління та адміністрування»
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID ID: 0009-0003-2090-2175

МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ЗЕМЕЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

THE MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION AT THE LEVEL OF TERRITORIAL COMMUNITIES: LAND DECENTRALIZATION AND PROVISION OF SOCIAL SERVICES

У статті виконано розв'язання актуальної наукової проблеми удосконалення ключових аспектів механізму публічного управління та адміністрування системою суспільно-економічних відносин (в частині проведення земельної децентралізації та надання соціальних послуг) на рівні територіальних громад; досліджено генезу та теоретичний підхід до формування системи земельних відносин територіальних громад, основи розбудови публічного управління системою суспільно-економічних відносин у разі надання соціальних послуг, зокрема проаналізовано процес формування і реалізації публічного управління суспільно-економічними відносинами в територіальних громадах та їх відображення у нормативно-законодавчій площині; обґрунтовано підходи щодо реалізації публічного управління системою публічних відносин в Україні та зарубіжних країнах; досліджено стан і процеси формування та реалізації публічної політики на рівні територіальних громад України; наведено проблеми інституціоналізації публічного управління системою публічних відносин у територіальних громадах, що дало змогу виділити ключові фактори впливу та змін; оцінено зарубіжний досвід публічного управління сфери соціального захисту; обґрунтовано побудову та аналіз модернізованої суспільно-економічної моделі держави з диференційованою стратегією функціонування сучасного механізму публічного управління та адміністрування з метою розв'язання актуальних проблем державного та публічного управління, адміністрування, розбудови територіальних громад, що вимагає модернізації суспільно-економічних процесів в органах публічного управління, формування нових підходів до застосування державної політики; запропоновано застосування шляхів модернізації механізму публічних відносин на рівні територіальних громад, що відповідає досягненню відповідних цілей і завдань на всіх рівнях публічного управління та місцевого самоврядування з використанням критеріїв та показників оцінювання результативності цієї реалізації, зокрема в частині земельних ресурсів та соціальних послуг.

Ключові слова: територіальна громада, земельні ресурси, земельна децентралізація, система публічних відносин, публічне управління, органи публічного управління, сталий розвиток територій, соціальний захист, громадські організації, інститути громадянського суспільства.

The article provides a solution to the current scientific problem of improving the key aspects of the mechanism of public management and administration of the system of socio-economic relations (in terms of land decentralization and provision of social services) at the level of territorial communities; the genesis and theoretical approach to the formation of the system of land relations of territorial communities, the basis of the development of public management of the system of socio-economic relations in the case of the provision of social services, in particular, the process of formation and implementation of public management of socio-economic relations in territorial communities and their reflection in the regulatory and legislative

framework were analyzed plane; approaches to the implementation of public management of the system of public relations in Ukraine and foreign countries are substantiated; the state and processes of formation and implementation of public policy at the level of territorial communities of Ukraine were investigated; the problems of institutionalization of public management of the system of public relations in territorial communities are presented, which made it possible to identify key factors of influence and changes; foreign experience of public management in the field of social protection was evaluated; the construction and analysis of a modernized socio-economic model of the state with a differentiated strategy for the functioning of the modern mechanism of public management and administration with the aim of solving the actual problems of state and public management, administration, development of territorial communities, which requires the modernization of socio-economic processes in public administration bodies, is substantiated, formation of new approaches to the application of state policy; the application of ways to modernize the mechanism of public relations at the level of territorial communities is proposed, which corresponds to the achievement of relevant goals and objectives at all levels of public administration and local self-government, using criteria and indicators for evaluating the effectiveness of this implementation, in particular in terms of land resources and social services.

Key words: territorial community, land resources, land decentralization, system of public relations, public administration, public administration bodies, sustainable development of territories, social protection, public organizations, institutions of civil society.

На сьогодні в Україні суттєвим та необхідним важелем змін у сфері публічного та державного управління важливою є побудова національного механізму публічного управління на рівні територіальних громад, спрямованого на забезпечення надання якісних публічних та адміністративних соціальних послуг громадянам, яка враховуватиме обґрунтовані світові практики. Для імплементації до роботи сучасних і доречних механізмів системи публічного управління та місцевого самоврядування виникає нагальна потреба у оцінці, проведенні всебічного аналізу, характеристики й узагальненні досвіду зарубіжних країн, виокремленні адекватних до вимог часу засад та аспектів, які можна використати у національному просторі публічного управління з найефективнішою та найбільш повною їхньою віддачею та практичним результатом, зокрема, в частині використання земельних ресурсів та надання соціальних послуг. В умовах децентралізації в Україні та розвитку цифрової інклюзивної економіки особливого значення набуває поширене застосування відповідних алгоритмів у сферу публічного управління і місцевого самоврядування та формування нових державних механізмів застосування моделі соціального захисту населення в умовах війни. В останні роки тривають реформа публічного управління та децентралізація публічної влади на рівні місцевих громад, існуючі на сьогодні підходи до місцевого розвитку в недостатній мірі сприяли системному розв'язанню проблем, що накопичилися в територіальних громадах. Ефективний розвиток механізмів забезпечення держави та впровадження цих елементів в Україні є вагомим сучасним євроінтеграційним чинником, який сприяє гармонізації взаємодії органів публічної влади і місцевого самоврядування із суспільством та колом бізнес-структур, інститутами громадянського суспільства, дає, в свою

чергу, змогу підвищити відкритість, прозорість та ефективність діяльності органів публічного адміністрування та місцевого врядування. Відповідно гострими залишаються питання щодо вироблення нових підходів до місцевого розвитку, пошуку ефективних механізмів публічного управління та адміністрування на місцевому рівні, зокрема з використанням трансформацій питань земельних ресурсів та надання соціальних послуг.

Реформування публічної політики у сфері соціального захисту населення стосується не лише центральних, але і місцевих органів державної влади. Проблема в тому, щоб поєднувати оптимально як загальнодержавні, так і локальні інтереси, здійснювати чітко окреслену соціальну політику на регіональному рівні. Питання дослідження значення центральних державних органів у сфері соціального захисту, теоретичних та правових основ діяльності органів виконавчої влади щодо здійснення державної соціальної політики, а також надання населенню країни якісних соціальних послуг, отримали розвиток у працях як зарубіжних так і вітчизняних вчених, зокрема Полянська Я. [1, с. 196], Яценко Т. [2, с. 183], Возний С. [3, с. 187] та ін. Слід відзначити їх суттєву роль у формуванні теорії та методології вироблення публічної політики держави, розробленні підходів щодо організації діяльності органів публічної влади у цій сфері. Незважаючи на вагомий кількість наукових праць щодо питань публічного управління, питань місцевого самоврядування, місцевого розвитку досі не розроблено карту дослідження трансформацій, які мали місце в контексті публічної політики у сфері соціального захисту населення, ґрунтовному аналізі державної політики у даній сфері, а також децентралізації управлінських завдань та рішень, що призводить до зміни характеру відносин і діалогу центру й регіонів (земельні ресурси громад), що

у своїй сукупності обумовлює актуальність і науково-практичну значимість проведеного дослідження.

Мета наукової статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні модернізації механізму публічного управління на рівні територіальних громад стосовно земельної децентралізації та надання соціальних послуг.

Новий підхід до розуміння багаторівневої публічної політики, з одного боку, більш адекватно відображає реальності, але з другого – надзвичайно ускладнює окреслення ролі державних інститутів у публічній політиці. Зміщення від централізованого управління та регулювання до багатополісного, для якого є характерними наявність багатьох рівнів і центрів діяльності, високий ступінь незалежності між численними акторами з різними інтересами, зумовило потребу у визначенні процедур у публічній діяльності.

Це означає, що діяльність вже не окреслюється встановленими та назавжди закріпленими правилами. Правила виникають під час взаємодії акторів різних рівнів протягом усього процесу публічної політики. Зміни у грі політичних сил визначаються природою політичних проблем та зростанням значення самих акторів та їх позицій. Так, конфігурації публічних взаємодій у вирішенні тих чи інших проблем можуть бути такими, де урядові структури виявляються набагато слабшими, аніж, наприклад, муніципальна влада чи територіальна громада [4, с. 166].

Виконання на практиці реформи децентралізації в Україні призвело до розвитку місцевого самоврядування, створення об'єднаних територіальних громад, які переймають на себе нові сфери повноважень. Одним із таких напрямів і є соціальний захист, як важлива сфера з огляду на те, що вона стосується тих осіб, які потребують допомоги, оскільки з різних причин вони опинилися у складних життєвих обставинах, так і сама процедура надання публічних соціальних послуг. Місцева влада повинна бути близькою до отримувачів цих послуг, докладаючи зусиль у відповідності до чинного законодавства з метою забезпечення їм належних умов життя. Це непросте завдання, враховуючи, що органи місцевого самоврядування, створені протягом останніх років, мають величезні потреби для розвитку.

Має наявність відповідна суперечність між виконанням завдань з розвитку територіальних громад та соціальними завданнями. Досвід сучасного європейського самоврядування, показує, що недостатня увага, яку органи місцевого самоврядування приділяють соціальній допомозі та соціаль-

ній сфері загалом (особливо в умовах сьогодення), призводить до уповільнення процесів розвитку в довгостроковій перспективі, а у складних випадках – і до відтоку отримувачів цих послуг. Будівництво технічної інфраструктури, яким би воно не було важливим, не може замінити потреби людей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Необхідною є можливість узгодження соціальних потреб суспільства із планами економічного розвитку та місцевого самоврядування. Перед такими викликами зараз стоять національні органи державної служби та органів місцевого самоврядування, використовуючи досвід інших, у тому числі низки європейських країн, які вже пройшли цей нелегкий шлях, досягнувши як соціальних, так і належних економічних та адміністративних цілей.

Поточна системна ситуація, соціальна за своєю природою, проявляється в зростанні хронічного безробіття, соціальної нерівності та утримання, екологічних загроз, невизначеності подальшого економічного стану громад з огляду і на земельні ресурси, придатні для залучення та розвитку. Нинішній етап глобального стану характеризується поглибленням глобальної структурної кризи в умовах воєнних дій в країні. Невідповідність сучасних соціальних формальних і неформальних інститутів, їх специфіка, екстрактивний характер призводять до змін в суспільстві, що неминуче викликає зменшення довіри та її кризу потенційних отримувачів соціальних послуг. Зростання суперечностей і гальмування в цілому економічного розвитку через суспільно-економічний стан війни зменшують можливість перетворення формальних і неформальних інститутів, утворюючи таким чином пастку невідповідності якості генези розвитку суспільства (рис. 1) і, відповідно, змінюють умови надання соціальних послуг на рівні територіальних громад.

З метою уникнення сучасних загроз системи, на думку автора, стратегічна лінія та відповідна програма розвитку сучасного стану соціальної системи суспільства повинна бути скоординована з системою влади та соціальної підсистеми публічного управління, сформульованими цілями і науковим обґрунтуванням методології, методики та здійснених на практиці механізмів досягнення цих цілей.

Слід зазначити, що характерною ознакою сучасного стану глобального підтримання (за умов воєнного стану) слід визначити зниження ефективності державної політики та регулювання механізму публічного управління на рівні територіальних громад, зокрема питань земельних ресурсів та надання соціальних послуг через

ускладнення прогнозування ситуації та деформацію основних реакцій суспільства на екзогенні та регуляторні впливи.

Висновки. Прогресивною бажаною платформою реалізації стабільної, результативної та фінансово-спроможної вітчизняної системи соціального забезпечення в сучасних умовах військової агресії та оцінки закордонного досвіду надання соціальних послуг (зокрема, європейського) є економічне підтримання на базі концепції усталеного розвитку з комплексним поєднанням економічної, соціальної та екологічної його складових. Ситуаційними умовами і ендогенними факторами забезпечення реалізації даної концепції в Україні є припинення бойових дій, процеси реформування інституту власності, орієнтування економіки на утвердження шостого технологічного укладу, стимулювання науково-технічної діяльності в державному і корпоративному секторах, завершення розбудови національної інноваційної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, інтеграція науки і бізнесу, нарощування всіх складових соціалізації економіки тощо. Ключовим компонентом ефективного функціонування системи соціального забезпечення та надання соціальних послуг є модернізація інституту зайнятості. Виокремлення положення концепції дій уряду на період подолання воєнного та кризових станів в країні з урахуванням регіональних проблем соціального забезпечення дозво-

лить подолати соціальну дезінтеграцію соціальної незахищеності окремих категорій громадян і забезпечити рівноправність в доступі до надання соціальних послуг в умовах інклюзивності розвитку національної господарської системи.

Оцінюючи якість управління у сфері земельних ресурсів територіальних громад, необхідно враховувати, що він відображає і питання екології і рівень розвитку сільського господарства, тобто віддзеркалює загальний рівень розвитку управління у громаді. Прогнозування впровадження реформи децентралізації, що пов'язана з передачею повноважень та ресурсів на місцевий рівень передбачає покращення всіх критеріїв та показників. Нові можливості дослідження відповідного рівня проблеми породжують і складні виклики перед управлінцями, але відповідь на них дасть змогу робити механізм дій публічного управління на рівні територіальних громад (нині існуючі органи влади районного рівня не мають визначеного правового статусу у сфері земельних відносин через невідповідність структури і функцій).

Таким чином, слід підкреслити, що модернізація механізмів публічного управління та місцевого самоврядування виступає одним із багатьох цифрових трендів державної політики. Доцільність застосування підходу з використанням соціально орієнтованих змін та практичної реалізації зазначених принципів у процесі вироблення відповідних напрямів державної політики у сфері публічного

Рис. 1. Характер невідповідності якості суспільного розвитку для емерджентних систем сучасності

управління визначається потребою щодо підвищення якості надання всіх видів послуг на рівні територіальної громади. Концепт «публічна політика» є більш ширшим поняттям, аніж «державна політика», оскільки функціонує як різновид відповідного політичного процесу, що здійснюється за допомогою різного роду комунікаційних факторів і є системою взаємодій між його учасниками в різних аспектах. Разом з цим відповідна соціальна політика є аспектом державної, або публічної політики, що складається з соціального захисту і соціальної безпеки, з одного боку, та соціального розвитку і соціальних відносин, з іншого. Відповідно, хоча наразі і присутня цілісна система органів публічного управління соціальним захистом в Україні, проте це не виключає необхідність удосконалення системи органів влади, організаційно-правових основ її функціонування на рівні територіальних громад. Доведено, що не існує однієї

системи тієї чи іншої країни, яка б повністю підходила для ефективної модернізації вітчизняної системи публічного управління в сфері надання публічних соціальних послуг. Разом з тим, висвітлення досвіду інших країн свідчить, що системи публічного управління у сфері соціального захисту є найважливішою сферою практичного застосування [5, с. 27; 6, с. 96].

Тому в даний час на перший план виступає необхідність поєднання соціальних та економічних пріоритетів стабілізації функціонування територіальних громад за умов військового стану. Це в свою чергу вимагає перебудови всієї системи соціального захисту країни на нових засадах. Держава має здійснювати свою належну соціальну політику як безпосередньо так і опосередковано – шляхом створення відповідних економічних та соціально-політичних передумов для розвитку суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Полянська Я. В. Аналіз стану і процесів формування економічних відносин місцевої влади та територіальних громад. *Evropský politický a právní diskurz Evropský politicko-právní diskurz* : міжнародний науково-теоретичний журнал. 2020. Т. 7. № 6. С. 196–203.
2. Яценко Т. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій з питань реалізації делегованих повноважень. *Local Government. Public Administration and Local Government*. 2016. № 2 (29). С. 183–189.
3. Возний С.О. Механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної виконавчої влади щодо формування дієздатних територіальних громад. *Теорія та практика державного управління* 2016. Вип. 4. С. 187–192.
4. Кожуріна В. М. Система публічного управління земельними відносинами громад. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. Вип. № 2. С. 166–172.
5. Мелконян А.Г. Історичні та організаційно-правові основи формування вітчизняної системи публічного управління соціальним захистом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. №32 (71). С. 27–31.
6. Шевченко О.О., Бутов Д.О., Леонтєв А.Л. Модернізація системи публічного управління в умовах децентралізації влади: питання цифрового та інклюзивного місцевого розвитку. *Зб. наук. праць «Право та державне управління»*. 2021. Вип. № 4/2021. С. 96–101.

УДК 349.3:332.1:331.101:352.02

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.10>

Ярошович Володимир Іванович,

доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: 0000-0003-1183-9111

Січкач Володимир Андрійович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: 0009-0003-1473-3061

Гось Андрій Іванович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: 0009-0005-9302-1592

**ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ**

**STATE SOCIO-ECONOMIC POLICY IN THE CONDITIONS
OF DECENTRALIZATION OF POWER IN THE CONTEXT
OF THE IMPLEMENTATION INTERNATIONAL EXPERIENCE IN UKRAINE**

У статті визначено, що глобалізація та інформаційна революція змушують дедалі більше країн переглядати ролі органів різних рівнів державної влади та їх взаємодію з регіонами, місцевими територіальними спільнотами та громадянським суспільством. Ці реформи, як правило, передбачають делегування відповідальності на рівень регіональних та місцевих органів влади та передачу владних повноважень та функцій за межі урядових структур за одночасного посилення компетенції органів влади на регіональному та місцевому рівні.

З'ясовано, що численні реформи стосуються змін в організації діяльності та компетенції органів регіонального та місцевого рівнів. Ці законодавчі та організаційні зміни призвели до послаблення ролі місцевого та регіонального рівня у внутрішній діяльності держав. Наразі бюджетні обмеження, тенденції національних урядів до централізації повноважень, а також дедалі більшого розмежування держав послаблюють свободу дії місцевої влади, ставлячи під сумнів децентралізацію та субсидіарність.

Доведено, що сьогодні спостерігаються відмінності в рівнях територіальної організації та децентралізації, що досягаються кожною країною окремо. Проте, значна кількість країн світу, що розвиваються, продовжують перебувати у стані роз'єднаності апарату влади, включаючи корупцію та різні зловживання, неправильний розподіл ресурсів, неефективну систему оподаткування та непрофесіоналізм надання послуг уповноваженими органами, їх посадовими особами.

Обґрунтовано, що особливого значення набуває імплементація міжнародного досвіду з побудови раціональної, ефективною, збалансованою системи публічного управління, чільне місце в якій практично у всіх розвинених країнах займає децентралізація державної, насамперед виконавчої гілки влади. Досліджуючи міжнародний досвід децентралізації влади, сучасний період ознаменувався пошуком найкращої форми організації управління та побудови системи зв'язків між його складовими.

Ключові слова: децентралізація, державна соціально-економічна політика, імплементація, сучасний етап, реалізація, міжнародний досвід.

The article determines that globalization and the information revolution force more and more countries to review the roles of bodies of various levels of state power and their interaction with regions, local territorial communities and civil society. These

reforms, as a rule, provide for the delegation of responsibility to the level of regional and local authorities and the transfer of power and functions outside government structures, while simultaneously strengthening the competence of authorities at the regional and local level.

It was found that numerous reforms relate to changes in the organization of activities and competences of bodies at the regional and local levels. These legislative and organizational changes led to a weakening of the role of local and regional levels in the internal activities of states. Currently, budget constraints, the tendency of national governments to centralize powers, as well as the increasing demarcation of states weaken the freedom of action of local authorities, calling into question decentralization and subsidiarity.

It is proven that today there are differences in the levels of territorial organization and decentralization achieved by each country separately. However, a significant number of the developing countries of the world continue to be in a state of disunity of the government apparatus, including corruption and various abuses, improper distribution of resources, inefficient taxation system and unprofessionalism in the provision of services by authorized bodies and their officials.

It is substantiated that the implementation of international experience in building a rational, effective, balanced system of public administration, in which the decentralization of the state, primarily the executive branch of government, occupies a prominent place in almost all developed countries, is of particular importance. Studying the international experience of power decentralization, the modern period was marked by the search for the best form of management organization and building a system of connections between its components.

Key words: *decentralization, state socio-economic policy, implementation, modern stage, implementation, international experience.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Вибір тієї чи іншої моделі децентралізації обумовлений історією територіально-політичного устрою держави, територіальною консолідацією суспільства та політичною практикою. Слід погодитися з тим, що сьогодні місцева та регіональна автономія стали принципами європейського вектору децентралізації. Однак, економічна та фінансова криза є не єдиною причиною територіальних реформ європейських держав. Деякі законодавчі зміни є результатом прагнення до подальшої європейської інтеграції та зобов'язань, що випливають з цього, пов'язаних з цією метою. Соціально-економічною передумовою ж стали Європейська Хартія місцевого самоврядування та інші процедурні підстави створення і розширення Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Згідно із твердженнями сучасних дослідників, особливостями загальноєвропейської соціально-економічної політики займаються такі інститути Європейського Союзу, як Рада Європи з Хартією місцевого самоврядування та регіональної автономії, Європейський Союз з концепцією Європи регіонів та сприяння регіональному економічному розвитку, члени Європарламенту, як прихильники оптимізації соціально-економічного зростання місцевих та регіональних автономій. Зазначений перелік вимагає більш пильної уваги, особливо в світлі Європейської Хартії місцевого самоврядування до якої конкретно говориться про те, що місцева влада не повинна займатися будь-яким питанням,

що офіційно не здійснюється державою, але повинна мати повну свободу дій для здійснення своєї ініціативи.

Мета статті полягає в обґрунтуванні імплементації зарубіжного досвіду процесів децентралізації у контексті реалізації державної соціально-економічної політики на сучасному етапі трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Моделі європейської регіоналізації відрізняються між собою за принципом формування регіональних утворень: з домінуванням національних основ Бельгія, Боснія та Герцеговина історико-культурних Австрія, ФРН, Іспанія, Італія, Швейцарія економіко-територіальних Угорщина, Норвегія, Польща, Болгарія, Греція. Так було в Албанії, яка, нині делегує розподіл води муніципалітетам, а також у колишній югославській Республіці Македонії та Чорногорії, які доручили своїм муніципалітетам управління територіально-просторовим плануванням – повноваження, яке традиційно децентралізоване у більшості європейських країн.

Інші реформи відбуваються на політичній основі, наприклад, в Ісландії як реакція на кризу, яка вразила країну, або в Бельгії, після шостої державної реформи, спрямованої на зміцнення регіоналізації країни. Деякі держави Європи запланували аналогічні проекти, але з більш чіткими цілями скорочення видатків. Це стосується Португалії, де багато цивільних парафій, муніципальні освіти з винятковими власними повноваженнями, що об'єднуються. Проте, муніципальні злиття не призводять автоматично до підвищення ефективності та масш-

табу економіки, отже подібні реформи необхідно проводити з обережністю та у координації місцевих органів влади та населенням.

Проте, вже відбувається чергове повернення практики держав до децентралізованого управління, найвагомішим аргументом для цього стає усвідомлення невідкладності реального втілення принципу субсидіарності, зміст якого відображено в Європейській Хартії місцевого самоврядування, де закріплено положення про необхідність здійснення муніципальних функцій тими владою, які найближчі до громадян. Поза всяким сумнівом, децентралізація є основою територіальних реформ Європи, що проводяться в даний час. У Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії та Нідерланди місцеві органи влади в даний час мають ширші повноваження в галузі охорони здоров'я та соціальних питань.

Однак, подальша децентралізація іноді є лише симптомом відмови держави, яка не передає фінансові кошти, необхідні для належного виконання цих нових завдань. Реформи, пов'язані з територіальними перетвореннями, в останні десятиліття стали досить поширеними в Європі, в основному вони пов'язані з укрупненням муніципалітетів через злиття, а також з так званою регіоналізацією території.

Цей реформаторський рух, заснований на концепції Європи регіонів, був дуже активним починаючи з перших ознак реформ європейських держав в основному є не тільки розвиток децентралізації, а й стабілізація, або скорочення державних витрат на місцеве самоврядування, а також допомога у пристосуванні життєдіяльності місцевих та регіональних органів влади до бюджетних та функціональних обмежень, що накладаються центральними органами влади. Децентралізація владних повноважень процесу прийняття рішень на нижчі рівні управління все більше привертає увагу країн світу.

Проте слід зазначити, що загальний рух децентралізації держав Європи було поставлено під загрозу в деяких країнах внаслідок центристських тенденцій деяких держав. Такі реформи нині більшою мірою пов'язані з метою досягнення більшої економії за рахунок масштабу в умовах жорсткої економії та скорочення державних видатків. Вони можуть також служити державам засобом відновлення політичного контролю над повноваженнями, делегованими місцевим та регіональної влади. В Ірландії, як і в Угорщині таке повноваження, як розподіл води, тепер має керуватися урядовою установою, а в Молдові нещодавно були вжито заходів щодо передачі всіх повнова-

жень, пов'язаних з питаннями освіти, центрального уряду.

Цей критерій чисельності населення було також обрано у Фінляндії, де міжмуніципальне співробітництво стало обов'язковим управління місцевими державними службами. Аналогічно, у Чеській було прийнято закон, згідно з яким багато послуг для громадян повинні надаватися лише великими місцевими органами влади.

Зрештою, закон Угорщини зобов'язує муніципалітети об'єднувати свої служби, з тим щоб мати можливість закривати муніципальні підрозділи дрібніших муніципалітетів, зберігаючи при цьому своє політичне та адміністративне існування. Хоча немає жодної гарантії того, що суворий контроль над витратами буде забезпечений за рахунок вибору такого шляху, зусилля, на наш погляд, становить загрозу для місцевого самоврядування, оскільки нові правила запроваджуються без будь-яких попередніх консультацій та послаблюють взаємозв'язок, встановлений між громадянами та місцевими органами влади.

Досвід кожної країни є унікальним та неповторним у своєму виконанні. Такі країни як Австралія, Канада та США протягом десятиліть розвивають системи, через які різні рівні управління наділяються певними владними повноваженнями в процесі прийняття рішень і несуть відповідальність. В даний час Канаду можна назвати однією з найбільш децентралізованих країн у світі. Конституція Канади розподіляє владу між федеральним і десятьма провінційними урядами за відповідними функціями. Провінції визначають структуру та повноваження муніципалітетів, закріплені в муніципальних актах.

Муніципалітетам надаються повноваження загального характеру, а не конкретизуються формальні сфери відповідальності з різних послуг. Крім того, широке поширення на рівні провінцій отримала практика передачі державних функцій на договірній основі приватному сектору, та управління договірними відносинами перетворилося в один із найбільш пріоритетних напрямів адміністративної діяльності.

На відміну від Канади, де компетенція рівнів управління не має конституційних гарантій, а повноваження місцевого рівня визначаються самостійно провінціями, у США механізм поділу повноважень між рівнями управління закріплений у Конституції, на основі якої створена федеральна система, що розділяє повноваження між центральними урядами та урядами штатів. Повноваження, які не делегуються на національний рівень, за Конституцією закріплюються за штатами.

При цьому, якщо рівень влади не може забезпечити отримання коштів через податкову політику, він може діяти незалежно. Кожен уряд наділений винятковими повноваженнями, які не можуть бути урізані іншим урядом. Питання, які можуть бути вирішені повністю в межах штату, є винятковою прерогативою його уряду, на місцевому рівні громадяни взаємодіють зі своїм урядом найбільш тісно, саме так безпосередньо забезпечуються багато основних послуг. Влада округів наділена широкими повноваженнями, включаючи здійснення екологічних та соціальних програм, тоді як конкретні округи вирішують конкретні проблеми – наприклад, питання водопостачання чи шкільного навчання.

Територіальні реформи, здійснені в останні роки, як правило, складаються зі злиття між органами влади на місцевому або регіональному рівні. Це може становити небезпеку для місцевого самоврядування, якщо відповідні місцеві органи влади та населення не будуть належним чином консультуватися з цього питання заздалегідь. Майже у всіх європейських державах муніципалітет залишається основним територіальним рівнем. Проте було запропоновано провести безліч територіальних реформ з метою скорочення їх числа, покращення управління місцевими державними службами та скорочення державних витрат.

Отримавши істотну самостійність у розробці та реалізації місцевої політики, місцеві правителі мають більше можливостей для територіального економічного розвитку, порівняно з тим часом, коли вони були змушені виконувати економічні цілі, визначені на державний рівень.

Муніципалітети досягли значної економії за рахунок ефекту масштабу за рахунок міжмуніципального співробітництва, яке часто заохочується центральним урядом з метою підвищення ефективності та застосування керівних принципів скорочення бюджету.

Фінансово-економічна криза спонукала до справжньої готовності підвищити ефективність за рахунок економії масштабу. злиття послуг та внутрішніх програм скорочення витрат у межах влади. Проте, вкрай важливо, щоб злиття та реорганізації здійснювалися відповідно до принципів місцевого самоврядування, субсидіарності та взаємозв'язку з місцевим населенням. Результати досліджень, проведених протягом кількох років фахівцями Світового Банку показали, що прогрес реформ децентралізації у більшості країн відрізняється.

Хоча центральні органи влади делегували управління у багатьох галузях на нижчі рівні

влади, але реальні повноваження щодо прийняття рішень були делеговані лише в окремих випадках. Це не дивно, оскільки для того щоб ввести нові структури управління, потрібно значно більше часу, ніж самі країни чекали. Якщо повноваження щодо надання державних послуг і делегуються або передаються, то центральні органи влади часто з небажанням та примусом зі зрозумілих причин віддають контроль за доходами.

Очевидно, що ефективна децентралізація передбачає функціонування інституціональних структур широкого спектру, які не існували в умовах старої системи, займає час їхнього розробки. Темпи зростання більше розвинених країн сповільнилися внаслідок ефектів великої рецесії та боргових проблем. При цьому, зростання йшло нерівномірно і в менш розвинених регіонів, тож показники міжрегіональної нерівності навіть зросли, після рецесії процеси зближення двох груп країн, «старих» та «нових» членів ЄС, сповільнилися. Фінансово-економічна криза стала каталізатором адміністративно-територіальних реформ держав Європи, метою яких є спрощення адміністративних організацій, забезпечення чіткого розмежування повноважень, здійснюваних кожним рівнем публічної влади, а також досягнення значної економії державних витрат.

В останнє десятиліття у Європі спостерігається тенденція регіоналізації, а саме створення нових або зміцнення регіонів, розширення їхньої компетенції та підтвердження їх ролі як привілейованої зацікавленої сторони на європейському рівні. В даний час цей процес є найбільш активним у Румунії, її адміністративні регіони найближчим часом мають бути перетворені у повноцінні регіональні органи влади, що передбачає передачу повноважень, що раніше здійснювалася центральною державою, муніципалітетам і повітам.

Конкретні обов'язки цих майбутніх регіонів все ще обговорюються, але ефективніше управління європейськими фондами є однією із основних цілей цієї програми. Аналогічні обговорення були проведені у Швеції та Словенії. В інших державах, наприклад, в Албанії, Грузії, Мальті, Ірландії та Словаччині процеси, спрямовані на зміцнення регіонів здійснюються або шляхом перегляду територіальних поділів, або шляхом надання їм більшої гнучкості. У Польщі, Франції та Німеччині регіонам було надано більше повноважень, зокрема у галузі економічного розвитку.

Іншою метою, часто пов'язаною з цими реформами, є територіальне спрощення, спрямоване на те, щоб уникнути дублювання між декількома

компетенціями, як можна бачити в Іспанії, де уряд готує такого роду великомасштабні територіальні реформи для виправлення цієї ситуації. Аналогічний проект був також запланований у Франції та привів би до заміни трьох існуючих органів влади одним в Ельзасі, проте його відкинули на всенародному референдумі.

Незважаючи на все це, навіть якщо можна визначити загальне зміцнення регіонального рівня, основна ідея не призвела до міжурядового консенсусу, причиною якої, на наш погляд, є відсутність реально чинного конституційного актам, що охоплює концепцію регіонального самоврядування. На жаль, деякі дії національних урядів йдуть урозріз із цими принципами. Крім того, як видається, вони найчастіше призводять до централізації повноважень, відмови від близькості місцевих органів влади до громадян внаслідок створення нових територіальних організацій та до великих бюджетних та оперативним обмеженням.

У країнах перехідного періоду підставами для децентралізації в основному були зменшення домінування центру з одночасним становленням самостійного місцевого самоврядування, перехід від жорсткої планової економіки до ринкових відносин, надання якісних послуг населенню. Отже, децентралізація державної влади та управління, розмежування владних повноважень між орга-

нами центральної, регіональної влади та органами місцевого самоврядування, партнерство, субсидіарність є визнаними принципами здійснення адміністративної реформи провідними і соціально-економічно розвинутими державами.

Формулювання висновків і перспектив подальших досліджень в даному напрямку. Ефективна європейська соціально-економічна політика відмовилися від будь-якого процесу централізації, а також від будь-якого рішення, яке б поставило під сумнів принцип субсидіарності. Щодо безпосередньо Європейського Союзу, то особливу увагу слід приділити аналізу нормативно-правової діяльності Європейському парламенту, Європейської Комісії та Європейської Ради, які відіграють ключову роль у проголошенні принципу субсидіарності та децентралізації.

Органи управління територіальних громад повинні бути залучені до розробки всіх державних стратегій для забезпечення послідовності та ефективності. Необхідно контролювати розподіл місцевих фінансів та будь-яких бюджетних обмежень, що запроваджені стосовно місцевих органів влади. Вони сьогодні створюють серйозну загрозу для подальшого існування місцевого та регіонального самоврядування в Європі та для будь-якої політики, яка закликає до територіального розвитку і до сталого та послідовного зростання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Болтак О. Л. Шляхи вдосконалення системи управління підприємством. *Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"*. URL: <http://nauka.zinet.info/9/boltak.php> (дата звернення: 22.02.2023).
2. Василенко В. А. Теорія і практика розробки управлінських рішень: навч. посіб. К., 2012. С. 37–44.
3. Донцов А. І. Психологія колективу: методологічні проблеми досліджень. К., 2015. С. 43–46.
4. Коляда С. П., Літовченко Б. В. Професіоналізація ризик-менеджменту – шлях від коучінгу до фасилітації. *Вісник АМСУ. Серія «Економіка»*. 2015. №1. С. 61–67.
5. Мельник Л. Л., Осацька Ю.С. О. Господарський механізм у системі ринкової економіки. *Економіка і держава*. 2012. № 6. С. 19–21.
6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. С. Патона; ДУ «ІЕПСР НАН України». Київ, 2012. 72 с.
7. Розум Р.І., Буряк М.В., Любезна І.В. Еколого-економічні системи: основні аспекти. *Науковий огляд. Науковий журнал*. Київ, 2015. №6 (16). С. 33–49.

РОЗДІЛ 4

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.11>

Лебеденко Олеся Василівна,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0003-3421-2004

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL MARKET AS A COMPONENT OF PROVISION OF NATIONAL SECURITY

В статті досліджено сутність аграрного ринку, розглянуто різні підходи до його визначення. Запропоноване власне тлумачення поняття «аграрний ринок», як системи економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб. Розглянуто сутність продовольчого ринку, проаналізовано тотожність понять «аграрний ринок» та «продовольчий ринок», охарактеризовано їхні особливості, виявлено відмінні риси. Наголошено, що рівень розвитку аграрного ринку визначає рівень розвитку продовольчого ринку та забезпечення населення продуктами харчування. Встановлено, що продовольча складова є невід'ємним елементом економічної безпеки країни, тому кінцевою метою функціонування аграрного ринку є забезпечення економічної безпеки держави як вагомого складника її національної безпеки. З'ясовано, що особливості виробництва у сільському господарстві та специфіка функціонування аграрного ринку обумовлюють необхідність його державного регулювання. Досліджено сутність та функції інфраструктури аграрного ринку, охарактеризовано чинники, які стримують її розвиток. Відзначено, що наразі державне регулювання аграрного ринку є недостатньо дієвим. Виявлено проблеми, вирішення яких необхідне для забезпечення розвитку аграрного ринку: усунення проблеми диспаритету цін; розвиток біржового ринку; створення дорадчих служб для допомоги аграрним підприємствам; створення розгалуженої мережі фірмової торгівлі, гуртових ринків, торговельних домів, аукціонів; формування спільних підприємств за участю українських та іноземних інвесторів, зорієнтованих на виробництво сільськогосподарської продукції і сировини; економічна підтримка новостворених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; забезпечення ефективного контролю за якістю сільськогосподарської продукції та сировини.

Ключові слова: аграрний ринок, державне регулювання, продовольчий ринок, національна безпека, інфраструктура аграрного ринку.

The article examines the essence of the agricultural market, considers various approaches to its definition. The actual interpretation of the concept of "agrarian market" is proposed as a system of economic relations determined by the development of the social division of labor, which ensures exchange processes between producers and consumers of agricultural products in order to meet public needs. The essence of the food market is considered, the identity of the concepts "agrarian market" and "food market" is analyzed, their features are characterized, distinctive features are revealed. It was emphasized that the level of development of the agricultural market determines the level of development of the food market and the provision of food to the population. It has been established that the food component is an integral element of the economic security of the country, therefore the ultimate goal of the functioning of the agricultural market is to ensure the economic security of the state as an important component of its national security. It was found that the peculiarities of production in agriculture and the specifics of the functioning of the agrarian market determine the need for its state regulation. The essence and functions of the infrastructure of the agricultural market were studied, and the factors restraining its development were characterized. It was noted that currently the state regulation of the agricultural market is insufficiently effective. Problems were identified, the solution of which is necessary to ensure the development of the agricultural market: elimination of the problem of price disparity; development of the stock market; creation of advisory services to help agricultural enterprises; creation of an extensive network of branded trade, wholesale markets, trading houses, auctions; formation of joint ventures with the

participation of Ukrainian and foreign investors, focused on the production of agricultural products and raw materials; economic support of newly created agricultural service cooperatives; ensuring effective quality control of agricultural products and raw materials.

Key words: *agricultural market, state regulation, food market, national security, agricultural market infrastructure.*

Аграрний ринок є важливою складовою економічних відносин в аграрній сфері. Роль аграрного ринку полягає в забезпеченні координації економічних процесів, які пов'язані із задоволенням потреб населення в сільськогосподарській продукції належної якості та в необхідній кількості.

Досліджуючи поняття аграрного ринку, можна виділити різні підходи до його тлумачення, оскільки воно трактується досить широко.

Так, за одним із підходів, аграрний ринок розглядають через призму економічних відносин. З точки зору Сухого П.О., аграрний ринок – це система товарно-грошових відносин в аграрній сфері, де на основі співдії попиту і пропозиції та відповідно до умов конкуренції в межах економічної свободи, гарантованої державою, встановлюються ціни на товари та послуги і відбуваються акти їх купівлі та продажу [11, с. 144].

В тлумаченні поняття аграрного ринку виділяють також інституційний підхід. Так, В.А. Мамчур аграрний ринок визначає як інституційну систему або простір економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин всіх суб'єктів господарювання, завданням якого є співпраця (координація) та управління, що здійснюється в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі, та являється сукупністю великої кількості спеціалізованих ринків (землі, фінансового, зерна, цукру, молока тощо), а також здійснює формування ефективного поля їх діяльності, формуючи відповідні правила та механізми спільної участі в цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки та споживчих потреб громадян [6, с. 96].

Ще за одним підходом аграрний ринок розглядається як об'єкт правових відносин. Так, наприклад, одне з тлумачень категорії «аграрний ринок» наведене у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Відповідно до цього закону, аграрний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [8]. Таке визначення, на нашу думку, відображає суто юридичну складову, що не дозволяє повною мірою розкрити сутність аграрного ринку, оскільки економічний зміст певного явища суспільного життя виступає первинним стосовно його юридичної сутності.

Більш повне визначення аграрного ринку у теорії права надав В.І. Семчик. На його думку,

аграрний ринок – це сфера товарного обміну, який (у межах, урегульованих законодавством про аграрні ринки) здійснюється між продавцями й покупцями (юридичні та фізичні особи, територіальні громади й держава) як товарообмін, що виникає за результатами аграрного товаровиробництва в установлених місцях, формах, шляхом укладення та виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільних узгоджених умовах і за відповідними цінами й волевиявленням продавців і покупців [10, с. 225].

Спираючись на викладене, слід зазначити, що існування різних підходів до тлумачення поняття «аграрний ринок» свідчить про його складність та багатогранність, а кожен з наведених підходів відображає той чи інший аспект сутності аграрного ринку.

Враховуючи те, що аграрний ринок, передусім, категорія економічна, з нашої точки зору, він являє собою систему економічних відносин, зумовлених розвитком суспільного поділу праці, яка забезпечує обмінні процеси між виробниками та споживачами продукції аграрної сфери з метою задоволення суспільних потреб [4].

Аграрний ринок пов'язаний з ринком продовольчих товарів. За одним із визначень, ринок продовольчих товарів являє собою сукупність економічних взаємовідносин щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання харчових продуктів з метою задоволення в них суспільних потреб та отримання доходу усіма його суб'єктами у відповідності з роллю і значенням виконуваних ними функцій [2].

В науковій літературі продовольчий та аграрний ринки часто ототожнюють. Однак, у сутності вказаних ринків є певні відмінності, які вимагають розмежування даних понять. Так, на продовольчому ринку можуть бути запропоновані товари, які не мають відношення до сільського господарства (наприклад, газовані напої), в той же час, до сільськогосподарської продукції можуть бути віднесені і непродовольчі товари (наприклад, корми для худоби, вовна). Проте, згадані ринки мають щільний взаємозв'язок. Так, основною метою функціонування продовольчого ринку є безперервне забезпечення населення країни продовольством, а продукція аграрного ринку – це, як правило, продукти харчування або сировина для їх виробництва. Таким чином, рівень розвитку

аграрного ринку визначає рівень розвитку продовольчого ринку України та забезпечення населення продуктами харчування.

Стабільність продовольчого забезпечення визначає добробут країни, є визначальним фактором розвитку економіки держави. Роль цього чинника постійно підвищується, він стає невід'ємною частиною економічної і національної безпеки держави. Економічна безпека – це сукупність умов і чинників, які характеризують поточний стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку. Економічна безпека розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке ресурсозабезпечення розвитку національної економіки, послідовну реалізацію національно-державних інтересів. Таким чином, економічна безпека є основою національної безпеки країни.

До складових економічної безпеки віднесено продовольчу безпеку, яку визначено як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства у продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства. У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері є забезпечення продовольчої безпеки [9].

Таким чином, продовольча складова є невід'ємним елементом економічної безпеки країни, а аграрний ринок відіграє важливу роль у задоволенні потреб населення у продуктах харчування, досягненні продовольчої незалежності й стабільності, через що можна стверджувати, що кінцевою метою функціонування аграрного ринку є забезпечення економічної безпеки держави як вагомого складника її національної безпеки.

Роль аграрного ринку особливо зростає, а необхідність його підтримки та розвитку посилюється в умовах воєнного стану, коли значна кількість сільськогосподарських земель держави опинилися на тимчасово окупованих територіях, і спостерігається масове вивезення загарбниками сільськогосподарської продукції з країни.

Для успішного функціонування та розвитку аграрного ринку необхідно, щоб забезпечувався ряд умов. Так, особливості виробництва у сільському господарстві та специфіка функціонування аграрного ринку обумовлюють таке негативне явище в аграрному секторі, як диспаритет

цін, відсутність еквівалентного обміну між аграрними та іншими товаровиробниками.

Нееквівалентний обмін аграрних підприємств із підприємствами-виробниками інших ресурсів зумовлює зростання собівартості сільськогосподарської продукції.

Крім того, для продовольчого ринку характерна низька еластичність зв'язку між попитом і цінами. Як відомо, внаслідок фізіологічних особливостей, споживання людиною певного набору продуктів харчування є відносно стабільним. Попит на ці продукти не зростає пропорційно до підвищення доходів чи зниження цін.

Особливість аграрного виробництва виявляється і у тому, що обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції і сировини не можна збільшити у стислий термін.

У сільському господарстві майже відсутні монополістичні тенденції через відносно невисоку концентрацію виробництва, а галузі, що його обслуговують та переробляють і реалізують продукцію сільського господарства, можуть знаходитися у монополістичному чи олігопольному стані. Монополізм на ринку засобів виробництва для сільського господарства, збуту і переробки сільськогосподарської продукції гальмує оновлення, покращення технічних характеристик, здешевлення сільськогосподарських машин й устаткування, породжує диспаритет цін, що зумовлює цінове вилучення частини чистого доходу аграрних підприємств, зниження ефективності виробництва і зменшення обсягів реалізації продукції.

Зазначені причини обмежують можливості господарювання аграрних підприємств. Механізм ринку тут не забезпечує того ефекту, який досягається в інших галузях економіки.

Для вирішення проблеми диспаритету цін можна діяти за двома напрямками: 1) покластися на вільну дію ринкового механізму; 2) запровадити державне регулювання цін.

Більшість учених економістів-аграрників вважають, що проблему цін має вирішувати саме держава через адміністративні важелі. У більшості країн світу саме держава вирішує проблеми еквівалентності та паритетності у міжгалузевому обміні, безпосередньо не втручаючись у процес ціноутворення.

Інші дослідники вважають, що диспаритет цін в аграрному виробництві можна подолати і бездотаційним шляхом на основі дії лише ринкових принципів. Але це потребує вирішення іншої проблеми – захисту внутрішнього ринку від імпорту порівняно дешевшої продукції.

У більшості країн світу пом'якшенню диспаритету цін сприяють і такі процеси, як поглиблення спеціалізації виробництва, кооперування виробників (створення кооперативів для закупівлі техніки та інших засобів виробництва і збуту продукції), інтеграції господарств з підприємствами-виробниками сільськогосподарської техніки [5].

Ефективне функціонування аграрного ринку безпосередньо залежить від постійно відтворюваного ринкового середовища, його ринкової інфраструктури, під якою розуміють сукупність видів діяльності, що забезпечують ефективне функціонування суб'єктів ринку [1].

Призначення інфраструктури аграрного ринку полягає у створенні належних умов для його ефективного функціонування, забезпеченні стабільного функціонування аграрних підприємств, зниження господарських ризиків і вивільнення безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції від невластивих їм функцій щодо просування продукції до кінцевих споживачів. Саме інфраструктура, виконуючи на ринку згадані функції, створює умови для переходу підприємств на якісно вищий організаційний рівень розвитку.

На інфраструктуру ринку покладаються важливі функції: опосередкувати взаємини суб'єктів господарювання, забезпечити ефективність організаційно-економічних зв'язків і просування продукції та необхідних ресурсів, а також здійснення контролю за такими процесами. Інфраструктура сприяє акумулюванню інформації, яка надходить від будь-яких суб'єктів ринку, а її використання пов'яже виробництво і споживання в єдиний комплекс.

Для України характерна проблема інфраструктури аграрного ринку та недосконалої логістики товаропотоків. Як на національному, так і на регіональних рівнях спостерігаються невисокі темпи розвитку елементів інфраструктури. Це призводить до неспроможності повністю задовольнити потреби суб'єктів аграрного ринку.

У процесі формування елементів інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції має значення поєднання ринкового механізму з державним регулюванням. Така взаємодія може здійснюватися економічними, законодавчими й адміністративними методами. Варто констатувати, що державна політика України щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку є безсистемною і непослідовною.

Розвиток інфраструктури аграрного ринку стримує низка чинників: непослідовність державної політики у цій сфері, монополізація ринку посередницькими структурами і переробними підприємствами, інертність та недовіра до новостворених структур з боку аграрних підприємств [3].

З огляду на існуючі проблеми, наразі державне регулювання аграрного ринку є недостатньо дієвим. Розвиток аграрного ринку в Україні потребує вирішення низки проблем щодо створення підґрунтя для його ефективного функціонування:

- усунення проблеми диспаритету цін;
- забезпечення моніторингу діяльності аграрних бірж, оптимізація обсягів закупівлі продукції за форвардними контрактами, організаційне забезпечення торгівлі ф'ючерсними контрактами, спрямування товарних потоків з позабіржового ринку у біржовий;
- створення рівних умов для усіх учасників ринку щодо виконання контрактних зобов'язань;
- створення дорадчих служб у регіонах з метою надання допомоги аграрним підприємствам у різних аспектах їх господарської діяльності;
- створення розгалуженої мережі фірмової торгівлі, гуртових ринків та гуртово-роздрібних складів-ринків, торговельних домів, аукціонів;
- формування інтегрованих господарських структур та спільних підприємств за участю українських та іноземних інвесторів, зорієнтованих на виробництво сільськогосподарської продукції і сировини;
- економічна підтримка новостворених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- забезпечення ефективного функціонування служб контролю за якістю сільськогосподарської продукції та сировини, дотримання вимог законодавства з цих питань [1, 7].

Визначальна роль аграрного ринку в забезпеченні продовольчої та національної безпеки вимагає значної уваги та підтримки з боку держави. З огляду на те, що ефективне функціонування аграрного ринку може забезпечити сталий розвиток аграрного сектора економіки, усунення соціальних проблем сільського населення, продовольчу та національну безпеку України, необхідно створити підґрунтя для його результативного функціонування та розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2008. 184 с.
2. Економічні проблеми розвитку споживчого ринку продуктів харчування за сучасних умов: звіт про НДР: № 0105U007669; кер. Н.О. Власова; викон. М.В. Чорна. Харків: ХДУХТ, 2006. 219 с.

3. Кобернюк С.О., Никитюк О.В., Кравець О.В. Дослідження умов формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2014. № 14. С. 33–37.
4. Лебеденко О.В. Аграрний ринок: поняття та особливості. *Агросвіт*. 2020. № 12. С. 48–52.
5. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с
6. Мамчур В.А. Інституціональний капітал як конструктор розвитку аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 93–105.
7. Павлюченко Ю. Завдання і засоби державного регулювання аграрного ринку. *Право України*. 2018. № 5. С. 71–84.
8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України / Верховна Рада України. К.: Парламентське видавництво, 2009. 29 с.
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
10. Семчик В.І. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці / В.І. Семчик. К.: Спринт-Сервіс, 2012. 596 с.
11. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 655: Географія. 144 с.

РОЗДІЛ 5 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 004.738.5:316.77

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.12>

Агарков Олег Анатолійович,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри психології

Дніпровський гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0002-0735-3226

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ЯК СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ВПЛИВАЮТЬ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ ТА СОЦІАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ

INDIVIDUALITY IN THE DIGITAL AGE: HOW SOCIAL NETWORKS INFLUENCE SELF-IDENTIFICATION AND SOCIAL BEHAVIOR OF PERSONALITY

У статті проведено аналіз індивідуальності в цифрову епоху, а саме як соціальні мережі впливають на самоідентифікацію та соціальну поведінку особистості. Використання соціальних мереж може спотворювати індивідуальність людей, призводити до залежності від соціальних мереж та впливати на їхню соціальну поведінку. Розуміння цих проблем може допомогти людям зберегти свою індивідуальність та розвивати здорові соціальні зв'язки в реальному житті.

Соціальні мережі є невід'ємною частиною сучасного світу. Вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на нашу самоідентифікацію та соціальну поведінку. Негативні наслідки залежності від соціальних мереж можуть бути дуже серйозними. По-перше, вони можуть призвести до втрати індивідуальності. Люди можуть втратити здатність розрізняти себе від інших, коли стають частинкою великого і невизначеного онлайн-суспільства. Це може призвести до того, що люди перестають розвивати свої власні інтереси та прагнення, і починають діяти відповідно до очікувань, які їм нав'язує соціальна мережа. Крім того, залежність від соціальних мереж може призвести до ізоляції від реального світу, зниження самооцінки, депресії та інших проблем з психічним здоров'ям.

Соціальні мережі з одного боку, можуть сприяти формуванню позитивної самоідентифікації та соціальної поведінки. Але з іншого боку, надмірне використання соціальних мереж може вести до залежності від них та втрати індивідуальності. Соціальні мережі також можуть бути корисним інструментом для збереження та зміцнення міжособистісних відносин. Люди можуть знайомитися з іншими людьми та зберігати зв'язок зі старими друзями та колегами, незалежно від географічної відстані. Крім того, соціальні мережі можуть бути корисним інструментом для організації акцій та подій, що сприяють розвитку спільнот та підтримці соціальних рухів.

Ключові слова: особистість, індивідуальність, соціальні мережі, цифрова епоха, самоідентифікація, соціальна поведінка.

The article analyzes individuality in the digital age, namely, how social networks affect self-identification and social behavior of an individual. The use of social networks can distort people's individuality, lead to dependence on social networks and influence their social behavior. Understanding these issues can help people maintain their individuality and develop healthy social connections in real life.

Social networks are an integral part of the modern world. They can have both positive and negative effects on our self-identity and social behavior. The negative consequences of social media addiction can be very serious. First, they can lead to a loss of individuality. People can lose the ability to distinguish themselves from others when they become part of a large and uncertain online community. This can lead to the fact that people stop developing their own interests and aspirations, and begin to act according to the expectations imposed on them by the social network. Additionally, social media addiction can lead to isolation from the real world, low self-esteem, depression, and other mental health issues.

Social networks, on the one hand, can contribute to the formation of positive self-identification and social behavior. But on the other hand, excessive use of social networks can lead to dependence on them and loss of individuality. Social networks can also be a useful tool for maintaining and strengthening interpersonal relationships. People can meet new people and keep in

touch with old friends and colleagues, regardless of geographical distance. In addition, social networks can be a useful tool for organizing actions and events that promote the development of communities and support social movements.

Key words: *personality, individuality, social networks, digital age, self-identification, social behavior.*

У сучасному світі соціальні мережі є невід'ємною частиною життя людей. За останні десятиліття соціальні мережі стали платформою, де можливо ділитися своїми думками, фотографіями, відео та іншими контентом зі світом, а також виражати свої думки та почуття. За допомогою соціальних мереж можливо зв'язатися з рідними та друзями, знайти нових знайомих, отримувати інформацію про світ та технології. Проте, разом з тим, соціальні мережі можуть впливати на самоідентифікацію та соціальну поведінку особистості. Соціальні мережі впливають на індивідуальність саме у цифрову епоху. Ця тема є дуже актуальною в наш час, оскільки багато людей використовують соціальні мережі щодня, і їх вплив на нашу життєву реальність стає все більш помітним.

Індивідуальність та соціальна ідентичність є ключовими поняттями у соціальній психології. За теорією самоідентифікації, людина може ідентифікувати себе зі своєю групою або категорією, в яку вона відноситься, та розвивати свою соціальну ідентичність [4]. Проте, з появою соціальних мереж, індивідуальність може бути спотворена або змінена. Дослідження показали, що соціальні мережі можуть впливати на самоідентифікацію та поведінку особистості [18]. Наприклад, люди можуть використовувати соціальні мережі, щоб збільшити свій соціальний статус [2, с. 497–529.], або допомогти їм відчувати себе більш прийнятними у соціальному середовищі [5, с. 341–345.]. Проте, ці прояви можуть приводити до того, що люди стають залежними від соціальних мереж та забувають про свою індивідуальність.

У цифрову епоху соціальні мережі стали невід'ємною частиною соціального життя. Вони надають можливість підтримувати зв'язки з друзями та родиною, знайомитись з новими людьми, ділитись думками та ідеями, а також зберігати відомості та спогади. Однак, разом із зростанням використання соціальних мереж з'явилися питання про їх вплив на нашу самоідентифікацію та соціальну поведінку. Р. Богмастер та М. Лірі відзначають, що потреба належати до соціальної групи є фундаментальною людською мотивацією [2, с. 497–529.]. Використання соціальних мереж може задовольнити цю потребу, забезпечуючи зв'язок з різними людьми та групами. Однак, на думку ряду дослідників, існує певна проблемна ситуація, коли використання соціальних мереж стає пріоритетним джерелом задоволення потреби

в належності до групи, ніж відносин з реальними людьми в реальному житті [3]. Це може призвести до того, що люди не відчують себе комфортно в своїй справжній індивідуальності, але стають залежними від соціальних мереж для задоволення своїх потреб у підтримці соціального статусу та прийнятності в соціальному середовищі [3].

Наприклад, дослідження, проведене у 2018 році, показало, що використання Instagram може призводити до збільшення ступеня несамовитості та страху перед відмовою [7, с. 1–19]. Автори дослідження стверджують, що це пов'язано з тим, що викладання фотографій у соціальних мережах може викликати в людей необхідність відповідати на коментарі та лайки, що може призводити до постійної необхідності підтримувати певний статус. Інші дослідження також вказують на те, що користування соціальними мережами може призводити до зниження самооцінки та збільшення ризику розвитку депресії [10; 16, с. 139–146.]. Деякі дослідження показали, що занадто часте використання соціальних мереж може призводити до зниження якості сну та погіршення психологічного благополуччя [13, с. 36–41; 17]. Отже, можна стверджувати, що соціальні мережі можуть мати негативний вплив на ментальне здоров'я користувачів. Крім того, інше дослідження показало, що використання Facebook може викликати почуття депресії та незадоволення [16, с. 139–146.].

За останні роки стало дуже поширеним явище "фільтрування бульбашки" [6, с. 114–1168.]. Це означає, що люди в соціальних мережах підписуються лише на тих користувачів, які діляться їхніми поглядами та інтересами. Це призводить до того, що користувачі стають більш ізольованими та менш спроможні до розуміння поглядів інших людей. Однією з головних проблем, пов'язаних з використанням соціальних мереж, є вплив на індивідуальність та соціальну поведінку. Зокрема, деякі люди можуть використовувати соціальні мережі, щоб показати своє бажання бути деякими іншими людьми, що може призвести до спотворення їхньої індивідуальності та соціальної ідентичності [8].

Отже, проблемна ситуація полягає в тому, що соціальні мережі можуть впливати на формування самоідентифікації та соціальної поведінки людини в цифровій епохі. З одного боку, соціальні мережі можуть допомогти людям знайти спільноту та підтримку, а з іншого боку, вони можуть

спричиняти залежність від соціального статусу та прийнятності в соціальному середовищі, що може впливати на самооцінку та самопочуття людей.

Мета цієї статті полягає у висвітленні впливу соціальних мереж на формування індивідуальності та соціальної поведінки людей в цифрову епоху. Цікавим є дослідити, як соціальні мережі впливають на самоідентифікацію та самопочуття користувачів, і як цей вплив може мати наслідки для психічного та фізичного здоров'я особистості. Індивідуальність є важливим аспектом життя людини, але соціальні мережі можуть впливати на цей аспект. [12, с. 518–530]. Індивідуальність – це складова частина нашої особистості, яка визначає нашу унікальність та відмінність від інших людей. Вона є однією з ключових характеристик, яка визначає поведінкове та психологічне функціонування особистості [1].

З метою визначення впливу соціальних мереж на самоідентифікацію та соціальну поведінку особистості було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти спеціальності «психологія» Дніпровського гуманітарного університету у березні 2023 року. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти 2,3, 4 курсів денного відділення ($n = 60$). Анкетування проводилась онлайн за допомогою google форми. Узагальнені результати анкетування можна представити наступним чином. Більшість опитаних здобувачів вищої освіти (60%) проводять у соціальних мережах понад 1–2 години на день, що може свідчити про значну роль соціальних мереж у їхньому житті. Близько половини опитаних здобувачів вищої освіти (50%) використовують соціальні мережі для самопрезентації та формування своєї іміджевої репутації в інтернеті. 80% опитаних здобувачів вищої освіти вважають, що соціальні мережі впливають на їхню самоідентифікацію та соціальну поведінку. Однак, значна частина опитаних здобувачів вищої освіти (40%) зазначає, що соціальні мережі підвищують їхню самооцінку та впевненість у собі. 30% опитаних здобувачів вищої освіти відзначають, що соціальні мережі викликають почуття незадоволеності своїм життям. Також більше половини опитаних здобувачів вищої освіти (60%) порівнюють себе з іншими користувачами соціальних мереж, що може призвести до почуття недостатності та зниження самооцінки.

40% здобувачів вищої освіти вважають, що соціальні мережі покращують їхню соціальну поведінку. 30% здобувачів вищої освіти впевнені, що соціальні мережі можуть провокувати на конфлікти та порівняння з іншими користу-

вачами. Загалом відповіді на анкету показують, що соціальні мережі мають важливий вплив на самоідентифікацію та соціальну поведінку здобувачів вищої освіти. Однак цей вплив може бути як позитивним, так і негативним, і залежить від індивідуальних особливостей кожного здобувача вищої освіти.

У цифрову епоху, індивідуальність може відігравати ще більш значущу роль, оскільки люди можуть взаємодіяти зі світом та іншими людьми в Інтернеті, зокрема, у соціальних мережах. В такому контексті, соціальні мережі можуть впливати на нашу самоідентифікацію та соціальну поведінку [16, с. 1143–1168]. Однак, цей прояв індивідуальності може бути спотвореним, оскільки люди можуть використовувати соціальні мережі, щоб відобразити себе як тих, ким вони не є, або які мають інші цінності, ніж вони насправді мають. Це може призвести до того, що люди не відчують себе комфортно в своїй справжній індивідуальності, але стають залежними від соціальних мереж для задоволення своїх потреб у підтримці соціального статусу та прийнятності в соціальному середовищі [15, с. 369–380].

Крім того, соціальні мережі можуть впливати на соціальну поведінку людей. Наприклад, люди можуть бути більш нахабними, агресивними або некомпромісними в соціальних мережах, ніж у реальному житті. Це може бути пов'язано з бажанням відповідати на критику або захищати свої переконання, а також з бажанням здобути більше уваги та прийнятності в соціальних мережах [18]. Завдяки стрімкому розвитку технологій та зростаючому використанню соціальних мереж людина стикається з новими викликами в питаннях самоідентифікації та соціальної поведінки. У цьому контексті індивідуальність набуває особливого значення. Індивідуальність - це унікальна комбінація характеристик, які роблять людину унікальною від інших. Індивідуальність - це не лише зовнішній вигляд, але й риси характеру, погляди, поведінку та інші аспекти нашої особистості [14].

Індивідуальність має важливе значення в суспільстві. Кожна людина має право на свою індивідуальність, тобто на право бути самим собою та виражати свої погляди та переконання. У сучасному світі, завдяки розвитку цифрових технологій, люди мають безліч можливостей для спілкування та взаємодії з іншими. Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram та інші, стали невід'ємною частиною нашого життя та соціальної взаємодії. З одного боку, ці технології надають нам можливість розширювати наш соціальний

коло знайомств, спілкуватися зі старими друзями та родичами, знаходити нових друзів та розважатися. З іншого боку, вони можуть мати негативний вплив на нашу самоідентифікацію та соціальну поведінку.

Соціальні мережі впливають на самооцінку та самопочуття людей. Вони можуть порівнювати своє життя з життям інших, представленим у соціальних мережах, і відчувати себе менш успішними, що може призвести до почуття тривоги, депресії та низької самооцінки [7]. Окрім того, соціальні мережі можуть впливати на соціальну поведінку особистості. Згідно з дослідженнями, користувачі соціальних мереж можуть бути більш схильні до певних соціальних поведінок, таких як підтримка певних поглядів, взаємодія зі своєю групою, або ж прагнення отримати позитивну оцінку від своїх друзів та підписників [11].

З огляду на ці фактори, можна стверджувати, що соціальні мережі впливають на індивідуальність та соціальну поведінку особистості в цифрову епоху. Проблемою є те, що самоідентифікація особистості може бути залежною від того, як особистість сприймає себе через призму соціальних мереж та їх стереотипних уявлень про ідеального користувача. Таким чином, особистість може почувати себе обмеженою у своїй реальній індивідуальності та бути схильною до соціальної поведінки, яка задовольняє соціальні норми та очікування, а не власні потреби та бажання особистості.

Соціальні мережі можуть бути потужним інструментом для вираження індивідуальності. Вони дозволяють через створення профілів, обмін фотографіями, відео та іншими даними про особистість, що може бути використано для відображення унікальності особистості. Зокрема, деякі люди використовують соціальні мережі для вираження своїх інтересів, хобі та пристрастей, що дозволяє їм знайти спільноту, яка поділяє їхні інтереси та погляди.

Проте, соціальні мережі також можуть впливати на самоідентифікацію через процес соціального порівняння. Як вже зазначалось вище користувачі часто порівнюють свої життя, відносини та досягнення з тими, які вони бачать в соціальних мережах, і це може викликати почуття незадоволеності та невпевненості в собі. Це може призвести до того, що може виникнути спокуса відтворити інформацію, яку бачать люди в інших профілях, навіть якщо це не є чесним відображенням їхнього справжнього життя. Користувачі починають підробляти свої профілі, щоб отримати більше лайків та підписників, що може викликати ще більшу невпевненість в собі.

Крім того, соціальні мережі можуть впливати на нашу самооцінку, особливо через вподобання та коментарі, які отримує особистість від інших користувачів. Сучасна цифрова епоха принесла із собою безліч нових можливостей для вираження своєї індивідуальності. Зокрема, соціальні мережі надали людям можливість виставити свій профіль, ділитися своїми думками та ідеями, а також знайомитися з новими людьми з усього світу. Однак, наскільки ці можливості допомагають зберегти та виразити індивідуальність, а наскільки можуть призвести до її втрати та залежності від соціальних мереж. Відповідь на це питання є надзвичайно важливим

Соціальні мережі надають різноманітні можливості для вираження своєї індивідуальності. Один з найбільш очевидних способів - це створення профілю, де можна вказати своє ім'я, фотографію та інші особисті дані. Багато соціальних мереж також надають можливість додавати фотографії та відео, виставляти свої думки та ідеї у вигляді постів, а також вказувати свої інтереси та уподобання. Ці можливості дозволяють кожному виразити свою індивідуальність та унікальність. Однак, з іншого боку, соціальні мережі можуть призвести до негативних наслідків, зокрема до занадто сильного зосередження на соціальному порівнянні та самооцінці.

Люди, які користуються соціальними мережами, можуть порівнювати своє життя з життям інших користувачів, які виставляють лише найкращі моменти свого життя. Це може призвести до відчуття незадоволеності зі свого життя та низької самооцінки. Також, занадто велика залежність від соціальних мереж може призвести до того, що людина починає оцінювати себе та свої досягнення за кількістю лайків або коментарів на її постах, замість того, щоб оцінювати себе на основі власних цінностей та досягнень.

Соціальні мережі також можуть впливати на соціальну поведінку користувачів. З одного боку, це може сприяти формуванню позитивної самоідентифікації та соціальної поведінки. Але з іншого боку, надмірне використання соціальних мереж може вести до залежності від них та втрати індивідуальності. Соціальні мережі також можуть впливати на соціальну поведінку людей. Наприклад, люди можуть бути більш схильні до деперсоналізації та агресії в соціальних мережах через анонімність та відсутність очної контакту з іншими користувачами. Також, соціальні мережі можуть сприяти поширенню фейкових новин та міфів, що може призвести до формування негативних поглядів та стереотипів про інших людей.

Однак, соціальні мережі також можуть бути корисним інструментом для збереження та зміцнення міжособистісних відносин. Люди можуть знайомитися з новими людьми та зберігати зв'язок зі старими друзями та колегами, незалежно від географічної відстані. Крім того, соціальні мережі можуть бути корисним інструментом для організації акцій та подій, що сприяють розвитку спільнот та підтримці соціальних рухів.

Таким чином, залежність від соціальних мереж є серйозною проблемою для багатьох людей. Люди можуть проводити багато часу в соціальних мережах, забуваючи про реальне життя та взаємодію з реальними людьми. Це може призвести до відчуття соціальної ізоляції та зниження якості життя. Крім того, залежність від соціальних мереж може викликати психологічні проблеми, такі як депресія та тривожність. Також соціальні мережі можуть призвести до втрати індивідуальності. Люди можуть намагатися відповідати соціальним нормам та стандартам, що є популярними на соціальних мережах, забуваючи про свої справжні потреби та інтереси. Багато людей можуть сприймати свою індивідуальність залежно від того, які тенденції та моди популярні в соціальних мережах. Це може призвести до втрати своєї унікальності та креативності.

Отже, використання соціальних мереж може спотворювати індивідуальність людей, призво-

дити до залежності від соціальних мереж та впливати на їхню соціальну поведінку. Розуміння цих проблем може допомогти людям зберегти свою індивідуальність та розвивати здорові соціальні зв'язки в реальному житті. Соціальні мережі є невід'ємною частиною сучасного світу. Вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на нашу самоідентифікацію та соціальну поведінку. Негативні наслідки залежності від соціальних мереж можуть бути дуже серйозними. По-перше, вони можуть призвести до втрати індивідуальності. Люди можуть втратити здатність розрізняти себе від інших, коли стають частинкою великого і невизначеного онлайн-суспільства. Це може призвести до того, що люди перестають розвивати свої власні інтереси та прагнення, і починають діяти відповідно до очікувань, які їм нав'язує соціальна мережа. Крім того, залежність від соціальних мереж може призвести до ізоляції від реального світу, зниження самооцінки, депресії та інших проблем з психічним здоров'ям.

Одним з перспективних напрямків розробки зазначеної теми статті є дослідження взаємодії між індивідуальністю та соціальною поведінкою в контексті використання соціальних мереж. Також можна проводити дослідження впливу соціальних мереж на розвиток соціальної ідентичності та пошуку сенсу життя та на психічне здоров'я та добробут людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. American Psychological Association. Personality. 2019. Retrieved from <https://www.apa.org/topics/personality/>
2. Baumeister, R. F., & Leary, M. R. The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin*, 1995. № 117(3). P. 497–529.
3. Burke, M., Marlow, C., & Lento, T. Social network activity and social well-being. In *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, 2010. P. 1909–1912.
4. Castells, M. *The rise of the network society*. John Wiley & Sons, 2010.
5. Christofides, E., Muise, A., & Desmarais, S. Information disclosure and control on Facebook: Are they two sides of the same coin or two different processes?. *CyberPsychology & Behavior*, 2009. №12(3). P. 341–345.
6. Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. The benefits of Facebook "friends": social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2007, № 12(4). P. 1143–1168.
7. Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. Social comparisons on social media: The impact of Facebook and Instagram on mental health and body image. *New Media & Society*, 2018, № 20(9). P. 1–19
8. Goffman, E. *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books, 1959. 255 p.
9. Krasnova H., Veltri N. F., Günther O., Spiekermann S., & Koroleva K. Self-presentation and privacy concerns in social networking sites: A comparison of German and US American users. *Journal of cross-cultural psychology*, 2013. № 44(5). P. 748–764. <https://doi.org/10.1177/0022022113482106>
10. Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., ... & Ybarra, O. Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *PloS one*, 2013. № 8(8).
11. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. Online social networking and addiction-a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2011. № 8(9). P. 3528–3552. doi: 10.3390/ijerph8093528
12. Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K., & Downs, D. L. Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995. № 68(3). P. 518–530.
13. Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. The association between social media use and sleep disturbance among young adults. *Preventive medicine*, 2016. №85. P. 36–41.

14. Madhuleena Roy Chowdhury "What Is Individuality and Why Is It Important?" *Positive Psychology*, 2021. 22 Jan., positivepsychology.com/individuality.
15. Manago, A. M., Taylor, T., & Greenfield, P. M. Me and my 400 friends: The anatomy of college students' Facebook networks, their communication patterns, and well-being. *Developmental psychology*, 2012. № 48(2). P. 369–380.
16. Tandoc Jr, E. C., Ferrucci, P., & Duffy, M. Facebook use, envy, and depression among college students: Is facebooking depressing?. *Computers in Human Behavior*, 2015, № 43. P. 139–146.
17. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. *Preventive medicine reports*, 2019. № 15.
18. Turkle, S. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books, 2011.
19. Wang, Q., Chen, W., & Liang, Y. The effects of social media on college students. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 2011. № 4(1). P. 1–14.

УДК 159.944.4+355.01-057.36+616.891.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.13>

Кириченко Віктор Васильович,

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-5210-6304

Кротюк Катерина Андріївна,

аспірантка кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-3237-6494

ДИНАМІКА ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

DYNAMICS OF THE VALUE-SENSE SPHERE OF SERVICEMEN IN THE CONDITIONS OF COMBAT OPERATIONS

У статті обґрунтовується актуальність та доцільність проведення психологічних досліджень у напрямку військової психології. Адже особливості несення служби мають значний вплив на фізичні та духовні властивості військовослужбовців, випробовують їх здатність активно протидіяти екстремальним, вкрай небезпечним для життя чинникам, зберігати волю і рішучість. До того ж тривалий, інтенсивний досвід участі в бойових діях зумовлює зміну внутрішньої картини світу військовослужбовців, їх життєвих смислів, трансформацію вже сформованої системи цінностей, актуалізує комплекс специфічних потреб. Військовослужбовці намагаються співвіднести власні цінності з новим оточенням, віднайти смисл виконувати новий вид військової діяльності та, головне, відшукати сенс власного буття. В свою чергу, повернення до мирного життя військовослужбовців-учасників бойових дій складніше відбувається при непорозумінні з оточуючими та близькими людьми. Набуті в бою цінності та смисли часто не співпадають зі світосприйняттям соціуму, що породжує кризові явища розвитку ціннісно-смиислової сфери, відбувається злам та подальше «роздвоєння» ціннісно-смислових орієнтацій. Внаслідок численних кризових ситуацій ціннісно-смилова сфера військовослужбовців-учасників бойових дій зазнає значних змін, тобто реструктуризується, що може мати як конструктивний, так і деструктивний розвиток. Конструктивний розвиток військовослужбовців-учасників бойових дій зумовлює адаптивність до екстремальних умов несення служби та є причиною посттравматичного зростання. Водночас, деструктивний розвиток формує дезадаптивність військовослужбовців до бойових умов, є причиною психофізіологічних порушень та розвитку посттравматичного стресового розладу. Якщо при посттравматичному зростанні психологічна підтримка військовослужбовців-учасників бойових дій може надаватись як підтримуюча робота з метою їх подальшого саморозвитку та самовдосконалення, то при визначенні посттравматичного стресового розладу – психологічна допомога є більш глибокою та вимагає детального опрацювання психологічних кризових подій.

Ключові слова: військовослужбовці-учасники бойових дій, ціннісно-смилова сфера, посттравматичне зростання, посттравматичний стресовий розлад.

The article substantiates the relevance and feasibility of conducting psychological research in the field of military psychology. After all, the peculiarities of service have a significant impact on the physical and spiritual properties of military personnel, test their ability to actively counteract extreme, extremely life-threatening factors, and maintain their will and determination. In addition, the long, intense experience of participating in combat operations causes a change in the internal picture of the world of servicemen, their life meanings, transforms the already formed system of values, and actualizes a set of specific needs. Servicemen try to correlate their values with the new environment, find the meaning of performing a new type of military activity and, most importantly, find the meaning of their own existence. In turn, returning to civilian life for military personnel who have participated in combat is more difficult when there is a misunderstanding with others and loved ones. The values and meanings acquired in combat often do not coincide with the worldview of society, which gives rise to crisis phenomena in the development of the value-sense sphere, and leads to a breakdown and further "bifurcation" of value-sense orientations. As a result of numerous crisis situations, the value-sense sphere of servicemen participating in combat operations undergoes significant changes, i.e., restructuring, which can have both constructive and destructive development. Constructive development of servicemen participating in combat operations leads to adaptability to extreme conditions of service and causes post-traumatic growth. At the same time, destructive development shapes the maladaptive nature of military personnel to combat conditions, causes psychophysiological disorders and the development of post-traumatic stress disorder. While in the case of post-traumatic

growth, psychological support for military personnel participating in combat operations can be provided as supportive work for their further self-development and self-improvement, in the case of post-traumatic stress disorder, psychological assistance is more profound and requires a detailed study of psychological crisis events.

Key words: *military personnel participating in combat operations, value-sense sphere, post-traumatic growth, post-traumatic stress disorder.*

У контексті сучасних подій в Україні, пов'язаними із захистом територіальної цілісності та суверенітету нашої держави, вагомим значення набуває психологічна проблематика військової сфери. Специфічність військової діяльності пов'язана з постійним ризиком, застосуванням зброї, досягненням поставлених завдань командування, іноді навіть ціною самопожертви. Бойові дії, які відбуваються в зоні проведення ООС та з лютого 2022 року на усій території України, що межує з російською федерацією та Республікою Білорусь, характеризуються сильною напруженістю та високою інтенсивністю. Останнім часом військові психологи звертають увагу на необхідність детальної діагностики психічного здоров'я військовослужбовців, які брали участь в бойових діях, та вказують на важливість розробки стандартів підтримки їх психологічного здоров'я та подолання гострих стресових розладів, спричинених війною. Вкрай необхідними стають практичні знання щодо бою, психологічної стійкості, переживання постійного стресу та можливий їх вплив на психічне здоров'я, адаптацію до мирного життя особового складу.

Участь людей в діяльності, перебіг якої відбувається в екстремальних та небезпечних умовах, значною мірою здатна змінювати їх внутрішню картину світу, життєві смисли, трансформувати вже сформовану систему цінностей, актуалізувати комплекс специфічних потреб. Гостро проявляється потреба бути почутим, оціненим, психологічно захищеним. Психіка військовослужбовців-учасників бойових дій ніби оголюється, стає особливо чутливою до несправедливості та негативних людських вчинків. Якщо вище перераховані тенденції і особливості психічного життя ветеранів війни не будуть враховані в роботі з ними, це може зумовити виникнення складних психологічних та соціальних наслідків.

Повернення до мирного життя військовослужбовців-учасників бойових дій складніше відбувається при непорозумінні з оточуючими та близькими людьми. Цінності та смисли набуті в бою часто не співпадають зі світосприйняттям соціуму, що породжує кризові явища розвитку ціннісно-сислової сфери, відбувається злам та подальше «роздвоєння» ціннісно-сислових орієнтацій. Таке внутрішнє протиріччя є додатковим чинником розвитку дезадаптації, ПТСР та інших

психологічних порушень. Емпіричне дослідження динаміки цінностей та особистісних змін О. Левенець [3, с. 101] доводить, що 68% військовослужбовців-учасників бойових дій прагнуть схвалення, шанобливого ставлення, соціального визнання від оточуючих, покращення комунікації з соціумом та підвищення соціального статусу. А головна ціннісна дилема виникає тоді, коли військовослужбовець виконував небезпечні бойові завдання, ризикував життям і здоров'ям, а на мирній території суттєвих соціальних змін не відбулося. В свою чергу аналіз результатів дослідження структури цінностей О. Колесніченко [2, с. 68] доводить, що для військовослужбовців надзвичайно важливою є професія, яка задовольняє їх загальні потреби. Але при цьому, військовослужбовці не сприймають професійну діяльність в якості подальшого кар'єрного росту, самовдосконалення і розвитку, тобто, більше орієнтовані на результат. Таке низьке осмислення та ставлення до військової служби, тим паче в бойових діях, в подальшому може призводити до гострих стресових розладів, посттравматичного синдрому та депресії. О. Колесніченко [2, с. 68] емпірично дослідивши цю проблематику, пропонує такі типи ціннісної сфери військовослужбовців:

- 1) «пасіонарій» (2,19%) – прагнення боротися за щастя інших;
- 2) «той, хто прагне не виходити із зони комфорту» (74,32%) – бажання спокійного, розміреного життя без особливих зусиль;
- 3) «романтик» (3,82%) – відкидання власних потреби та переконань заради загального блага та задоволеності близьких людей;
- 4) «формальний військовослужбовець» (4,37%) – виконання службових обов'язків і наказів командування без глибокого осмислення особливостей професійної діяльності;
- 5) «самообмежений/рутинний» (15,30%) – постійне намагання покращити власне життя без загальної задоволеності цим.

Аналогічну динаміку ціннісно-сислової сфери військовослужбовців-учасників бойових дій простежує Я. Мацегора [4, с. 96]. Проведене пілотажне дослідження військовослужбовців-учасників бойових дій доводить, що у 10,22% респондентів мають ознаки ПТСР, в інших 89,78% – не виявлено. У військовослужбовців-учасників бойових дій, які мають ознаки ПТСР

мають більш глибокі зміни ціннісно-сміслової сфери. Надаючи глибокий сенс та цінність власному героїзму та боротьбі з ворогом, військовослужбовець очікує схвалення, емоційну, соціальну підтримку від референтних осіб та суспільства. Якщо з певних причин цього не стається, відбувається розвиток ПТСР військовослужбовців-учасників бойових дій.

На думку Т. Титаренко [1, с. 109] досвід психологічного та фізичного травмування може мати вплив на таких особистісних рівнях:

1) соціально-психологічному: зниження прагнення до співробітництва, емпатії та довіри до оточення;

2) ціннісно-смісловому: нездатність пошуку нових життєвих цілей, відсутність надання смислу діяльності;

3) індивідуально-психологічному: деструктивні зміни на психологічному рівні, зниження адаптивності та відчуття спустошення.

В результаті теоретичного вивчення проблем ціннісно-смілової сфери військовослужбовців, ми бачимо недостатнє вивчення особливостей розвитку цінностей та смислів військовослужбовців, проблеми втрати їх осмисленості та значущості, а також їх зміни внаслідок впливу бойових дій. Тому з метою подальшого емпірич-

ного дослідження розвитку ціннісно-смілової сфери військовослужбовців-учасників бойових дій ми пропонуємо авторську модель, яка певним чином пояснює динаміку ціннісної свідомості військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях (рис. 1).

Враховуючи специфіку військової діяльності та особливості військового колективу як окремої соціально-професійної групи ми виділяємо 3 групи ціннісних та смислових орієнтацій військовослужбовців:

1) загальнолюдські (моральні, духовні) – відображають цінності і смисли суспільства на основі розвитку історичних умов та культури, що передаються в процесі виховання та навчання (здоров'я, щастя, кохання, доброта, повага до батьків, толерантність до оточуючих, право на життя тощо)

2) особистісні – осмислені і значущі ціннісно-сміслові орієнтації, які визначаються для особистості в результаті саморефлексії власного досвіду та майбутніх перспектив (розвиток, матеріальна забезпеченість, емпатія, потреба в самоповазі, саморозвитку тощо);

3) професійні (військові) – ціннісно-сміслові орієнтації, які базуються на відображенні вимог професійного середовища та надання їм значення для визначення себе як фахівця. В нашому

Рис. 1. Структурно-логічна модель розвитку ціннісно-смілової сфери військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях

випадку, так як військовий колектив є закритою професійною групою, військовослужбовець повинен приймати вимоги Статуту ЗСУ, нормативних документів, військових традицій для активного включення в себе у військовий колектив та діяльність загалом (обов'язок перед державою з метою захисту територіальної цілісності та суверенітету, колективізм, жертвовність, альтруїзм, героїзм, честь і гідність тощо).

Аналізуючи розроблену структурно-логічну модель дослідження розвитку ціннісно-сислової сфери військовослужбовців-учасників бойових дій, варто роз'яснити механізм військової служби та виконання службових обов'язків безпосередньо в зоні бойових дій.

Військова діяльність у пунктах постійної дислокації (військові частини в тилу) передбачає постійне і безперервне виконання службових обов'язків на місцях, виконання наказів командування, вимог і правил згідно з військовим Статутом, положеннями та наказами ЗСУ, несення служби в добових нарядах тощо. Проте в бойових підрозділах така діяльність завжди ускладнена багатьма важливими чинниками.

Військовослужбовці, які прибувають до зони бойового зіткнення, зазнають численних психофізіологічних травматизацій. Адже до тилкових службових обов'язків додається постійна загроза життю і здоров'ю, негайне виконання бойових наказів, одночасне використання зброї та слідування за стратегією бою, швидка зміна бойової обстановки, погодно-кліматичні умови, відсутність сну та звичних санітарно-гігієнічних умов, зміна харчування та мінімізація відпочинку. Екстремальні умови несення служби посилюються такими кризовими подіями, як: спостереження за каліцтвами, пораненнями побратимів та жорстокими картинами гибелі ворога, бажанням помститись та страх власної смерті, відчуттям громадянського, чоловічого, військового обов'язку та постійним сумом за близькими.

Сама ж активність військовослужбовців та чітка усвідомленість їх дій в бою залежить від двох чинників:

1) зовнішні – підтримка та повага суспільства, підтримка та розуміння сімей військовослужбовців специфіки їх діяльності, довірливі стосунки з командиром в межах чіткої субординації, проведення успішного бойового злагодження, чітке розуміння військових обов'язків і особистих завдань, вдале користування зброєю та військовою спеціальною технікою, налагоджена комунікація між всіма членами військового бойового підрозділу, які базуються на підтримці, дружбі і довірі;

2) внутрішні – мотивація до виконання будь-яких завдань, чітке усвідомлення власної ролі та місії в даному підрозділі та збройного конфлікту загалом, адаптивність до незвичних, часом екстремальних умов, перевага окремого типу нервової системи та особливості когнітивної та емоційної сфери.

Наведена вище структуризація чинників впливу на бойовий дух військовослужбовців пояснює їх конструктивний вплив на психологічне здоров'я. В протилежному випадку, якщо будь-який з чинників матиме деструктивний зміст (буде відсутнім або діятиме з негативним забарвленням), – це буде впливати на боєздатність військовослужбовців-учасників бойових дій. Варто зазначити, чим більше таких факторів буде нівельовано або негативно сформовано, тим сильнішим буде такий вплив.

Тому, перебування військовослужбовців-учасників бойових дій в таких екстремальних чи психологічно кризових подіях зумовлює виникнення бойового стресу та дистресу.

Сам стрес являє собою реакцію організму на зовнішні чинники (стрес-фактори). Він зумовлює мобілізаційну дію на психофізіологічний стан людини (серцево-судинна, ендокринна, дихальна, м'язово-рухова системи та психічні функції уваги, мислення), активізуючи всі життєво-важливі функції організму для його подолання. Помірна дія стресу чинить більш конструктивний вплив на фізіологічний стан людини, оскільки така активізація психофізіологічних реакцій призводить до самоорганізації та зосередження, активізації мислення, підвищення захисних функцій, вибору правильної стратегії поведінки, активізації діяльності.

Якщо звичайний вплив стрес-факторів на особистість є переважно короткотривалим, то бойовий стрес не тільки супроводжує військовослужбовців впродовж всієї ротації до зони бойових дій, а є більш інтенсивним та психотравмуючим. Бойовий стрес є психічним станом людини, яка відображає саме вплив бойових стрес-факторів, зміни поведінкової діяльності, адаптації до незвичних умов життєдіяльності та реакції на бойові стимули. Військовослужбовці-учасники бойових дій в будь-якому випадку зазнають впливу такого стресу, проте може він виражатись від легкого до важкого ступеню прояву. Якщо при легкому прояві бойового стресу військовослужбовці-учасники бойових дій частіше відчувають певні психофізіологічні порушення (надмірна пильність, тривожність, слабкість, невпевненість в собі, порушення сну та харчування, мови, зору та

слуху, виснаження, апатія тощо), то при важкому прояві додаються поведінкові порушення військового порядку (дезертирство, погроза суїциду чи вбивства побратимів, умисне самоушкодження або свідоме ігнорування хвороби, ухиляння від виконання наказу, вживання алкогольних чи наркотичних речовин (можливе поєднання) тощо).

Дистрес, як один із видів психологічного травмування військовослужбовців-учасників бойових дій, чинить більш деструктивну дію на психосоматичне здоров'я та стає хронічним. Дистрес виникає при частковій або повній відсутності захисних механізмів людини, накопиченні фізичної та емоційної втоми, почутті безсилля та безнадійності впродовж тривалого періоду часу. Симптоматика дистресу є дещо схожою із бойовим стресом, але якщо останній проявляє більш травмуючу дію, то дистрес деструктивно та згубно впливає на самопочуття людини, є причиною виникнення хвороб, пов'язаних із серцево-судинною, імунною системами, порушеннями травлення, репродуктивної функції, виникненню психічних хвороб (до прикладу, істерії, важкої депресії, панічних атак).

В будь-якому випадку, переживання і бойового стресу, і дистресу психологічно травмує військовослужбовців-учасників бойових дій. Гостро переживаючи всі кризові та екстремальні ситуації, військовослужбовці-учасники бойових дій починають переосмислювати власне життя, разом з тим змінюють власну значущість до попередньо набутих цінностей та смислів.

Реструктуризація та подальша динаміка ціннісно-сислової сфери військовослужбовців-учасників бойових дій може відбуватися у двох векторах розвитку: адаптивності (конструктивний) та дезадаптивності (деструктивний).

Адаптивність поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій формується завдяки вчасному вибору адекватних форм реагування на життєві кризові зміни. Вона формується на основі вдало опрацьованого минулого досвіду, довіри до командування, особистісних характеристик та свідомої психологічної підготовки до можливих загроз та небезпек. Адаптивність військовослужбовців-учасників бойових дій проявляється в хоробрості, сміливості, рішучості, мужності та відвазі, внутрішній психологічній та фізіологічній змобілізованості, здатності до комунікації та колективізму.

Індивідуально-психологічні особливості, досвід переживання травмуючих ситуацій, підтримка рідних та близьких, згуртований колектив та вдале командування – все це зумовлює адаптивність військовослужбовців до бойових

умов, конструктивний особистісний розвиток та посттравматичне зростання. Це процес конструктивних змін особистості через переживання нею складних кризових обставин. Військовослужбовці, перебуваючи в зоні бойових дій, можуть повернутись не тільки до попередніх форм поведінки, а й здійснити якісне покращення життєдіяльності, розпочати цінувати кожен прожиту хвилину та присутність близьких людей, набуті життєвої мудрості, підвищити власну самооцінку та особистісно саморозкритись. Тому часто ми можемо спостерігати випадки блискавичного професійного просування по службі або успішний розвиток діяльності, не пов'язаний із військовою сферою.

Водночас, дезадаптивність поведінки формується при повній психологічній та частково професійній неготовності військовослужбовців до змін та виконання бойових завдань в небезпечних умовах. Така поведінка якщо не є наступним етапом виникнення високого рівня тривожності, прояву бойового стресу та втоми, то своєрідним протестом проти викликів бою та життєвих криз. Симптомами дезадаптивності можна вважати агресивність, апатію, депресію, зниження активності, відсутність бажання йти на контакт з побратимами, відмову від виконання наказу, порушення статутних вимог, вживання алкогольних та наркотичних речовин.

При повному непорозумінні з оточенням та командуванням, високою особистісною тривожністю, слабкістю характеру відбувається дезадаптивність військовослужбовця з його подальшим деструктивним розвитком та, як наслідком, посттравматичним стресовим розладом. Це психічний розлад, який виникає внаслідок переживання складних екстремальних подій, які неможливо самостійно осмислити і прийняти. Характерною особливістю розвитку ПТСР особистості є довготривалість та відтермінованість у виявленні симптомів. Для військовослужбовців-учасників бойових дій симптоматика ПТСР передбачає надмірну збудливість, відстороненість від інших, уникнення соціальних контактів, повторювані жахливі сновидіння, флеш беки, емоційне оніміння, полохливість від раптових звуків. Як наслідок, формується гострий стресовий розлад, проявляються ознаки порушення психіки та формується девіантна поведінка.

При посттравматичному зростанні ціннісна підтримка може надаватись з початком надання психологічної допомоги військовослужбовцям-учасникам бойових дій. Психолог має підтримувати прагнення військовослужбовців до

саморозвитку, самовдосконалення, гармонійного планування життєвих планів. У другому випадку, визначенні посттравматичного стресового розладу, необхідна постійна присутність психолога з метою психокорекційної, психотерапевтичної роботи залежно від складності прояву посттравматичних ознак. Ціннісна підтримка має надаватися наприкінці роботи, за подолання основних психічних та психологічних порушень, будучи допоміжним впливом реабілітації військовослужбовців та поверненні до мирного життя.

Висновки з проведеного дослідження. У кризових ситуаціях, зокрема під час участі в бойових

діях, відбувається кардинальна трансформація ціннісних орієнтацій та особистісних смислів. Військовослужбовці намагаються співвіднести власні цінності з новим оточенням, віднайти смисл виконувати новий вид військової діяльності та, головне, відшукати сенс власного життя, надати йому осмисленості, особливо в умовах війни, де сенс життя втрачається. В умовах бойових дій військовослужбовці можуть або повністю втратити значущі цінності та смисли, або ж здійснити успішну внутрішню трансформацію та зберегти висхідний вектор зростання особистості за умови професійного психологічного супроводу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдьонова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ: Талком, 2020. 318 с.

2. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Харків : ФОП Бровін О. В., 2018. 488 с.

3. Левенець О. А. Динаміка особистісних змін та ціннісних орієнтацій учасників бойових дій. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 100–102.

4. Мацегора Я. В. Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців-учасників бойових дій. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 95–98.

УКД 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.14>

Кириченко Віктор Васильович,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри соціальної та практичної психології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-5210-6304

КОНТЕКСТУАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МІЖГРУПОВИХ АТРИБУТИВ «РАДЯНСЬКИЙ» ТА «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ» У ПРИЗМІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ

CONTEXTUAL-SEMANTIC DIFFERENTIATION OF INTERGROUP ATTRIBUTES «SOVIET» AND «EUROPEAN» IN THE PRISM OF ETHNO-NATIONAL PERCEPTION OF UKRAINIANS

У статті представлені результати психосемантичного дослідження особливостей міжетнічного сприйняття українців після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. Під час проведення гібридної війни росіяни активно використовували концепти історичної спорідненості українців та росіян у межах радянської історії, вказували на культурну спорідненість слов'янських народів та відмінності у традиційних цінностях між українцями та європейськими народами. У процесі підготовки до військового вторгнення нарративи культурної близькості українців та росіян протиставлялися нарративам «бандерівців», «галичан», які уособлювали у собі ту частину українського суспільства, яка була інтегрована у європейське культурне середовище. У дослідженні використано процедуру семантичного диференціала Дж.Келлі та факторно-семантичного моделювання. За результатами дослідження було встановлено, що для українців є властивим у процесі міжетнічного сприйняття використовувати конструкт «європейський» у поєднанні з іншими особистісними характеристиками, які стосуються специфіки соціально-економічної взаємодії. Атрибут «радянський» не використовується досліджуваними, росія не ототожнюється з радянським союзом, на рівні масової свідомості українців, росія і радянський союз є відмінними етнонаціональними групами, які не мають спільних рис. За результатами дослідження ми можемо констатувати, що у призмі міжетнічного сприйняття українців існує тенденція до диференціації інших етнонаціональних груп за принципом «європейський – не європейський» та виявився абсолютно нежиттєздатними атрибути «радянський», «російський» для пошуків певної групової спорідненості. У контексті інформаційно-психологічного протистояння будь-яка спроба використання ідей етнічної, культурної, історичної спорідненості між українцями та росіянами не матимуть військово-тактичної ефективності.

Ключові слова: картина світу, особистісні риси, нація, українсько-російська війна.

The article presents the results of a psychosemantic study of the peculiarities of the interethnic perception of Ukrainians after the beginning of the full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine. During the hybrid war, the Russians actively used the concepts of the historical kinship of Ukrainians and Russians within the limits of Soviet history, pointed to the cultural kinship of the Slavic peoples and the differences in traditional values between Ukrainians and European peoples. In the process of preparing for the military invasion, the narratives of the cultural closeness of Ukrainians and Russians were contrasted with the narratives of the «Banderivites», «Galicians», who represented the part of Ukrainian society that was integrated into the European cultural environment. The study used the procedure of J. Kelly's semantic differential and factor-semantic modeling. Based on the results of the research, it was found that it is characteristic for Ukrainians to use the «European» construct in the process of interethnic perception in combination with other personal characteristics that relate to the specifics of socio-economic interaction. The attribute «Soviet» is not used by the researched, Russia is not identified with the Soviet Union, at the level of the mass consciousness of Ukrainians, Russia and the Soviet Union are distinct national groups that have no common features. According to the results of the research, we can state that in the prism of the interethnic perception of Ukrainians, there is a tendency to differentiate other national groups according to the principle «European – not European», and the attributes «Soviet», «Russian» turned out to be completely unsustainable for the search for a certain group affinity. In the context of informational and psychological confrontation, any attempt to use the ideas of ethnic, cultural, historical affinity between Ukrainians and Russians will have no results.

Key words: worldview, personality traits, nation, Ukrainian-Russian war.

Атрибуція етнонаціонального сприйняття онування суспільства. Національність – це осно- виконує вагому роль в критичні моменти функці- вний критерій пошуку групової єдності у періоди

соціальних, демографічних, культурних катастроф, цей атрибут дає можливість пошуку певної спільності у процесі боротьби: з обставинами, проблемами чи ворогом. Загострене усвідомлення своєї етнічної чи національної приналежності свідчить про те, що суспільство перебуває у критичному або перед критичним стані. Пошуком виходу з цієї ситуації буде займатися саме етнос, який може акумулювати у собі велику кількість людей на основі їх культурної спорідненості. З іншого боку винними у виникненні критичної ситуації будуть також представники певного етнічного угруповання, а не професійного чи політичного.

Показовою у цьому може бути історія євреїв часів Другої Світової Війни, які стали жертвами нацистського режиму Німеччини саме через безпідставні звинувачення їх у зниженні добробуту німців після завершення Першої Світової Війни. В історії великих диктатур такого масштабу геноциду ще не було, хоча в Радянському Союзі «народами-ворогами» ставали кримські татари, німці (які проживали на території СРСР до початку війни). У період «великого терору» (1937–38 рр.) радянським союзом було проведено «румунську», «польську», «харбінську», «грецьку», «македонську» операції, які сфокусувалися на вирішенні національного питання з тими, хто не вміщувався в рамки радянського етнонаціонального конгломерату [6]. На початку 20-х. років ХХ ст. під час громадянської війни радянська влада одразу взялася за вирішення національного питання шляхом заперечення існування етнонаціональних відмінностей між усіма територіальними суб'єктами. Громадянська війна, яка мала цілком національне підґрунтя як результат легітимації незалежності окремих частин Російської Імперії, одразу отримала ідеологічний маркер «класової» – сегрегації у межах кожної національності чи етносу, тієї частини населення, яка є менш лояльною до провадження радянської ідеології (Smith, J., 2001). Приклад Північної Кореї показав, що якщо етнос цілком не можна втиснути в рамки радянської ідеології, то його можна розчепити на частини: умовно кажучи, «радянських корейців» та «нерадянських» [11]. Відповідні паралелі можна простежити і в медійному дискурсі «українсько-російського» протистояння, яке почалося одразу після розвалу радянського союзу. Правонаступниця радянської ідеології одразу знайшла винних у «найбільшій геополітичній катастрофі ХХ ст.». Ними стали окрім інших «галичани», які протиставлялися українському етносу, який є частиною слов'янської культури та гарно вписувалися

в новий геополітичний проєкт. У роботах одного з українських ідеологів «руського світу» Юрія Чернишова, популяризується ідея протидії українців (русинів) та галичан, які, на його думку, становлять певну небезпеку для державності України. На думку автора, відокремлення від України «галичан» – націоналістів, які агресивно досягають своїх політичних цілей, загрожують безпеці України, проваджують ідею «титової нації», врятує українців від втрати державності загалом. Автор протиставляє Україну Галичині, стверджує, що Галичина не є Україною (адже галичани не слов'яни). У історичному описі історії становлення Галицької держави наводить приклади протистояння русинів (українців) та галичан, яке наразі загострилося на сході України. Таким чином війна ДНР і ЛНР є війною (продовженням війни) українців з галичанами (громадянська війна) а не агресією росії (порушення територіальної цілісності держави). Просувається ідея федералізації, яка може вирішити проблеми державності України. Фактично, федералізація дасть можливість відділити «регіони», які не є лояльним ідеї «руського світу» (а він не обмежується кордонами якоїсь держави). Україна у цій геополітичній картині світу дружна до інших братніх, «руських» народів, а от умовна «Галичина» тероризує усіх, змушує дистанціюватися від братніх народів, поводить себе агресивно відносно «інакомислячих». Такі ідеї схилили росіян до повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 року і у цьому було ключове завдання – воювати не проти українців, а з «невеличкою Галичиною», яка захопила владу (війна не з регулярною армією, а націоналістичним угрупованнями). Під час Югославських воєн 1991–2001 років просербські еліти аналогічно намагалися втримати штучно створений Радянським Союзом етнонаціональний конгломерат Югославія за рахунок штучної сегрегації та проведення етнічних чисток серед боснійців та косовців, які також у свій свій масі стали ворогами народу. Це ще раз довело, що політична модель, яку запропонували (а у більшості випадків) агресивно насадили комуністи у різних куточках світу є нежиттєздатною та тримається на тотальному терорі. Усі створені у межах цієї ідеології союзи існували лише в умовах жорсткої диктатури [13].

Якщо аналізувати антологію *casus belli* воєн, які проводилися за останні сто років, то вони виникали саме на підґрунті етнонаціонального непорозуміння: прямого територіального (наприклад Вірменія та Нагірний Карабах) чи прихованого мовного (наприклад Росія та Україна) або релігійного (наприклад Ізраїль та Палестина).

Війни, які б відбувалися між іншими соціальними групами: расовими, гендерними, професійними – важко уявити. Якщо виникає потреба у війні – вона буде етнонаціональною, адже національність є архаїчним, потужним інструментом групового об'єднання людей, що дуже гостро відчувається на рівні масової свідомості у піки військового протистояння [9]. З іншого боку, лише у системі етнонаціональних стосунків можливо здійснити групову сегрегацію, що підтвердили результати наших досліджень [4]. Етнонаціональна ідентифікація завжди використовувалася в державній політиці як дієвий інструмент впливу на громадськість з метою формування їх поведінки. Для розширення впливу – потрібно розширювати межі етнічної інтеграції або створювати нові, більш потужні об'єднання. Радянський Союз пішов шляхом класового об'єднання різних етносів та національностей, створивши систему де будь-яка національність прирівнювалася їм: неважливо ким ти був «росіянином», «українцем», «таджиком» чи «грузином» - ти у першу чергу був «людиною радянською» [5]. Європейська, Американська (США) чи Китайська конгломерация створювалися за цим принципом, у них до цього часу присутня внутрішня етнонаціональна диференціація, яка зникає коли справа стосується інтересів країни загалом. За майже 70-річну історію радянська імперія остаточно продемонструвала свою нежиттєздатність, але це не означало, що процес «етнонаціональної» ідентифікації мав опуститися на шабель нижче, тобто ті люди, які у першу чергу вважали себе «людьми радянськими» почали знову ідентифікувати себе як українці, білоруси, казахи чи грузини. Сутність людської культури полягає у тому, що вона є результатом пошуку людьми певної подібності з іншими задля створення сильного об'єднання, яке може протистояти соціальним та природним катаклізмам. На думку нейроендокринолога Р.Сапольські кожна людина намагається бути частиною сильного «ми» з метою протистояння умовному ворогу чи гіпотетичним катастрофічним обставинам, і чим чисельною більшим це угруповання є – тим більш забезпеченою є людина [7]. Тому процес етнонаціонального укрупнення триває постійно. Українцям буде важко уявити, що тисячу років тому вони були цілком автентичними у культурному плані «полянами», «древлянами», «дулібами», «тіверцями». А уже станом на лютий 2023 року в Україні триває війна за їх право бути не просто українцями а «європейцями».

Після розвалу радянського союзу почалася поступова зміна семантичної тотожності у свідо-

мості українців з «український=радянський» до «український=європейський». Першим, хто почав підтримувати цю ідею були саме жителі заходу України, які порівняли «радянську» та «європейську» культури у процесі багаторічної трудової міграції. Натомість, ідеологія російської федерації будувалася на тому, що «російським» вважається усе, що становить геополітичні інтереси росії. Така політика неодмінно призведе до загострення конфлікту як у середині самої росії, так і за її межами, адже підтримання величі росії на фоні інших національностей можливе лише як умова продовження експансивної, колоніальної політики [8]. Проведені етнопсихологічні дослідження в Україні в період з 1995 по 2013 роки свідчать про те, що на рівні масової свідомості українці схилилися до соціокультурної інтеграції з білорусами та росіянами [2], відповідні уявлення зберігалися до початку військової агресії росії на території України [1]. У проведених нами дослідженнях було виявлено, що військові події на території України, які почала російська федерація 2014 року кардинально змінила світоглядні уявлення українців про історичну та етнонаціональну спорідненість з українцями та росіянами, наблизила їх на рівні міжособистісної перцепції до відчуття спільності з поляками та іншими національностями, які входять до складу Європейського Союзу [3].

У розрізі дослідження дискурсу етнонаціональної ідентифікації українців та планів російської федерації щодо відновлення геополітичного союзу у рамках СРСП вартим уваги є вивчення стану семантичної репрезентації у масовій свідомості конструктів «радянський» та «європейський», які на нашу думку сигналізують про певні соціально-психологічні тенденції інтеграції українців до великих етнонаціональних конгломератів, яким є Європейський Союз та на роль якого претендує російська федерація. Завданням проведеного нами дослідження є вивчення семантичної близькості у сприйнятті етнонаціональних груп з якими взаємодіють українці. Особливе зацікавлення становить вивчення зміни семантичної близькості лексем, які позначають етнонаціональні групи у контексті повномасштабної агресії росії на території України, яка почалася у лютому 2022 року. У нашому дослідженні ми використовували методику репертуарних рішень Дж.Келлі [10], яка дала можливість виділити біполярні шкали семантичного сприйняття етнонаціональних груп з метою подальшого вивчення семантичної спорідненості цих конструктів з лексемами «європейський» та «радянський». Таким чином ми можемо простежити наскільки

близькими вини є по відношенню до українців як етнонаціональної групи та інших національностей, з якими ми перебуваємо у тісних стосунках в контексті російсько-української війни.

У дослідженні взяли участь 50 осіб дорослого віку чоловічої та жіночої статі (статева приналежність не маркувалася). Досліджувані мали порівняти запропоновані національності за принципом репертуарних решіток Дж. Келлі. У результаті порівняння ми виявили конструкти у межах кожної з тріад, які пропонувалися досліджуваним до порівняння, для подальшої оцінки їх властивості кожній з національностей реального чи історичного контексту (табл. 1).

У результаті частотного аналізу ми виявили семантичні конструкти, які формують оціночну шкалу міжетнічного сприйняття українців у призмі сучасних подій та історичного минулого. Однією з гіпотез роботи було встановлення наскільки близькими є конструкти «радянський» та «європейський» стосовно сучасного етнонаціонального сприйняття українців. Якщо брати до уваги результати частотного аналізу семантичного диференціала Дж. Келлі, то у більшості випадків однією з інтегруючих ознак у процесі порівняння етнонаціональних груп є семантичний конструкт «європейський». Загалом, це дає підстави говорити про те, що для українців важ-

ливим є цей узагальнюючий атрибут (відповідно до даних, представлених в Таблиці №1, він зустрічається найчастіше).

За результатами факторного аналізу оціночної решітки, де були представлені національності, які порівнювалися у попередній дослідницькій процедурі семантичного диференціала та виявлені характеристики, було виявлено семантичну близькість конструктів «радянський» та «європейський» кожній з досліджуваних етнонаціональних груп. До першого фактору увійшли конструкти, які стосуються соціально-політичного сприйняття українців: «друзі», «свободолюбиві», «європейці», «демократи», які протиставляються конструктам «агресори» та «зрадники» (перший фактор біполярний). До другого фактору увійшли конструкти, які стосуються соціально-економічного міжетнічного сприйняття: «працелюбні», «сильні», «дисципліновані» та «педантичні» (фактор уніполярний) (табл. 2).

У результаті побудови факторно-семантичної моделі оціночної решітки «національності-особистісні властивості» ми можемо зафіксувати семантичну близькість (на основі математичних закономірностей) кожного з виявлених конструктів окремій етнонаціональній групі. За результатами дослідження ми можемо констатувати, що основними атрибутами, які використовують українці

Таблиця 1

Результати частотного аналізу виявлених конструктів за методикою семантичного диференціалу Дж. Келлі

Тріади порівнянь	Полюс конструкту	Виявлені конструкти
Росіяни, Українці, Білоруси	+	Агресори
	-	Слов'яни
Українці, Білоруси, Поляки	+	Друзі
	-	Зрадники
Білоруси, Поляки, Молдавани	+	Жертви російської агресії
	-	Працелюбні
Поляки, Молдавани, Грузини	+	Гарні винороби
	-	Не постраждали від російської агресії
Молдавани, Грузини, Громадяни ЄС	+	Винороби
	-	Захищені
Грузини, Громадяни ЄС, Китайці	+	Працьовиті
	-	Свободолюбіві
Громадяни ЄС, Китайці, Громадяни СРСР	+	Європейці
	-	Войовничі
Китайці, Громадяни СРСР, Азійці	+	Європейці
	-	Монголоїди (раса)
Громадяни СРСР, Азійці, Німці	+	Сильні
	-	Демократи
Азійці, Німці, Французи	+	Європейці
	-	Дисципліновані
Німці, Французи, Італійці	+	Члени ЄС
	-	Педантичні

Таблиця 2

Результати факторного аналізу оціночної решітки «національності-особистісні властивості»

	Factor 1	Factor 2
Агресори	-0,906246	0,239434
Друзі	0,827242	0,341585
Зрадники	-0,868207	-0,265583
Жертви російської агресії	-0,300514	-0,407356
Працелюбні	0,085780	0,834660
Захищені	-0,211958	0,669361
Свободолюбіві	0,955774	0,118211
Європейці	0,895708	0,358958
Сильні	0,541125	0,772280
Демократи	0,959712	0,066258
Дисципліновані	0,096209	0,926706
Педантичні	0,388528	0,762382
Expl. Var	5,491858	3,738825
Prp. Totl	0,457655	0,311569

для самосприйняття є «свободолюбіві», «європейці», «демократи». Ці ж особистісні властивості є близькими полякам, німцям, французам та мета етнонаціональному утворенню «громадяни ЄС». Росіяни виявилися дистанційованими від усіх особистісних характеристик як позитивного, так і негативного характеру. На рівні факторно-семантичної моделі оціночної решітки можна спостерігати, що більшу семантичну спорідненість мають етнічні групи «китайці» та «громадяни

СРСР» ніж «росіяни» та «громадяни СРСР». Росіяни, за результатам факторного аналізу, не мають семантичної близькості на рівні міжетнічного сприйняття з жодною етнонаціональною групою. Досліджувані умовно розподілили усі представлені в оціночній решітці національності на дві групи, що видно на факторно-семантичному полі (рис. 1), проте «росіяни» дистанціювалися навіть від геополітично близьких їй китайцям, білорусам та громадянам СРСР.

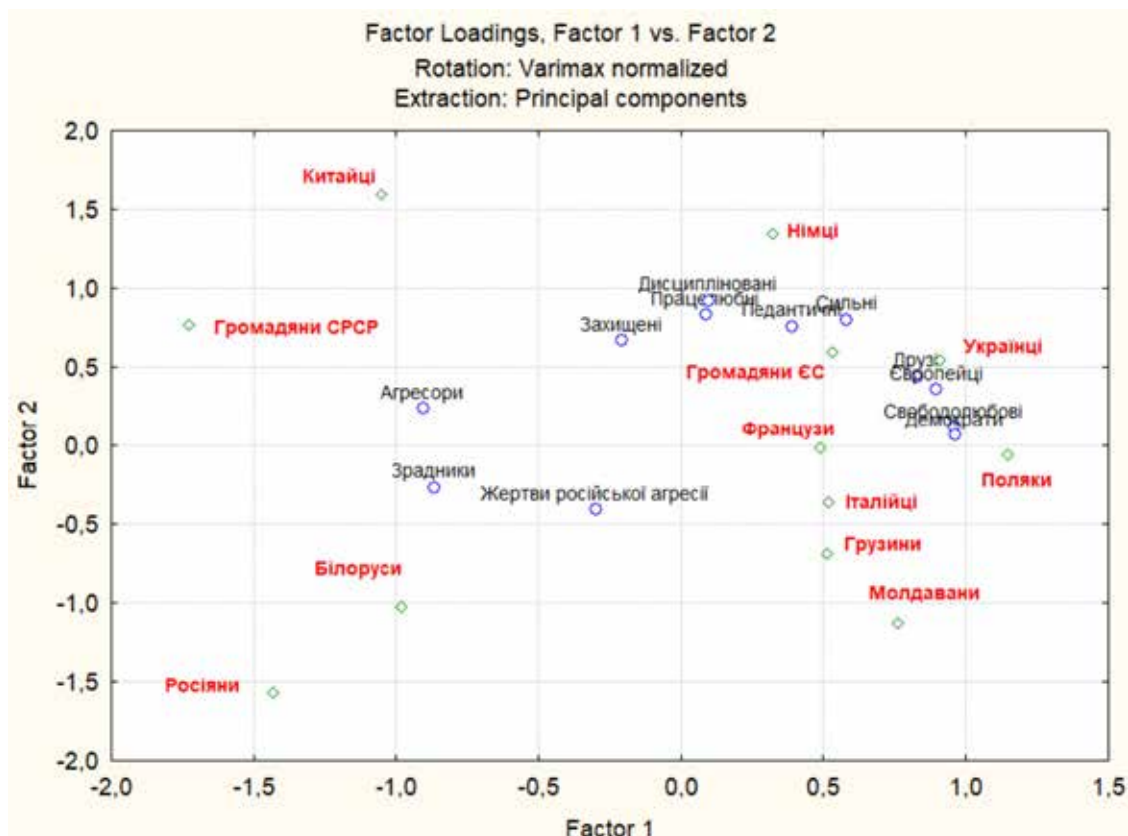

Рис. 1. Факторно-семантична модель міжетнічного сприйняття українців

Зауважимо також, що на рівні процедури семантичного диференціала атрибут «європейський» вживається найчастіше як риса міжетнічного сприйняття, а радянський чи російський жодного разу, що свідчить про те, що українцям ментально далекими є ці атрибути міжособистісного сприйняття та вказують на вектор геополітичного спрямування. Будь-яка інформаційно-психологічна операція з боку ворога, яка побудована на засадах ототожнення українців з радянським союзом чи її правонаступницею – росією не матимуть жодного успіху, адже на рівні масової свідомості таких зв'язків давно не існує. А ті атрибути, які використовують українці для міжетнічного сприйняття вказують на їх бажання інтегруватися до європейського цивілізаційного простору. Той факт, що росіяни дистанційовані

від усіх рис міжособистісного сприйняття вказує на факт крайнього заперечення їх існування як етнонаціональної спільноти, як носія культури та державності.

За результатами дослідження ми можемо констатувати, що у призмі міжетнічного сприйняття українців існує тенденція до диференціації інших етнонаціональних груп за принципом «європейський – не європейський» та виявився абсолютно нежиттєздатними атрибути «радянський», «російський» для пошуків певної групової спорідненості. У контексті інформаційно-психологічного протистояння будь-яка спроба використання ідей етнічної, культурної, історичної спорідненості між українцями та росіянами не матимуть ефективності під час проведення ворожих інформаційно-психологічних операцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васютинський, В., & Фролова, О. (2012) Стереотипи взаємного сприймання етнічних українців і росіян. Київ : Імекс-ЛТД
2. Горбунова В. В. (2002) Психологічні особливості детермінації етнічної свідомості у юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. 3.(2). 60–65.
3. Кириченко, В. (2017) Зміни стереотипів міжетнічного сприйняття українців північно-західного регіону в період з 2002 по 2015 рік. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. №6. 137–144
4. Кириченко, В. (2020) Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.
5. Мазяр, О. (2022) «...он человек не советский»: хроніка державного злочину. Житомир: Вид-во ТОВ «Видавничий Дім “Бук-Друк”»
6. Нікольський, В. (2003) Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. Донецьк: Вид-во ДонНУ.
7. Сапольскі, Р. (2021) Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас. К.: Наш Формата).
8. Brubaker, R. (1994) Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account. *Theory and Society*. 47–78.
9. Keegan, J. (2011). *War and our World*. Vintage.
10. Kelly, G. A. The psychology of personal constructs: Vol. 1. *A theory of personality*. London: Routledge., 1991., (Original work published 1955)
11. Shin, G. W., Freda, J., & Yi, G. (1999). The politics of ethnic nationalism in divided Korea. *Nations and Nationalism*, 5(4), 465–484.
12. Smith, J. (2001). Nation Building and National Conflict in the USSR in the 1920's. *Ab Imperio*, (3), 221–265.
13. Troch, P. (2010). Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building. *Nationalities Papers*, 38(2), 227–244.

УДК 159.944.4-048.66-057.87

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.15>

Субашкевич Ірина Романівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-0453-3587

Бордіян Ярослав Ігорович,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0009-0002-7720-790X

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

COPING STRATEGIES FOR OVERCOMING STRESS AMONG YOUTH STUDENTS

У статті описано поняття стресу та основні копінг-стратегії, як спосіб управління стресогенним чинником, який сприймається як загроза в ситуаціях, які виникають. Стрес серед учнів – це поширена проблема в сучасній освітній системі. Шкільний стрес може бути спричинений різними факторами, такими як великий навантаження на уроках, складні завдання, тиск соціальної взаємодії, недостатня підготовка до іспитів та тестів, несприятлива атмосфера в класі, та інші. Розкрито такі функції копіngu, як зниження негативного впливу складних обставин на особу; відновлення внутрішніх ресурсів; зміна життєдіяльності і її обставин; рівновага в емоційному плані та у встановленні позитивного сприйняття «Я-образу»; збереження та підтримка близьких соціальних зв'язків із іншими людьми.

Вивчено показники копінг-стратегій, які учні зазвичай використовують під дією стресогенних чинників. Також були визначені індивідуальні показники поведінкової та емоційної реакції відповідно до ситуації, яка викликала тривожність.

Встановлено, що учнівська молодь звикла застосовувати стратегію «Позитивне переоцінювання» – 34% та «Уникнення» – 24%. Поведінка «уникнення» характерна учням, які не бажають замічати проблему та якось її вирішувати. Найвищий показник виявився у середнього рівня. Особи характеризуються готовністю боротись із труднощами, якщо це не якась екстремальна ситуація, яка викликає підвищення тривожності та нестабільний емоційний настрій. Доміnantними копінг-стратегіями для високого рівня стресостійкості можна вважати «Позитивне переоцінювання» – 42% досліджуваних та «Планування рішення» – 34%. Низький рівень стресостійкості характеризується вибором таких стратегій як «Уникнення» – 40% та «Дистанціювання» – 40%.

Ключові слова: копінг-стратегії, стрес, стресостійкість, соціальна адаптованість, учнівська молодь.

The article describes the concept of stress and the main coping strategies as a way of managing a stressogenic factor that is perceived as a threat in situations that arise. Stress among students is a common problem in the modern education system. School stress can be caused by various factors, such as a heavy class load, difficult assignments, pressure of social interaction, insufficient preparation for exams and tests, unfavorable atmosphere in the classroom, and others. Such functions of coping as reducing the negative impact of difficult circumstances on a person are disclosed; recovery of internal resources; change of life activity and its circumstances; balance in the emotional plan and establishing a positive perception of the «Self-image»; maintaining and maintaining close social ties with other people.

The indicators of coping strategies that students usually use under the influence of stressful factors have been studied. Individual indicators of behavioral and emotional response were also determined in accordance with the situation that caused anxiety.

It was established that students are used to use the strategy «Positive reappraisal» – 34% and «Avoidance» – 24%. «Avoidance» behavior is characteristic of students who do not want to notice the problem and somehow solve it. The highest indicator was found at the middle level. Individuals are characterized by the readiness to fight with difficulties, if it is not some extreme situation that causes increased anxiety and unstable emotional mood. Dominant coping strategies for a high level of stress resistance can be considered «Positive reappraisal» – 42% of respondents and «Solution planning» – 34%. A low level of stress resistance is characterized by the choice of such strategies as «Avoidance» – 40% and «Distancing» – 40%.

Key words: coping strategies, stress, stress resistance, social adaptability, student youth.

Постановка проблеми. Проблему соціальної адаптації учнівської молоді до складних життєвих ситуацій можна розглядати, як систему вибору і використання копінг-стратегій, які слугують механізмом подолання стресу. Стрес серед учнів – це поширена проблема в сучасній освітній системі. Шкільний стрес може бути спричинений різними факторами, такими як великий навантаження на уроках, складні завдання, тиск соціальної взаємодії, недостатня підготовка до іспитів та тестів, несприятлива атмосфера в класі, та інші. Конфлікти в шкільному середовищі та поза навчальним закладом, емоційне та інтелектуальне перенавантаження, особисті стосунки, а також ситуації, які неможливо передбачити – це чинники, які можуть спровокувати виникнення стресу. За таких обставин значущим фактором підтримування психологічного здоров'я і благополуччя виступає розвиток стресостійкості, що забезпечить здатність витримувати та долати стресові ситуації за допомогою оптимального вибору поведінки. Стресові стани чинять різний вплив на учнівську молодь, тобто, стрес може забезпечувати новий досвід для людини, що є нормальним для процесу соціалізації та соціальної адаптації, а може і перевищувати адаптаційні можливості, що, в свою чергу, може спровокувати виникнення хронічних захворювань, заниженої самооцінки, мотивації та появи деструктивної поведінки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема копінг-стратегій вже давно є предметом дослідження багатьох видатних науковців, серед яких потрібно виділити праці Г. Костюк, Л. Бурлачук, В. Роменця, Н. Родіної, І. Корнієнко, О. Брюханов, Т. Титаренко, Є. Бітюцької, Н. Водоп'янової, А. Журавльова, Т. Крюкової. Значний внесок у вивченні цієї проблеми зробили В. Чернобривкін, О. Скенель, Я. Плужник, Д. Харченко, Т. Зайчиковий, С. Корсун, Т. Ткачук.

У зарубіжній літературі вивченням цієї проблеми займалися Р. Лазарус, С. Хобфол, К. Карвер, Н. Хаан, Т. Кроубер. Різницю між поняттями «копінг» та «захист» встановлювали у своїх працях Дж. Вейлант, Н. Мак-Вільямс, Ф. Бассін, С. Ренке, А. Зінченко, Л. Суботіна, Р. Грановська.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати сутність копінг-стратегій, як механізму подолання стресу учнівської молоді та експериментально перевірити взаємозв'язок копінг-стратегій із рівнем стресостійкості та соціальної адаптованості.

Виклад основного матеріалу. Копінг-стратегії – спосіб управління стресогенним чинником, який сприймається як загроза в ситуаціях, які виникають [1]. Часто поняття копінгу трактують,

як зусилля людини в поведінковій, емоційній та когнітивній сферах, які застосовуються для подолання труднощів під час взаємодії особи із навколишнім середовищем. Поведінкові зусилля допомагають людині прийти до запланованого результату. Зусилля в емоційній сфері відповідають за контроль своїх переживань, тривожності та впливає на пошук емоційної підтримки від інших людей. Когнітивні зусилля відповідають за аналіз проблеми, складання плану дій та пошуку оптимальних варіантів для виходу із проблемної ситуації [2].

Серед основних функцій копінгу виділяють: зниження негативного впливу складних обставин на особу; відновлення внутрішніх ресурсів; зміна життєдіяльності і її обставин; рівновага в емоційному плані та у встановленні позитивного сприйняття «Я-образу»; збереження та підтримка близьких соціальних зв'язків із іншими людьми [5].

Базовими копінг-стратегіями вважають «розв'язання проблем», «пошук соціальної підтримки», «уникнення» [3]. «Розв'язання проблем», як копінг-стратегія – спосіб розгляду та пошуку альтернативних рішень щодо проблемної ситуації, що в подальшому покращить процес соціальної адаптації індивіда [4]. Копінг-стратегія «пошук соціальної підтримки» притаманна людям, які звикли вирішувати проблеми тільки з допомогою сторонніх, від яких в процесі взаємодії отримує підтримку. Стратегія «уникнення» передбачає усвідомлене уникання проблеми та не бажання знаходити вихід із складної ситуації задля підтримки емоційного та психологічного благополуччя [6].

У ході дослідження було вивчено показники копінг-стратегій, які учні зазвичай використовують під дією стресогенних чинників. Також були визначені індивідуальні показники поведінкової та емоційної реакції відповідно до ситуації, яка викликала тривожність. Задля проведення діагностики використано такі методики: опитувальник «Копінг-стратегії» Р. Лазаруса, тест на стресостійкість та методика дослідження соціальної адаптованості.

Провівши діагностику соціальної адаптованості, можемо констатувати наступні результати (рис. 1).

Найчастіше учнівська молодь використовує стратегію «позитивної переоцінки» – 34%. «Уникнення» як модель поведінки в стресових ситуаціях застосовують 24% опитуваних. Однакову відсоткову значимість отримали такі стратегії як «планування вирішення проблем» та «самоконтроль» – 12%, а «пошук соціальної підтримки» та

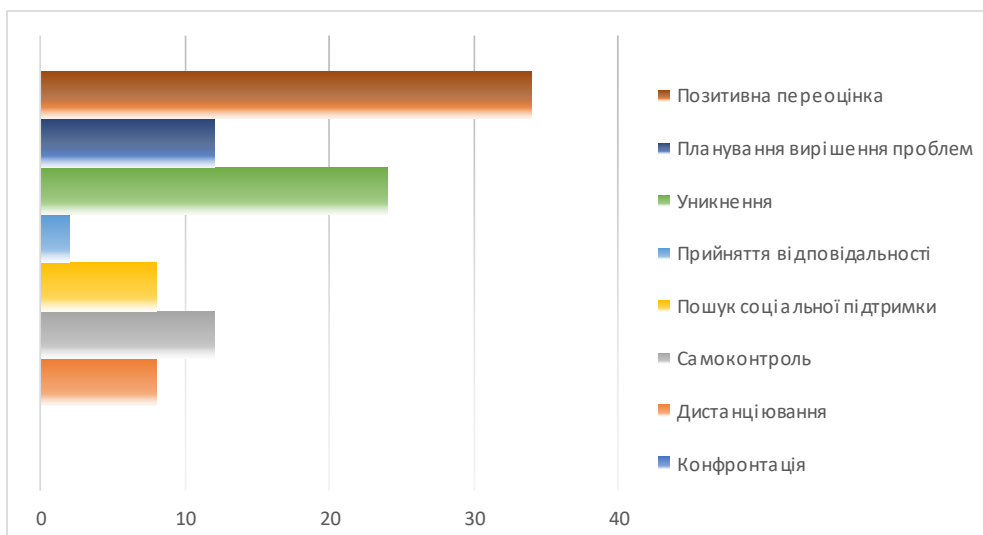

Рис. 1. Результати діагностики копінг-стратегій учнівської молоді

«дистанціювання» по 8%. Найнижчим показником відзначилась стратегія поведінки «прийняття відповідальності», набравши всього лиш 2%. Варто зазначити, що тип поведінки під назвою «конфронтація» відсутній в 50 опитуваних серед учнівської молоді і, відповідно, має 0%.

В учнівській молоді постерігається процес сприйняття ситуації, аналізу всіх факторів, які впливали на її розвиток та динаміку для подальшого переосмислення своїх дій та поведінки для подальшого особистісного розвитку. Проте збільшення кількості стресу та неможливості нервової системи витримати навантаження впливає на вибір поведінки під час стресових ситуацій. Учні із слабкою нервовою системою частіше приймають рішення уникати проблему, щоб не збіль-

шувати вплив на власний психо-емоційний стан, однак така стратегія може привести до зниження стресостійкості, соціалізації людини у різні соціальні групи та пристосування до нових умов життєдіяльності.

Проаналізуємо детальніше відсотковий розподіл використання копінг-стратегій хлопцями та дівчатами на рисунку 2.

З діаграми, ми можемо констатувати, що у хлопців повністю відсутні стратегії «конфронтація» та «дистанціювання», а у дівчат – «конфронтація», «прийняття відповідальності» та «планування вирішення проблем». Однаково високим у респондентів обох статей виявилась стратегія «позитивна переоцінка», тож ми отримали 31% у хлопців та 37% у дівчат. «Уникнення» як поведінку під час

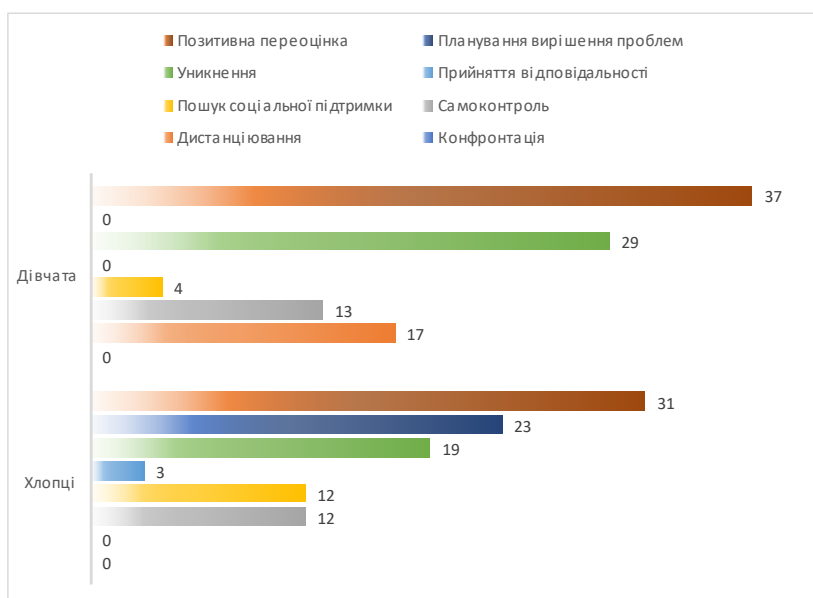

Рис. 2. Співвідношення вибору копінг-стратегій відповідно до статі

стресових ситуацій використовують 29% дівчат та 19% хлопців. «Планування вирішення проблем» підтримують 23% хлопців, а «прийняття відповідальності» лише 3%. Однаковим показником для респондентів чоловічої статі є стратегії «пошук соціальної підтримки» та «самоконтроль» – 12%. У дівчат показники даних стратегій відрізняються – «пошук соціальної підтримки» – 4%, а «самоконтроль» дорівнює 13%. Стратегію «дистанціювання» використовують близько 17% дівчат.

Вибираючи стратегію поведінки «дистанціювання», учні стараються віддалятися від проблемної ситуації та переключати увагу на більш актуальну сферу та вид діяльності. Можуть бути присутні песимістичні думки та небажання замислюватися над проблемною ситуацією та можливих негативних наслідків. Тобто, вони стараються знецінити ситуацію та відокремитися від неї.

Стратегія «самоконтроль» характеризується свідомим контролем власних дій, реакцій та прояву емоцій. Такі люди не звикли проявляти почуття при сторонніх, тож вважаються дуже закритими та не надто комунікабельними, важко йдуть на контакт із незнайомими людьми. Часто особи із такою стратегією є дуже вимогливими та критичними як до себе, так і до оточуючих.

Респонденти, яким притаманна стратегія «пошуку соціальної підтримки» часто відчувають потребу в соціальному захисті від інших людей. Намагаються всіляку підтримувати контакт із оточуючими та надіються на їхню підтримку. При виникненні проблемних ситуацій надто емоційно реагують на них, що не завжди позитивно впливає на прийняття рішення щодо виходу із них. Часто є залежними від думки та оцінки власних дій оточуючими.

Опитувані, яким характерна стратегія «прийняття відповідальності» тверезо мислять та усвідомлюють свою роль у проблемній ситуації. Вони чітко визнають свої помилки та сприймають чергову ситуацію, як досвід та потребу у самовдосконаленні. Часто такі люди досить самокритичні, мають високий рівень домагань, що виявляється у незадоволенні собою.

Пасивною та непродуктивною стратегією вважається «уникнення». У таких людей немає мотивації змінювати ситуацію, тому вони просто пасивно чекають, що ситуація врегулюється самостійно та обійде їх стороною. Часто така стратегія є деструктивною для психологічного здоров'я, адже супроводжується високим рівнем тривожності, напруги та емоційною нестабільністю.

Особі, яким характерна поведінка, яка відповідає «плануванню вирішення проблеми», звикли

діяти чітко по плану, який самі ж складають для найкращого вирішення проблеми. При складанні плану такі люди часто аналізують попередній досвід виходу із складних ситуацій, допущені помилки та прогнозують свої дії, які результати вони принесуть. Осіб даного типу важко назвати спонтанними, адже їм важко відійти від запланованих дій та приймати рішення не обдумуючи.

Застосування учнями стратегії «позитивна переоцінка» вважається такою при якій людина повністю переосмислює проблемну ситуацію та зовсім по-новому інтерпретує її значення та важкість. Ще одна риса, яка властива таким людям – сприймати проблеми та труднощі, як частину існування, яку неможливо оминати. Складні ситуації трактуються ними як можливість для самовдосконалення.

З метою дослідження реакції організму на стресогенні чинники учнівської молоді, ми провели діагностику рівня стресостійкості. Це дозволить нам краще пізнати психологічний стан індивідів під час переживання різних складних ситуацій та визначити взаємозв'язок використання копінг-стратегій із певним рівнем стресостійкості.

Домінантним рівнем протистояння стресу серед учнівської молоді є середній – 66%. Також в 22% опитуваних присутній високий рівень, а у 10% – низький. На жаль, можемо спостерігати те, що із дуже високим рівнем стресостійкості немає респондентів, отож на діаграмі відображено 0%.

Даний результат зумовлюється тим, що учні емоційно та психологічно готові до змін в їхньому житті та готові долати складні, стресові ситуації, з якими стикаються у різних сферах своєї життєдіяльності. Завдяки контролю поведінки, власних емоцій, а також вмінню зберігати спокій в критичних ситуаціях долають труднощі з мінімальним негативним впливом на власне психологічне благополуччя.

Аналіз вибору копінг-стратегій щодо рівня стресостійкості учнівської молоді, ми можемо побачити на рисунку 3.

Як бачимо, показники опитуваних дещо відрізняються. Для осіб із високим рівнем стресостійкості характерними копінг-стратегіями можна вважати «Позитивне переоцінювання» – 42%, стратегія «Планування рішення» спостерігається у 34% учнів, а також «Прийняття відповідальності», «Самоконтроль», «Пошук соціальної підтримки» використовують 8% респондентів із зазначеним рівнем.

Для людей із високим рівнем стресостійкості характерним є непохитність та вольовий харак-

тер. Вони із спокоєм ставляться до проблемних ситуацій та реагують на них адекватно. Впевненість, що впораються із будь-якою ситуацією неабияк допомагає їм без зайвої тривоги та напруження шукати якнайшвидший розв'язок заплутаної ситуації. При будь-яких обставинах особи із таким рівнем залишаються холоднокровними та контролюють все, що відбувається навкруги, що забезпечує їм здатність продовжувати ефективно вирішувати завдання будь-якої складності.

Опитувані із *середнім рівнем стресостійкості* також використовують такі копінг-стратегії як «Позитивна переоцінка»(37%), «Планування рішення»(2%), «Самоконтроль»(15%) та «Пошук соціальної підтримки»(6%). Однак у даної групи спостерігаються і відмінні стратегії від високого рівня стресостійкості. Такою поведінкою є обирання пасивних копінгів –використовують 30% опитуваних, а стратегію «Дистанціювання» 6%.

Середній рівень стресостійкості притаманний людям, які не бояться протистояти буденним труднощам та активно шукають вихід із будь-якої проблемної ситуації – проблеми в школі/на роботі, міжособистісні конфлікти, нестабільна фінансова ситуація. Проте також варто зазначити, що такий рівень вказує на нестабільність емоційного настрою. Тобто, особи готові до виникнення та боротьби із стрес-фактором, але якщо це буде не якась екстремальна або глобальна ситуація. Люди із середнім рівнем звикають до повторюваних стресових ситуацій, що дозволяє їм реагувати на них спокійніше без негативних наслідків для психологічного здоров'я.

Особі із *низьким рівнем стресостійкості* використовують лише три оптимальні для них

стратегії виходу із складної ситуації. Аналізуючи результати дослідження, було виявлено, що учням із низьким рівнем притаманні «Уникнення» – 40%, стратегія «Дистанціювання» також 40%, а «Пошук соціальної підтримки» використують лише 20% респондентів.

Слабка особистість визначається низьким рівнем стресостійкості. Такі люди є занадто чутливими до зовнішніх обставин, поведінки та емоцій оточуючих. Часто люди із таким рівнем пережили якесь сильне емоційне потрясіння в минулому, що наклало свій відбиток на сприйняття ситуацій в теперішньому часі. Інколи навіть прості труднощі викликають у них стурбованість та підвищення тривожності, здається, що із такою проблемою у них не вистачить сил та ресурсів справитись. Також особам із таким рівнем буває важко пристосуватись до навколишнього дійства, а нові обставини життя можуть викликати паніку.

Що до діагностики соціальної адаптованості отримано наступні результати. Показники кардинально відрізняються між собою. Серед опитуваних виявлено 2% із високим рівнем адаптованості. Із середнім рівнем спостерігаємо 40% осіб із 50 респондентів. Домінантним рівнем виявився низький, який дорівнює 58%. Дуже низький рівень соціальної адаптованості відсутній в учнівської молоді і, відповідно, дорівнює 0%.

Такий результат може обґрунтуватись тим, що учнівська молодь зазнає вікових криз, що також є своєрідним стресом для організму. Підвищується тривожність, спостерігаються емоційна чутливість та перепади настрою, що значною мірою впливає на процес соціальної адаптації учнів.

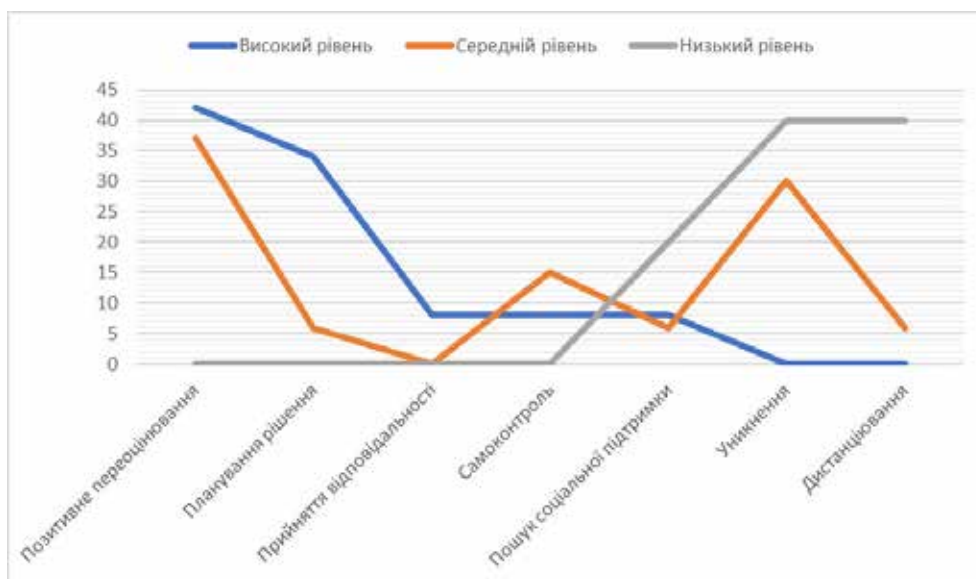

Рис. 3. Вибір копінг-стратегій щодо рівня стресостійкості

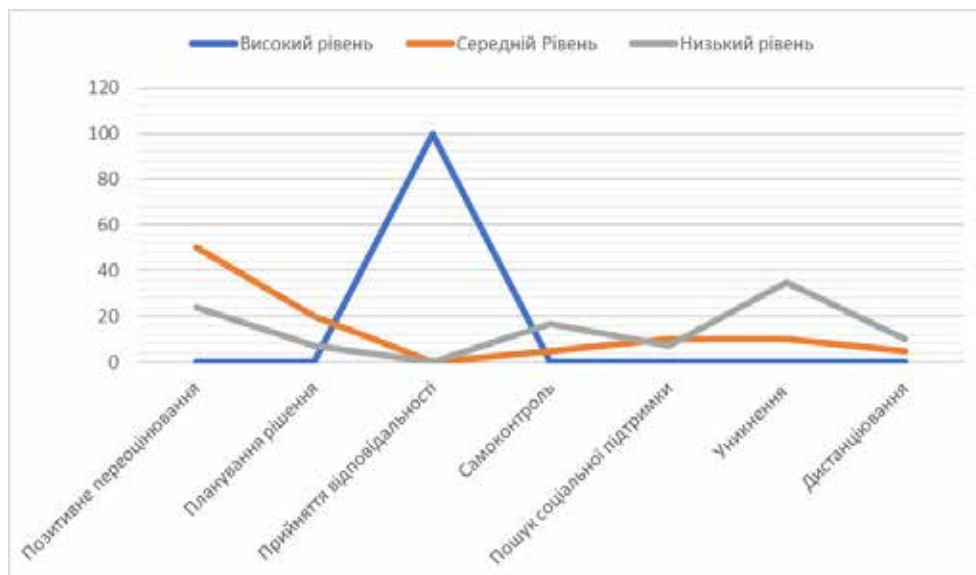

Рис. 4. Взаємозв'язок копінг-стратегій із соціальною адаптованістю

На рисунку 4 показано, що для особи із *високим рівнем адаптованості* характерною стратегією є «Прийняття відповідальності» – 100%.

Високий рівень соціальної адаптації супроводжується активним вивченням та прийняттям участі в навколишній дійсності – на роботі, в школі, в суспільстві, соціальній групі. Тобто, такі люди задоволені собою та місцем, яке вони займають. Впевненість в собі та своїх діях, відкритість, щирість, комунікабельність та вміння встановлювати та налагоджувати зв'язок в міжособистісних стосунках – риси, які притаманні особам із таким рівнем адаптованості.

Особа із середнім рівнем соціальної адаптованості найчастіше використовують підхід «Позитивного переоцінювання» – 50%. Стратегію «Планування рішення» застосовують 20% опитаних, а «Уникнення» та «Пошук соціальної підтримки» по 10%. Також однакове відсоткове співвідношення спостерігаються у стратегії «Самоконтроль» – 5% та «Дистанціювання» теж 5%.

Учні із середнім рівнем адаптованості характеризуються адекватною самооцінкою, сприйняттям навколишнього середовища та достатнім рівнем саморегуляції при різних обставинах. Мають лише декілька друзів, проте зберігають позитивний статус у соціальній групі, до якої входять. Проявляють високу активність та зацікавленість до певного виду діяльності та недостатню мотивацію до інших. За власні вчинки, дії та поведінку несуть відповідальність ситуативно та можуть коливатись від пасивності до прояву активної діяльності. Присутній високий рівень мобілізації внутрішніх ресурсів, самостійності та зосередженості, якщо цього вимагає проблемна ситуація.

В опитуваних із низьким рівнем адаптованості діагностовано, що 24% використовують стратегію «Позитивне переоцінювання». Для 17% опитуваних характерною поведінкою є «Самоконтроль». Стратегії «Пошук соціальної підтримки» та «Планування рішення» використовуються однаковою кількістю респондентів – по 7%, а «Дистанціювання» діагностовано у 10% учнів. Проте домінуючою копінг-стратегією серед осіб із низьким рівнем соціальної адаптованості є «Уникнення» – 35%.

Особа із низьким рівнем вирізняються високим ступенем вираженості захисних механізмів – регресії, проєкції та реактивних утворень. Також такі особи мають підвищену схильність до дезадаптованості, що може проявлятися у внутрішньо особистісних конфліктах, невпевненості в собі, імпульсивності, емоційному дискомфорту та прагненні до зовнішнього контролю подій. Людям цієї категорії властивий підвищений рівень тривожності та напруженості, а також переживанням страху презирства та сорому. Найкращою стратегією поведінки вважають уникнення будь-якої взаємодії, що супроводжується замкнутістю в собі, переживаннях та думках.

Висновки. Таким чином, копінг-стратегії – спосіб управління стресогенним чинником, який сприймається як загроза в ситуаціях, які виникають. Копінг-поведінка є своєрідним сценарієм, що визначає стійкий шлях психічної та соціальної адаптації, який може впливати на соціальні установки та характер міжособистісних стосунків. Оптимальна копінг-стратегія може зменшити вплив негативного стресора, виконуючи тим самим захисну функцію. Копінг-поведінку необ-

хідно розглядати як один із особистісних соціально-психологічних ресурсів. Ресурси – це все, що можна використовувати для подолання проблем або стресової ситуації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Іванцанич В. І. Особливості розвитку стресостійкості у школярів. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2018. №33. С. 194–201.
2. Карамушка Л. М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації. *Актуальні проблеми психології*. 2020. №55. С. 23–30.
3. Прокоф'єва О. О. Особливості копінг-стратегій у підлітковому віці. *Psychological journal*. 2021. №7. С. 82–98.
4. Романовська Д. Д. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Чернівці: Технодрук. 2014. 133 с.
5. Чиханцова О. Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. – К. : Талком, 2021 р. 319 с.
6. Шевчук А. М. Особливості копінг поведінки осіб, що постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій. *Вісник Харківського університету*. 2011. №937. С. 306–310.

УДК 343.83:159.942.5-044.332

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.16>

Чайкіна Наталія Олександрівна,

кандидат психологічних наук,

доцентка кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ORCID ID: 0000-0002-8630-2311

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПРАЦІВНИКІВ ВИПРАВНОЇ КОЛОНІЇ

PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF PERSONAL ADAPTATION POTENTIAL ON THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF PENAL COLONY EMPLOYEES

Психологічне розуміння залежності психоемоційного стану працівників виправної колонії від рівня особистісного адаптаційного ресурсу є актуальним і таким, що потребує емпіричного вивчення. В статті подано теоретичний аналіз та психодіагностичне дослідження аспектів професійної адаптації, які здатні з'єднувати чинники психоемоційного стану, що впливають на адаптивні стратегії поведінки працівників колонії з різним стажем роботи. В контексті ідей про співвідношення між «Я»-базовим і «Я»-ситуаційним надано аналіз результатів дослідно-емпіричного дослідження рівня професійної і соціально-психологічної адаптації та характеристик психоемоційного стану працівників виправної колонії з різним стажем роботи.

Було з'ясовано, що професійна адаптація працівника виправної колонії до умов виробничої діяльності виступає вагомим показником його результативності праці, а її рівень призводить до низки зрушень, які пов'язані із набуттям стажу роботи. Підкреслюється, що молоді працівники (маючи стаж до 3 років), в перші роки трудової діяльності мають знижений особистісний адаптивний потенціал, який впливає на їх психоемоційний стан. Натомість, працівники виправної колонії із більшим стажем роботи характеризуються вищим рівнем реалізованості адаптаційного потенціалу, здатністю до емоційного самоконтролю в різних ситуаціях діяльності установ покарань, більш вираженими комунікативними здібностями, зниженими показниками фрустрації та тривожності.

Ключові слова: працівники виправної колонії, особистісний адаптаційний потенціал, психоемоційні стани.

The article presents a psychological understanding of the dependence of the psycho-emotional state of correctional colony workers on the realization of a personal adaptation resource. Factors affecting the adaptive behavior strategies of colony workers with different work experience were analyzed.

With the help of psychodiagnostic tools, a study of the influence of the personal adaptation potential of employees of penal institutions with different years of work was carried out.

An analysis of the experimental and empirical study results of the level of professional and social-psychological adaptation and characteristics of the psycho-emotional state of correctional colony workers with different years of work was provided. It was found that the professional adaptation of the correctional colony worker to the conditions of production activity is a significant indicator of his work efficiency and its level changes with the acquisition of work experience.

It was emphasized that young workers (with up to 3 years of experience) in the first years of work have a reduced personal adaptive potential, which affects their psycho-emotional states.

On the other hand, correctional facility workers with more work experience are characterized by a higher level of adaptation potential realization, the ability to emotional self-control in various situations of the activity of penal institutions, more pronounced communication skills, reduced indicators of frustration and anxiety.

Key words: correctional colony workers, personal adaptation potential, psycho-emotional states.

Постановка проблеми. Успішність реалізації особистісного адаптаційного потенціалу працівників пенітенціарної системи відображається у рівні емоційного задоволення виробничою діяльністю та переважаючих емоційних станах, які забезпечують регуляцію їх поведінки у невідзначених умовах життєдіяльності. На жаль, такі

умови часто провокують дисбаланс між когнітивними і емоційними стратегіями поведінки, насамперед через цілу низку своєрідних показників. Ці своєрідні показники обумовлені, як віковими особливостями працівників пенітенціарних установ, професійний досвід яких обмежується лише закладами подібного типу й невеликим практич-

ним досвідом, так і кількісним збільшенням засуджених, для яких характерним є використання зброї у досягненні своєї мети або наявність девіацій, алкоголізму чи наркоманії.

Важливим є те, що такий дисбаланс істотно впливає на психоемоційні стилі реагування працівників пенітенціарного закладу, а навантаження й напруження професійної діяльності посилює неконтрольовані емоційні реакції в ситуації взаємодії «засуджений–контролер», що, у свою чергу, викликає фрустровані й агресивні реакції. Такий зв'язок обумовлює зниження успішності професіоналізації працівників колонії, їх адаптивну поведінку та підвищує постійне відчуття напруги, нестійкості психоемоційного стану, професійне виснаження й психотравмуючи зриви.

Тож, запобігання професійних деструкцій і деформації особистості працівників виправних установ актуалізує пошук чинників стосовно проблеми впливу особистісного адаптаційного потенціалу на їх психоемоційний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для дослідження особливостей специфіки професійної і соціально-психологічної адаптації спеціаліста застосовується різна методологія й підходи (Г. О. Балл, К. Бернер, В. Гайденко, Гошовський, М. В. Гринців, А. І. Кавалеров, О. Мороз, М. Раттер, В. А. Семиченко, А. В. Фурман, Н. О. Чайкіна). Проведений монографічний аналіз показав, що незважаючи на розходження в поглядах на професійну й соціально-психологічну адаптацію: у психоаналітичних концепціях процес адаптації представлений у вигляді узагальненої формули «конфлікт-тривога-захисні реакції»; у гуманістичній психології: «конфлікт – фрустрація – акт пристосування»; у когнітивній психології: «конфлікт – погроза – реакція пристосування»; більшість вчених розглядають особистість спеціаліста як активного суб'єкта, який, в процесі адаптації, взаємодіє з оточуючим середовищем на взаємокорисних засадах.

Професійна адаптація є складним і тривалим процесом входження людини в професію, особливо в ситуації усвідомлення неузгодженості між внутрішніми і зовнішніми очікуваннями. Основною метою такої міжсистемної взаємодії стає прагнення до рівноваги, до корисності і до задоволеності у професійній діяльності (Н. О. Чайкіна, 2017). Це стає поштовхом до застосування адаптивних стратегій поведінки, які на нашу думку визначаються рівнем відповідності суб'єктивних (заблокувати чи вивільнити внутрішні ресурси) і об'єктивних (присвоїти чи перетворити середовище) елементів адаптації,

ступенем збігу його очікувань з реальною ситуацією, інакше кажучи наскільки «Я»-базове наближено до «Я»-ситуаційного [1, 2].

Специфіка професійної діяльності працівників пенітенціарної системи особливо позначилися у дослідженнях С. О. Деніжної, А. Є. Левенець, Є. С. Макогончук, Р. М. Масагутова, Т. В. Кушнірова, О. В. Тімченко, М. М. Чичура, М. С. Ятчук, R. P. Beech, W. E. Simon, V. Wilde. Вчені відзначають, що складнощі включення до професійного середовища працівників виправної колонії обумовлені нормативно-режимною регламентацією спілкування (його дефіцит, нестача або перенасичення), негативними ендофакторами мікросередовища засуджених, високим рівнем емоційних навантажень, психофізичною втомою й загальною нервово-психічною особистісною амортизацією, тощо. З даного приводу А. Є. Левенець [2] наголошує, що особливості соціально-психологічної структури професійної діяльності працівників виправної колонії, обтяжливий характер міжособистісних зв'язків усередині колонії, їх функціональний статус і роль (наглядач за ув'язненими) впливають на широке поле адаптивних стратегій поведінки у реальних життєвих ситуаціях. Відчуття небезпеки, яке пов'язано з ризиком для життя, специфічні умови роботи, дефіцит позитивних вражень обумовлюють емоційну нестабільність і психофізіологічне перевантаження. Усе це є істотними детермінантами, які можуть формувати стильові компоненти особистісного адаптивного потенціалу.

М. М. Чичуга [3], досліджуючи низку деструктивних факторів впливу особливостей виробничої діяльності на психічне здоров'я працівників пенітенціарних установ, виокремила наявність негативних психічних станів (тривожності, агресивності, конфліктності, фрустрації, тенденцій до ізолюваності та психоемоційного вигорання); зростання негативних явищ у міжособистісній взаємодії (ескапізм, відчуженість, депресивність); незадоволеність у реалізації базових особистісних (у безпеці та визнанні) та соціально-економічних потреб.

Разом із тим, аналіз аспектів професійної адаптації, які здатні з'єднувати чинники, що впливають на адаптивні стратегії поведінки працівників колонії з різним стажем роботи потребує поглиблених досліджень, особливо з огляду на постійну дію емоційних стрес-факторів в професійній діяльності даної категорії працівників на протязі усього періоду їх професіоналізації.

Мета статті (постановка завдання). Метою публікації є дослідно-емпіричне простеження

нарративу про взаємозв'язок особистісного адаптаційного потенціалу з психоемоційним станом працівників виправної колонії та виявлення й фіксування значущих показників адаптивних стратегій поведінки.

Дизайн дослідження. До участі в дослідженні були залучені 42 працівника виправної колонії, серед яких 20 (47,6%) працівників мають стаж роботи до 3 років і 22 (52,4%) працівники мають стаж роботи більше 5 років. Всі досліджувані проживають у Полтавському регіоні України. Під час вибору методів дослідження, адекватних висунутій меті, був врахований взаємозв'язок особистісного адаптаційного потенціалу з психоемоційним станом працівників виправної колонії. Треба зазначити, що респонденти були заздалегідь попереджені про конфіденційність дослідження, а можливість дізнатися результати відіграла роль додаткової мотиваційної компоненти. У запропонованій схемі дослідження застосовувалися методики: «Адаптивність» (за А. Г. Маклакова і С. І. Чермянін); «Соціально-психологічна адаптація» (К. Роджерс, Р. Даймонд), «Оцінка агресивності у відносинах» (А. Ассінгер) та «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенком).

Виклад основного матеріалу і результати дослідження. Дійсно, працівникам виправної колонії із різним стажем роботи властиві відмінні показники адаптації. Зокрема, досліджуваних з більшим стажем роботи (70%) характеризує високий рівень адаптації. Вони успішно застосовують низку адаптивних стратегій й комфортно почуваються в умовах професійної діяльності. Лише 30% респондентів мають проблеми в адаптації, їм складно взаємодіяти з різними елементами професійної адаптації, особливо в реальних умовах пенітенціарної системи. Імовірно, такі працівники мають невідповідність диспозиційних властивостей «Я»-базового і «Я»-ситуаційного відносно вимог діяльності в установах покарань.

Серед молодих працівників – більш виражений показник дезадаптації, який становить 85%. Тож цілком закономірно, вони відчують явно виражені та тривалі труднощі з усіма елементами професійної адаптації: виробничо-технологічними, соціально-психологічними і особистісними. Неспроможність таких працівників адаптуватися до умов професійної діяльності проявляється у виконанні професійних обов'язків, стосунках із колегами та ув'язненими, незадоволеному ставленні до самих себе, негативному образі «Я»-професіонал, зменшенні професійної мотивації й розчаруванні в обраній професії. Перебування у ситуації, коли треба приймати рішення або брати відповідальність за нестандартну ситуацію, часто викликає у них внутрішню напругу та тривогу.

Респонденти з більшим стажем роботи характеризуються, переважно, підвищеними й показниками соціально-психологічної адаптованості. Зокрема, їм властивий більш виражений показник нервово-психічної стійкості (зафіксовано у 36%), моральної нормативності – у 50,5%. Тобто, такі працівники, маючи професійний досвід і значний стаж трудової діяльності, вміють контролювати власні емоційні стани під час перебування на виробничому місці, їм властиві менш виражені показники порушення правил нормативної поведінки й службових інструкцій.

Респонденти з більшим стажем роботи характеризуються, переважно, підвищеними й показниками соціально-психологічної адаптованості. Зокрема, їм властивий більш виражений показник нервово-психічної стійкості (зафіксовано у 36%), моральної нормативності – у 50,5%. Тобто, такі працівники, маючи професійний досвід і значний стаж трудової діяльності, вміють контролювати власні емоційні стани під час перебування на виробничому місці, їм властиві менш виражені показники порушення правил нормативної поведінки й службових інструкцій.

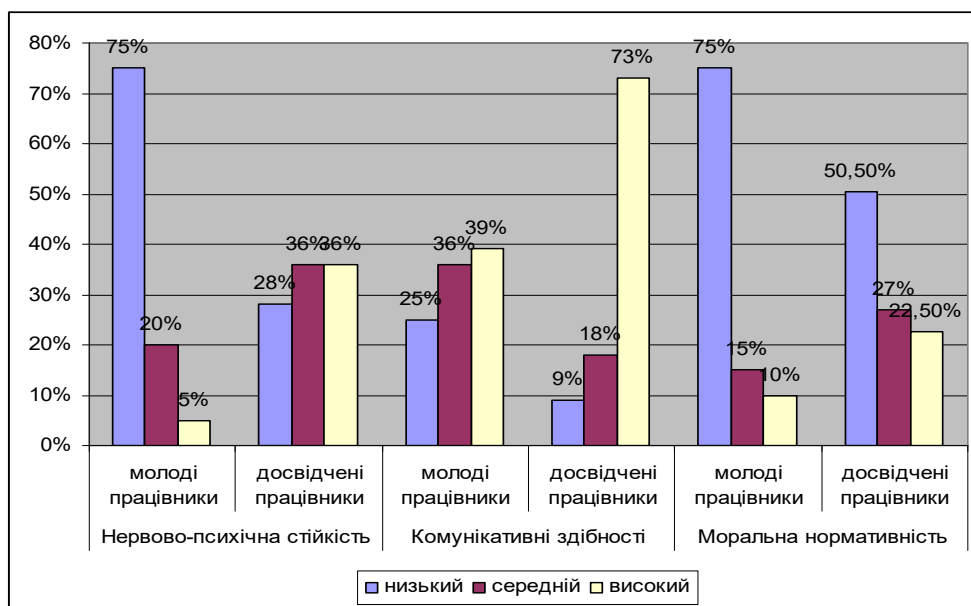

Рис. 1. Аналіз показників адаптації працівників виправної колонії із різним стажем роботи (у %)

Такі досліджувані характеризуються переважанням високих рівнів очікування сприйняття від інших (48%), самосприйняття (35%), відчуттям емоційного комфорту (38%) та домінування (40%). Тобто, пропрацювавши більш тривалий період у виправній установі такі працівники очікують позитивного результату від професійного спілкування, хоч у стратегіях поведінки відмічається наявність схильності до домінування й прагнення нав'язувати іншим свою точку зору. Особливо вагомим чинником виступає останній показник, адже постійно перебуваючи у вибагливому та чітко регламентованому професійному середовищі, такі досліджувані часто тиснуть своєю думкою і поведінкою на більш молодших співробітників.

75% молодим працівникам виправної колонії характерні знижені показники нервово-психічної стійкості та моральної нормативності, вони ще не в змозі контролювати свої емоційні стани у різних виробничих ситуаціях, тому часто конфліктні ситуації пов'язані із зниженою саморегуляцією й реакцією на відстоювання власного «Я» у виконанні службових обов'язків. Для них характерні знижені показники прийняття інших (60%), самосприйняття (65%) та емоційного комфорту (75%). Такі працівники відчувають труднощі соціально-психологічної адаптації, не здатні успішно організувати систему взаємодії з оточуючими, застосовують неефективні стратегії поведінки у стосунках із колегами та ув'язненими. Разом із тим, виявлено, що у 65% представників цієї підгрупи на низькому рівні виражено схильність до домінування.

У професійній діяльності працівників пенітенціарної системи частими є прояви комунікативної агресивності, що передбачає вороже та упереджене ставлення до ув'язнених і колег. Так 45%

досліджуваних працівників установ виконання покарань властива виражена комунікативна агресивність. Вони можуть бути неврівноваженими та жорстокими у стосунках з оточуючими. При цьому, за найменшої можливості схильні карати оточуючих, особливо за критичні висловлювання й ставлення до них, що засвідчує прояви їх професійного вигорання. Для 23% респондентів властива помірна агресивність у стосунках із оточуючими. Вони самовпевнені та іноді можуть проявляти агресію у стосунках, проте схильність до агресивного поводження не є для них загальноприйнятою тенденцією і, переважно, вони застосовують дружелюбно-нейтральні стратегії поведінки. Окрім цього, 32% досліджуваних властива виражена дружелюбність у контактах з оточуючими, вони не схильні проявляти агресію у будь-яких її формах, налаштовані на діловий емоційний тон у спілкуванні. Такі працівники установ виконання покарань бувають занадто миролюбиві і покірливі, що можливо пов'язано з недостатньою впевненістю у власному особистісному й інтелектуальному потенціалі або з дією захисних механізмів із-за своєї надмірної чутливості та емпатії.

При дослідженні працівників з різним стажем роботи були виявлені також й відмінні показники у характеристиках психічних станів. Так працівники виправної колонії з меншим стажем роботи характеризуються більш вираженою фрустрацією, порівняно з працівниками із більш тривалим стажем роботи (оскільки високі рівні фрустрації властиві 55% досліджуваних першої групи та 21% – другої). При цьому, низький рівень фрустрації властивий 52% досвідчених працівників та 20% молодих. Тобто, працівники виправної колонії з меншим стажем роботи характеризуються більш вираженими негативними емоціями порівняно з другою групою досліджуваних, які

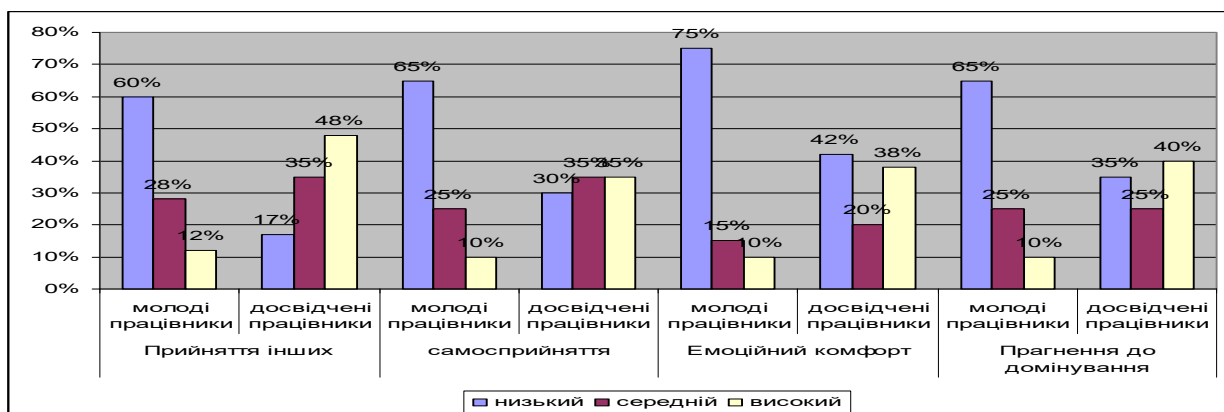

Рис. 2. Аналіз показників соціально-психологічної адаптації працівників виправної колонії із різним стажем роботи (у %)

мають більше професійного досвіду і спроможні активізуватися для досягнення бажаних результатів, контролюючи прояв своїх негативних емоцій і регулюючи емоційний стан.

Молодим працівникам колонії (55%) також властиве виражене переважання тривожності за суперечливі події, що можуть впливати на їх подальшу професійну долю. Постійне очікування несприятливого перебігу подій зумовлює часті переживання, проблеми у регуляції своєї поведінки, несприятливий емоційний фон, що провокує зниження рівня реалізації особистісного адаптивного потенціалу. Високий рівень тривоги властивий 32% досвідчених працівників, які сильно переживають за перспективу професійної діяльності і свій статус. Співвідношення низьких рівнів тривоги протилежне: серед досвідчених працівників такий відсоток становить 40%, а серед досліджуваних із меншим стажем – 25%.

Також визначено, що 50% молодим працівникам колонії властива виражена ригідність, серед іншої групи досліджуваних – таких 16%. Натомість, пластичність властива 40% досвідчених працівників та 14% досліджуваних першої групи. Тобто, молоді працівники колонії більш ригідні у відстоюванні власних позицій, знань і поглядів на виконання своїх обов'язків, порівняно з досліджуваними з більшим професійним стажем, які пластичні у поведінці, вміють змінювати стиль діяльності та спілкування відповідно до актуальних професійних вимог.

Висновки проведеного дослідження. Вибір показників професійної адаптації, які здатні з'єднувати чинники психоемоційного стану, що впливають на адаптивні стратегії поведінки працівників колонії дозволив наблизитися до

розуміння питання про наявність певних відмінностей між працівниками виправної колонії з різним стажем роботи. Найбільше розбіжності між працівниками з різним стажем роботи були виявлені у рівнях реалізованості особистісного адаптивного потенціалу. Можемо стверджувати, що молоді працівники (маючи стаж роботи до 3 років), в перші роки трудової діяльності мають знижений особистісний адаптивний потенціал, який впливає на такі психоемоційні стани, як: відчуття емоційного дискомфорту, підвищеного рівня тривожності і фрустрованості, проблеми в комунікації з оточуючими. Натомість, працівники виправної колонії із більшим стажем роботи характеризуються вищим рівнем реалізованості особистісного адаптивного потенціалу, здатністю до емоційного самоконтролю в різних ситуаціях діяльності установ покарань, більш вираженими комунікативними здібностями, зниженими показниками фрустрації та тривожності. Отже, рівень реалізованості особистісного адаптивного потенціалу суттєво впливає на психоемоційний стан працівників виправної установи, особливо в перші роки професійної діяльності.

Актуалізація професійного досвіду значним чином відображається на емоційних станах працівників, їхньому баченні напрямів реалізації особистісного адаптивного потенціалу через застосування певних адаптивних стратегій поведінки у напружених ситуаціях. Наостанок варто зазначити, що стаж роботи, який виступає в якості зовнішнього й формального показника, все ж таки виступає ведучою тенденцією інкорпорування особистісного адаптивного потенціалу, який є джерелом емоційного ресурсу і сприяє зміцненню емоційної стабільності особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Чайкіна Н. О. Вплив «Я»-базового і «Я»-ситуаційного на адаптивну стратегію особистості / Наталія Чайкіна. *Психологія і особистість*. 2013. 1(3). С. 45–58.
2. Чайкіна Н. О. Модель адаптивної стратегії фахівця / Наталія Чайкіна. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 310–318.
3. Левенець А. Є. Базові моделі копінг-поведінки та механізми психологічного захисту працівників Державної кримінально-виконавчої служби / А. Є. Левенець. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 454–466.
4. Чичуга М. М. Профілактика деструктивних психічних станів в працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань України : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / Чичуга Марина Михайлівна. Х., 2016. 265 с.
5. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія / Я. Гошовський. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
6. Деніжна С. О. Психологічні особливості виявів негативних емоційних станів у працівників пенітенціарної служби в екстремальних ситуаціях / С. О. Деніжна. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. К., 2014. № 2 (6). С. 108–115.

7. Кушнірова Т. В. Професійно-психологічна підготовка працівників ДКВС щодо нейтралізації негативних психічних станів та профілактики суїцидальної поведінки / Т. В. Кушнірова. К. : «МП Леся», 2014. 60 с.
8. Макогончук Є. С. Психологічні особливості міжособистісної комунікації в умовах пенітенціарного закладу / Є. С. Макогончук. *Психологічні перспективи*. 2019. №21. С. 146–154.
9. Тімченко О. В. Психологічний аналіз екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України / О. В. Тімченко. *Право і безпека*. 2019. №71 (4). С. 25–34.
10. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості : *Наукове видання* / А. В. Фурман. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.
11. Ятчук М. С. Проблема девіантної поведінки у працівників державної кримінально-виконавчої служби України. / М. С. Ятчук. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Том XI. Випуск 16. С. 245–255.
12. Burke Vonald J. Work-family Stress, Conflict, Coping, and Burnout in Police Officers // *Stress Medicine*. Vol. 9. 1993. P. 171–180.
13. Tschiedel RM, Monteiro JK. Pleasure and suffering in the work of penitentiary officers. *Estud Psicol*. 2013. Vol. 18(3). P. 527–535.

РОЗДІЛ 6 ПРАВО

УДК 343.9:330.1(430)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.17>

Барановська Тетяна Василівна,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Державного університету «Житомирська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-6471-5932

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

PREVENTING AND COUNTERING CRIMINAL OFFENSES AGAINST GERMANY'S ECONOMIC SYSTEM: LEGAL ANALYSIS OF CRIMINAL LEGISLATION

Стаття присвячена правовому аналізу кримінального законодавства Німеччини щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти економічної системи, що є актуальним в умовах реформування вітчизняної правової системи та враховуючі євроінтеграційні процеси. Нині в Німеччині діє кримінальний кодекс (уложення) 1871 р. у редакції від 1.01.75. Він, як і КК України, структурно поділяється на Загальну та Особливу частини, що складаються з 35 розділів, 358 параграфів. «Кримінальним кодексом Федеративної Республіки Німеччина 1871 закріплюється класифікація, яка розділяє діяння на злочини (Verbrechen) і проступки (Vergehen). У ньому відсутнє поняття покарання, його цілей і системи, розділи присвячені каральній політиці розпочинаються з характеристики основних видів покарань. При формулюванні диспозицій статей Особливої частини німецький законодавець, на відміну від техніки КК України, виходить не з теорії покарання діяння, а з теорії покарання діяча. Аналізуючи представлені данні санкцій за кримінальні правопорушення проти економічної системи в Німецькому Кримінальному Кодексі, варто наголосити, що законодавець може встановлювати як мінімальні строки ув'язнення так і максимальні. Важливим положенням законодавства є особливий підхід до визначення санкцій за кримінальні правопорушення проти економічної системи. У даній статті представлено систематизацію норм Кримінального Кодексу Федеративної Республіки Німеччини, що визначають кримінально-карані діяння в сфері економіки. Проаналізовано зміст та структуру даного нормативно-правового акту, щодо злочинів проти економічної системи, встановлено, що дані злочини, визначаються в структурі різних розділів, охарактеризовано злочини в сфері економіки відповідно до КК ФРН. Метою правового аналізу є врахування досвіду Німеччини при реформуванні кримінального законодавства.

Ключові слова: система покарань, штраф, ув'язнення, правопорушення, проступок, підробка, кримінальне законодавство, Кримінальний кодекс.

The article is devoted to the legal analysis of German criminal legislation regarding the prevention and counteraction of criminal offenses against the economic system, which is relevant in the conditions of reforming the domestic legal system and taking into account the European integration processes. Currently, the Criminal Code (Articles) of 1871 in the version dated 1.01.75 is in force in Germany. It, like the Criminal Code of Ukraine, is structurally divided into General and Special parts, consisting of 35 chapters and 358 paragraphs. "The Criminal Code of the Federal Republic of Germany of 1871 establishes a classification that divides actions into crimes (Verbrechen) and misdemeanors (Vergehen). It lacks the concept of punishment, its goals and system, the chapters devoted to penal policy begin with the description of the main types of punishment. When formulating the dispositions of the articles of the Special Part, the German legislator, in contrast to the technique of the Criminal Code of Ukraine, proceeds not from the theory of punishment of the act, but from the theory of punishment of the perpetrator. Analyzing the presented data on sanctions for criminal offenses against the economic system in the German Criminal Code, it is worth emphasizing that the legislator can set both minimum and maximum terms of imprisonment. An important provision of the legislation is a special approach to determining sanctions for criminal offenses against the economic system. This article presents the systematization of the norms of the Criminal Code of the Federal Republic of Germany, which define criminal acts in the field of economy. The content and structure of this normative legal act regarding crimes against the economic system were

analyzed, it was established that these crimes are defined in the structure of various sections, and crimes in the economic sphere were characterized in accordance with the Criminal Code of the Federal Republic of Germany. The purpose of the legal analysis is to take into account the experience of Germany in reforming criminal legislation.

Key words: *penal system, fine, imprisonment, offense, misdemeanor, forgery, criminal law, Criminal Code.*

Постановка проблеми. Країни Центральної та Східної Європи мають багато спільного, але в той же час багато відмінних рис, що визначено суспільно-політичними, соціально-економічними та природно-кліматичними передумовами. В умовах трансформації кримінального законодавства України, важливим є врахування особливостей кримінального законодавства країн Центральної та Східної Європи, а враховуючі євроінтеграційний вектор розвитку процесу реформування вітчизняної правої системи, в першу чергу, країн-членів Європейського Союзу. Враховуючі активні процеси формування нового Кримінального кодексу України актуалізується необхідність правового аналізу кримінальних кодексів зазначених країн в частині кримінальних правопорушень проти господарської діяльності, що дозволить ідентифікувати злочини, які відносяться до досліджуваних видів та виявити санкції за такі злочини. Дана стаття присвячена правовому аналізу кримінального законодавства Німеччини щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гармонізації вітчизняного кримінального законодавства та законодавства країн Європейського Союзу є об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених зокрема: Ю.В. Бауліна, О.О. Дудорова, В.К. Матвійчук, О.Є. Гіда, Р.Б. Прилуцького, О.В. Столярського, М.І. Хавронюка, Л.В. Чорнозуб, А.М. Яценко. Аналіз кримінального законодавства Німеччини знайшов відображення в працях Н. Басалюк, О. Дроздова, О. Дроздової.

Мета статті (постановка завдання) – здійснити правовий аналіз кримінального законодавства Німеччини щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Сучасне кримінальне законодавство Німеччини базується на Карному Укладенні 1871 р., що за більш ніж у 150 років декілька раз реформувалися. Вважається, Карне Укладенні 1871 р. базується на філософії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля та Іммануїла Канта. Лібералізм даного закону спричинив ситуацію, за якої більшість вироків в перші роки його введення в дію, передбачали штрафні санкції. Сучасні дослідники вказують, що Карні Укладення Німеччини 1871 р. базуються на положеннях, що

висунуті представниками класичної школи кримінального права.

«Кримінальним кодексом Федеративної Республіки Німеччина 1871 (далі – КК ФРН) закріплюється класифікація, яка розділяє діяння на злочини (Verbrechen) і проступки (Vergehen). У ньому відсутнє поняття покарання, його цілей і системи, розділи присвячені каральній політиці розпочинаються з характеристики основних видів покарань: тюремного ув'язнення (параграф 38) й штрафу (параграф 40). Мінімальний термін тюремного ув'язнення становить 1 місяць, максимальний – 15 років. Штраф обраховується у денних ставках – доходу без врахувань, який злочинець має чи може отримати у середньому за один день» [1].

Аналізуючи сучасну структуру Кримінального кодексу Німеччини варто наголосити на специфіці формування диспозиції поділу усього масиву статей. «Весь масив статей (вірніше параграфів) КК ФРН поділений на Загальну та Особливу частини. Загальна та Особлива частини Кодексу поділяються на розділи, декотрі з яких містять глави. Нумерація параграфів у Кодексі наскрізна (від § 1 до § 358), нумерація розділів – окрема для кожної з частин, виконана римськими цифрами. Нумерація глав у розділах окрема для кожного розділу, так само виконана римськими цифрами. Кожен параграф Кодексу поділений на частини, які нумеруються арабськими цифрами в круглих дужках (крім параграфів, які місяць лише одну частину). У разі доповнення Кодексу новим параграфом, йому присвоюється номер найближчого за змістом параграфа, а після номера додається маленька літера німецької абетки (наприклад: § 109a, § 109b, § 109c, § 109d, § 109e, § 109f і т. д.). При формулюванні диспозицій статей Особливої частини німецький законодавець, на відміну від техніки КК України, виходить не з теорії покарання діяння, а з теорії покарання діяча [4]. Тому, наприклад, звичне для КК України формулювання кримінально-правової заборони «таємне викрадення чужого майна (крадіжка) - карається» у Кримінальному кодексі ФРН має вигляд «той, хто вилучає чужу рухому річ у іншої особи з наміром протиправно присвоїти цю річ, чи передати іншій особі, - карається» (§ 242)» [2, 3].

Більш детальноше приділимо увагу змісту Загальної та Особливої частини Кримінального Кодексу Німеччини. Загальна частина складається із 5-ти розділів, зокрема: 1) кримінальне право в якому

розкривається сфера застосування та основні вживанні терміни; 2) правопорушення, що визначає основи покарання, спробу, вчинення злочину та співучасть в ньому, доведення самооборони та інше; 3) покарання особливості застосування санкцій при різних видах злочинів; 4) механізм застосування штрафу; 5) строк позовної давності. Особливою частиною Кримінального Кодексу Німеччини, визначено два види правопорушень:

«– злочини – це протиправні дії, які передбачають мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі на один рік або більше.

– проступки – це протиправні дії, які передбачають мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу» [5].

Особлива частина складається з 30-ти розділів: загроза миру, державна зрада, загроза демократії та верховенство права; державна зрада та загроза зовнішній безпеці; кримінальні злочини проти іноземних держав; кримінальні злочини проти конституційних органів та під час виборів; кримінальні злочини проти оборони країни; опір державній владі; кримінальні правопорушення проти громадського порядку; підробка грошових знаків; неправдиві свідчення під присягою; помилкова підозра; злочини, що стосуються релігійних та світоглядних відносин; злочини, що стосуються особистого та сімейного життя; злочини проти статевого самовизначення; образа; порушення меж конфіденційності особистого життя; злочини проти життя; злочини проти фізичної недоторканості; злочини проти особистої свободи; крадіжки та розкрадання; пограбування та вимагання; бездіяльність та отримання краденого; шахрайство; фальсифікація документів;

правопорушення щодо платоспроможності; злочинна корисливість; корупційні злочини; пошкодження майна; небезпечні кримінальні злочини; злочини проти навколишнього середовища; посадові кримінальні правопорушення. Щодо власне злочинів проти економічної системи відсутній підхід щодо їх групування в одному розділі.

Важливим положенням німецького кримінального законодавства є особливий підхід до визначення санкцій за кримінальні правопорушення проти економічної системи. В таблиці 1 представлено систематизацію норм Кримінального Кодексу Федеративної Республіки Німеччини, що визначають кримінально-карані діяння в сфері економіки. Проаналізувавши зміст та структуру даного нормативно-правового акту, щодо злочинів проти економічної системи, було встановлено, що дані злочини, визначаються в структурі різних розділів, а саме:

– шахрайство, що визначає санкції за такими видами шахрайства як: з капіталовкладенням (п. 264 а), зловживання із страхуванням (п. 265), кредитне шахрайство (п. 265 б), утримання та розкрадання заробітної плати (п. 266 а), зловживання чеками та кредитними картками (п. 266 б);

– правопорушення щодо платоспроможності передбачають кримінальну відповідальність за: фіктивне банкрутство (п. 283 та 283 а), порушення ведення документації (п. 283 б), надання незаконної вигоди кредиту (п. 283 с), незаконні пільги боржника (п. 283 д);

– підробка грошових знаків, що передбачає відповідальність за підробку грошових знаків (п. 146), реалізацію підроблених грошей (п. 147), підробку марок (п. 148), підготовку підробки

Таблиця 1

Характеристика злочинів в сфері економіки відповідно до Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини

Параграф 146. Підробка		
Підробка	Купівля	Введення в обіг
<i>Строк ув'язнення не менше 1-го року</i>		
Обтяжливі обставини		Пом'якшуючі обставини
<i>Строк ув'язнення від 2 до 5-ти років</i>		<i>Строк ув'язнення від 3 місяців до 1-го року</i>
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Параграф 147. Реалізація фальшивих грошей		
<i>Строк ув'язнення до 5-ти років</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 148. Підробка марок		
Імітація офіційних марок для реалізації на ринку	Підробка офіційних печаток	Підробка та продаж офіційних печаток
<i>Строк ув'язнення до 5-ти років</i>		
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Використання марок, що були раніше вживані або погашені		
<i>Строк ув'язнення до 1-го року</i>		<i>Штраф</i>

Параграф 149 Підготовка підробки грошей і марок <i>з використанням:</i>		
Пластин, прес-форм, друкарських блоків, негативів, матриць, комп'ютерних програм	Папір, який нагадує або за ступенем створення схожий на такий тип паперу	Виготовлення, закупівля, пропозиція для продажу, зберігання або передавання іншій особі голограми
<i>Строк ув'язнення до 2-х років</i>		<i>Штраф</i>
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Параграф 151. Цінні папери		
Передбачається ідентичне покарання за підробку цінних паперів, якщо вони є еквівалентами грошових знаків (облігації, акції, сертифікати, купони), що й в параграфах 146, 147, 149, 150		
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Параграф 152. Валютні гроші, марки та цінні папери		
Передбачається ідентичне покарання, за підробку, що й в параграфах 146, 147, 149, 150		
Параграф 152.а. Підробка платіжних карток, векселів і чеків		
Імітація національної або іноземної платіжної картки, чека або векселя	Купівля, продаж, або використання підроблених платіжних карток	
<i>Строк ув'язнення до 5-ти років</i>		
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Параграф 152.б. Підробка гарантійних платіжних карток і попередньо надрукованих бланків за сврочками		
Підробка	Купівля	Введення в обіг
<i>Строк ув'язнення від 1 до 10-ти років</i>		
<i>Обтяжливі обставини</i>		<i>Пом'якшуючі обставини</i>
<i>Строк ув'язнення від 2 до 5-ти років</i>		<i>Строк ув'язнення від 1 до 10 років</i>
<i>Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення</i>		
Параграф 264.а Шахрайство з капіталовкладеннями		
продаж цінних паперів, правом підписки або акційними діями, призначеними для надання участі в результатах діяльності компанії	пропозиція збільшити внесок у таких акціях	
<i>Строк ув'язнення від 3-х років</i>		
Параграф 265. Зловживання страхуванням дії щодо предмету страхування		
Втрати	Пошкодження	Погіршення
<i>Строк ув'язнення до 3-х років</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 265.б. Кредитне шахрайство		
подача неправильних або неповних документи	надання в письмовій формі неправильної або неповної інформації	Не повідомляє про зміну економічних обставин
<i>Строк ув'язнення до 3-х років</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 266.б. Зловживання чеками та кредитними картками		
<i>Строк ув'язнення до 3-х років</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 283. Банкрутство		
Наявність надмірної заборгованості та неминуче чи фактичне банкрутство через:		
Вилучення чи приховування власних активів	Укладання збиткових чи спекулятивних операцій	Визнання фіктивних прав
Порушення правил ведення бухгалтерського обліку та провила звітування	Придбання товарів або цінних паперів за завищеною ціною	Фальсифікацію або знищення фінансових документів
<i>Строк ув'язнення до 5-ти років</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 283.а. Особливо важкий випадок банкрутства		
<i>Злочинець дії із жадібності</i>		<i>Свідомо наражає на небезпеку втрати багатьох людей</i>
<i>Строк ув'язнення від 6-ти місяців до 10 - ти років</i>		
Параграф 283.б. Порушення ведення документації		
<i>Строк ув'язнення від 1-го року</i>		<i>Штраф</i>
Параграф 283.с. Вигода кредитора		
Надання неплатоспроможною особою, додаткових вигоди кредитору, які він не повинен вимагати, який робить це свідомо чи навмисно		

Строк ув'язнення до 2-х років	Штраф
Параграф 284. Несанкціонована організація азартних ігор	
Строк ув'язнення від 2-х років	Штраф
за умови діяльності у складі банди	
Строк ув'язнення від 3-х місяців до 5-ти років	
реклама публічних азартних ігор	
Строк ув'язнення від 1-го року	Штраф
Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення	
Параграф 285. Участь у незаконних азартних іграх	
Строк ув'язнення від 6-ти місяців	Штраф
Конфіскація об'єктів злочину та засобів його здійснення	
Параграф 287. Несанкціоноване проведення лотереї або розіграшу	
Строк ув'язнення до 2-х років	Штраф
Реклама публічної лотереї або розіграшу	
Строк ув'язнення до 1-го року	Штраф
Параграф 289. Повернення депозиту	
Строк ув'язнення від 2-х років	Штраф
Параграф 290. Несанкціоноване використання предметів застави	
Строк ув'язнення до 1-го року	Штраф
Параграф 291. Лихварство	
Строк ув'язнення до 3-х років	Штраф
Особливо важкі випадки	
Строк ув'язнення від 6-ти міс. до 10-ти р.	Штраф
Параграф 299. Хабарництво та підкуп у комерційних операціях	
Строк ув'язнення до 3-х років	Штраф
Параграф 300. Особливо серйозні випадки корупції та хабарництва в комерційних операціях	
Строк ув'язнення від 3-х міс. до 5-ти років	Штраф

грошей та марок (п. 149), підробка платіжних карток, векселів та чеків (п. 152 а), підробку гарантійних платіжних карток і попередньо надрукованих бланків за єврочеками (п. 152 б);

– нелегальна діяльність щодо азартних ігор карається кримінальним законодавством Німеччини в наступних випадках: несанкціонована організація азартних ігор (п. 284), участь в незаконних азартних іграх (п. 285), несанкціоноване проведення лотереї чи розіграшу (п. 287);

– до протиправних операцій із заставою відносяться: перешкоджання намірам кредитора щодо стягнення заставного майна (п. 288), неправомірність повернення депозиту (п. 289), несанкціоноване використання предметів застави (п. 290), лихварство (п. 291);

– корупційними злочинами визначають наступні: протиконкурентні домовленості в тендерах (п. 298), хабарництво та підкуп в комерційних операціях (п. 299), особливо серйозні випадки корупції та хабарництва в комерційних операціях (п. 300).

Аналізуючи представлені данні санкцій за кримінальні правопорушення в проти економічної системи в Німецькому Кримінальному Кодексі, варто наголосити, що законода-

вець може встановлювати як мінімальні строки ув'язнення так і максимальні. Окремими статтями встановлена можливість конфіскації, але в більшій мірі конфіскація об'єкту злочину, засобів скоєння злочину або ж доходів, які отримав правопорушник в результаті скоєння злочину. До правопорушень проти економічної системи, за скоєння яких передбачається конфіскація відносяться: підробка (параграф 146); підробка марок (параграф 148); підготовка підробки грошей і марок (параграф 149); цінні папери (параграф 151); підробка платіжних карток, векселів і чеків (параграф 152.а); підробка гарантійних платіжних карток і попередньо надрукованих бланків за єврочеками (параграф 152.б); несанкціонована організація азартних ігор (параграф 284); участь у незаконних азартних іграх (параграф 285) [5].

Найбільший передбачений строк ув'язнення до 10-ти років засудженого за злочини проти економічної системи передбачений в особливо важких випадках за такими правопорушеннями як: підробка гарантійних платіжних карток і попередньо надрукованих бланків за єврочеками (параграф 152.б); особливо важкий випадок банкрутства (параграф 283.а); лихварство (параграф 291).

Висновки. Особливою відміною досліджуваного нормативно-правового документу Німеччини, від вітчизняного кримінального кодексу є те, що встановлена відповідальність за корупційні правопорушення в приватному секторі. В той час як в ККУ корупційні правопорушення передбаченні лише в розділі: Розділ XVII Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних

послуг. Відмінними є також такі положення, що німецьким законодавцем передбачено відповідальність за різні види шахрайства, в той час як національним кримінальним законодавством сфери здійснення шахрайства не уточненні. Відповідно, за умови євроінтеграційних процесів, вітчизняному законодавцю варто переглянути діючі положення кримінального кодексу та передбачити відповідальність за корупцію в приватному секторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Басалюк Н. В. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса. 2020. С. 178–182.
2. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
3. Дроздов О., Дроздова О. Відмінності та позитиви кримінального законодавства ФРН. *Закон і Бізнес*. 2018. №7(1357)
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung. *Strafgesetzbuch. BGBl. I S. 2146*. Artikel 4 des Gesetzes vom 4. Dezember 2022. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf>

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.18>

Гловюк Ірина Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін

Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-5685-3702

ПОЛІТИЧНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ТА ВІДВІД ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

POLITICAL NEUTRALITY OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AND THE CHALLENGING OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEM ISSUES

Стаття присвячена дослідженню сутності принципу політичної нейтральності як засади діяльності прокуратури та його впливу на застосування інституту відводу прокурора у кримінальному провадженні. Проаналізовано міжнародно-правову та національну регламентацію цього питання, у тому числі у контексті етичної поведінки прокурора, доктринальні підходи, досліджено підстави відводу прокурора, наведено приклади з судової практики. Підтримано позицію про функціональний, а не організаційний, характер цієї засади, указано проблемні питання співвідношення з принципом незалежності прокурорів.

На основі аналізу судової практики зазначено, що у контексті відводу прокурора у кримінальному провадженні мають бути враховані такі аспекти: по-перше, відсутність політичної нейтральності потребує належної ідентифікації; по-друге, прояви відсутності політичної нейтральності потребують оцінки у кожному конкретному випадку; по-третє, відсутність політичної нейтральності як порушення вимог стосовно несумісності матиме дисциплінарні наслідки і може мати процесуальні наслідки у конкретному кримінальному провадженні.

Доведено, що принцип політичної нейтральності прокуратури, хоча і сформульований як такий у Законі України «Про прокуратуру», сам по собі не має організаційного характеру, а має функціональний характер і стосується суто діяльності прокурорів, зокрема, хоча і не тільки, етичного аспекту діяльності. Відсутність політичної нейтральності може бути підставою для відводу за п. 3 ч. 1 ст. 77 КПК України (якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості), якщо ця обставина має бути належним чином доведена.

Ключові слова: політична нейтральність прокуратури, прокурор, відвід прокурора, незалежність прокурора, етика прокурора, несумісність, неупередженість прокурора.

The article is devoted to the study of the essence of the principle of political neutrality as the basis of the activity of the prosecutor's office and its influence on the application of the institution of challenging of the prosecutor in criminal proceedings. The international legal and national regulation of this issue is analyzed, including in the context of the ethical behavior of the prosecutor, doctrinal approaches, the reasons for challenging of the prosecutor are discussed, and examples from court practice are used. The position on the functional, not organizational, nature of this principle is supported, and the problematic issues of correlation with the principle of independence of prosecutors are indicated.

Based on the analysis of court cases, it is indicated that the following aspects should be taken into account in the context of challenging of a prosecutor in criminal proceedings: first, lack of political neutrality requires proper identification; secondly, manifestations of lack of political neutrality need to be evaluated in each specific case; third, the lack of political neutrality as a violation of incompatibility requirements will have disciplinary consequences and may have procedural consequences in a specific criminal proceedings.

It has been indicated that the principle of political neutrality of the prosecutor's office, although formulated as such in the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", does not have an organizational nature in itself, but is functional in nature and concerns purely the activity of prosecutors, in particular, although not only, the ethical aspect of activity. The lack of political neutrality can be grounds for challenging under Clause 3, Part 1 of Art. 77 of the CCP of Ukraine (if he personally, his close relatives or members of his family are interested in the results of criminal proceedings or there are other circumstances that raise reasonable doubts about his impartiality), if this circumstance must be properly proven.

Key words: political neutrality of the prosecutor's office, prosecutor, challenging of the prosecutor, independence of the prosecutor, ethics of the prosecutor, incompatibility, impartiality of the prosecutor.

Постановка проблеми. У Рекомендаціях щодо вдосконалення системи органів прокуратури та розвитку системи органів кримінальної юстиції (Рекомендації експертів громадянського суспільства, надані в робочих групах при Національній раді відновлення України) [1] звернено увагу на загрози порушення незалежності та політичної нейтральності прокуратури, при тому, що політична нейтральність прокуратури є одною з засад діяльності прокуратури за ст. 3 Закону України «Про прокуратуру». Більше того, на принципі політичної нейтральності ґрунтується професійна діяльність прокурорів, згідно Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [2], і саме у ньому деталізовано зміст цього принципу. З урахуванням проходження атестаційних та конкурсних процедур важливим є сучасна ідентифікація зміст цього принципу та його вплив на застосування інституту відводів прокурорів у кримінальному провадженні, зважаючи на конституційні функції прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання політичної нейтральності у діяльності прокуратури досліджувалися у працях В. Гринюка, В. Долежана, Д. Д'ячкова, Д. Добровольського, Л. Європіної, А. Лапкіна, М. Косюти, Р. Мазурика, Ю. Макося, В. Малюги, Н. Проців, С. Подкопаєва, В. Сухоноса та ін., проте, у аспекті впливу цього принципу на кримінально-процесуальну діяльність прокурора та застосування відводів це питання є практично недослідженим, хоча питання відводів у кримінальному провадженні досліджувалися О. Ануфрієвою, В. Гринюком, Г. Денісовою, Д. Дробчак, С. Мойсаком та ін. Отже, **метою** цієї статті є ідентифікація сучасного змісту політичної нейтральності діяльності прокуратури та прокурорів у аспекті застосування інституту відводів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні стандарти діяльності прокуратури, які являють собою уніфіковані (стандартизовані) правила щодо того, як окремі держави повинні регламентувати організацію і діяльність органів прокуратури на національному рівні, мають властивості норм-принципів, що спрямовують функціонування права та слугують своєрідним орієнтиром для реформування національного законодавства, потребують конкретизації і доповнення з боку норм внутрішньодержавного права [3, с. 52], містять ряд положень, які відображають, яке має бути відновлення до політичних переконань та політичного впливу на прокуратуру: при виконанні своїх обов'язків обвинувачі виконують свої функції неупереджено і уникають будь-якої дискримі-

нації на основі політичних переконань (Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів (Прийнято восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поведіння з правопорушниками. Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року); Держави повинні вживати заходів, аби забезпечити, що набір, підвищення на посаді й переміщення по службі публічних обвинувачів виключає дискримінацію за будь-якими ознаками, такими, як політичні й інші переконання; публічні обвинувачі повинні втримуватися від дискримінації за підставами політичні переконання (Рекомендація REC (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції»); небезпека неправильного рішення та втручання, зокрема політичного; уникнення односторонніх політичних висунень на посаду Генерального обвинувача; обвинувачі повинні уникати діяльності, яка би суперечила принципу їхньої неупередженості; виконання функцій щодо захисту публічних інтересів (у тому числі, обвинувачення) не слід поєднувати або плутати з функцією захисту інтересів чинного Уряду, інтересів інших інституцій держави чи навіть інтересів політичної партії; необхідні гарантії для захисту служби обвинувачення від неправомірного політичного впливу (Звіт Венеціанської комісії з Європейських стандартів щодо незалежності судової системи: частина II – Служба обвинувачення); застосування влади обвинувачення, якщо це дозволено окремою юрисдикцією, повинно відбуватись незалежно і не піддаватися політичному впливу (Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів, прийнятих міжнародною асоціацією прокурорів двадцять третього квітня 1999 року).

У Законі України «Про прокуратуру» немає деталізації принципу політичної нейтральності прокуратури, проте, є ряд норм, які відображають цю нейтральність (ст.ст. 8-1, 18, 23, 51, 63). При цьому принцип незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків, зазначений як окремий принцип і не включено у політичну нейтральність. А. Лапкін пише про те, що ця засада визначає, що діяльність прокуратури повинна бути поза політикою, що, з одного боку, виключає будь-який вплив політичних партій, громадських рухів чи їх представників на прокуратуру, перешкоджає використанню прокуратури у своїх інтересах певними політичними силами, а з іншого – унеможливує використання наданих

працівникам органів прокуратури владних повноважень з метою досягнення певних політичних цілей [4, с. 29]. Разом з тим, при такому розумінні цей принцип мав би включати і елементи принципу незалежності прокурорів.

Відмітімо, що цю засаду деталізовано у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів: прокурори зобов'язані при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати свої службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків; як видно, гарантій від політичного впливу не згадані. Отже, наявний звужений підхід стосовно політичної нейтральності, який не пов'язаний з політичним впливом на інституцію в цілому.

У коментарі до цього кодексу принцип політичної нейтральності визначено як вимогу забезпечити обмеження широкого кола політичних прав для прокурорів з метою створення умов для належного виконання ними своїх професійних обов'язків, а також заборона перешкоджання законній політиці, рішенням і діям публічної влади, що включає: правове закріплення політичної нейтральності як засади діяльності прокуратури у профільному законі; недопущення впливу політичних інтересів на дії та рішення прокурорів; відмову від публічної демонстрації політичних поглядів і симпатій; обмеження свободи слова та інформації з політичних питань під час виконання професійних обов'язків; забезпечення прозорості у відносинах з особами, які виконують політичні функції; дотримання вимог стосовно обмежень щодо політичної діяльності, встановлених законом; недопущення використання свого службового становища в політичних цілях у будь-який спосіб [5, с. 42–43]. Тобто вона включає два головних аспекти: перший – внутрішнє переконання прокурора, його ставлення до політики, політичної діяльності та безпосередній вплив цього на прийняття ним конкретних рішень; другий – зовнішній прояв, дії та поведінка прокурора, які публічно засвідчують його переконання або погляди під час виконання своїх службових обов'язків та поза службою [5, с. 43].

Політична нейтральність розміщена у розділі «Правила етичної поведінки» Закону України «Про запобігання корупції», і передбачає, що прокурори зобов'язані при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або

поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків.

Зважаючи на нормативні заборони прокурору належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, представляти в суді інтереси політичних партій, то стає очевидним, що зміст цієї засади спрямований лише на діяльність прокурора, і не стосуються інституції як такої. Проявами цієї засади, на думку А. Лапкіна, є: 1) політична нейтральність прокуратури в цілому, що передбачає рівне, неупереджене і безстороннє ставлення до різних політичних партій, рухів та їхніх представників при виконанні покладених на прокуратуру повноважень, недопустимість використання їх в інтересах політичних партій або окремих політиків, громадських об'єднань; 2) позапартійність прокурорських працівників та заборона займатися політичною діяльністю [4, с. 30]. У такому розумінні слушною є пропозиція замість передбаченого Законом «Про прокуратуру» принципу політичної нейтральності прокуратури передбачити принцип політичної нейтральності прокурорів при здійсненні ними функцій прокуратури (змістом якого є політична нейтральність прокурорів у їх діяльності, а питання організації прокуратури як політично нейтральної інституції лише спрямовано на створення передумов для реалізації цієї нейтральності, тобто фактично є гарантією існування політичної нейтральності прокурора) [6]. При цьому слід дещо уточнити думку про те, що положення щодо заборони прокурору належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, свідчать про вимогу політичної нейтральності не лише під час здійснення своїх повноважень, але і поза ними [7, с. 69–70], адже навіть поза безпосередньою реалізацією повноважень прокурор перебуває на посаді прокурора і має демонструвати етичну поведінку, а його членство у політичній партії або у політичних акціях навіть поза робочим часом свідчатиме про відсутність політичної нейтральності. Тому ці правила торкаються саме посади, а не безпосередньо повноважень прокурора.

Утім, є і протилежне бачення змісту цього принципу. Зокрема, В. Сухонос пропонує закріпити у Законі прокуратуру статтю стосовно політичної нейтральності прокуратури, проте, пропонувані заборони стосуються діяльності саме прокурорів [8, с. 336]. Є і інші схожі пропозиції [9], проте, елементом пропозиції є те, що прокурори мають діяти з урахуванням політичної ситуації в державі в цілому [9, с. 254], що, як видається, якраз є ризиком політичного впливу на прокурора.

Слід наголосити на тому, що ця засада як така не свідчить про те, що прокурор є аполітичним і не має мати жодних політичних переконань. Така вимога, як видається, по-перше, нездійсненна, бо перевірити наявність переконань неможливо, по-друге, суперечила б ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за якою кожен має право на свободу думки, совісті та релігії. Разом з тим, прояви цих переконань під час роботи у прокуратурі не є допустимими, по-перше, у аспекті несумісності, по-друге, у аспекті того, що це може викликати недовіру суспільства стосовно справедливості діяльності прокуратури та законності / обґрунтованості реалізації повноважень конкретного прокурора. Тобто призначення на посаду прокурора не потребує, щоб прокурор відмовлявся від права на свободу вираження поглядів, участі в зборах і асоціаціях. Однак він не повинен публічно висловлювати свою думку щодо політичних питань, поточної політичної ситуації в країні, не має права обговорювати ці питання з учасниками судочинства [5].

Утім, свобода вираження поглядів, гарантована ст. 10 Конвенції, є обмеженою, що загалом дозволяється Конвенцією, бо здійснення цієї свободи може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Разом з тим, у ситуації, коли йшлося про викриття корупції в органах прокуратури та викривачку через її відкритий лист було звільнено, ЄСПЛ констатував порушення ст. 10 Конвенції (рішення «Горяйнова проти України», заява № 41752/09).

Отже, нормативне закріплення принципу політичної нейтральності прокуратури є ширшим за витлумачений у етичних правилах поведінки та доктрині зміст.

Відмітимо, що кримінально-процесуальній доктрині практично не приділено уваги впливу відсутності політичної нейтральності на інститут відводів прокурора, при тому, що інститут відводу є гарантією законності, засобом забезпечення усунення від участі у кримінальному провадженні осіб, щодо яких є сумніви у їх об'єктивності, неупередженості, шляхом з'ясування відповідних обставин і в разі їх підтвердження, заміни іншими особами з дотриманням відповідного процесуаль-

ного оформлення результатів [10, с. 10–11]. Утім, стосовно слідчого є думка, що «піддання політичному тиску в принципі може бути підставою для відводу, але лише у тому разі, якщо слідчий почав внаслідок цього вести розслідування з порушенням законодавства, професійної етики» [11, с. 166].

Відмітимо, що для прокурора КПК України формулює як одну з підстав для відводу те, що «він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості» (п. 3 ч. 1 ст. 77 КПК України). Тлумачення цієї підстави є невизначеним, і у доктрині підкреслюється найрізноманітніший характер таких сумнівів [12, с. 116–117], формулюються можливі варіанти тлумачення [13, с. 215]. За результатами анкетування до таких обставин респонденти відносять, зокрема: наявність конфлікту між учасниками кримінального провадження (40%), відомча або організаційна залежність від учасника кримінального провадження (26%), наявність дружніх стосунків (16%), некомпетентність (14%), неетична поведінка (4%) [12, с. 117].

До цієї підстави може відноситись і відсутність політичної нейтральності, яка може полягати у порушенні вимог стосовно несумісності (участі у політичних акціях) та у демонстрації прокурором власних політичних переконань або поглядів, використанні службових повноважень в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків. Відмітимо, що це, які і будь-яка інша підстава для відводу, потребує доказування і не може ґрунтуватися лише на думці (уявленні) про неетичну поведінку особи, яка заявляє прокурору відвід.

У судовій практиці, хоча і не часто, але траплялися випадки посилення на відсутність політичної нейтральності прокурорів: «прокурор знаходиться під впливом радикально налаштованих громадян та політичних об'єднань, з представниками яких має безпосередні зносини, не реагує на їх протиправні дії відносно суддів, захисників та громадян» [14] (у задоволенні заяви відмовлено); «є наявними ознаки дискримінації потерпілих за ознакою належності їх загиблих родичів до осіб, що мали інші політичні та світоглядні погляди, дотримувалися іншої думки щодо розвитку України та відносили себе до громадського руху «Антимайдан», жодній конкретній особі не вручено підозру за фактом вбивства як її сина, так і будь-якого іншого потерпілого з боку «Антимайдану», жодному іншому із учасників масових заворушень із боку прихильників маршу до

цього часу не врученого жодного повідомлення про вчинення будь-якого злочину» [15] (у задоволенні заяви відмовлено); у «діях сторони обвинувачення вбачаються не дотримання принципів верховенства права і законності, політичної нейтральності, рівності всіх перед законом, справедливості і об'єктивності» [16] (у задоволенні заяви відмовлено). Відмітимо, що були такі посилання і по слідчим суддям [17; 18]. Це свідчить про те, що, по-перше, відсутність політичної нейтральності потребує належної ідентифікації; по-друге, прояви відсутності політичної нейтральності потребують оцінки у кожному конкретному випадку; по-третє, відсутність політичної нейтральності як порушення вимог стосовно несумісності матиме дисциплінарні наслідки і може

мати процесуальні наслідки у конкретному кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, принцип політичної нейтральності прокуратури, хоча і сформульований як такий у Законі України «Про прокуратуру», сам по собі не має організаційного характеру, а має функціональний характер і стосується суто діяльності прокурорів, зокрема, хоча і не тільки, етичного аспекту діяльності. Відсутність політичної нейтральності може бути підставою для відводу за п. 3 ч. 1 ст. 77 КПК України (якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості), за умови, що ця обставина належним чином доведена.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рекомендації щодо вдосконалення системи органів прокуратури та розвитку системи органів кримінальної юстиції (Рекомендації експертів громадянського суспільства, надані в робочих групах при Національній раді відновлення України). URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Koalitsiia-RPR_Propozytsii_Prokuratura-ta-Kryminalna-YUstytsiia.docx.pdf
2. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. URL: https://chnr.gov.ua/userfiles/132_vid_04_05_17_-_pro_vratu_chinnosti_Kodeks_etiki_2017.doc
3. Прокурорське право: навч. посібник / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Б. М. Телефанко; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
4. Лапкін А. В. Закону України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Х. : Право, 2015. 680 с.
5. Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Київ, 2022. URL: https://ptcu.gov.ua/files/Comentar-kodeksu_24.11.2022.pdf
6. Д'ячков Д.С. Принципи організації та діяльності прокуратури України в умовах її реформування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10. Одеса, 2018. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10683/Aref_Dyachkov.pdf?sequence=6&isAllowed=y
7. Макосій Ю.Д. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини: європейський досвід та Україна. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). Ужгород, 2022. 199 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/53293>
8. Сухонос В. В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії та практики : дис. ... д.ю.н. : спец. 12.00.10. Київ. 2009. 462 с.
9. Проців Н.І. Принцип політичної нейтральності в діяльності органів прокуратури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №2. С. 252–254.
10. Ануфрієва О.В. Відвід у кримінальному процесі України: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2013. 264 с.
11. Денісова Г. В. Підстави та процесуальний порядок заявлення і вирішення відводів (самовідводів) посадових осіб, які ведуть провадження в кримінальній справі: дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 240 с.
12. Дробчак Л.В.. Процесуальні гарантії неупередженості професійних учасників кримінального провадження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Харків, 2022. 255 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
14. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64716762>
15. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65827816>
16. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69490956>
17. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95657403>
18. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90641292>

УДК 347.956:161.12(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.19>

Гліопол Інна Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-4853-4269

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING THE MAIN CATEGORIES OF APPEALS IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Основною метою написання статті є дослідження основних теоретичних понять інституту апеляційного перегляду судових рішень, що не вступили в законну силу та виконання завдань щодо визначення основних категорій в апеляційному провадженні. Попри велику значущість в судовій системі України, апеляційні суди не є органами контролю судів першої інстанції, адже судді захищені законом від будь-якого впливу та тиску на них у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя. Тому дослідження діяльності та повноважень апеляційних судів здійснюється крізь призму гарантування справедливого суду шляхом перевірки рішень судів першої інстанції на дотримання вимог повноти, всебічності та справедливості.

Теоретичні аспекти апеляційного провадження в цивільному процесі були предметом дослідження вчених-процесуалістів різних періодів часу. Про це свідчать праці О.О. Борисової, Є.В. Васковського, М.А. Гурвіча, Д.Д. Луспеніка, М.Й. Штефана, Ю.С. Червоного та багатьох інших вчених. Крім того, варто звернути увагу й на праці сучасних українських правників, в яких досліджувалися теоретичні питання інституту апеляції. Так, наприклад К.В. Гусаров у 2011 році захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора юридичних наук на тему: «Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві». Дисертації на здобуття ступеня кандидата юридичних наук за темами: «Апеляційне оскарження в цивільному процесі України» (Чернушенко Є.А., 2003 р.); «Порядок розгляду справ судом апеляційної інстанції в цивільному процесі України» (Трач О.М., 2009 р.); «Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції» (Цихоня Д.Ю., 2015 р.); «Апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції у цивільному судочинстві України» (Фролова О.В., 2017 р.); «Апеляційне провадження в цивільному процесі України» (Гліопол І.М., 2018 р.), також містять визначення основних категорій інституту апеляції в цивільному процесі України. Дослідження позицій цих учених дасть змогу найповніше зрозуміти сутність досліджуваної проблематики.

При дослідженні апеляційного провадження в цивільному процесі необхідно визначити основні поняттєві категорії та характеристики даного інституту. На сьогодні постає низка проблемних питань, що постають у зв'язку з помилковим тлумаченням того чи іншого визначення у науці цивільного процесуального права. В одне й те саме поняття вкладають декілька значень та інтерпретацій, що призводить до неоднакового розуміння конкретного терміну. Тому, у зв'язку з обраною темою, слід надати визначення слову «апеляція» і дослідити поняття термінів «апелювати», «апеляційне оскарження», «апеляційне провадження» та «апеляційний перегляд», що походять безпосередньо зі слова «апеляція».

Ключові слова: цивільний процес, апеляція, апеляційний перегляд, апеляційне провадження, апеляційне оскарження, апеляційна скарга, суд апеляційної інстанції.

The main purpose of writing the article is to study the basic theoretical concepts of the institution of appellate review of judicial decisions that have not entered into force and the tasks of determining the main categories in the appeal proceedings. Despite the great importance in the judicial system of Ukraine, the courts of appeal are not the bodies of control of the courts of first instance, because judges are protected by law from any influence and pressure on them in connection with the administration of justice. Therefore, the study of the activities and powers of the courts of appeal is carried out through the prism of guaranteeing a fair trial by checking the decisions of the courts of first instance for compliance with the requirements of completeness, comprehensiveness and fairness.

The theoretical aspects of appellate proceedings in civil proceedings have been the subject of research by procedural scientists of different periods of time. This is evidenced by the works of A. Borisova, E. Vaskovsky, M. Gurvich, D. Luspenik, M. Stefan, Y. Chervonyi and many other scientists. In addition, attention should be paid to the works of modern Ukrainian lawyers, in which the theoretical issues of the institute of appeal were studied. So, for example, K. Gusarov in 2011 defended his dissertation for the degree of Doctor of Law on the topic: «Instance review of court decisions in civil proceedings». Dissertations

for the degree of candidate of legal sciences on the topics: «Appeal in the civil process of Ukraine» (Chernushenko E., 2003); «The procedure for considering cases by the court of appeal in the civil process of Ukraine» (Trach O., 2009); «Appeal of court decisions taken by the courts of first instance» (Tsikhonya D., 2015); «Appeal of the rulings of the court of first instance in the civil proceedings of Ukraine» (Frolova A.V., 2017); «Appeal procedure in civil proceedings in Ukraine» (Iliopol I., 2018) also contain a definition of the main categories of the institution of appeal in the civil process of Ukraine. The study of the positions of these scientists will allow the most complete understanding of the essence of the problem under study.

When studying the appeal proceedings in civil proceedings, it is necessary to determine the main conceptual categories and characteristics of this institution. Today, a number of problematic issues arise that arise in connection with the erroneous interpretation of a particular definition in the science of civil procedural law. Several meanings and interpretations are put into the same concept, which leads to an unequal understanding of a particular term. Therefore, in connection with the chosen topic, it is necessary to define the word «appeal» and explore the concepts of the terms «appeal», «appeal proceedings» and «appeal review», which come directly from the word «appeal».

Key words: civil process, appeal, appeal review, appeal proceedings, appellate challenge, appeal, court of appeal instance.

У контексті проблеми, що досліджується, викликає інтерес етимологічне тлумачення двох основних понять, а саме – «апеляція» і «апеляційне провадження». Передусім звертає на себе увагу та обставина, що різні автори іноді не завжди точно вказують на джерела виникнення в українській мові терміна «апеляція». Безумовним є той факт, що це слово запозичене з іноземних мов. Найчастіше вказують на латинські корені слова «апеляція», а саме – походження терміна пов'язують із латинським словом «appellatio» (в деяких джерелах – «apelatio»), що в перекладі означає «звернення», «скарга» [1, с. 74].

Проаналізувавши деякі джерела наукової літератури з даної тематики, можна зауважити, що багато уваги до визначення вказаних вище понять було приділено вченими-процесуалістами дорадянського та радянського періодів, що стало підґрунтям й у визначеннях «апеляції», «апеляційного провадження» та «апеляційного перегляду справ» сучасними науковцями. Розглянемо деякі з них.

Так, наприклад Ю.С. Червоний дотримувався думки, що апеляція є основним способом перевірки законності та обґрунтованості судових рішень і ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили, в суді вищої інстанції (апеляційному суді), як правило, в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції [2, с. 327].

Більш розгорнуте поняття апеляції надає С.А. Чернушенко, яка вважає, що її слід визначати як правовий інститут та спосіб перегляду рішень суду першої інстанції, які не набрали чинності, в суді вищого рівня (апеляційному суді), який, розглядаючи справу за апеляційною скаргою чи апеляційним поданням суб'єкту оскарження, вирішує як питання факту, так і питання права, в тому ж обсязі, що й суд першої інстанції, з додержанням основних засад судочинства [3, с. 9].

К.В. Гусаров, досліджуючи інститут перегляду судових рішень навів основні ознаки сучасної апеляції, а саме: 1) перегляд судових рішень суду першої інстанції поряд із виконанням функцій «квазісуду» першої інстанції з мотивів дотримання вимог законності і обґрунтованості; 2) розгляд справ в колегіальному складі судом апеляційної інстанції; 3) особлива процедура набрання рішенням суду апеляційної інстанції законної сили та його незмінність і виключність [4, с. 236].

Необхідно вказати на те, що аналіз різних поглядів та згадані визначення «апеляції» в цивільному процесуальному праві мали здебільшого односторонній характер. За основу брали лише деякі ознаки апеляції. Одні процесуалісти вказували на прохальний характер апеляції, другі – на повторний при цьому розгляд спору і винесення нового рішення. Треті звертали особливу увагу на предмет оскарження. Відтак, наведені визначення є неповними, що не дає змоги беззастережно підтримати чиюсь точку зору на це питання, і відповідно зумовлює необхідність самостійного визначення апеляції як форми цивільного процесуального оскарження і перегляду судових рішень.

Отже, що ж означає апеляція – повторне вирішення спору чи перевірку рішення, яке винесене судом першої інстанції?

Відповідь на це запитання має принципове значення для формування думки про характер апеляції. Якщо вона є не що інше, як повторний розгляд спору, який уже вирішено у суді першої інстанції, то стикаємося з двоїнстанційним порядком вивчення справи. Фактично одна й та сама вимога двічі розглядається різними судовими органами, які посідають різні місця у судовій ієрархії, коли один є вищим за другого, але другий йому не підпорядкований.

Якщо ж розглядати апеляцію як форму перевірки рішення, котре прийняв суд першої інстанції, то центром уваги апеляційного суду стає

акт, який винесено нижчим судом за підсумками розгляду справи. Провадження не починається з самого початку, не просто триває в апеляційному суді, а переходить на більш високий ступінь розвитку, який передбачає перевірку самого судового акта і порядку його прийняття.

Тобто, апеляція – це форма оскарження судових актів, які не набрали законної сили, особою, яка є учасником справи та не задоволена рішенням загалом або у певній частині; у рамках цієї форми суд вищої інстанції на основі матеріалів і доказів здійснює повторне вивчення і дослідження спору і приймає власне рішення у справі, перевіряючи при цьому законність та обґрунтованість судового акта, який винесено судом першої інстанції.

Вищенаведене, а також велика кількість досліджених позицій вчених, дає змогу сформулювати визначення «апеляції» у цивільному процесуальному праві з урахуванням чинних законодавчих норм.

Пропонується розглядати поняття «апеляція» у двох значеннях. В широкому розумінні під апеляцією слід розглядати форму перегляду справи судом апеляційної інстанції, виходячи зі змісту п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, ст. 17 ЦПК України, ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що забезпечують право на апеляційний перегляд справи. У вузькому розумінні під апеляцією слід розуміти спосіб оскарження ухвал, а також рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили, виходячи зі змісту ст. 352 ЦПК України, що забезпечує право апеляційного оскарження учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки [5, с. 64].

Питання про зміст природи апеляційного провадження також досліджували чимало процесуалістів. Про погляди окремих авторів можна дізнатися при аналізі їхніх висловлювань зокрема й щодо порядку, повноважень і меж розгляду справ судом апеляційної інстанції.

М.М. Ясинок визначає апеляційне провадження як перегляд вищестоящою судовою інстанцією відповідно до встановленої законом процедури судових рішень, які не набрали законної сили, з метою перевірки їх законності і обґрунтованості, виявлення порушень закону як суб'єктами права, так і судами першої інстанції та встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню порушень [6, с. 546].

С.Я. Фурса вказує, що апеляційне провадження це є врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду апеляційної інстан-

ції щодо перевірки законності та обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції та щодо нового розгляду справи по суті [7, с. 714].

С.А. Чернушенко розглядала апеляційне провадження і як стадію цивільного процесу, зазначаючи, що апеляційне провадження по цивільних справах, як стадія цивільного процесу, є діяльність суду апеляційної інстанції, яка порушується лише за апеляційною скаргою (апеляційним поданням) осіб, які приймали участь у розгляді справи у суді першої інстанції, і яка направлена на повторний розгляд і вирішення справи по суті, з метою перевірки правильності встановлення фактичних обставин справи, законності і обґрунтованості рішень і ухвал судів першої інстанції, які не набрали чинності, в межах доводів апеляційної скарги [3, с. 74].

С.В. Васильєв зазначає, що апеляційне провадження – це сукупність дій суду апеляційної інстанції та учасників справи, що здійснюється з метою перевірки законності та обґрунтованості не вступивших в законну силу актів суду першої інстанції і повторного розгляду справи по суті [8, с. 251].

Апеляцію від інших способів оскарження судових рішень відрізняє кілька аспектів, які необхідно враховувати при формуванні поняття апеляції у цивільному процесуальному праві. До них можна віднести наступні.

Суди апеляційної інстанції. У рамках цього способу оскарження розгляд справи здійснює суд вищого рівня щодо суду, який виніс рішення, що виступає об'єктом перегляду. Вказаною ознакою апеляція відрізняється, наприклад, від розгляду заяв про винесення додаткового рішення, виправлення описок і явних арифметичних помилок, роз'яснення судового акту. За цією ж ознакою апеляція відрізняється від перегляду рішення за нововиявленими обставинами, що здійснюється судом першої інстанції.

Зміст апеляційного провадження. Такий спосіб оскарження судових рішень передбачає повторне вивчення і вирішення справи, яка виникла між сторонами. Вказаний спір вже було розглянуто в суді першої інстанції, і щодо цього спору згаданий суд вже має певну думку. Ця ознака апеляції містить кілька елементів, які впливають один з одного, і це можна передати таким чином. Апеляційний суд має практично той самий обсяг прав і обов'язків, як і суд першої інстанції, внаслідок чого має право дослідити справу від початку до кінця. Тобто розглядає фактичний і юридичний боки спору і формує свою думку щодо справи. І, нарешті, апеляційний суд виносить власне

рішення, яким або скасовує акт першої інстанції та по-новому вирішує спір, або підтверджує силу попереднього рішення і зміцнює віру сторін у його правомірність.

Об'єкт апеляційного провадження. Ця форма оскарження можлива тільки щодо актів, що мають певні риси, а саме:

а) акти мають характер судових, тобто виникають у процесі судового розгляду у зв'язку з правозастосовчою діяльністю, яку виконує суд за участю осіб, котрі мають правовий інтерес у розгляді справи;

б) акти повинні бути викладені письмово і мати визначені законом форму і зміст;

в) акти повинні вирішувати справу по суті, бути відповіддю на правові вимоги;

г) актам повинна бути притаманна можливість бути зміненими або скасованими у загальному порядку, що передбачає перенесення в часі набуття ними законної сили.

Також існують й інші ознаки апеляційного провадження, такі як суб'єкти апеляційного оскарження, межі розгляду справи в апеляційній інстанції, можливість подання додаткових доказів, а також призупинення виконання судового рішення, що є за своєю природою додатковими, їх наявність в апеляційному провадженні зумовлена видом апеляції. Адже, дещо інша ситуація складається, коли цивільне процесуальне законодавство надає можливість поповнення матеріалів справи новими доказами і обставинами. Апеляційний суд буде позбавлений можливості здійснення звичайної перевірки, тому що подані нові матеріали змінять не лише зовнішню форму, а й внутрішній зміст спору, а це неминуче призведе до необхідності його повторного вирішення.

Отже, пропонується розглядати апеляційне провадження також у двох аспектах, як інститут цивільного процесуального права та як стадія цивільного процесу. Як інститут – апеляційне провадження є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини при здійсненні діяльності суду апеляційної інстанції, учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, щодо здійснення оскарження, а також апеляційного перегляду справи в результаті перевірки законності та обґрунтованості судових рішень. В другому

аспекті апеляційне провадження є факультативною стадією цивільного процесу, що представлена як сукупність процесуальних дій суду апеляційної інстанції, учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, об'єднаних метою перевірки законності та обґрунтованості ухвал, а також рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили [5, с. 70].

Підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати, що провадження в апеляційній інстанції є комплексним явищем. Апеляційний суд у процесі розгляду справи, яка йому надійшла, виконує перевірку рішення, винесеного першою інстанцією, а також торкається самої суті спору, вирішуючи його. Ця засада апеляційного провадження впливає з положення, яке займає суд апеляційної інстанції в судовій ієрархії. Твердження такого характеру, що апеляційний суд тільки перевіряє рішення нижчого суду або апеляційний суд тільки повторно вирішує справу, є з самого початку неправильним.

Не можна вказувати виключно на повторний розгляд справи через те, що провадження в апеляційному суді порушується не на основі клопотання (прохання) про вирішення спору між сторонами, а внаслідок подання апеляційної скарги. Сама назва цього документа свідчить про те, що в апеляційній інстанції сторони нарікають на незаконність і необґрунтованість, допущені у нижчому суді, які спричинили неправильне вирішення правового конфлікту між учасниками спору. Апеляційна скарга завжди містить прохання про скасування чи зміну судового рішення. Якщо прохання відсутнє, апеляційний процес втрачає сенс.

Крім того, в апеляційному суді відбувається зміна процесуального становища учасників справи. Все вищенаведене неминуче призводить до того, що суд апеляційної інстанції вимушений здійснювати перевірку рішення нижчого суду. Водночас апеляційна інстанція повторно вирішує справу, тобто дає оцінку поданим доказам і встановленим у нижчому суді обставинам, робить самостійні висновки і, як наслідок цього, формує власну думку щодо прав і обов'язків учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їхні права, свободи та інтереси та приймає нове судове рішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Тимченко П. М. Апеляційне провадження у цивільному процесі: теоретичні аспекти проблеми // Судова апеляція. 2006. № 2 (3). С. 73–80.
2. Цивільний процес України : Підручник. За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.
3. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Одеська юридична академія. Одеса, 2004. 198 с.
4. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03 /Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с.
5. Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. URL.: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10499?show=full>
6. Цивільний процес України : підручник /За загальною ред. д.ю.н., доцента М.М. Ясинка. К. : Алерта, 2014. 744 с.
7. Цивільний процес України : академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. С.Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. 848 с.
8. Васильєв С. В. Цивільний процес України : навчальний посібник. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 344 с.

УДК 342.9:5.08

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.20>

Коломоєць Тетяна Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0003-1101-8073
Scopus 57217226780

Легеза Юлія Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4896-3178
Scopus Author ID: 57215790362

МЕДИЧНИЙ ПРАЦІВНИК ЯК ПУБЛІЧНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

A MEDICAL WORKER AS A PUBLIC SERVANT: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

У статті здійснено аналіз практик зарубіжних країн із регулювання здійснення медичної діяльності та встановлення змісту адміністративно-правового статусу медичних працівників. Метою статті є обґрунтування статусу медичних працівників як публічних службовців. Задля досягнення висунутої мети авторами застосовано загальнонаукові методи наукового пізнання (діалектичний, структурно-логічний, аналізу та синтезу) та методи юридичної науки (метод порівняльного правознавства, метод юридичного моделювання та прогнозування, методи юридичної нормативістики). Авторами визначено, що сфера охорони здоров'я та належний рівень її ефективності відноситься до стратегічних завдань сучасної держави. Авторами встановлено, що відповідно до досвіду таких країн, як Іспанія, Японія, до регламентації медичної служби може бути застосовано інституційний підхід, основою якого є розуміння стратегічного завдання сфери охорони здоров'я як стратегічно важливого завдання функціонування держави. На підставі аналізу медичного законодавства таких країн, як Великобританія, Австралія, Канада, Швейцарія, зроблено висновок, що світовими тенденціями сфери охорони здоров'я є: цифровізація медичних послуг; контрольованість та чітка регламентація стандартів здійснення медичної діяльності; встановлення етичних стандартів лікування; інформаційна доступність та відкритість сфери охорони здоров'я. Авторами обґрунтовано, що здійснення нормативної регламентації медичної діяльності та надання медичних послуг відповідно до практик зарубіжних країн та міжнародних стандартів вимагає від України спрямування реформи у сфері охорони здоров'я на: розроблення професійних стандартів лікування, стандартів медичних професій та спеціалізацій, закріплення етичних стандартів регламентації адміністративно-правового статусу медичного персоналу (працівників) як представників публічної служби.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, медичний працівник, публічний службовець, охорони здоров'я, етичні стандарти.

The article analyzes the practices of foreign countries in regulating the implementation of medical activities and establishing the content of the administrative and legal status of medical workers. The purpose of the article is to justify the status of medical workers as public servants. In order to achieve the proposed goal, the authors applied general scientific methods of scientific knowledge (dialectical, structural-logical, analysis and synthesis) and methods of legal science (method of comparative jurisprudence, method of legal modeling and forecasting, methods of legal normativism). The authors determined that the field of health care and the appropriate level of its effectiveness are among the strategic tasks of the modern state. The authors established that, according to the experience of countries such as Spain and Japan, an institutional approach can be applied to the regulation of medical services, the basis of which is the understanding of the strategic task of the health care sector as a strategically important task of the functioning of the state. Based on the analysis of the medical legislation of countries such as Great Britain, Australia, Canada, Switzerland, it was concluded that the global trends in the field of health care

are: digitalization of medical services; controllability and clear regulation of medical activity standards; establishment of ethical treatment standards; information availability and openness of the health care sector. The authors substantiated that the implementation of normative regulation of medical activity and the provision of medical services in accordance with the practices of foreign countries and international standards requires Ukraine to direct the reform in the field of health care to: develop professional standards of treatment, standards of medical professions and specializations, consolidation of ethical standards of administrative regulation - the legal status of medical personnel (employees) as representatives of the public service.

Key words: administrative and legal status, medical worker, public servant, health care, ethical standards.

Ступінь наукової розробки проблеми. Створення ефективної системи охорони здоров'я відноситься до стратегічних задач сучасної держави. Функціонування механізмів захисту права людини на охорону здоров'я має відповідати вимогам юридичної та економічної ефективності. В Україні триваючою є медична реформа. Забезпечення її ефективності вимагає звернення до позитивного досвіду розбудови національних систем охорони здоров'я європейських країн, а також дослідження національних практик врегулювання адміністративно-правового статусу медичних працівників.

Але попри стратегічно важливе значення задачі із унормування адміністративно-правового статусу медичних працівників в Україні та обґрунтування доцільності їх віднесення до системи публічної служби відстежується практика домінування підзаконного регулювання суспільних правовідносин у сфері охорони здоров'я, що не здатно врахувати специфіку такої галузевої професійної діяльності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Здійснення дослідження статусу медичного працівника як публічного службовця має ґрунтуватися на наукових публікаціях загальнотеоретичного спрямування, серед яких варто виокремити нароби таких вчених, як В. Б. Авер'янов [1], Р.В. Ігонін [2], М.І. Іншин [3], Л.Р. Біла-Тіунова [4], О.В. Константи́й [5], В.Л. Костюк [6] та інших. В межах зазначених досліджень вченим вдалося досягти мети встановлення теоретико-правових та праксеологічних підвалин розуміння змісту службової діяльності. Встановлення певних кореляційних зв'язків між адміністративно-правовим статусом медичних працівників та публічних службовців здійснено у наукових публікаціях таких вчених, як Б.О. Логвиненко [7], Г.М. Сарibaєва [8], І.Я. Сенюта [9], С.Г. Стеценко [10] та інших. Однак зосередження уваги на обґрунтуванні тези про доцільність застосування концепції публічно-службової діяльності як нормативного базису медичної професії у наукових працях сучасних вітчизняних вчених є фрагментарним, що актуалізує дану наукову публікацію. Отже, метою статті є обґрунтування статусу медичних працівників як публічних службовців.

Виклад основного матеріалу. Дослідження змісту адміністративно-правового статусу медичних працівників вимагає звернення до позитивних та негативних практик світових країн. Зокрема, відповідно до законодавства США відбувається акцентуація розуміння змісту адміністративно-правового статусу медичних працівників у його кореляційних зв'язках із необхідністю закріплення та реалізації вимог лікарської етики. В умовах сьогодення лікарська етика, необхідність її дотримання є нагальним питанням, що вимагає переосмислення та нормативного закріплення. Світові тенденції нормативного регулювання медичної діяльності виокремлюють спрямування на встановлення етичних стандартів медичної професійної діяльності, що пов'язується в тому числі і низьким рівнем надання послуг у сфері охорони здоров'я [11].

Унормування та урегулювання медичної професії, встановлення державних (федеральних) стандартів її реалізації здійснюється відповідно до законодавства Канади. Відповідно до законодавства Канади виокремлюється тенденція відходу від моделі «umbrella borders», що будується на застосуванні можливостей накладення однієї сфери медичної спеціалізації та іншу [12]. Запровадження такої практики відбулося із запровадженням до національних стандартів медичної діяльності Закону Канади про регульовані професії охорони здоров'я, 1991 (RHPA) [13]. Модель «umbrella borders» в своїй структурі містить положення про встановлення змісту публічного адміністрування сферою охорони здоров'я, визначення змісту адміністративних процедур провадження із здійснення реєстрації та ліцензування медичної діяльності, в тому встановлюють етичні стандарти надання відповідних послуг. Модель «umbrella borders» визначається тим, що встановлює сукупність контрольних та правообмежуючих стандартів, що функціонально здатно забезпечити реалізацію дотримання співмірності та балансу приватного та публічного інтересів, розбудови системи охорони здоров'я на засадах економічної, правової та соціальної ефективності [14].

У більшості зарубіжних підхід застосовується нормативний підхід до регулювання медичної

професії як регульованої професії. Зокрема, у Канаді в 2012 році у провінції Нова Шотландія запроваджено Закон про мережу регульованих професій охорони здоров'я [15], де визначено кваліфікаційні стандарти відповідності лікарських спеціалізацій. Однак надмірна урегульованість медичної сфери негативно позначається на якості надання послуг у сфері охорони здоров'я населення, що відображається у відповідних статистичних показниках. З метою подолання таких проявів у федеральній провінції Канади у Британській Колумбії здійснюється реформа, що передбачає зменшення кількості регулюючих органів – з 20 до 6 [16], що сприятиме забезпеченню принципу доступності до впровадження медичних практик, що особливо актуально для лікарів вузьких спеціалізацій, які є іммігрантами [17].

Медичні професії відповідно до законодавства Австралії також відносяться до регульованих, де головним органом є публічного адміністрування у сфері ліцензування діяльності із забезпечення права на охорону здоров'я є регулююче агентство *Ahpra*, що впроваджує Національну схему реєстрації та акредитації [18]. Відповідно до Національну схему реєстрації та акредитації Австралії встановлюється 15 національних професійних рад, що уповноважені на розробку та прийняття професійних стандартів кожної медичної професії, включаючи не лише стандарти лікування, але і етичні норми реалізації гуманного ставлення до пацієнтів, дотримання лікарської таємниці тощо.

Крім того світові тенденції нормативного регулювання реалізації та захисту права особи на охорону здоров'я відображують тенденції руху у бік цифровізації процесів надання медичних послуг, що полягають не лише у створенні та функціонуванні реєстрів відповідних процедур, але і запровадженні механізмів надання послуг телемедицини. Зокрема, відповідно до положень Національної стратегія цифрового здоров'я Австралії закріплюються ряд пріоритетів надання медичних послуг, до яких відноситься: забезпечення доступності інформації про стан здоров'я; забезпечення безпеки публічних інформаційних сервісів у сфері медицини; належний рівень інформаційної відкритості з питань оприлюднення рецептурних відомостей; реалізація моделі цифрової телемедицини, в тому числі з метою забезпечення збереження здоров'я немовлят та дітей, вдосконалення цифрових послуг для попереднього планування догляду, інформаційної взаємодії з питань надання невідкладної допомоги [19].

В Швейцарії медичні професії також відносяться до регульованих. Підтвердженням такого

висновку є Федеральний закон Швейцарії «Про медичні професії» [20], однак при цьому здійснення функцій публічного адміністрування відбувається відповідно до принципів децентралізації влади та домінування регіональних підходів.

Відмінною є системи публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, запроваджена відповідно до законодавства Великобританії. Система медичних закладів Великобританії складається як державних медичних закладів, так і ряду приватних установ, що контролюються відповідним Національним агентством та йому підзвітні [21].

У Великобританії діє спеціальний незалежний орган – Генеральна медична рада, до компетенції якої відноситься розроблення стандартів здійснення медичної діяльності та регулюють професійні вимоги. Також до компетенції Генеральної медичної ради відноситься розробка освітніх стандартів підготовки лікарів та інших представників медичних професій, встановлення етичних принципів їх діяльності; підвищення кваліфікації медиків. Генеральна медична рада є компетентною здійсненні ліцензування діяльності лікарів [22].

Відповідно до досвіду таких країн, як Іспанія, Японія, до регламентації медичної служби може бути застосовано інституційний підхід, основою якого є розуміння стратегічного завдання сфери охорони здоров'я як стратегічно важливого завдання функціонування держави. Зокрема, згідно із законодавством Іспанії переважна більшість медичних працівників є публічними службовцями, діяльність яких фінансується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів [23]. Подібний підхід діє в Японії, де лікарі, які працюють у державних медичних установах є державними службовцями. Крім того до публічних службовців відносяться медичні працівники приватних медичних закладів, заробітна плата яких є регульованою з боку держави, а отже японська держава вживає заходів із контролю за ціноутворенням на ринку медичних послуг та медичної діяльності [24].

Охарактеризований зарубіжний досвід корелюється із врегулюванням медичних правовідносин на рівні міжнародних стандартів. Так, відповідно до положень Резолюції ПАРЄ № 1763, прийнятої у 2010 році, закріплюється право лікаря на відмову у наданні медичних послуг та медичної допомоги, що може бути реалізовано лише у разі: 1) його реалізації на етапі початку лікування; 2) належного обґрунтування відмови у наданні послуг та пропозиції альтернативного

виконавця послуг; 3) якщо надання лікування не визначається як необхідність надання невідкладної медичної допомоги. Натомість в Україні таке право лікаря не закріплено і не становить зміст його адміністративно-правового статусу.

Отже, здійснений аналіз медичного законодавства таких країн, як Великобританія, Австралія, Канада, Швейцарія, дозволяє зробити висновок, що світовими тенденціями сфери охорони здоров'я є: цифровізація медичних послуг; контрольованість та чітка регламентація стандартів здійснення медичної діяльності; встановлення етичних стандартів лікування; інформа-

ційна доступність та відкритість сфери охорони здоров'я.

Таким чином, здійснення нормативної регламентації медичної діяльності та надання медичних послуг відповідно до практик зарубіжних країн та міжнародних стандартів вимагає від України спрямування реформи у сфері охорони здоров'я на: розроблення професійних стандартів лікування, стандартів медичних професій та спеціалізацій, закріплення етичних стандартів регламентації адміністративно-правового статусу медичного персоналу (працівників) як представників публічної служби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видав. дім "Ін-Юре", 2002. 668 с.
2. Ігонін Р.В. Управлінські відносини як складова предмету адміністративного права. Держава і регіони. *Юридичні і політичні науки*. 2010. Випуск 48. С. 259–265
3. Іншин М.І. Механізм правового регулювання державної служби. *Форум права*. 2009. №3. С. 297–231
4. Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 248 с.
5. Константий О. В. Джерела адміністративного права України: монографія. Київ: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2005. 120 с.
6. Костюк В.Л. Концепція права на публічну службу у контексті сьогодення: науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 18–25.
7. Логвиненко Б. О. До питання про відповідність медичної реформи в Україні дванадцяти принципам організації охорони здоров'я. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4 (29). С. 120–123. Режим доступу до ресурсу: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/447/551>
8. Сарібаєва Г.М. Систематизація стратегічних документів про реформу сфери охорони здоров'я. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3. Т. 2. С. 59–61.
9. Сарібаєва Г.М. Систематизація стратегічних документів про реформу сфери охорони здоров'я. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3. Т. 2. С. 59–61
10. Стеценко С. Г. Медична реформа в Україні: право, політика, мораль. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 57–61.
11. Муляр Г.В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на охорону здоров'я URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49801/2/Дисертація_Муляр%20Г.В..pdf
12. Hirschhorn K: "Health professional regulation in Canada's provinces and territories: Its relationship to professional engagement", poster presented at the Professional Standards Authority for Health and Social Care conference "Improving professional regulation: interdisciplinary insights", Windsor, UK, March; 2014; Health Professions Regulatory Advisory Council. "Adjusting the balance: A review of the *Regulated Health Professions Act*." A report to the Ontario Minister of Health and Long Term Care. URL: https://www.hprac.org/en/reports/resources/RHPA_Review_2001_Report.pdf. Accessed 28 Aug 2020.
13. Regulated Health Professions Act, 1991, SO 1991, c 18. URL: <https://www.ontario.ca/laws/statute/91r18>.
14. Zarzeczny A. The role of regulation in health care: Professional and institutional oversight. In: Erdman J, Gruben V, Nelson E, editors. *Canadian Health Law and Policy*. 5th ed. Toronto: LexisNexis Canada; 2017.
15. Regulated Health Professions Network Act, S.N.S. 2012, c. 48. URL: https://nslegislature.ca/legc/bills/61st_4th/3rd_read/b147.htm
16. Steering Committee on Modernization of Health Professional Regulation: Recommendations to modernize the provincial health profession regulatory framework. 2020. URL: <https://engage.gov.bc.ca/app/uploads/sites/578/2020/08/Recommendations-to-modernize-regulatory-framework.pdf>
17. Bourgeault IL, Maier CB, Dieleman M, Ball J, MacKenzie A, Nancarrow S, Nigenda G, Sidat M. The COVID-19 pandemic presents an opportunity to develop more sustainable health workforces. *Human Res Health*. 2020;18:83. URL: <https://doi.org/10.1186/s12960-020-00529-0>
18. Health Practitioner Regulation National Law Act 2009. URL: <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-2009-045>
19. Australia's National Digital Health Strategy. URL: <https://www.digitalhealth.gov.au/sites/default/files/2020-11/Australia%27s%20National%20Digital%20Health%20Strategy%20-%20Safe%2C%20seamless%20and%20secure.pdf>

20. Loi fédérale sur les professions de la santé¹ (LPSan) du 30 septembre 2016. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2020/16/fr>
21. Frogner BK, Fraher EP, Spetz J, Pittman P, Moore J, Beck AJ, Armstrong D, Buerhaus PI. Modernizing scope-of-practice regulations—Time to prioritize patients. *N Engl J Med.* 2020;382:591–3.
22. Генеральна медична рада Великої Британії URL: // https://www.gmc-uk.org/about/devolved_offices.asp ; Qualifications in Great Britain The framework for higher education qualifications in England, Wales and Northern Ireland Report. November 2008. URL : http://www.qaa.ac.uk/academic_infrastructure/fheq/selfcertification.pdf
23. Теннер Майкл. Погляд на системи охорони здо ров'я у світі. *Громадянин України.* 2018. № 25 (232). URL: <http://gukr.com/article2699.htm>
24. Теннер Майкл. Погляд на системи охорони здо ров'я у світі. *Громадянин України.* 2018. № 23 (232). URL: <http://gukr.com/article2678.html>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.21>

Легеза Юлія Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4896-3178

Шевирталов Владислав Сергійович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0009-0007-7979-3486

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE PROCESSES OF SOCIAL INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

Метою статті є здійснення характеристики публічного управління процесами соціальної інтеграції внутрішнього переміщених осіб в Україні. У статті зазначено, що внаслідок триваючих процесів внутрішньої міграції актуалізуються дослідження механізмів публічного управління та адміністрування соціальною інтеграцією внутрішньо переміщених осіб, їх зайнятості, забезпеченню засобів до створення гідних та належних умов життя та життєдіяльності. Авторами зроблено висновок, що в Україні в умовах триваючої російсько-української війни запроваджено спеціальний механізм компенсації особам, що розмістили внутрішньо переміщених осіб, що реалізується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (зокрема, резервного фонду бюджету), коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, іноземних держав та міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної та матеріальної допомоги, а також добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, благодійних організацій та громадських об'єднань, інших не заборонених законодавством джерел у безготівковій формі за зазначеними у заяві банківськими реквізитами до кінця місяця з дня закінчення звітного місяця за умови відсутності заборгованості за житлово-комунальні послуги. Авторами обґрунтовано, з врахуванням вище зазначеного забезпечення здійснення механізму публічного адміністрування процесами соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб вимагає від української держави створення складного механізму інформаційної координаційної взаємодії суб'єктів владних повноважень, діяльності міжгалузевих інституцій, підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу в Україні, що сукупно функціонально здатні здолати проблеми, що виникають у процесі соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, внутрішньо переміщені особи, міжгалузеве управління, соціальна адаптація, соціальна інтеграція.

The purpose of the article is to characterize the public administration of the processes of social integration of internally displaced persons in Ukraine. The article notes that as a result of the ongoing processes of internal migration, studies of the mechanisms of public administration and administration of the social integration of internally displaced persons, their employment, and the provision of funds to create decent and appropriate living conditions and activities are being updated. The authors concluded that in Ukraine, in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, a special compensation mechanism was introduced for persons who accommodated internally displaced persons, implemented at the expense of the state and local budgets (in particular, the budget reserve fund), funds of enterprises, institutions and organizations, regardless of forms of ownership, foreign states and international organizations in the form of charitable, humanitarian and material assistance, as well as voluntary donations of individuals and legal entities, charitable organizations and public associations, other sources not prohibited by law in non-cash form at the bank details specified in the application at the end of the month from the date the end of the reporting month in the absence of debt for housing and communal services. The authors substantiate, taking into account the above-mentioned provision of the mechanism of public administration with the processes of social integration of internally displaced persons, requires the Ukrainian state to create a complex mechanism for information coordination interaction between subjects of power, the activities of intersectoral institutions, increasing the level of social responsibility of business in Ukraine, which together are functionally capable of coping with problems, arising in the process of social adaptation of internally displaced persons.

Key words: administrative and legal status, internally displaced persons, intersectoral management, social adaptation, social integration.

Постановка проблеми. Триваюча військової агресії з боку росії, спрямованої проти територіальної цілісності України спричинила процеси внутрішньої та зовнішньої міграції населення. Станом на 1 січня 2023 року кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) серед населення України перевищує показники 10 млн людей. Такі значні темпи триваючих процесів внутрішньої міграції актуалізують проблематику здійснення дослідження механізмів публічного управління та адміністрування соціальною інтеграцією такої категорії людей, їх зайнятості, забезпеченню засобів до створення гідних та належних умов життя та життєдіяльності.

Стан наукової розробки досліджень. Дослідження проблематики соціальної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану та у повоєнних умовах відбудови України здійснювалось у наукових працях таких вчених, як В. Андерсон, А. Артеменко, О. Брайчевська, Ю. Дегтярева, Ш. Шахвали, Я. Пилинський, В. Олефір, Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан, І. Карпова та ін.

Метою статті є здійснення характеристики публічного управління процесами соціальної інтеграції внутрішнього переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. З врахуванням того факту, що процеси внутрішньої міграції в Україні, обумовлені військовою агресією росії, почалися із 2014 року, то необхідно встановити структуру інституційного механізму соціальної інтеграції такої категорії населення, що було тоді запроваджені. Першим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого було віднесено питання організації інтеграції внутрішньо переміщених осіб, стала Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі - ДСУНС) та Міністерство соціальної політики України (МСП України), до складу якого входить Управління соціального захисту населення та Пенсійний фонд України, і його територіальні органи. Одним із перших стратегічних актів, який було розроблено задля забезпечення інтеграції внутрішньо переміщених осіб стало Розпорядження Кабінету Міністрів України №588-р від 11 червня 2014 року «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції», де закріплено процедуру першої офіційної реєстрації адміністративно-правового статусу ВПО [1].

В межах реалізації Розпорядження Кабінету Міністрів України №588-р від 11 червня 2014 року «Питання соціального забезпечення громадян

України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» урядом було розроблено та ухвалено Постанову від 1 жовтня 2014 року №509, якою запроваджувалось створення системи реєстрації ВПО, який веде МСП України, на підставі делегованих повноважень про взяття на облік та здійснення грошових виплат територіальними управліннями із забезпечення соціального захисту та забезпечення населення [2]. Суттєвим недоліком зазначеного документу було його структурне відображення реагування на проблему ВПО про необхідність забезпечення соціальної інтеграції такої категорії населення України [3].

Застосування у 2014 році інструментів публічного адміністрування, доступних МСП України та ДСУНС, було обумовлено необхідністю швидкого вирішення задач, які стояли перед суспільством та українською державою. Крім того до процесів соціальної інтеграції ВПО було залучено органи міжгалузевої компетенції, зокрема, спеціально створений Міжвідомчий координаційний штаб, який структурно складався із представників понад 15 центральних органів виконавчої влади. До механізму публічного адміністрування процесами соціальної інтеграції безумовно відноситься і Центр зайнятості населення та його територіальні управління [4]. Забезпечення ефективності здійснення публічного адміністрування у сфері соціальної інтеграції ВПО залежить від підвищення рівня соціальної відповідальності потенційних та наявних роботодавців та запровадження системи заходів із формування у останніх зацікавленості щодо створення нових робочих місць та працевлаштування на постійній чи тимчасовій основах ВПО [5].

До системи заходів соціальної інтеграції ВПО відносяться також і заходи і забезпечення доступу до освітянських послуг, зокрема, у частині забезпечення безперешкодного доступу до освіти дітей ВПО. При цьому подекуди спостерігається ситуація надання переваги для дітей ВПО щодо їх зарахування до дошкільних та шкільних закладів освіти [6].

Концептуальні та декларативні засади здійснення публічного адміністрування у сфері соціальної інтеграції ВПО в Україні відображено у спеціальному нормативно-правовому акті – Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [7].

Початок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року росії до України обумовив перегляд нормативних підходів до здійснення нормативного регулювання процесів соціальної інтеграції ВПО.

Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» із змінами, внесені постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 № 363 відбулося затвердження Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам.

Згідно із Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам встановлюється, що він поширюється на осіб, які перемістилися з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та що визначена в переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких платникам єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які перебувають на обліку на відповідній території, може надаватися допомога в рамках Програми «є-Підтримка», затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 204.

Встановлення адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб ведеться відповідно до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб».

Порядок надання допомоги відбувається згідно із встановленою чинним законодавством періодичністю виплат щомісячно з місяця звернення на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування на кожну внутрішньо переміщену особу, відомості про яку включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, у таких розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей – 3 000 гривень; для інших осіб – 2 000 гривень.

Допомога на проживання призначається автоматично без подання додаткового звернення

внутрішньо переміщеним особам, які станом на 1 березня 2022 р. отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг».

Заява про надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам може бути також подана до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад, уповноваженої особи виконавчого органу сільської, селищної, міської ради або центру надання адміністративних послуг [8].

Висновки. Таким чином, було запроваджено спеціальний механізм компенсації особам, що розмістили внутрішньо переміщених осіб, що реалізується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів (зокрема, резервного фонду бюджету), коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, іноземних держав та міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної та матеріальної допомоги, а також добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, благодійних організацій та громадських об'єднань, інших не заборонених законодавством джерел у безготівковій формі за зазначеними у заяві банківськими реквізитами до кінця місяця з дня закінчення звітного місяця за умови відсутності заборгованості за житлово-комунальні послуги.

Отже, з врахуванням вище зазначеного забезпечення здійснення механізму публічного адміністрування процесами соціальної інтеграції ВПО вимагає від української держави створення складного механізму інформаційної координаційної взаємодії суб'єктів владних повноважень, діяльності міжгалузевих інституцій, підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу в Україні, що сукупно функціонально здатні здолати проблеми, що виникають у процесі соціальної адаптації ВПО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції: Розпорядження Кабінету Міністрів України №588-р від 11 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/588-2014-%D1%80>
2. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року №509. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п#Text>

3. The Mounting Human Cost of Ukraine's Conflict. – Retrieved from: <http://www.hias.org/mounting-human-cost-ukraines-conflict>

4. Оцінка комплексу заходів, які вживає уряд України щодо надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО): Остаточний звіт про результати оцінки (16 червня 2016 року) / Експерти: Грег МакТаггарт, Майкл Стоун. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/13403.html>

5. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-1>

6. Оцінка комплексу заходів, які вживає уряд України щодо надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО): Остаточний звіт про результати оцінки (16 червня 2016 року) / Експерти: Грег МакТаггарт, Майкл Стоун. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/13403.html>

7. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-p#n8>

8. Надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. URL.: <https://dn.gov.ua/news/nadannya-dopomogi-naprozhivannya-vnutrishno-peremishchenim-osobam>

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.22>

Коваленко Інна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри приватного та публічного права

Київського національного університету технологій та дизайну

ORCID ID: 0000-0001-7595-777X

Медвідь Людмила Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ORCID ID: 0000-0002-0035-9748

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СТАТУСУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

THE ESSENCE AND MEANING OF THE STATUS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES AS A CONSTITUTIONAL AND LEGAL CATEGORY

Конституційне право на підприємницьку діяльність, що є елементом правового статусу окремого індивіда, є також фундаментом ринкової форми господарювання, яка базується на свободі економічної діяльності. У зв'язку з цим реальність права на підприємницьку діяльність за умов конституційно встановленої стратегії ринкової економіки є одним з основоположних чинників, визначальних успішне функціонування всієї економічної системи. Інститут гарантій реалізації права на підприємництво покликаний безпосередньо забезпечувати об'єктивне втілення цього права насправді, визначаючи темпи та напрямки розвитку ринкових відносин. Отже, пошук шляхів підвищення ефективності дії цього інституту сьогодні є найважливішим завданням як теоретиків-правознавців, так і практиків-правозастосовників.

Конституція України посідає чільне місце у системі правового забезпечення підприємництва. Будучи гарантом забезпечення прав і свобод людини та громадянина як найвищої цінності, Конституція України дозволила законодавчо сформулювати права та гарантії підприємницької діяльності. Питання правової реалізації конституційної свободи стосується регулювання держави у сфері підприємництва, змістом якого є діяльність щодо здійснення функції держави щодо забезпечення економічного порядку. Вплив держави у сфері економіки залежить від суспільних інтересів. Для захисту суспільних інтересів на економічній арені держава впливає на суб'єкт, використовуючи нормотворчість компетентного державного органу, а також нормативні повноваження та індивідуально визначену діяльність. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, звертатися за захистом до суду та інших державних органів. Також кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а після використання всіх національних засобів правового захисту – за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Ключові слова: підприємницька діяльність, статус підприємців, ринкова економіка, реалізація конституційної свободи, господарська діяльність, науково-технічний прогрес.

The constitutional right to enterprise activity, which is an element of the legal status of a separate individual, is also the foundation of the market form of business, which is based on the freedom of economic activity. In this connection, the reality of the right to entrepreneurial activities under the conditions of the constitutionally established strategy of market economy is one of the fundamental factors determining the successful functioning of the entire economic system. The Institute of guarantees of realization of the right to entrepreneurship is intended to provide objective realization of this right in fact, determining the rapid and directions of development of market relations therefore, search of ways of increase of effectiveness of the Institute's action today is the most important task of both law-and-law-enforcement theorists and practitioners.

The Constitution of Ukraine occupies a special place in the legal system of entrepreneurship. As the guarantor of human and civil rights and freedoms as the highest value, the Constitution of Ukraine allowed to legislatively formulate the rights and guarantees of entrepreneurial activity. The issue of legal realization of constitutional freedom concerns regulation of the state in the sphere of entrepreneurship, the content of which is activity on realization of the function of the state on ensuring economic order. The influence of the state in the sphere of economy depends on public interests. To protect public interests on the economic arena, the state influences the subject, using the norms of the competent state body, as well as normative powers

and individual activities. Everyone has the right to defend his rights and liberties from violations and unlawful encroaching by any means not prohibited by law, and to seek protection from court and other state bodies. Everyone also has the right to apply for protection of his rights to the Authorized Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, and after using all national means of legal protection – for protection of his rights and liberties to the relevant international judicial institutions or to the relevant branches of international organizations, the member or participant of which is Ukraine.

Key words: *entrepreneurial activity, position of entrepreneur, market economy, realization of constitutional liberty, business activity, scientific and technological progress.*

Постановка проблеми. Перед юридичною наукою і юридичною практикою постійно виникають все нові і нові життєво важливі проблеми, пов'язані з визначенням конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

В даний час законодавство містить визначення підприємницької діяльності, яке склалося в перші роки формування ринкової економіки, а саме підприємництво досі нерідко асоціюється з конкретними актами товарообміну: виконання робіт, надання послуг, виготовлення продукції. Разом з тим тимчасовий світ характеризується науково-технічним прогресом, що супроводжується явищем нових видів об'єктів права, які в найближчому майбутньому будуть активно втягуватися в цивільний оборот. Потрібно адаптувати підходи законодавства, що склалися, до визначення підприємницької діяльності не тільки з позицій розмежування підприємницької та економічної діяльності, але й з погляду відображення соціальної функції бізнесу.

Аналіз дослідження і публікацій. Важливе значення для теми цієї роботи мають праці, присвячені конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності, його окремим видам і елементам, як в області загальної теорії права, так і в окремих галузевих науках. Це роботи Архіпова С.І., Гурковського М.П., Єршова І.В., Ковтуна В.І., Окунева І.С., Різника С.В. та ін.

Мета статті: провсти аналіз та з'ясувати особливості статусу підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька діяльність є важливим видом людської діяльності та складної правової категорії. Підприємницька діяльність являє собою складову частину ширшого збирального поняття – економічної діяльності. І.В. Єршова справедливо вказує, що кожен з різновидів економічної діяльності (господарська, підприємницька, торгова, комерційна і т. д.) характеризується «...різними ознаками, що дозволяють проводити розмежування і прослідкувати ставлення до розглянутих категорій, що знаходить прояв у законодавстві, судовій практиці і є предметом наукових досліджень» [1, с. 47].

Господарська діяльність як різновид економічної діяльності полягає в здійсненні організації, забезпеченні, керівництві та безпосередній реалі-

зації виробництва. При чому її здійснення може бути спрямоване як на отримання прибутку, так і на забезпечення власних потреб суб'єкта. Отже, отримання прибутку чи доходу перестав бути кваліфікуючим признаком господарської діяльності. Ототожнюючи господарську діяльність з економічною діяльністю в активній формі, А.Я. Курбатов висловив думку про те, що законодавець відмовився від використання терміна «господарська діяльність» скоріше з ідеологічних причин, ніж виходячи з його сутності [2, с. 89].

Зважаючи на те, що це поняття активно використовувалося в роки радянської влади і в перехідний період становлення ринкової економіки, дане твердження звучить досить переконливо.

І.В. Тимошенко називає шість ознак підприємницької діяльності, проте виключивши з їх складу спосіб отримання прибутку, але додаючи відповідальність господарюючого суб'єкта як окремої самостійної ознаки [3, с. 9].

Ю.Є. Булатецький, представляючи історичний напрям, пропонує своє визначення господарської (підприємницької) діяльності. Вчений вказує, що це суспільно корисна діяльність членів товариства та їх спілок (об'єднань). Автор вважає за необхідне відзначити, що ця діяльність спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату як товар.

Важливо, – пише Ю.Є. Булатецький, що підприємництво ґрунтується на поєднанні приватних та публічних інтересів та здійснюється професійно [4, с. 2].

А.І. Агеєв, будучи представником економічної науки, провів аналіз літератури та виділив ряд ознак підприємницької діяльності з позиції економічної науки. Серед ознак підприємництва слід назвати такі: володіння капіталом, орієнтація на отримання прибутку, з'єднання і комбінування факторів виробництва, капіталізація доходів, включеність в ринкові відносини, економічна свобода самостійності, особливе управління виробництвом, а також готовність ризикувати, ініціативність і творчість, здатність долати опір середовища. Однак учений відзначав дві, на його думку, найнеобхідніші ознаки підприємництва – економічна свобода (що ґрунтується на приватній

власності) та інновація (організаційно-господарське новаторство) [5, с. 5].

Деякі автори також виділяють ознаки підприємницької діяльності, що виходять за межі законодавчого визначення даної правової категорії. Вони називають здійснення підприємницької діяльності на постійній основі, професіоналізм, здійснення підприємницької діяльності від свого імені та під свою майнову відповідальність, самостійність та ініціативність [6, с. 95].

Ще один не менш важливий знак підприємницької діяльності, який також критикується в науковій літературі, полягає в її ризиковому характері. С.Є. Жилінський зазначає, що ризик необов'язково присутній у діяльності кожного підприємця [7, с. 50].

У результаті можна зробити висновок, що закріплене у чинному законодавстві легальне визначення підприємницької діяльності через перелічені її ознаки практично відображає її зміст і дозволяє відмежувати підприємницьку діяльність від інших видів економічної діяльності. Підприємницьким є різновид економічної діяльності, виражений у здійсненні на постійній основі певних взаємопов'язаних і послідовних дій, спрямованих на систематичне отримання прибутку від продажу або обміну товарів, іншого введення їх у оборот, користування майном, виконання робіт або надання послуг, що здійснюється з використанням власних та (або) залучених здібностей та (або) майна самостійно у своєму інтересі і на свій ризик.

Також питання дослідження типів конституційного статусу суб'єктів підприємницької діяльності потребує аналізу праць ряду авторів. На нашу думку, необхідно проаналізувати роботи авторів у розрізі видів організаційно-правових форм та загальнотеоретичних і галузевих уявлень про юридичних осіб, а також зупинитися на характеристиці видів правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Так, С. Архипов розглядає суб'єкт права як явище багатоаспектне і не тотожне змісту правоздатності, де він містить правоздатність і дієздатність. Аналіз роботи цього автора дозволяє зробити висновок, що юридична особа та суб'єкт права не є тотожними поняттями.

До розуміння суб'єкт права він містить: а) правову особистість; б) правову волю; в) єдністю багатьох правових зв'язків і відносин; г) цілісну систему правових уявлень, відчуттів, емоцій, переживань (індивідуальна правосвідомість); г) вищу соціально-правову цінність, яка визначає в праві всі інші цінності; д) правового діяча, його будь-яку правову активність, що є результатом

правових актів, юридичних дій і тому подібне. На його думку, що комплексність юридичної особи не виключає її єдиного поняття, яке можна визначити як сукупність юридичних характеристик фізичної особи, що містяться в певній правовій формі (юридичній або фізичній особі) [8, с. 23].

М. Матузов охарактеризовує правовий статус особи та його зміст у правовій системі суспільства. Правовий статус особи (індивіда та організації) пов'язаний з демократією, законністю, правопорядком, свободою та відповідальністю особи, правами та обов'язками, соціальною активністю тощо. На його думку, правовий статус є частиною соціального статусу. особи та виділяє загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус. Основним елементом правового статусу особи є її права та обов'язки, які визначають її правове становище та роль у суспільстві, обсяг юридичної свободи та відповідальності, можливі та необхідні дії особи.

І. Окунев розглядає загальнотеоретичні основи правового статусу юридичної особи та визначає правовий статус юридичної особи як складову соціального статусу, яка визначає правовий статус юридичної особи по відношенню до інших юридичних осіб, офіційно має визнання державою, формальна визначеність, що характеризується системністю, стабільністю і визначається існуючою системою суспільних відносин. Суб'єкт права – це, на його думку, особа (індивідуальна чи колективна), яка відповідно до правових норм може своїми діями мати права та обов'язки, набувати прав і нести обов'язки.

Поняття «юридична особа» та «об'єкт права» не є тотожними: юридична особа – це потенційний учасник правочину, який розглядається законодавцем у статичному стані з точки зору власної правосуб'єктності, а суб'єкт права правовідносини – це безпосередньо особа, яка визнається суб'єктом права, але виступає вже не як потенційний носій суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а як дійсний учасник реального процесу застосування норм, реалізації правосуб'єктності. Отже, поняття «суб'єкт права» не збігається з терміном «суб'єкт правовідносин» (перше є загальним і первинним, друге – окремим і похідним) [9, с. 12].

О. Скакун визначає суб'єктів правовідносин як індивідуальних чи колективних учасників правовідносин, які на основі правових норм реалізують свою правосуб'єктність у певних правовідносинах, тобто здійснюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки, повноваження та юридичну відповідальність. До видів суб'єктів правовідносин

вона відносить: а) індивідуальних, фізичних осіб; б) колективних організацій; в) державу та її територіальні структурні одиниці; г) соціальні спільноти [10, с. 401–402].

В. Погорілко, В. Федоренко конституційні відносини визначають як нормативно закріплені суспільно-політичні відносини, що виникають внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин або незалежно від їх волі, змінюються чи припиняються внаслідок певної умови. або статус і встановлюють конституційні права та обов'язки учасників цих відносин. Конституційні відносини мають свою правову структуру, тобто внутрішню, взаємоузгоджена структура взаємопов'язаних основних компонентів, а саме: суб'єктів, об'єктів, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, юридичних фактів. Суб'єкти конституційно-правових відносин вони розглядають як учасників суспільних відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю), які своєю поведінкою чи діями чи своєю волею залишаються в певному правовому статусі чи стані, змінюють і припиняють конституційні відносини. Виділяють такі структурні елементи конституційного правового статусу: 1) правосуб'єктність; 2) систему прав, обов'язків і законних інтересів; 3) систему гарантій прав і обов'язків суб'єктів права; 4) їх юридичну відповідальність [11, с. 74–83].

І. Федотова вважає, що загальна структура правового статусу суб'єктів митних правовідносин містить такі елементи: 1) правові норми (норми конституційного права, які визначають базовий статус та норми митного права як комплексної галузі права); 2) права, свободи, законні інтереси та обов'язки суб'єкта митних правовідносин; 3) правосуб'єктність як основа (передумова) правового статусу; 4) громадянство (для фізичних осіб), резидентство (для юридичних осіб); 5) принципи, гарантії прав і свобод; 6) юридична відповідальність; 7) правовідносини загального (статусного) типу [12, с. 8].

Одним із видів правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в цивільних і господарських правовідносинах є фізичні та юридичні особи. Суб'єкт підприємницької діяльності підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець у порядку, встановленому законом (ст. 58) [13].

Існують різні критерії групування суб'єктів господарювання та їх правового статусу. Отже, досліджуючи конституційну свободу особи на заняття підприємницькою діяльністю, виділяють наступні критерії її поділу на види: а) залежно від

гарантій; б) напрямів реалізації; в) обмежень чи заборон; г) за суб'єктами і об'єктами правовідносин; г) залежно від території (в середині країни чи за її межами) тощо [14, с. 89].

Отже, загальнотеоретичне та галузеве розуміння правового статусу суб'єктів господарювання можна охарактеризувати так: 1) правосуб'єктність суб'єктів господарювання; 2) принципи бізнес-одиниці; 3) права, свободи, обов'язки та юридична відповідальність господарських товариств; 4) гарантії реалізації відносин між суб'єктами підприємницької діяльності. Правосуб'єктність суб'єктів підприємницької діяльності включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Правоздатність суб'єкта господарювання – це його здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Здатність суб'єкта здійснювати підприємницьку діяльність – це його здатність своїми діями здійснювати господарські права та обов'язки. Кримінальна відповідальність суб'єкта підприємницької діяльності – це здатність фізичних і юридичних осіб нести юридичну відповідальність за свою господарську діяльність. Принципами суб'єктів підприємницького права є: 1) вільний вибір підприємцем виду підприємницької діяльності; 2) самостійне створення підприємцем програми діяльності, вибір поставальників і споживачів продукції, що випускається, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законодавством, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до Закону; 3) безоплатний лізинг підприємцем працівників; 4) комерційний розрахунок і власний комерційний ризик; 5) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законодавством; 6) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд (ст. 44) [13].

Висновки. Господарська діяльність є більш широким поняттям, і саме характеризуючи господарську діяльність, ми можемо характеризувати і підприємницьку діяльність. Ці двоє поняття пов'язані між собою як єдине ціле і частина. Підприємницька діяльність, як і господарська, також свої особливості, що визначають її природу. Підприємницька діяльність – це сукупність правомірних дій, які здійснюються професійно, систематично і на власний ризик особою, зареєстрованою як підприємець, з метою одержання прибутку. Слід зазначити, що в юридичній літературі підприємницька діяльність розглядається

більше з точки зору її відмінності від інших видів діяльності, а увага приділяється мотивам і підставам.

Є кілька видів правового статусу: 1) загальний, або конституційний, статус людини і громадянина; 2) спеціальний, або родовий, статус окре-

мих категорій громадян; 3) індивідуальний статус, який характеризує стать, вік, сімейний стан тощо; 4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством; 5) галузеві правові статуси (адміністративно-процесуальний, кримінально-процесуальний тощо).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єршова І. В. Економічна діяльність: поняття і співвідношення суміжних категорій. *Lex Вісник*. 2016. № 9. С. 46–61.
2. Курбатов А. Я. Забезпечення балансу приватних і публічних інтересів – основне завдання права на сучасному етапі. *Підприємництво і право*. 2001. № 6. С. 88–97.
3. Тимошенко І. В. Господарське право: конспект лекцій, 2008. С. 8–11.
4. Господарське (підприємницьке) право: підр. / за ред. Ю.Я. Булатецького. Харків, 2011. 752 с.
5. Агеев А.І. Підприємництво: проблема власності і культури. Навч. посібник. Харків., 1991. 106 с.
6. Гусева А.Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької діяльності. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 2. С. 35–39.
7. Жилінський С. Є. Підприємницьке право: підручник. Харків, 2002. 902 с.
8. Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження). Автореф. дис. доктора юридичних наук. Спеціальність 12.00.01. – теорія і історія держави і права: історія політичних вчень про державу і право. 2005. 46 с.
9. Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єктів права. Автор. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2009. 20 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє видання. К. : Алерта, 2012. 524 с.
11. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ, 2007. 344 с.
12. Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Право. 2012. № 1. С. 7–12.
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
14. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. Київ : КНУТД; Дніпро : ДДУВС, 2021. 256 с.

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.23>

Петренко Наталія Олегівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та міжнародного права

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-9641-718X

ПРИНЦИПИ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

PRINCIPLES OF ARBITRATION PROCEEDINGS IN THE ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION SYSTEM

В статті досліджуються принципи третейського судочинства, як одного із видів альтернативного вирішення спорів. При цьому, із аналізу стратегій розвитку судочинства затверджених на 2015–2020 та на 2021–2023 роки вбачається, що одним із напрямів розвитку та удосконалення є саме інститут альтернативних способів вирішення спорів, в тому числі третейських судів. Так, принципи являються керівними засадами формування, діяльності та розвитку будь-якого інституту. Тому вивчення принципів третейського судочинства є актуальним та важливим. Це також зумовлено тим, що станом на сьогоднішній день наша держава знаходиться на шляху євроінтеграції. Останнє включає в себе проведення судової реформи одним із етапів якої буде впровадження та розвиток альтернативних способів вирішення спорів. Діяльність третейських судів в Україні запроваджена з 2004 року. Проте станом на сьогоднішній день довіра до цієї ланки суспільстві не сформувалася. Це має бути окремим предметом дослідження та потребує значної уваги. При цьому, принципи організації і діяльності третейського суду закріплені безпосередньо в Законі «Про третейські суд». Однак в статті розширено коло дослідження та встановлено, що третейському судочинству притаманні принципи, які характерні класичному суду, які властиві інституту альтернативного вирішення спорів та які можна віднести безпосередньо до принципів третейського суду. Окремо запропоновано розширити межі принципу конфіденційності та внести відповідні зміни до чинного законодавства. А саме, надати сторонам спору право самостійно визначати що відноситься до конфіденційної інформації або при укладенні третейської угоди, або безпосередньо при переданні спору на вирішення третейського суду. Автор, робить висновок, що розвиток альтернативних способів вирішення спорів збільшить юрисдикційну сферу в державі та надасть можливість сторонам конфлікту обрати такий спосіб його вирішення, який найбільш адекватно та повно відповідає їх інтересам.

Ключові слова: третейський суд, третейське судочинство, альтернативні способи вирішення спорів, господарський спір, принципи діяльності третейського суду.

The article examines the principles of arbitration as one of the types of alternative dispute resolution. At the same time, from the analysis of the judicial development strategies approved for 2015-2020 and 2021-2023, it can be seen that one of the areas of development and improvement is the institution of alternative dispute resolution methods, including arbitration courts. Thus, the principles are the guiding principles of the formation, activity and development of any institute. Therefore, studying the principles of arbitration is relevant and important. This is also due to the fact that, as of today, our country is on the path of European integration. The latter includes judicial reform, one of the stages of which will be the introduction and development of alternative dispute resolution methods. The activity of arbitration courts in Ukraine has been introduced since 2004. However, as of today, trust in this link of society has not been formed. This should be a separate subject of research and needs considerable attention. At the same time, the principles of the organization and operation of the arbitration court are enshrined directly in the Law "On Arbitration Courts". However, the article expands the scope of the research and establishes that the arbitration court has principles that are characteristic of the classical court, that are characteristic of the institution of alternative dispute resolution and that can be attributed directly to the principles of the arbitration court. Separately, it is proposed to expand the boundaries of the principle of confidentiality and to make appropriate changes to the current legislation. Namely, to give the parties to a dispute the right to independently determine what refers to confidential information either when concluding an arbitration agreement or directly when submitting a dispute for resolution by an arbitration court. The author concludes that the development of alternative methods of dispute resolution will increase the jurisdictional sphere in the state and provide an opportunity for the parties to the conflict to choose the method of its resolution that most adequately and fully corresponds to their interests.

Key words: arbitration court, arbitration, alternative dispute resolution; economic dispute, arbitration principles.

Указом Президента України 11.06.2021 р. затверджена Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки метою якої є визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України [1].

Таким чином, у сфері судоустрою та судочинства в найближчі часи будуть проведені значні реформи, які відобразяться як на судовій системі безпосередньо, так і на засобах врегулювання спорів. Однак питання реформування даної сфери в нашій державі постає не в перше. Зокрема, 20 травня 2015 року Указом Президента була схвалена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Зазначена стратегія передбачала підвищення ефективності правосуддя та оптимізацію повноважень судів різних юрисдикцій шляхом розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями [2]. Але задекларований намір так і не було реалізовано. А в подальшому шляхи удосконалення розширені, а саме закріплено необхідність доопрацювання порядку утворення та діяльності третейських судів, у тому числі щодо підвищення вимог до засновників третейських судів, зміцнення інституційних можливостей третейського самоврядування, розширення підвідомчості справ третейським судам, поширення гарантій конфіденційності на третейських суддів. Таким чином, із аналізу попередньої та діючої стратегії реформування судоустрою та судочинства вбачається зацікавленість держави у розвитку системи третейських судів, як способу альтернативного врегулювання спорів. Окрім цього, актуальність даного питання обумовлюється перспективами європейської інтеграції України.

Станом на день дослідження в Україні діє Закон України «Про третейські суди», який було прийнято 11.05.2004 р. Саме цим законом в державі було запроваджено систему третейських судів. Проте, історія третейського судочинства має давні витоки. Як зазначає Н. Вангородська третейський суд існував ще задовго до виникнення держави і був фактично чи не єдиним способом вирішення

конфліктів мирним шляхом [3, с. 5]. Тобто третейське судочинство існувала до формування судової системи, в тому числі в сучасному її розумінні.

Розвиток третейського судочинства надасть фізичним та юридичним особам альтернативу при обранні способу вирішення спору (форми захисту) з протилежною стороною, який буде більш формальний ніж такі альтернативні способи вирішення спорів як медіація чи переговори але при цьому відмінний від державних судових установ. Особливість третейського судочинства полягає в тому, що воно поєднує в собі класичну судову процедуру, яка є звичною для осіб та установ в державі і одночасно керується принципами альтернативних способів вирішення спорів. Стаття 4 Закону України «Про третейські суди» закріплює принципи їх організації і діяльності. Приписи зазначеної норми не переглядалися з 2004 року, а проект закону який передбачає прийняття досліджуваного законодавчого акту в новій редакції, також не передбачає внесення змін до даної статті. Проте, варто зауважити, що принципи діяльності певного інституту становлять його базу та мають важливе практичне значення. Розвиток економічних відносин, глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в державі породжують потреби в удосконаленні та перегляді певних інституцій. Так, серед таких є система третейського судочинства, яка базується на ряді принципів.

До загальних принципів, які притаманні судовій системі та одночасно третейському розгляду можна віднести наступні принципи закріплені ст. 4 Закону України «Про третейські суди»: законність; незалежність третейських суддів та підкорення їх тільки законові; рівність всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; змагальність сторін, свобода в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; обов'язковість для сторін рішень третейського суду; всебічність, повнота та об'єктивність вирішення спорів [4].

Серед зазначених принципів деякі ставляться під сумнів науковцями та практиками. Наприклад, Берлад Ю. зазначає, що значно ускладненим є виконання принципу незалежності та неупередженості третейського судді, в порівнянні з суддею загальної системи судочинства в Україні [5, с. 153]. Наведене автор обґрунтовує тим, що третейські суди утворюються, наприклад, при об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності, всеукраїнських громадських організаціях тощо. Окремо він зауважує що формування складу третейського суду в постійно діючих третейських

судах здійснюється в порядку, встановленому регламентом, який приймається його засновниками [5, с. 153]. Тобто ризики впливу на незалежність автор вбачає в залежності цих судів від своїх засновників. Однак із такою точкою зору в повній мірі погодитися не можна, особливо в частині порівняння із системою судочинства в Україні. Так, судова система України формується державою, судді проходять процедуру відбору та призначення, суди створюються та ліквідуються державою, система фінансується із державного бюджету. Проте Берлач Ю. не вбачає в цьому проблеми. Тому, вважаємо, що сама та обставина що третейські суди не входять в систему органів державної влади, їх діяльність не контролюється ними вже є першою гарантією їх незалежності, яка в подальшому має бути розвинута та відповідно закріплена в регламенті відповідно суду.

Закріплення досліджуваної групи принципів на законодавчому рівні є обов'язковим, оскільки вони становлять основу третейського розгляду справ, попри те що вони притаманні і класичній судовій системі. Як зазначалося вище, третейські суди максимально наближені за своєю структурою та порядком розгляду справ до судоустрою держави. Саме це, за умови належного гарантування дотримання та реалізації принципів третейського судочинства дозволить популяризувати цей спосіб вирішення спорів та відновити довіру у суспільстві до нього.

До принципів третейської організації та діяльності третейського суду, як виду альтернативного розгляду спорів слід віднести добровільності утворення третейського суду; добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; арбітрування; самоврядування третейських суддів; сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду.

Проте даний перелік принципів не є вичерпним. Так, виділяють принцип конфіденційності, який також є притаманним таким способам альтернативного вирішення спорів як переговори, медіація тощо. Чинний Закон України «Про третейські суди» закріплює конфіденційність, яка розповсюджує свою дію на третейського суддю та суд, які не вправі розголошувати відомості та інформацію, що стали йому відомі під час третейського розгляду, без згоди сторін або їх правонаступників. Забороняється вимагати від третейського судді надання документів, відомостей та інформації, якими він володіє у зв'язку з третейським розглядом справи, крім випадків, передбачених законами України [4]. При цьому проголо-

шується гласність третейського розгляду (ст. 29 Закон України «Про третейські суди») за винятком коли проти відкритого розгляду справи третейським судом висунуто хоча б однією стороною заперечення з мотивів додержання та збереження комерційної або банківської таємниці чи забезпечення конфіденційності інформації, справа розглядається у закритому засіданні [4]. Сухонос В., досліджуючи діяльність третейських судів зазначає, що принцип гласності та відкритості судового процесу в діяльності третейського суду перетворюється на свою протилежність – конфіденційність [6, с. 77]. Проте із таким твердженням погодитися не можна, оскільки закритий судовий розгляд є виключенням та базується на предметі розгляду, а конфіденційність розповсюджує свою дію тільки на склад суду, у провадженні якого перебуває справа та саму судову установу.

При цьому, як вірно зазначає Булах В. однією із загальноновизнаних ознак і переваг АВС (альтернативного вирішення спорів – прим. автора) є конфіденційність процесу [7, с. 13]. Так, третейським судам підвідомчі певні категорії цивільних та господарських справ. При обрані сторонами іншого способу вирішення спору ніж суд, учасники конфлікту здебільшого прагнуть врегулювати його у відповідності до своїх інтересів. Однак, збереження конфіденційності також може бути в пріоритеті у сторін. Зокрема, наведене може мати пріоритетне значення для бізнес конфліктів (з метою збереження ділової репутації, стосунків з контрагентами тощо), для сімейних спорів (з метою збереження відносин в родині) тощо.

Щодо співвідношення гласності і конфіденційності Рекун В. відмітала, що на відміну від державних судів, при розгляді справ третейським судом перевага віддається конфіденційності. З іншого боку, надмірне утаємничування справ і рішень, особливо від наукової громадськості, перешкоджає забезпеченню єдності практики третейського розгляду [8, с. 12]. Але з даною точкою зору погодитися не можна. В даному випадку більш доцільним практику третейського суду розглядати з точки зору дотримання прав та свобод сторін конфлікту, задоволення інтересів учасників спору, а не необхідності її уодноманітнення.

Фактично в чинному законодавстві, яке регулює третейське судочинство діє обмежений принцип конфіденційності. Задля подальшого розвитку третейського судочинства, як способу альтернативного вирішення господарських та цивільних спорів, вбачається за необхідне розширити межі його конфіденційності. А саме, надати сторонам спору право самостійно визначати що

відноситься до конфіденційної інформації або при укладенні третейської угоди, або безпосередньо при передаванні спору на вирішення третейського суду. До інформації, яка не має бути розголошена сторонами може бути віднесено сам факт звернення до суду та існування конфлікту між сторонами, інформація яка передається суду та сторонам для розгляду справи, результат (рішення) по справі тощо.

Таким чином, на етапі реформування третейського судочинства буде доцільним закріпити принцип конфіденційності зміст якого буде визначатися сторонами. А для гарантування дотримання конфіденційності третейськими суддями та самими судовими установами, яка передбачена ст. 32 Закон України «Про третейські суди», необхідно внести їх до переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки та які закріплені ст. 70 ЦПК України, ст. 67 ГПК України, ст. 66 КАС України, ст. 65 КПК України.

Проте більшість принципів притаманних інституту альтернативного вирішення сприв не знайшли свого відображення в чинному законодавстві.

Вивчаючи діяльність третейських судів громадська організація «Фундація DEJURE» дійшла висновку, що у сфері господарських спорів суб'єкти господарювання мають бути поінформовані про можливості третейського розгляду і знати, за якими ознаками їм обрати незалежний і авторитетний третейський суд, якому вони можуть довірити вирішення спору, виникнення якого потенційно можливе в майбутньому [9, с. 28]. Наведене є гарантіє реалізації принципу добровільності, який притаманний альтернативним способам вирішення спорів. Він полягає в тому, що сторони самостійно, від зовнішнього тиску можуть обрати спосіб вирішення їх конфлікту. Дію принципу добровільності в третейському судочинстві можна розглядати в двох аспектах: добровільність сторін при виборі третейського суду та добровільна згода третейського судді на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі. При цьому, важливим в даному аспекті є компетентність третейських суддів, які розглядають спори. Компетентність є необхідною саме для даного виду альтернативного способу вирішення спорів через те, що він найбільше наближений до судового розгляду і має відбуватися з дотримання принципу законності та на підставі норм чинного законодавства. Частиною 3 статті 18 Закону України «Про третейські суди» закріплено, що у разі одноособового вирішення

спору третейський суддя постійно діючого третейського суду повинен мати вищу юридичну освіту. У разі колегіального вирішення спору вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти поширюються лише на головуючого складу третейського суду [4]. Проте, в практичній сфері наявні випадки, коли дана вимога не дотримується при розгляді справ. Так наприклад, у справі № 873/36/20 суддею Північного апеляційного господарського суду при розгляді заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення Постійно діючого третейського суду при Корпорації «Богдан» від 14.03.2020 у третейській справі № 01-2020 на підставі списку третейських суддів Постійно діючого третейського суду при Корпорації «Богдан», затвердженого 01.04.2019 директором Корпорації «Богдан», наданого на вимогу господарського суду апеляційної інстанції було встановлено, що третейський суддя – Цимбал Олександр Олексійович (суддя який розглянув справу та виніс рішення одноособово – прим. автора) має вищу економічну освіту за спеціальністю фінанси. Інформації відносно того, що вказаний суддя також має другу вищу освіту в галузі права надані до господарського суду матеріали не містять [10]. Однак, компетентність означає не виключно наявність юридичної освіти, а першочергово необхідність мати відповідні знання для вирішення спору, який суд отримав для вирішення. Тобто компетентність можна розглядати як самостійний принцип третейського судочинства, який притаманний йому як одному із видів альтернативного способу вирішення спорів.

Таким чином, третейське судочинство, а саме його організація та розгляд справ будується на принципах, які є притаманними йому як класичному судовому процесу, як інституту альтернативного вирішення спорів і як третейському судочинству, як різновиду способі вирішення спорів. При цьому, не всі принципи закріплені в чинному законодавстві, а деякі з них потребують перегляду та удосконалення.

Разом з тим, розвиток альтернативних способів вирішення спорів, удосконалення їх діяльності збільшує юрисдикційну сферу в державі та надає можливість сторонам конфлікту обрати такий спосіб його вирішення, який найбільш адекватно та повно відповідає їх інтересам. Стимулювання застосування альтернативних способів вирішення спорів в тому числі і третейського суду дозволить стабілізувати економічні відносини в державі, сформувати довіру до державних інституцій, яка буде обумовлена наявністю вибору у сторін конфлікту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?find=1&text=%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA#w1_1
3. Вангородська Н.А. Третейський суд в Україні у X–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. м. Київ, 2011. 20 с.
4. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004, № 1701-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#n149>.
5. Берлач Ю.А. Вдосконалення системи третейського судочинства в аспекті протидії рейдерству (недружнім злиттям і поглинанням) в Україні. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 151–155.
6. Сухонос В.В. Організаційні принципи діяльності третейських судів. *Судова практика*. 2011. № 1-2. С. 74–77.
7. Булах В.С. Щодо принципів альтернативного вирішення спорів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. т. 1 ч.1 № 23. С. 11–14.
8. Рекун В.А. Третейські суди в Україні: організаційно-правові аспекти автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. м. Одеса. 2010. 20 с.
9. Шепель Т. П., Чагін С. М., Колотило М. М., Болтушкіна О. В., Мустафаєва М. Д., Харченко Н. М. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи. Київ. 2018. 52 с.
10. Ухвала Північного апеляційного господарського суду у справі № 873/36/20 від 27.04.2020р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88980860>

УДК 340.1::342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.24>

Пришляк Михайло Іванович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства

Енергодарського інституту державного та муніципального

управління імені Р. Г. Хеноха «Класичного приватного університету»

ORCID ID: 0000-0001-9906-7384

Меленюк Вікторія Олександрівна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри менеджменту

Енергодарського інституту державного та муніципального

управління імені Р. Г. Хеноха «Класичного приватного університету»

ORCID ID: 0000-0003-4912-8972

ЗАХИСНА ФУНКЦІЯ ПРИСЯГИ, ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ОХОРОННОЮ ФУНКЦІЄЮ

THE PROTECTIVE FUNCTION OF THE OATH AND ITS RELATION TO THE SECURITY FUNCTION

У статті висвітлені існуючі погляди щодо функцій присяги, вказано на відсутність єдності думки з цього питання в наукових колах. Зазначено, що саме функції здатні відобразити якісну своєрідність та затребуваність присяги як правового феномену у правовій системі суспільства. Виділено функції присяги, звернуто увагу, що одні дослідники намагаються представити їх класифікацію в якості багатofункціональної системи, інші дотримуються біфункціонального підходу, відповідно до якого присязі властива лише одна функція. Наголошено, що уточнення ролі і призначення присяги в умовах сучасної дійсності дає підстави доповнити наявний перелік функцій захисною функцією. Встановлено, що, з одного боку, присяга через відповідні способи забезпечення свідомої потреби дотримуватися її посадовими особами сприяє недопущенню порушень в сфері публічного адміністрування, з іншого – підкріплена настанням юридичної відповідальності за її порушення. Тобто має на меті охорону суб'єктивних прав тих, кому присягають, а саме громадян України. Зауважено, що за своєю функціональною спрямованістю присяжні норми не є охоронними, проте все ж вони не позбавлені такої властивості. Констатовано, що виконання присягою захисної функції можливе у випадку, коли в межах дії охоронної функції присяги не вдалося забезпечити необхідну поведінку посадової особи суб'єкта публічного адміністрування і громадянин вважає, що такою неналежною поведінкою посадовця порушені його права і це змушує його вдатися до їх захисту. Визначені способи захисту порушеного права, законних інтересів чи свобод громадянина: від адміністративного оскарження, наслідком якого може бути відновлення порушених цінностей, застосування до осіб, з вини яких було допущено порушення, дисциплінарного стягнення, до звернення до суду. Не виключається й самозахист у спосіб, який не заборонений законом та не суперечить моральним засадам суспільства. З'ясовано, що, не зважаючи на існуючий зв'язок між охоронною та захисною функціями присяги, їх слід розмежовувати, оскільки кожна з них направлена на досягнення різних цілей.

Ключові слова: присяга, функції присяги, порушення присяги, публічний службовець, охоронна функція, захисна функція.

The article highlights existing views on the functions of an oath and points out the lack of consensus on this issue among the scientific community. It is noted that the functions are capable of reflecting the qualitative uniqueness and demand for an oath as a legal phenomenon in the legal system of society. The functions of the oath have been highlighted. It has been noted that some researchers try to present their classification as a multifunctional system, while others adhere to a bifunctional approach, according to which oaths have only one function. It is emphasized that clarifying the role and purpose of the oath in the conditions of modern reality provides grounds for supplementing the existing list of functions with a protective function. It has been established that, on the one hand, taking an oath through appropriate means of ensuring conscious awareness of the need to comply with it by officials contributes to preventing violations in the field of public administration, and on the other hand, it is reinforced by the imposition of legal responsibility for its violation. In other words, its goal is to protect the subjective rights of those who take the oath, namely citizens of Ukraine. It is noted that while oath norms are not secure in their functional orientation, they still possess such a property. It has been established that the protective function of the oath can be

fulfilled in cases where within the scope of the security function of the oath, it was't possible to ensure the necessary behavior of the official of the public administration and the citizen believes that such improper behavior of the official violated his rights, forcing him to seek protection. Defined ways of protecting the violated rights, legitimate interests, or freedoms of citizens include administrative appeal, which may result in the restoration of violated values, application of disciplinary measures to individuals responsible for the violation, and recourse to the court. Self-defense isn't also excluded in a manner that isn't prohibited by law and doesn't contradict the moral principles of society. It has been clarified that despite the existing connection between the protective and security functions of the oath, they should be distinguished as each is aimed at achieving different goals.

Key words: *oath, functions of oath, violation of oath, public servant, alarm function, protective function.*

Постановка проблеми. Присяга – феномен, який відомий здавна. У своєму розвитку вона пройшла певне перетворення: від ритуалу, що підтверджував вірність, покору або відданість будь-яким зобов'язанням, до важливої знакової частини правової системи; правового інституту, що має міжгалузевий характер, норми якого надають присязі соціально-значущого юридичного змісту.

Як окрема норма права, присяга визначає модель необхідної поведінки особи, що її склала, на займаній посаді. В контексті визначених урядом напрямів реформування державного управління в Україні свідоме дотримання такої поведінки є однією з найважливіших умов належної організації діяльності органів публічного адміністрування. Вона не повинна суперечити присязі, виходити за межі її дії. Подібного роду моделі поведінки спрямовують посадових осіб суб'єктів публічного адміністрування у вигідні для суспільства напрями, роблять можливим забезпечення комфортних умов проживання громадян в державі. Вона завжди в полі зору останніх. І як тільки така поведінка не узгоджується з зобов'язаннями, які публічний службовець поклав на себе при складанні присяги, вона піддається критиці. В такий спосіб забезпечується не тільки належний рівень виконавської дисципліни публічних службовців, але й більш висока якість публічного адміністрування.

Незважаючи на досить широке використання присяги в регулюванні відносин, що виникають у зв'язку із вступом на посаду (пост), маловивченим залишаються питання функціонального призначення присяги. Його дослідження є дуже важливим в частині розробки науково обґрунтованих пропозицій з підвищення ефективності правового впливу присяги на суспільні відносини. Це змушує вдатися до уточнення ролі та призначення присяги в механізмі правового регулювання, виокремлення функцій, які не отримали свого висвітлення в наукових працях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років питання функцій присяги переважно розглядалися через призму загальних підходів, пов'язаних з її вивченням. Так, функціональній характеристиці присяги

приділялася увага в роботах, присвячених дослідженню історико-правових аспектів розвитку і функціонування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ (М. Маськовіта), проблем припинення державної служби за порушення присяги (О. Кравчук), використання присяги для мотивації державного службовця (Т. Коломоєць, М. Шевченко). І тільки в одній статті функціональний аналіз присяги складає самостійний предмет вивчення (Т. Лежнева, С. Черноп'ятов). Недостатня кількість наукових розробок звісно не дозволяє в повній мірі скласти цілісне уявлення про функціональний потенціал присяги. Тож існує нагальна потреба продовження дослідження в зазначеному напрямі. Серед іншого, особливої актуальності набуває з'ясування того, чи властива присязі захисна функція. Звідси, яким чином вона співвідноситься з охоронною функцією.

Мета статті – обґрунтувати виконання присягою захисної функції, дослідити, яким чином вона співвідноситься з охоронною функцією присяги.

Виклад основного матеріалу. Присяга, як правова категорія, є урочистою обіцянкою дотримуватись певних зобов'язань, про які йдеться в її тексті [1, с. 2]. Дана категорія характеризується різноманіттям функцій і може бути позиціонована як поліфункціональний правовий феномен. Саме функції присяги здатні відобразити якісну своєрідність та затребуваність присяги як правового феномену у правовій системі суспільства.

В своїх дослідженнях М. Маськовіта визначає функцію присяги як стійкий напрям активного і позитивного впливу присяги на свідомість і поведінку людей, що визначає її природу, соціальне призначення та роль у правовій системі суспільства [2, с. 108]. З погляду вченої серед її функцій варто виділити загальні (інтегративна, мотиваційна, символічна, ідеологічна та інформаційна) та спеціальні (правовстановлювальна, правореалізаційна, правоохоронна, регулятивна, координаційна) [2, с. 108]. Т. Лежневій та С. Черноп'ятову функціональний аналіз правового явища присяги за українським законодавством дозволив запропонувати такі її функції: 1) символічну; 2) інформаційну; 3) виховну; 4) конфірмаційну; 5) упорядковуючу; 6) регулятивну; 7) репресивну [3, с. 13].

Ними зауважено, що профільними для сучасної присяги слід вважати конфірмаційну та упорядковуючу функції, оскільки виконання інших функцій цілком можливе – і більш доречно – іншими правовими засобами; недоречним і таким, що суперечить принципу верховенства права, є регулятивне та репресивне функціональне навантаження присяги [3, с. 15]. На те, що правове навантаження, яке несе в собі присяга, проявляється через її функції, звертає увагу О. Кравчук. Науковцем висловлена думка, що існування в правовому полі інституту присяги виконує, насамперед, символічну функцію [1, с. 126]. Зазначено, що символічний характер присяги, після її складення, здебільшого підтверджується ефективністю дотримання державним службовцем своїх обов'язків. Службовець нібито особисто вибрав саме таку модель поведінки, у зв'язку з особливістю наданих йому повноважень, за яку несе персональну відповідальність. При цьому перероджується зміст присяги зі символічного в реальний, суттєвий, важливість якого встановлюється юридичною відповідальністю [1, с. 123].

Як дієвий засіб мотивації державних службовців, присяга розглядається в праці Т. Коломоєць та М. Шевченка [4]. Ними стверджується, що присяга державного службовця може використовуватись для того, щоб чинити ціннісно-мотиваційний вплив на державних службовців. Це є частиною системи управління людськими ресурсами на державній службі [4, с. 78]. Така думка дослідників, з якою ми повністю погоджуємося, свідчить про те, що присязі притаманна мотиваційна функція. Однак, безспірним на їх переконання є те, що складення присяги державного службовця не тягне за собою «перепрограмування» громадянина. Інакше кажучи, не можна розраховувати на стійкий і тривалий психологічний ефект присяги державного службовця, якщо її дія не підкріплена іншими факторами. Серед них, зокрема, престиж державної служби, справедлива оплата праці, конструктивні стосунки з керівним складом, сприятливий психологічний клімат [4, с. 79]. Між тим Т. Коломоєць, М. Шевченко відзначають, у сенсі дієвості мотиваційного впливу присяги на державного службовця, досить важливе значення відіграє її текст. Констатовано, що нинішній текст присяги державного службовця важко сприймати й розуміти. Через це мотиваційний вплив на державного службовця є незначним [4, с. 82].

Узагальнення сформованих поглядів щодо функцій присяги засвідчує відсутність єдності з цього питання в наукових колах. Одні дослідники намагаються представити їх класифікацію

в якості багатофункціональної системи, інші дотримуються біфункціонального підходу, відповідно до якого присязі властива лише одна функція. На сьогодні їх загальний список виглядає наступним чином: інтегративна, мотиваційна, символічна, ідеологічна, інформаційна, виховна, правовстановлювальна, правореалізаційна, правоохоронна, регулятивна, координаційна, конфірмаційна, упорядковуюча та репресивна функції. Уточнення ролі і призначення присяги в умовах сучасної дійсності дає нам підстави доповнити наявний перелік захисною функцією.

В своїх наукових розвідках О. Кравчук наголошує, що присяга, як правова категорія, є урочистою обіцянкою дотримуватись певних зобов'язань, про які йдеться в тексті присяги. Присяга існує у вигляді норми права, що є її текстом. Така норма права не містить переліку індивідуальних життєвих обставин, а узагальнено закріплює вимоги до правової моделі обставин, поведінки, які, якщо відбудуться, стануть юридичним фактом [1, с. 2]. Тобто, за характером приписів, що містяться в присяжних нормах, їх слід сприймати як зобов'язуючі норми. Встановлюючи обов'язок посадової особи суб'єкта публічного адміністрування чинити певні позитивні дії, зобов'язуюча норма, тим самим, включає заборону зробити щось по-іншому, ніж це потрібно. Власне зобов'язання за присягою є мірою дозволеної поведінки посадової особи, дотримання якої забезпечено правом громадян, яким присягають вимагати відповідної, належної від неї поведінки. Сприяє реалізації означеного права Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. Під зверненням громадян в ньому пропонується розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [5]. В цій частині виправдовує себе такий його вид як пропозиція. В ній у громадянина є можливість вказати на недоліки в роботі посадової особи суб'єкта публічного адміністрування, висловити пораду, рекомендацію щодо покращення її діяльності. Проте, це можливо за умови незначних порушень посадових осіб, які суттєво не впливають на роботу органу, в якому він працює. Як впливає з джерел, зазвичай у пропозиції відбито власні спостереження, індивідуальну практику її автора, порушуються проблеми державного і громадського життя із зазначенням помилок у їх вирішенні, яких припускаються конкретні органи, а також пропонуються шляхи і способи вирішення цих проблем. Водночас пропозиції є безпосередньою можливістю для громадян брати участь у публічному управлінні, вносити

свої побажання, зауваження та загалом впливати на представників публічної влади [6, с. 135]. Якщо ж поведінка посадової особи суб'єкта публічного адміністрування вступає в суперечку з такими приписами, повністю суперечать покладеним на неї обов'язкам, вона сприймається як порушення присяги. Різними можуть бути й юридичні наслідки такого порушення. Як відзначає О. Кравчук, судова практика декларує відповідальність за порушення присяги як самостійний вид юридичної відповідальності, передбачений Законом України «Про державну службу», що має власний механізм реалізації, здійснює спеціальні функції, поширюється на особливе коло суб'єктів, хоч і спирається на систему дисциплінарних санкцій [1, с. 3]. Отже, з одного боку, присяга, через відповідні способи забезпечення свідомої потреби дотримуватися її посадовими особами, сприяє недопущенню порушень в сфері публічного адміністрування, з іншого – підкріплена настанням юридичної відповідальності за її порушення. Тобто має на меті охорону суб'єктивних прав тих, кому присягають, а саме громадян України.

М. Маськовіта, характеризуючи правоохоронну функцію, вказує, що вона спрямована на дотримання, реалізацію та охорону прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку в державі. За допомогою реалізації цієї функції держава забезпечує стійкість суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання. Охороняючи відносини, держава тим самим фактично охороняє норми, відповідно до яких вони відтворюються, причому не норми загалом, а саме норми конкретного змісту і в конкретному їх вираженні, тим самим фактично проголошується загальнообов'язковий характер таких норм, а також їх гарантованість силою державного примусу [2, с. 114].

Критично ставляться до того, що присязі властива охоронна функція, Т. Лежнева та С. Черноп'ятов. На їх переконання, встановлення заборон, так само як і надання прав і покладення обов'язків, є елементами регулятивної функції; охоронна ж функція реалізується в охоронних правовідносинах, які являють собою різновид правовідносин (поряд із регулятивними), які виникають на основі охоронних норм права і на підставі передбачених законом специфічних юридичних фактів – відхилень у розвитку регулятивних відносин, – мають своїм змістом права та обов'язки щодо застосування і зазнання заходів правового примусу, спрямованих на забезпечення нормального розвитку регулятивних правовідносин [3, с. 14–15]. Дійсно, за своєю

функціональною спрямованістю присяжні норми не є охоронними. Проте, все ж вони не позбавлені такої властивості, адже, як стверджує О. Скакун, охоронний вплив права може здійснюватися як при допомозі спеціальних охоронних норм, так і регулятивних норм, спрямованих на охорону суб'єктивних прав [7, с. 246].

На те, що охоронна функція покликана оберігати суб'єктивні права від посягань усіх інших осіб, вказується й в інших джерелах. При цьому зазначається, що регулятивні норми не лише регулюють правові відносини у їх позитивному стані до порушення, а й водночас охороняють права учасників цих відносин [8, с. 25]. При такому погляді на проблему вважаємо, що охоронна функція присяги діє до тих пір, поки посадова особа суб'єкта публічного адміністрування перебуває на посаді. Про виконання ж присягою захисної функції слід вести мову у випадку, коли громадянину, права і законні інтереси чи свободи якого порушені в наслідок незаконних дій (бездіяльності) посадової особи суб'єкта публічного адміністрування, гарантована можливість захисту такого свого права та інтересу і він цим скористався. Тобто право на захист він реалізує виключно на свій розсуд. Воно є невід'ємним і не може бути обмежене чи скасоване.

Поновлення порушеного права, законних інтересів чи свобод громадянина є можливим в порядку адміністративного оскарження, який полягає у зверненні до вищого органу або посадової особи щодо незаконності рішень, діяльності (бездіяльності) підпорядкованого суб'єкта, з метою відновлення порушених цінностей, притягнення винних осіб до спеціальної дисциплінарної відповідальності та попередження аналогічних випадків у подальшому [6, с. 279]. Право на загальне адміністративне оскарження є необмеженим, невідчужуваним правом громадян. Кожна приватна особа може подати скаргу, коли вважає, що рішення чи дії органів публічної влади (посадових осіб) є неправомірними й порушують її права, свободи чи законні інтереси [6, с. 274]. Також кожному гарантується судовий захист його прав та законних інтересів, а також право будь-якими іншими не забороненими законом засобами захищати свої порушені права і свободи. Не виключаємо й самозахист у спосіб, який не заборонений законом та не суперечить моральним засадам суспільства.

Як такі, присяжні норми не містять засобів, з допомогою яких би забезпечувався примусовий захист від таких протиправних дій. Між тим більшістю законодавчих актів, якими закріплено текст

присяги, її порушення віднесено до переліку дисциплінарних проступків, вчинення яких, в свою чергу, є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, суть захисної функції присяги полягає у тому, що вона передбачає юридичну можливість захисту порушеного суб'єктивного права протилежної за присягою сторони. Таке її функціональне призначення проявляється за наявності неправомірної поведінки посадової особи суб'єкта публічного адміністрування, в наслідок чого були порушені права і законні інтереси чи свободи громадянина, і потребує активних дій останнього щодо їх захисту та відновлення.

Не зважаючи на існуючий зв'язок між охоронною та захисною функціями присяги, їх слід розмежовувати, оскільки кожна з них направлена на досягнення різних цілей. Охоронна функція

присяги спрямована на попередження та недопущення порушень з боку осіб, що склали присягу. Захисна ж реалізується виключно через носія суб'єктивного права для відновлення порушених прав та інтересів. Охоронна функція присяги діє постійно, оскільки постійно охоронюваними є права та законні інтереси протилежної за присягою сторони, тоді як захисна – вже після порушення права або ж виникнення припущення про його порушення. Якщо охоронній функції присяги відповідає такий спосіб впливу як заборона і така форма її реалізації як дотримання, то захисній, відповідно, – дозвіл та використання. Різним є і суб'єктний склад правовідносин, за яких діють ці функції. При дії охоронної функції присяги чітко визначеною є лише одна сторона – особа, що склала присягу. Дія захисної функції базується на відносних правовідносинах, в яких обидві сторони чітко визначені.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кравчук О. Л. Припинення державної служби за порушення присяги. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 219 с.
2. Маськовіта М. М. Присяга працівників ОВС України: історико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 224 с.
3. Лежнєва Т. М., Черноп'ятов С. В. Функції присяги в праві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 12-15. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/5.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
4. Коломоєць Т. О., Шевченко М. В. Мотивація державного службовця за допомогою присяги. *Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2016. № 1. С. 77–84. URL: <https://cutt.ly/e8UBq1C> (дата звернення: 12.03.2023).
5. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.03.2023).
6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.25>

Серета Олена Григорівна,

докторка юридичних наук, професорка,

завідувачка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0000-0002-8252-1963

Красюк Тетяна Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0000-0003-3233-6310

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ЗАХИСТУ ВРАЗЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКА

SOME ISSUES OF THE SPECIAL REGIME FOR THE PROTECTION OF THE EMPLOYEE'S SENSITIVE PERSONAL DATA

У статті досліджено сучасний стан та проблеми захисту персональних даних працівників в Україні в умовах Європейської інтеграції. Особливу увагу приділено аналізу поняття «чутливі персональні дані», зміст і обсяг якого було визначено відповідно до міжнародних актів та практики Європейського суду з прав людини. Акцентовано увагу на необхідності розроблення та впровадження адекватних захисних механізмів, спроможних реально захистити персональні права та свободи власників особистих даних. Зроблено висновок, що розвиток системи захисту персональних даних є одним із найбільш актуальних завдань, які стоять перед українським суспільством на сучасному етапі. Захист персональних даних та його вдосконалення є не просто обов'язком держави. Він повинен нерозривно розглядатися в поєднанні із захистом прав та свобод людини, в тому числі захистом права на повагу до приватного життя. Визначено, що встановлення кваліфікуючих ознак персональних даних працівника має суттєве значення для правозастосовної практики. Звертається увага, що із загального переліку персональних даних виділяються спеціальні (також їх часто характеризують, як чутливі) категорії персональних, обробка яких дозволяється лише в чітко визначених випадках. На підставі аналізу судової практики ЄС автори вказують на те, що співвідношення права на особисте життя та право на інформацію необхідно розглядати через принцип «пропорційності», а саме право на захист персональних даних не є абсолютним правом, а має розглядатися у зв'язку з його функціональним призначенням у суспільстві. Для окремих категорій працівників збирання та обробка персональних даних (у тому числі і чутливих) може включати розширену інформацію залежно від роду їхньої діяльності, однак робота з такими персональними даними має визначатися на рівні закону. На підставі проведеного дослідження, визначається, що поняття чутливих (вразливих) персональних даних варто розуміти як певний набір персональних даних, розголошення чи інші незаконні дії з якими призводять до негативних наслідків, які можуть істотно вплинути на його працевлаштування і подальше кар'єрне зростання. Україна, на наше переконання, має запозичити ці положення та закріпити їх у законодавстві, окреслити в них право роботодавця розкривати чутливі персональні дані працівника тільки у разі, якщо їх приховування може завдати шкоди іншим особам, у разі виконання приписів закону задля забезпечення законності та правопорядку.

Ключові слова: працівник, роботодавець, персональні дані, чутливі категорії даних, обробка та захист, практика ЄСПЛ.

The authors of the article examine the current state and problems of the protection of personal data of employees in Ukraine in the context of European integration. Particular attention was paid to the analysis of the concept of "sensitive personal data", the content and scope of which was determined in accordance with international acts and the practice of the European Court of Human Rights. Attention is focused on the need to develop and implement adequate protective mechanisms capable of really protecting the personal rights and freedoms of the owners of personal data. As a result, the development of the personal data protection system is one of the most urgent tasks facing Ukrainian society at the current stage. Therefore, the protection of personal data and its improvement is not only the duty of the state, but must also be considered inseparably in conjunction with the protection of human rights and freedoms, including the protection of the right to respect for private life. It was determined that the establishment of qualifying features of an employee's personal data is essential for law enforcement practice. Attention is drawn to the fact that from the general list of personal data, special categories of personal data (they are also often characterized

as sensitive) are distinguished, the processing of which is allowed only in clearly defined cases. Based on the analysis of EU case law, the authors indicate that the relationship between the right to privacy and the right to information must be considered through the principle of "proportionality", namely the right to the protection of personal data is not an absolute right, but must be considered in connection with its functional purpose in society. For certain categories of employees, the collection and processing of personal data (including sensitive data) may include extended information depending on the type of their activity, but work with such personal data must be determined at the level of law. Based on the conducted research, it is determined that the concept of sensitive (vulnerable) personal data should be understood as a certain set of personal data, the disclosure or other illegal actions of which lead to negative consequences, can significantly affect his employment and further career growth. In authors' opinion, Ukraine should borrow these provisions and enshrine them in the legislation, outline in them the right of the employer to disclose sensitive personal data of the employee only in the event that their concealment may cause harm to other persons, in case of compliance with the provisions of the law in order to ensure legality and law and order.

Key words: employee, employer, personal data, sensitive categories of data, processing and protection, case-law of the ECHR.

Постановка проблеми. Вільний широкий доступ до інформації та можливість продукувати нову інформацію сприяє створенню можливостей та розвитку особистості, але стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій потребує розроблення та впровадження адекватних захисних механізмів, спроможних реально захистити персональні права та свободи власників особистих даних. Незважаючи на значну увагу з боку суспільства та держави до питання захищеності персональних даних від втручання та потенційного оприлюднення сторонніми особами, в сучасних умовах воно й досі залишається відкритим. Все це й зумовлює проблематику та актуальність проведення дослідження механізму захисту персональних даних працівника.

Слід підкреслити, що європейське розуміння кореляції між захистом персональних даних і правами людини, а також ту величезну увагу, що приділяють у Раді Європи і особливо в ЄС їх дотриманню. Логіка тут досить прозора: сучасна демократія з її приматом поваги до прав та гідності людини є немислимою без повноцінного забезпечення недоторканності її особистого життя, приватності, а це, в свою чергу, неможливо без ефективного захисту її персональних даних.

Сьогодні ця позиція є загально визнаною: недоторканність приватного життя, в тому числі особистої інформації людини як одне з її фундаментальних прав закріплене в основоположних міжнародних актах сучасності – Загальній декларації прав людини ООН, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, Конвенції ООН про права дитини, багатьох інших міжнародних і регіональних угодах. Право на приватність тією чи іншою мірою визнається також в абсолютній більшості національних законодавств світу, причому, як правило, на рівні конституцій [1, с. 5].

Аналіз досліджень і публікацій. До поняття «персональні дані» за останні десятиліття зверталось чимало українських та зару-

біжних науковців, трактуючи його в той чи інший спосіб, звертаючись до доктрини, законодавства чи судової практики. Окремі питання захисту персональних даних працівників в Україні досліджували у своїх наукових працях такі вчені, як С. Венедіктов, В. Головченко, М. Іншин, М. Клемпарський, О. Конопельцева, О. Легка, К. Мельник, А. Михайлик, Г. Чанишева, А. Чернобай, А. Щербина, О. Ярошенко та інші. Втім, поняття «чутливих» персональних даних – що нерідко можна зустріти як у законодавстві ЄС, так і в багатьох рішеннях національних і міжнародних судів (зокрема, такий термін вживається в більш, ніж десятку рішень ЄСПЛ) – поки не набуло однозначного тлумачення і вимагає подальшого дослідження.

Матеріали і методи. Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові розробки у галузі міжнародного права, трудового права та інших галузевих юридичних наук. Для проведення цього дослідження, формулювання конкретних висновків і пропозицій застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. За основу взятий загальний (діалектичний або філософський) метод пізнання, що пов'язується з використанням таких категорій як причина і наслідок, зміст і форма, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, сутність і явище. За допомогою системно-структурного методу осмислено наукову юридичну літературу. Методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції допомогли сформулювати висновки. Компаративістський метод було використано під час вивчення вітчизняної та міжнародної нормативної бази та аналізу позитивного досвіду європейських країн щодо правового захисту чутливих персональних даних працівника, який міг би бути корисним для України.

Виклад основного матеріалу. Попри законодавчий обов'язок працівника надавати роботодавцю конфіденційну інформацію про себе під час працевлаштування та передавати йому

персональні дані протягом перебування з ним у трудових відносинах будь-який працівник має право на охорону і захист такої інформації та право бути проінформованим про мету збору та обробки його персональних даних.

Встановлення кваліфікуючих ознак персональних даних працівника має суттєве значення для правозастосовної практики. Визначення персональних даних працівника як інформації, необхідної роботодавцю у зв'язку з трудовими відносинами, є неповним, носить загальний характер і викликає неоднозначне тлумачення. Тому необхідним є зв'язок такої інформації з професійною кваліфікацією працівника, його діловими та професійними якостями [2, с. 97].

Частина персональних даних, яка не підлягає суб'єктивній оцінці роботодавцем та надається особисто працівником (майбутнім працівником) при прийнятті на роботу чи в процесі роботи і не характеризує його професійних здібностей та ділових якостей, може збиратися та оброблятися роботодавцем на засадах «презумпції» (дата народження, адреса проживання тощо). Усі інші персональні дані працівника, як ті що не підлягають суб'єктивній оцінці, так і ті, що мають оціночний характер і впливають на визначення професійних здібностей та ділових якостей працівникам, можуть оброблятися роботодавцем тільки за згоди суб'єкта персональних даних із повідомленням йому мети такої обробки даних.

Так, правники зазначають, зокрема Р.І. Чанишев, що «законодавство багатьох країн забороняє збирати про працівників, які наймаються, дані, що не стосуються професійних якостей і кваліфікації. Обмежуються або забороняються збирання й обробка інформації, що може включати відомості про расову належність, релігійні, політичні чи філософські переконання; про національне або соціальне походження; про сексуальні звички або нахили; про членство у профспілках або інших організаціях; про стан здоров'я; про вживання алкоголю, наркотиків; про майнове становище (наприклад, про наявність боргів)» [3, с. 74]. Це свідчить, що і у зарубіжних країнах збір та обробка персональних даних працівників виокремлюється з-поміж іншої інформації про фізичну особу, яка може збиратися та оброблятися відповідно до цілей, визначених законодавством. Однак методологічно важливою у цьому аспекті є прив'язка до професійних якостей та кваліфікації працівника. Тобто підставою для відмежування необхідної інформації про працівника від тих персональних даних, які не впливають на трудові відносини чи відносини, тісно пов'язані з ними, може

бути визначено – професійні якості та кваліфікацію. Вищенаведене свідчить, що персональні дані працівника та відомості про його особисте життя супроводжують усі процеси його трудового життя, і такі відомості в інтересах працівника не завжди мають бути оприлюднені чи поширені.

З огляду на вищенаведене заслуговує на увагу прийнятий в Європейському Союзі 27 квітня 2016 р. Загальний регламент із захисту персональних даних, який не тільки суттєво підняв планку захисту персональних даних у державах-членах ЄС, а й передбачив можливість застосування встановлених ним санкцій до бізнесу поза межами ЄС, в тому числі українського [4]. Тобто, згідно Регламенту збір інформації щодо працівника повинен обмежуватись даними, які є необхідними та доречними з огляду на обсяг трудових прав та обов'язків особи. Отже, обробку персональних даних працівників як складника їх приватності роботодавець може здійснювати лише в разі фактичної необхідності та за наявності достатніх правових підстав.

Слід зазначити також, що у багатьох країнах здійснюється поділ персональних даних на загальні персональні дані, під якими розуміються прізвище, ім'я, по батькові, громадянство, місце проживання особи, та на вразливі персональні дані, до яких належать, зокрема, персональні дані, що свідчать про расову належність, політичні, релігійні чи інші переконання, а також дані, що стосуються здоров'я або статевого життя, засудження до кримінального покарання. Такий поділ є необхідним для встановлення спеціального режиму захисту вразливих персональних даних [5, с. 61].

Разом з тим зазначимо, що за будь-якої мети обробки роботодавцем даних про стан здоров'я працівника необхідно виходити з того, що «медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя і здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом» [6]. У зв'язку з цим права та обов'язки працівника і роботодавця мають бути наповнені конкретним змістом та чітко відповідати меті обробки таких даних – виникнення, зміна чи припинення трудових відносин.

Щодо класифікації персональних даних, слід зазначити, що як вітчизняним Законом «Про захист персональних даних» (ст. 7) [7], так і Регламентом (ст. 9) [4] із загального переліку персо-

нальних даних виділяються спеціальні (також їх часто характеризують, як чутливі категорії персональних, обробка яких дозволяється лише в чітко визначених випадках. До таких категорій вказані правові акти відносять персональні дані про: расове або етнічне походження; політичні, релігійні або світоглядні переконання; членство в політичних партіях і професійних спілках; засудження до кримінального покарання; стан здоров'я, статеве життя; біометричні або генетичні дані. Обробка цих категорій персональних даних повинна відбуватися лише у виняткових випадках із забезпеченням вищих стандартів як захисту, так і дотримання прав суб'єктів персональних даних. В основі такого поділу лежить те, що вказані категорії персональних даних мають у собі інформацію щодо ознак, які часто можуть стати підставою для дискримінаційного ставлення до відповідного суб'єкта персональних даних. Неважко уявити, якими б могли бути наслідки, якби, наприклад, роботодавець міг без жодної потреби вимагати в потенційних кандидатів на посаду вказувати відомості щодо їхнього расового чи етнічного походження або релігійних переконань в анкеті чи резюме, що вони направляють з метою працевлаштування. Отже, мета виділення спеціальних категорій персональних даних – забезпечення того, щоб їх обробка проводилася лише у разі виняткової необхідності.

Дослідження обробки та захисту чутливих даних про працівника було б неповним без урахування європейських тенденцій у цьому напрямку. Одним з основних актів у цій сфері є Конвенція Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», ухваленої 28 січня 1981 р. [8], в якій викладено ключові принципи обробки персональних даних, права особи у зв'язку з обробкою її персональних даних, базові норми щодо трансграничної передачі даних.

2011 року з огляду на нові виклики, пов'язані з швидким розвитком технологій, КМ РЄ ухвалив рішення щодо початку роботи над оновленням Конвенції № 108. Початково робота в цьому напрямку була доручена консультативному комітетові за Конвенцією № 108, а в подальшому – спеціально створеному з цією метою міждержавному комітетові – САНДАТА (англ. *ad hoc* Committee on data protection), який розпочав роботу 2013 року. Роботу Комітету завершено у 2016 році і її результати передано на розгляд КМ РЄ, який 18 травня 2018 року своїм рішенням прийняв додатковий протокол до Конвенції № 108. Вказаний документ був відкритий до підписання сторонами

10 жовтня 2018 року. Серед нововведень, запроваджених Додатковим протоколом, можна виділити такі, що стосуються проблематики дослідження: запроваджуються деталізовані підстави обробки персональних даних: згода (яка повинна бути добровільною, конкретною, поінформованою та однозначною) або інша, передбачена законом підстава; розширено перелік чутливих даних (генетичних, біометричних, щодо етнічного походження та належності до профспілок); обов'язок володільців повідомляти наглядовий орган про такі порушення режиму захисту персональних даних, які можуть становити серйозне втручання в права суб'єктів персональних даних (ч. 1 ст. 8 Конвенції 108+) [9].

Досліджуючи практику захисту чутливих (вразливих) даних, варто звернутись і до практики ЄСПЛ, так в одній із найвідоміших справ щодо порушення права на приватність (позови до Суду подаються на підставі ст. 8 Європейської конвенції з прав людини), *Leander v. Sweden* (1987 р.), позивач залишився без роботи в музеї військової історії через наявність у нього дисциплінарного правопорушення часів проходження служби в армії в молоді роки (п. п. 10–17) [10].

Ще одне, більш раннє твердження щодо «чутливих даних» можна знайти в рішенні ЄСПЛ у справі *Z v. Finland* (1997 р.), у якій позивачка подала позов до ЄСПЛ через використання її медичних даних (вона була ВІЛ-позитивною) під час кримінального провадження проти її чоловіка (також ВІЛ-позитивного), обвинуваченого в убивстві та свідомому підданню ризику зараження жінок вірусом імунодефіциту. Спочатку лікарі позивачки були змушені свідчити щодо її стану здоров'я, а згодом правоохоронні органи вилучили медичні документи позивачки із закладів охорони здоров'я (біологічні тести також). Стосовно «чутливих даних», що були розголошені як на засіданні суду, так і потім, у засобах масової інформації, що описували рішення Апеляційного суду міста Хельсінкі (1993 р.), ЄСПЛ зазначає: «Розголошення таких даних (стосовно ВІЛ-статусу позивачки) може серйозно вплинути на його/її (позивачки) приватне і сімейне життя, а також ситуацію із (його/її) працевлаштуванням і в суспільстві, виставляючи його/її на ганьбу й остракізм» (п. п. 9–18. У цій справі Суд вирішив, що порушення права на приватність (за ст. 8 Європейської конвенції з прав людини) щодо свідчення в суді чи вилучення даних правоохоронними органами не відбулося; однак загальне оприлюднення даних позивачки, як і публікація імені та прізвища позивачки, включно з її діагнозом у рішенні

Апеляційного суду міста Хельсінкі порушують її право на приватність, вирішив справу на користь позивачки (п. 113) [11].

Насправді, гучних справ стосовно розголошення чутливих даних вистачає і у країнах Європи. У практиці Верховного Суду Німеччини із трудових спорів також траплялися справи, де працівники через Суд вимагали знищити або приховати деяку інформацію від відділу кадрів їх підприємства: в одній із таких справ (1987 р.) позивачка вимагала знищити або «приховати» персональні дані щодо її травми та наслідків для її здоров'я, а у другій справі (2006 р.) позивач волів, щоби дані стосовно його лікування від алкоголізму було видалено чи опломбовано у спеціальному конверті, до якого навіть служба відділу кадрів мала б обмежений доступ (у цих справах Суд вирішив на користь позивачів) [12, с. 162].

Судова практика ЄС вказує на те, що співвідношення права на особисте життя та право на інформацію необхідно розглядати через принцип «пропорційності», а саме право на захист персональних даних не є абсолютним правом, а має розглядатися у зв'язку з його функціональним призначенням у суспільстві. Тобто право на повагу до свого приватного і сімейного життя може обмежуватися «коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки» (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [13].

Викладене свідчить, що для окремих категорій працівників збирання та обробка персональних даних може включати розширену інформацію залежно від роду їхньої діяльності, однак робота з такими персональними даними має визначатися на рівні закону.

Підсумовуючи наведене вище дослідження, зазначимо, що ч. 2 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» [7] та ст. 9 Регламенту [4], встановлює вичерпний перелік випадків, коли дозволяється обробляти чутливі дані. Дозволяється обробка чутливих категорій даних, якщо вона:

1) ведеться за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних. Зазначимо, щоб проводити обробку чутливих категорій даних, необхідна однозначна згода особи. Тлумачний словник означає слово «однозначний» як таке, що має тільки одне значення [14]. Отже, мається на увазі, що надання згоди має бути таким, що не викликає жодного сумніву в її наданні.

2) необхідна для здійснення прав та виконання обов'язків володільця у сфері трудових правовідносин відповідно до закону із забезпеченням відповідного захисту. Перша і найважливіша умова для застосування вказаного положення – наявність норми закону, яка дозволяє збирати такі дані для цілей реалізації прав та обов'язків у сфері трудових відносин. Лише після цього оцінюється необхідність обробки таких даних для реалізації відповідних прав та обов'язків володільця, зокрема, чи можна було досягнути тих же цілей, не вдаючись до обробки чутливих категорій даних.

Приклад такої підстави обробки чутливих категорій персональних даних – ч. 2 ст. 24 Кодексу законів про працю України (КЗПУ), відповідно до якої «при укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати (...) у випадках, передбачених законодавством, – також документ (...) про стан здоров'я (...)» [15]. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 12.05.2016 року № 377 «Про затвердження Порядку формування та ведення особових справ поліцейських» передбачено, що особова справа поліцейського повинна містити: (...) документи про проходження медичного та психофізіологічного обстеження, перевірку рівня фізичної підготовки [16]. Отже, п. 2 ч. 2 ст. 7 Закону в поєднанні з указаним положенням КЗпП та наказу МВС – підстава для обробки медичної інформації про особу для цілей реалізації прав та обов'язків у сфері трудових відносин. При цьому оброблятися можуть лише ті дані, що необхідні для досягнення вказаної мети, і лише за умови забезпечення відповідного захисту.

Висновки. Захист персональних даних працівника здійснюється на базі пріоритету суспільних інтересів над приватними та відповідно до принципів законності і верховенства права. Створення дієвої системи захисту персональних даних належить до міжнародних зобов'язань України, в тому числі пов'язаних із європейською інтеграцією нашої держави. Зокрема, саме від виконання цього зобов'язання значною мірою залежать євроінтеграційні прагнення нашої держави. Європейська практика показує, що поняття «чутливих» персональних даних варто розуміти як певний набір персональних даних, розголошення чи інші незаконні дії з якими призводять до негативних наслідків стосовно позивача, які можуть істотно вплинути на його працевлаштування і подальше кар'єрне зростання. Україна, на наше переконання, має запозичити ці положення та закріпити їх у законодавстві, окреслити в них право роботодавця розкривати чутливі персональні дані праців-

ника у разі, якщо їх приховування може завдати шкоди іншим особам (працівникам, споживачам послуг тощо), у разі виконання приписів закону задля забезпечення законності та правопорядку, і в решті-решт з виробничою метою, що робить можливою належну організацію праці підприємства, установи, організації їх власником чи уповноваженим органом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Свобода інформації та право на приватність в Україні. Т. 2 : Право на приватність: condition sine qua non / Харків. правозахис. група ; худож.-оформл. О. Герчук. Харків : Фоліо, 2004. 216 с.
2. Чанишев Р. І. Інформація про персональні дані працівника та її захист. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 94–99.
3. Чанишев Р. І. Поняття та класифікація персональних даних працівників. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 30 С. 73–81.
4. Загальний регламент із захисту персональних даних Європейського Союзу (GDPR) № 2018/1725. URL: <http://aphd.ua/gdpr-ofitsiinyi-ukrainskyi-pereklad> (дата звернення: 03.03.2023).
5. Оніщенко О. В. Захист персональних даних. *Юридичний вісник*. 2012. № 1 (22). С. 60–64.
6. Рішення Конституційного Суду України від 30.10. 1997 р. № vd971030 vn5-зп у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
8. Конвенція Ради Європи № 108 про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (дата звернення: 03.03.2023).
9. Convention 108+ (Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data) of 18th May, 2018. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/LIBE/DV/2018/09-10/Convention_108_EN.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
10. St. Regis Paper Co. v. United States, 368 U. S. 208 (1961). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/368/208/> (дата звернення: 03.03.2023).
11. Agnew-Americanano v. Equifax Canada Co., 2019 ONSC 7110, Court file № CV-17-582551CP. URL: <https://www.sotosclassactions.com/wp-content/uploads/2020/01/2019onsc7110.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
12. Литвиненко А.А. До питання визначення та нормативного змісту «чутливих» персональних даних. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 2. С. 160–172.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.03.2023).
14. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 03.03.2023).
15. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
16. Про затвердження Порядку формування та ведення особових справ поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12.05.2016 р. № 377. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE28958?an=1> (дата звернення: 03.03.2023).

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.26>

Тарасевич Тетяна Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0002-3860-9909

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКИХ ОРГАНІВ, СТВОРЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ БІОТЕХНОЛОГІЙ: БІОПРИНТИНГ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

LEGAL REGIME FOR THE USE OF HUMAN ORGANS CREATED WITH THE HELP OF BIOTECHNOLOGY: BIOPRINTING IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

У статті проаналізовано правовий режим органів і тканин людини, створених за допомогою біотехнологій. Розглянуто питання про 3D-друк людських органів. Автор досліджує використання технологій біодруку у створенні органів та тканин людини. Здійснює порівняльно-правовий аналіз між трансплантацією органів і тканин та їх біодруком. Аналізує зарубіжний досвід у питанні про правове регулювання відносин, пов'язаних із друком органів та тканин людини. Наголошено, що трансплантологія, будучи показником еволюційного розвитку медицини, формує коло проблем, центральне місце в якому займає дефіцит донорських органів і тканин. Розв'язком проблеми, що склалася, є 3D-біопринтинг, тобто технологія створення об'ємних моделей органів і тканин на основі людських клітин з використанням 3D-друку, при застосуванні якої зберігаються функції та життєздатність клітин. У роботі проаналізовано таке явище як біодрук, що породжує безліч прогалів у чинному законодавстві. Зроблено висновок про те, що в законодавстві України у частині, що стосується регулювання трансплантації та правового режиму органів і тканин, свідчить про відсутність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та імплантацією біопринтних органів людини. Розвиток технології біодруку органів людини зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я людини та трансплантології, а також, звичайно, прийняття спеціального закону, який визначав би правовий режим біопринтних органів на всіх стадіях їх використання.

Ключові слова: біопринтинг, трансплантологія, біоматеріали, органи, тканини, клітини, 3D-друк людських органів, правовий режим органів та тканин людини.

The article analyzes the legal regime of human organs and tissues created with the help of biotechnology. The issue of 3D printing of human organs was considered. The author investigates the use of bioprinting technologies in the creation of human organs and tissues. A comparative legal analysis between organ and tissue transplantation and their bioprinting was performed. Foreign experience in the issue of legal regulation of relations related to the printing of human organs and tissues was analysed. It is emphasized that transplantology, being an indicator of the evolutionary development of medicine, forms a circle of problems, the central place of which is the shortage of donor organs and tissues. The solution to the problem is 3D bioprinting, that is, the technology of creating three-dimensional models of organs and tissues based on human cells using 3D printing, which preserves the functions and viability of cells. Such a phenomenon as bioprinting, which creates many gaps in the current legislation was analysed in the research work. It was concluded that in the legislation of Ukraine, in the part related to the regulation of transplantation and the legal regime of organs and tissues, there is no legal regulation of social relations related to the creation and implantation of bioprinted human organs. The development of bioprinting technology of human organs necessitates the further improvement of legislation in the field of human health care and transplantology, as well as, of course, the adoption of a special law that would determine the legal regime of bioprinted organs at all stages of their use.

Key words: bioprinting, transplantology, biomaterials, organs, tissues, cells, 3D printing of human organs, legal regime of human organs and tissues.

Вступ. Упродовж уже кількох років у теорії та практиці міжнародного й національного права дискусійним є питання про правовий режим органів і тканин людського організму. Сучасні досяг-

нення у сфері біотехнологій викликали суперечки щодо того, що являють собою людські біоматеріали і як право має регулювати процес збирання, зберігання, використання біологічних матері-

алів людини [1]. Особливий інтерес становить вивчення питання про правовий режим органів і тканин людини, створених з використанням біопринтингу. Як слушно зазначають вітчизняні вчені, технологія 3D-друку живими клітинами обіцяє неймовірні можливості. Але щоб до кінця розкрити її потенціал, потрібно підвищити швидкість і якість друку, життєздатність і керованість клітин, доступність самої технології, а також подумати про відкриття нових технологій друку біочорнилами. Тому доречним вважаємо звернутися до зарубіжної практики, де вже накопичено бодай якийсь позитивний досвід у цій галузі.

Науково-технічний прогрес у медицині виражений у створенні високотехнологічних протезів, діагностики захворювань, а також появи нових методів лікування, серед яких центральне місце посідає трансплантологія. Трансплантологія, як показник високорозвиненої медицини, формує низку проблемних питань, основним з яких заведено вважати наявність дефіциту органів для трансплантації. Дефіцит органів і тканин існує у всіх державах, що робить його глобальною проблемою. Недолік трансплантатів активно почали обговорювати ще 2004 року. На 57-й сесії Всесвітньої асоціації охорони здоров'я було висунуто тезу про нестачу людського матеріалу [2]. Вона спричинила розвиток «трансплантаційного туризму» і поширення небажаних дій, що суперечать не тільки етиці в галузі трансплантації [3], а також чинному законодавству.

Щороку трансплантації органів в Україні потребують тисячі пацієнтів, точних даних нема, та приблизно це 5-6 тис. осіб. Зауважимо, що найбільший попит – на трансплантацію нирки. Пересадки печінки щорічно потребує приблизно 1000 пацієнтів, серця та легень – приблизно 300 [4]. Проте частка операцій із пересаджування органів становить менше 1 % всіх оперативних втручань. Статистика вражає, адже, за даними Міністерства охорони здоров'я, від 2016 року в Україні було проведено лише п'ять трансплантацій печінки, дві трупні трансплантації нирки та 93 – родинні. У 2017 році загалом було проведено 118 операцій, у 2018 – 96, до набрання чинності Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [5]. За 2019-й та початок 2020 року всього здійснено дев'ять операцій із пересаджування органів (дві – серця, сім – нирки), три з яких були від померлих донорів [6]. А вже у 2021-му в Україні провели 313 трансплантацій (з них 169 – від посмертних донорів) [7]. Натомість у США офіційно щороку виконують близько 23 тис. пересадок органів,

з них близько 18 тис. – трупних і близько 5 тис. від родинних донорів [8, с. 109].

Людський чинник діє в сукупності з непередбаченими обставинами, що унеможливають вчасно доставити необхідний орган (тканина) особі, яка її потребує. До непередбачених обставин варто зарахувати погодні умови, затримку чи поломку транспорту, яким медик повинен транспортувати біологічний матеріал, та інші умови, що перешкоджають своєчасному доставлянню органа реципієнтові. У зв'язку із цим особливої важливості набуває впровадження в медичну практику сучасних адитивних технологій (3D-біопринтингу). Їхня суть полягає в тому, що біопринтери наносять шари біоматеріалу, який може містити живі клітини для створення складних структур, таких як кровоносні судини або тканини шкіри. Ці технології дозволяють створити тривимірну модель людського органа на основі клітин. Такий біопринтний орган надалі трансплантується людині, яка потребує пересадки. Та крім позитивних моментів виникає низка складнощів, головне через відсутність належного правового регулювання суспільних відносин щодо створення й використання біопринтних людських органів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження цієї проблематики вітчизняними науковцями має радше фрагментарний характер і, по суті, не висвітлює сутності та правової природи використання 3D-біопринтингу у сфері трансплантації органів. Науково-теоретичну основу дослідження становлять праці таких науковців: Т. В. Жашкова, В. М. Пашков, В. Р. Роганов, О. Н. Романюк, І. Ю. Семочкіна, С. Стеценко, А. В. Чорний та інші.

Мета статті – дослідити правове регулювання запровадження 3D-біопринтингу в Україні з огляду на позитивний досвід іноземних держав та практику міжнародно-правового регулювання.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасні загальнонаукові методи та прийоми пізнання правової дійсності. Зокрема, у статті застосовано діалектичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, системно-структурний та інші методи наукового пізнання. На основі діалектичного методу пізнання розглянуто особливості формування поняття трансплантології в сучасних умовах. Структурно-функціональний метод використано під час аналізу досвіду іноземних держав у сфері розвитку 3D-біопринтингу. Системно-структурний підхід застосовано для характеристики сучасних проблем трансплантології в Україні. Порівняльно-

правовий метод використано для визначення поняття трансплантології через співвідношення міжнародно-правового та українського поглядів. У процесі написання статті проаналізовано наукову літературу та нормативні акти, які стосуються теми дослідження, що дає змогу говорити про його об'єктивність та обґрунтованість. Використано також і такі методи: спостереження (шляхом цілеспрямованого вивчення сутності та практичного застосування 3D-біопрінтингу за кордоном), експеримент (шляхом відтворення 3D-біопрінтингу на теренах України у спеціально створених правових умовах, що пропонуються), методи аналізу і синтезу, ідеалізація (шляхом уявного конструювання поняття 3D-біопрінтингу та правових засад його впровадження в Україні), метод моделювання (шляхом пропозиції запровадження в Україні вже відомої у світі моделі 3D-принтера) тощо.

Виклад матеріалу. 3D-біопрінтинг – це технологія, за якою створюються об'ємні деталі на основі клітин із застосуванням тривимірного друку. Техніка полягає в тому, що тут застосовується для друку не пластмаса, а гідрогель і реальні клітини, щоб вийшов скаффолд. Гідрогель – це штучно створений матеріал, який поглинає вологу, складається з гідрофільних натуральних полімерів, що сприяють скупченню та збереженню вологи. Такий гідрогель застосовується як біочорнило, саме та сировина, з якої в результаті виходить необхідний продукт [9].

Трансплантація – це глобальна сучасна проблема, що потребує цивілізаційного підходу. Громадськість має бути готовою до свідомого донорства, до розуміння того, що кожен з нас може врятувати чийсь життя. Саме тому вкрай важливими є не тільки висококваліфіковані фахівці із трансплантології, необхідне медичне та юридичне забезпечення, а й належна комунікаційна підтримка цієї проблеми в суспільстві [6]. Утім, досі не вирішено однозначно питання про правовий режим біоматеріалу людини, у зв'язку із чим вирішення низки питань, пов'язаних із біопрінтними людськими органами, може супроводжуватися низкою складнощів. Так, у вітчизняній та зарубіжній науковій доктрині триває дискусія щодо правового режиму людського ембріона. Прихильники однієї з позицій вважають, що ембріон *in vitro* є джерелом та початковою стадією людського буття, тому його знищення є правопорушенням, навіть якщо воно було скоєно задля порятунку іншого людського життя [10, р. 27].

На міжнародному рівні питання трансплантації органів і тканин людського організму

регулюються Конвенцією про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини [11] та Протоколом до Конвенції про трансплантацію органів і тканин людського походження [12], Рекомендацією 98/463/ЄС Ради ЄС від 29 червня 1998 року «Про придатність донорів крові та плазми і просіювання донорської крові в Європейському співтоваристві» [13], Директивою 2001/83/ЄС від 6 листопада 2001 року «Про звід законів Співтовариства у відношенні лікарських препаратів для людини» [14], Директивою 2002/98/ЄС від 27 січня 2003 року, що встановлює стандарти якості та безпеки для збору, тестування, обробки, зберігання та розповсюдження людської крові та компонентів крові і вносить зміни до Директиви 2001/83/ЄС [15], Планом дій щодо донорства та трансплантації органів (2009–2015 рр.): Зміцнення співпраці між країнами-членами [16], Рекомендацією Rec(2004)7 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про торгівлю органами [17], Директивою 2004/23/ЄС від 31 березня 2004 року «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, закупівлі, тестування, обробки, збереження, зберігання і розподілу людських тканин і клітин» [18], Директивою Комісії 2006/17/ЄС від 8 лютого 2006 року щодо певних технічних вимог для донорства, закупівлі і тестування тканин і клітин людини [19], Рішенням Комісії 2010/453/ЄС від 3 серпня 2010 року [20] тощо.

У 40 країнах прийняті спеціальні закони або розділи в конституції, які регулюють основні етапи національних трансплантаційних програм. В Австрії, Бельгії, Іспанії, Угорщині, Чехії прийнято принцип презумпції згоди, у США, Німеччині, Канаді, Франції, Італії законодавчо закріплено принцип презумпції незгоди, згідно з яким використання органів і тканин людини неможливо без юридично оформленої згоди на трансплантацію її органів після смерті [21, с. 66].

У вітчизняному законодавстві окремі нормативні акти стосуються правового режиму органів і тканин людини лише фрагментарно. Серед таких актів Закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [5], «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [22], «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [23], а також «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [24]. Аналіз цих документів дає підстави стверджувати, що біоматеріали є об'єктами, обмеженими в обороті. Водночас у ст. 177 Цивільного кодексу України,

що містить вичерпний перелік об'єктів цивільних прав, органи і тканини людини не згадуються [25].

Щодо питання про законодавче закріплення біопрінтингу в національному законодавстві, то варто сказати, що наразі єдиним актом, який так чи інакше заторкує цю сферу, є Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», згідно з яким не можуть бути видані патенти на використання людських ембріонів для промислових або комерційних цілей [26].

У доктрині є кілька точок зору із цього питання. Одні автори (О. Н. Романюк та В. М. Чорний у праці «Особливості технологій 3D-біопрінтингу») вважають, що органи й тканини людини мають природний початок і тому не можуть розглядатися як речі. Вони визначають 3D-біопрінтинг як технологію створення об'ємних моделей клітин із використанням 3D-друку, при якій зберігаються функції і життєздатність клітин. Така технологія дає змогу розробити та синтезувати низку інноваційних біоматеріалів, що застосовуються для вирощування живих тканин та органів. Основною відмінністю біопрінтингу від технології 3D-друку є використання конгломератів клітин як біочорнил та спеціального гідрогелю як біопаперу. При цьому вихідна 3D-модель створюється у звичайному 3D-редакторі [27]. Прихильники іншої концепції (А. Пустовіт) дотримуються точки зору, що органи і тканини людини є речами, але обмеженими в обороті, і як приклад наводять кров та волосся [28]. Як вважає М. Кононенко, біоматеріали людини хоч і втілені в матеріальних предметах, але цінність їх визначається кількісними показниками, оскільки в кожній людині її органи, кров і тканини унікальні та неповторні [29]. Водночас після відділення з організму конкретної людини органи чи тканини втрачають свою індивідуальну визначеність.

В Україні вчені зі Сумського державного університету вже зробили біонічний протез кисті на 3D-принтері. На створення винаходу науковцям знадобилося пів року та 15 тис. грн. Винахід працює на алгоритмах машинного навчання, тому здатен реагувати на імпульси центральної нервової системи. За словами розробників, винахід потребує вдосконалення механічних можливостей. Українська розробка перед іноземними аналогами матиме такі переваги: низьке споживання енергії, здатність до самонавчання нових рухів та доступна ціна. Також нагадаємо, що розробка українця UniEcho – роботизований екзоскелет – на всесвітньому конкурсі стартапів. Молодий український інженер Антон Головаченко розробив модулі, що одягаються на ушкоджені кінцівки.

Вони допомагають тренувати м'язи в разі переломів чи паралічу рук або ніг. Штучні руки і ноги зі серводвигунами, датчиками і програмним забезпеченням можуть підіймати й опускати біологічні кінцівки стільки разів і в такому режимі, як їх запрограмували [30].

До використання 3D-біопрінтингу вдаються і зарубіжні країни, серед яких Франція, ФРН, Великобританія, США, Канада, Ізраїль, Данія, Польща, Японія, Швеція, Швейцарія, Бельгія та Іспанія. Цікавим є те, що британські хірурги вперше надрукували тазостегновий суглоб для ендопротезування на 3D-принтері й використовували стовбурові клітини пацієнтки, щоб зафіксувати його на місці. Імплантат для 71-річної пацієнтки лікарні при Саутгемптонському університеті був надрукований на основі 3D-файлів, виготовлених за результатами докладного КТ-сканування. Як матеріал використовувався титановий порошок, тонкі шари якого спікаються під впливом лазерного променя [31]. Французька компанія Dassault Systemes у рамках проєкту «Живе серце» розробила першу у світі 3D-модель людського серця. Її використовують для випробувань медичних пристроїв і технологій лікування серцевих захворювань. Крім того, подібні технології здатні значно розширити можливості сучасної діагностики та сприятимуть персоналізації клінічної медицини. Модель точно відтворює роботу серця здорової людини, а також може використовуватися для вивчення вроджених дефектів і серцевих захворювань. За допомогою простого програмного редактора можна модифікувати форми і властивості тканин. Крім того, у віртуальне серце можна імплантувати медичні пристрої для вивчення їхнього впливу на серцеву функцію, оцінювати їх ефективність і прогнозувати безпеку використання в різних умовах експлуатації [32].

Звернення до зарубіжної практики показує, що в деяких країнах біоматеріали людини мають речово-правовий режим і, як наслідок, можуть бути предметом права власності. Як приклад можна навести справу *Moore v. Regentsof the University of California* [33], у якій Верховний суд Каліфорнії вирішив, що особа втратила будь-які права на тканини з моменту їх вилучення з організму. Питання про правове регулювання біопрінтингу за кордоном так само неоднозначне. На думку зарубіжних учених [34, р. 523], сучасний правопорядок уже в поточному стані здатний повністю врегулювати всі питання, що виникають у сфері біопрінтингу органів людини. Такої ж оптимістичної точки зору дотримується компанія Root Analysis, що біопрінтинг людської нирки

стане можливим уже 2023 року, а суспільні відносини, пов'язані з тривимірним друком органів людини, незабаром стануть предметом правового регулювання [35].

Інші автори вважають, що у сфері тривимірного друку зараз має місце «регулятивний безлад» через відсутність послідовного і несуперечливого правового регулювання цих відносин [36, р. 295]. Водночас найбільш правильною є думка, що склалася в зарубіжній юридичній науці, про те, що біопринтні органи варто розглядати й регулювати диференційовано при їх співвідношенні з власне людськими органами, оскільки перші, по суті, є штучними [37].

Відповідно до таких міркувань постає запитання про допустимість застосування законодавства в галузі трансплантології до відносин, пов'язаних із використанням біопринтних органів та тканин. Інтерес викликає дослідження, проведене в Канаді [38], за результатами якого вказується на принципову відмінність між трансплантацією та використанням біопринтних органів і тканин: трансплантація визнається саме як забір тканини з живого чи мертвого людського тіла та її імплантація в живе людське тіло. Своєю чергою шляхом використання біопринтингу матеріал, який береться від донора, відрізняється від біопринтного продукту, який буде імплантований пацієнтові.

Ключовим моментом при біопринтингу є те, що використовуються органи і тканини, взяті у мертвого людського тіла, або здійснюють їх забір. Якщо так, то така тканинна інженерія принципово не відрізняється від трансплантації. Якщо ж використовуються тільки стовбурові клітини, отримані з кісткового мозку або іншої тканини людини, і після їх диференціації вони є основою для створення продукту тканинної інженерії, то зв'язок між забором клітин та імплантацією є надто віддаленим. Отже, між трансплантацією та технологією біопринтингу існує принципова розбіжність і, як наслідок, це має бути закріплено у правовому регулюванні таких технологій, зокрема і в чинному законодавстві України.

Тож можна зробити проміжний висновок, що 3D-біопринтинг є технологією майбутнього, доступ до якої маємо вже зараз. Звичайно, ще рано говорити про друк повністю функціональних органів, їх повсюдне використання та повну заміну звичайних донорських, але зараз уже наявні біоматеріали мають важливе значення для лікування та порятунку життів.

Наприкінці варто вказати ще кілька переваг органів і тканин, створених за допомогою вико-

ристання 3D-біопринтингу: низький ціновий бар'єр, як порівняти з донорськими органами; швидкий біодрук (створення органу); зменшення термінів очікування пересадки біодрукованих органів; скорочення витрат на охорону здоров'я; зниження смертності від хронічних та залежних від віку захворювань; майже повне розв'язання проблеми дефіциту донорських органів.

Висновки. Узагальнимо все вищезгадане у кількох висновках. По-перше, біопринтні органи, безсумнівно, мають низку особливостей, що відрізняють їх від власних органів людини (як мінімум те, що вони створені штучним шляхом). По-друге, через те, що біопринтні органи створюються в процесі творчої діяльності поза організмом людини, втрачається прямий зв'язок такого органу з тілом донора клітинного матеріалу. По-третє, під час використання технологій біопринтингу значною мірою зменшуються (якщо не втрачаються зовсім) ризики для донора, оскільки створення таких органів проводиться штучним шляхом. Аналіз положень українського законодавства у частині, що стосується регулювання трансплантації та правового режиму органів і тканин, свідчить про відсутність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та імплантацією біопринтних органів людини. Розвиток технології біодруку органів людини зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я людини та трансплантології, а також, звичайно, прийняття спеціального закону, який визначав би правовий режим біопринтних органів на всіх стадіях їх використання.

Важливим аспектом цієї проблеми є також правові принципи створення та використання біодрукованих органів. Ці принципи безпосередньо не сформульовані, проте принципи здійснення трансплантації можна застосувати і до біомедичних клітинних продуктів. Такі принципи закріплені в Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. Тут ітиметься про забір клітинного матеріалу для створення органу з використанням 3D-принтера. У разі використання клітин самого реципієнта будь-які ризики мінімальні, тому достатньо використати принцип добровільної поінформованої згоди та винятковості в межах застосування одержуваного біодрукованого органу виключно в лікувальних цілях задля того, щоб уникнути різноманітних медичних маніпуляцій. Ці та багато інших проблем стануть предметом подальшого аналізу в наших наукових розвідках у сфері реалізації соматичних прав людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кулявець В. Р., Беспалова О. Я. Види біопринтерів для друку органів. *Журнал біомедична інженерія*. 2020. Вип. 3. С. 68–73. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sMKfXgMzpSIJ:biomedtech.kpi.ua/article/download/195694/196036/436204&cd=15&hl=ru&ct=clnk&gl=nl> (дата звернення: 30.01.2023).
2. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <https://www.who.int/> (дата звернення: 30.01.2023).
3. Schepers-Hughes N. Prime numbers: organs without borders. *Foreign Policy*. 2005. P. 29–31.
4. Кудряшова В. Посмертне донорство і трансплантація органів в Україні. *The Village*. 2022. 15 серп. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/asking-question/329319-posmertne-donorstvo> (дата звернення: 30.01.2023).
5. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
6. Розвиток трансплантології в Україні: існуючий досвід та перспективи. *Health-ua.com*. 2021. 23 лют. URL: <https://health-ua.com/article/63756-rozvitok-transplantolog-vukran-snuuyuchij-dosvd-taperspektivi> (дата звернення: 30.01.2023).
7. Структура та кількість виконаних трансплантацій в Україні за 2021 рік. *Український центр трансплант-координації*. URL: <https://www.facebook.com/114396823800881/posts/402401321667095/> (дата звернення: 30.01.2023).
8. Стеценко С. Г., Пелагеша О. Г. Медичне право України (правові засади трансплантації органів і тканин людини): монографія. Київ: Атіка, 2013. 144 с.
9. 3D-біопринтинг – для чого необхідний 3D-біопринтинг? URL: <https://easy3dprint.com.ua/uk/3d-bioprinting-dlya-chogo-neobhidnij-3d-bioprinting/>
10. Steinbock B. The Morality of Killing Human Embryos. *Journal of Law, Medicine & Ethics*. 2006. Vol. 34. P. 26–34.
11. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: міжнар. док. від 04.04.1997 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 30.01.2023).
12. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину, який стосується трансплантації органів і тканин людського походження від 24.01.2002 ETS N 186. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02248> (дата звернення: 30.01.2023).
13. Council Recommendation of 29 June 1998 on the suitability of blood and plasma donors and the screening of donated blood in the European Community (98/463/EC). URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998H0463:EN:NOT> (viewed on 30.01.2023).
14. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: http://ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol1/dir_2001_83_cons/dir2001_83_cons_20081230_en.pdf (viewed on 30.01.2023).
15. Directive 2002/98/EC setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood components. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:033:0030:0040:EN:PDF> (viewed on 30.01.2023).
16. Communication from the Commission of 8 December 2008 – Action plan on Organ Donation and Transplantation (2009–2015): Strengthened Cooperation between Member States [COM(2008) 819. URL: http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/oc_organs/docs/organs_action_en.pdf (viewed on 30.01.2023).
17. Recommendation Rec(2004)7 of the Committee of Ministers to member states on organ trafficking, adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2004. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=744621&Lang=en> (viewed on 30.01.2023).
18. Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0023> (viewed on 30.01.2023).
19. Commission Directive 2006/17/EC of 8 February 2006 implementing Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council as regards certain technical requirements for the donation, procurement and testing of human tissues and cells. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0017> (viewed on 30.01.2023).
20. 2010/453/EU: Commission Decision of 3 August 2010 establishing guidelines concerning the conditions of inspections and control measures, and on the training and qualification of officials, in the field of human tissues and cells provided for in Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council (notified under document C(2010) 5278). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32010D0453> (viewed on 30.01.2023).
21. Семидоцька Ж. Д., Чернякова І. О., Борзенко А. Б. Здоров'я людини і сучасні біомедичні технології: навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. / за ред. Ж. Д. Семидоцької. Харків: ХНМУ, 2020. 96 с.

22. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
23. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
24. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
25. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
26. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 30.01.2023).
27. Романюк О. Н., Чорний А. В. Високопродуктивні методи та засоби зафарбовування тривимірних графічних об'єктів. Вінниця: УНІВЕСУМ-Вінниця, 2006. 190 с.
28. Пустовіт А. Трансплантологія в Україні: недоліки законодавства та рекомендації з його розвитку. *Юридична газета*. 2010. № 35. С. 7. URL: <http://www.e-lawyer.com.ua/transplantolog-ya-v-ukra-n-nedol-ki-zakonodavstvata-rekomendats-z-iogo-rozvitku-yuridichna-gazeta> (дата звернення: 30.01.2023).
29. Кононенко М. 3D-принтер надрукує органи для трансплантації. *Велика епоха*. 2017. 19 лип. URL: <http://www.epochtimes.com.ua/novi-tekhnohohiyi/3d-prynter-nadrukuje-organydlya-transplantaciyi-125160> (дата звернення: 30.01.2023).
30. Кліщук Л. Українські науковці навчилися створювати протези на 3D-принтері. *Na chasi*. 2018. 21 січ. URL: <https://nachasi.com/news/2018/01/12/protez-na-3d-prynteri/>
31. Hochman J. B., Kraut J., Kazmerik K., Unger B. J. Generation of a 3D printed temporal bone model with internal fidelity and validation of the mechanical construct. *Otolaryngol Head Neck Surg*. 2014. No. 150 (3). P. 448–454.
32. Ventola C. L. Medical Applications for 3D Printing: Current and Projected Uses. *P&T*. 2014. October, vol. 39, no. 10. P. 704–711.
33. Moore v. Regents of the University of California. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Moore_v._Regents_of_the_University_of_California (viewed on 30.01.2023).
34. Kelly E. FDA Regulation of 3D-Printed Organs and Associated Ethical Challenges. *University of Pennsylvania Law Review*. 2018. Vol. 166, iss. 1. P. 515–545.
35. Ibrahim T. Ozbolat. 3D Bioprinting: Fundamentals. *Principles and Applications*. 2016. P. 126–262.
36. Bauer H.-K. et al. Social and Legal Frame Conditions for 3D and Bioprinting in Medicine. *International Journal of Computerized Dentistry*. 2016. Vol. 19, iss. 4. P. 293–299.
37. Murphy S. V., Atala A. 3D bioprinting of tissues and organs. *Nat. Biotechnol*. 2014. P. 773–785.
38. Barbara von Tigerstrom. Regulation of stem cell-based products. URL: https://www.researchgate.net/publication/26762464_Regulation_of_stem_cell-based_products (viewed on 30.01.2023).

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.27>

Хитра Андрій Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7125-1953

Татарин Ігор Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-9517-2299

ОБШУК ОСОБИ ЯК СЛІДЧА (РОЗШУКОВА) ДІЯ, ЯКА ПОТРЕБУЄ НЕВІДКЛАДНОСТІ

SEARCH OF A PERSON AS AN INVESTIGATOR (SEARCH) ACTION THAT REQUIRES URGENTNESS

У статті проаналізовано питання щодо особливостей проведення обшук житла чи іншого володіння особи. Здійснено аналіз положень діючого кримінального процесуального законодавства України, що регулюють застосування примусу під час проведення обшуку особи.

Також звернуто увагу на особливості проведення обшуку під час воєнного стану. Зазначено на проблеми, які виникають під час здійснення обшуку, в тому числі обшуку особи, а також вилучення речей і документів. Проаналізовано п.п. 39-40 постанови Касаційного кримінального суду в складі Верховного суду від 15 червня 2021 року по справі № 204/6541/16 (провадження № 51-2172км 19) де суд касаційної інстанції зазначив свою позицію щодо проведення обшуку особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Наголошено на тому, що доволі нечітке формулювання або взагалі відсутність регламентування дозволених випадків втручання на приватність, обсягу та способів втручання є найбільш невирішеною проблемою в законодавчому регулюванні дотримання права на приватність, що породжує численні порушення цього права на практиці. Українці щорічно стають жертвами зловживань з боку працівників правоохоронних органів. Поширеною є практика незаконного обшуку особи, або проведення такого обшуку з порушеннями встановлених вимог. Як правило, це відбувається на вокзалах, на вулиці, в парках та інших публічних місцях. Найкрайшим способом добропорядному та законотрухлятому громадянину запобігти даних зловживань – знати свої права та обов'язки. Про те, звернуто увагу на ситуацію коли особа, яка має певне відношення до протиправних дій і має в своєму розпорядженні речі які можуть мати значення для прояснення тієї чи іншої ситуації. В таких випадках отримання такої речі є необхідним. Зазначено, що вирішення даної проблеми не можливе, без внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу.

Ключові слова: затримання особи, обшук, обшук особи, слідчі (розшукові) дії, тимчасове вилучення майна.

The article analyzes the issues related to the peculiarities of conducting searches of a person's home or other possessions. An analysis of the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine, which regulate the use of coercion during the search of a person, was carried out.

Attention was also paid to the peculiarities of conducting a search during martial law. The problems that arise during the search, including the search of a person, as well as the seizure of things and documents, are indicated. Paragraphs 39-40 of the resolution of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court of June 15, 2021 in case No. 204/6541/16 (proceedings No. 51-2172km 19) were analyzed, where the court of cassation stated its position regarding the search of a person before entering information to the Unified Register of Pretrial Investigations.

It is emphasized that the rather vague wording or lack of regulation of permitted cases of interference with privacy, the scope and methods of interference is the most unresolved problem in the legislative regulation of compliance with the right to privacy, which gives rise to numerous violations of this right in practice. Every year, Ukrainians become victims of abuse by law enforcement officers. The practice of illegally searching a person, or conducting such a search in violation of established requirements, is widespread. As a rule, this happens at train stations, on the street, in parks and other public places. The best way for a decent and law-abiding citizen to prevent these abuses is to know his rights and responsibilities. About that, attention was paid to the situation when a person who has a certain relationship to illegal actions and has at his disposal things that may

be important for clarifying this or that situation. In such cases, receiving such a thing is necessary. It is noted that the solution to this problem is not possible without making appropriate changes to the Criminal Procedure Code.

Key words: *detention of a person, search, search of a person, investigative (search) actions, temporary seizure of property.*

Обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться з метою виявлення та фіксації обставин вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя вчинення правопорушення (ч. 1 ст. 234 КПК) [1].

Українське законодавство, окрім кримінального процесуального виділяє інші процедури, схожі до обшуку особи. Огляд особи є важливим інститутом під кутом захисту прав людини. Адже тут ми маємо справу із прямим втручанням у приватне життя. Рівень культури усвідомлення кордонів власного тіла та особистих речей як продовження особистості індивіда в сучасному суспільстві постійно зростає. Відтак здійснення особистого огляду, особливо тактильного, все більше стосується гідності особи. Можна навести таку класифікацію:

– «обшук особи» (ч. 3 ст. 208, ч. 5 ст. 236 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК));

– «особистий обшук» (ч. 8 ст. 191, ч. 6 ст. 208 КПК);

– «особистий огляд і огляд речей» (ст. 264 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП));

– «поверхнева перевірка» (ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію»);

– «особистий огляд і огляд речей» (ст. 340 Митного кодексу – відмінний за змістом порядок, але який не здійснюється Національною поліцією) [2].

Загалом різниця полягає у виді провадження, у межах якого здійснюється огляд, та обсязі процесуальних гарантій, які особа має під час проведення таких дій. Умовно обсяг процесуальних гарантій (від найменших до найбільших) можна зобразити у такій послідовності «поверхнева перевірка – особистий огляд особи і огляд речей в порядку КУпАП – обшук особи/особистий обшук в порядку КПК» [3].

Отже, існує три основні процедури здійснення одного заходу (огляду особи) залежно від процесуального порядку:

– поверхнева перевірка – візуальний огляд особи/речей особи, яка не підозрюється у вчиненні адміністративного/кримінального правопорушення, проте існує достатньо підстав вважати, що вона має при собі річ, обіг якої заборонено чи обмежено або становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб;

– особистий огляд і огляд речей особи – застосовується до особи, щодо вчинення адміністративного правопорушення якою є фактичні дані, зокрема затриманої за його вчинення (огляд перед помещенням до кімнати для затриманих і доставлених (КЗД), що має відбуватись в тому ж порядку);

– особистий обшук/обшук особи – застосовується до особи, затриманої через підозру у вчиненні кримінального правопорушення або особи, яка бере участь у проведенні обшуку житла або іншого володіння особи [3].

Отже, ці процедури не є альтернативним, тобто їх не можна застосувати на власний розсуд, а чітко регламентовані законодавством і повинні застосовуватись за умов і на підставах, що чітко ним визначені. Тільки поверхнева перевірка може передувати іншим видам огляду, але не навпаки. Адже спосіб у який вона здійснюється (візуальний огляд) відрізняється від огляду, що передбачає тактильний контакт, тобто має різні мету і результат [3].

Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу, при огляді та обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу (вогнепальна зброя, наркотичні засоби, тощо), підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження [4].

Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Необхідно зазначити, що у Кримінально-процесуальному кодексі України від 1960 (далі КПК 1960) було доволі зручно та чітко розписано порядок обшуку особи та подальшого вилучення (виїмки) речей [5].

Так, у ст. 177 КПК зазначалося, що обшук проводиться в тих випадках, коли є достатні підстави вважати, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші пред-

мети і документи, які мають значення для встановлення істини в справі чи забезпечення цивільного позову, знаходяться в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи [5].

При цьому обшук проводиться за вмотивованою постановою слідчого з санкції прокурора чи його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи. У невідкладних випадках обшук, за винятком житла чи іншого володіння особи, міг бути проведений без санкції прокурора, але з наступним повідомленням прокурора в добовий строк про проведений обшук та його результати [5].

Дехто б міг зробити зауваження, щодо численних можливих порушень свобод люди при таких діях, але це лише поверхнева не об'єктивна думка.

Виїмка проводилася у випадках, коли є точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці (ст. 178 КПК 1960) за вмотивованою постановою слідчого [5].

Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів був зазначений у окремій нормі (ст. 184 КПК). Так, за наявності підстав, передбачених частиною першою статті 177 КПК, з метою вилучення предметів і документів, які можуть мати доказове значення і які знаходяться при певній особі, слідчий міг провести обшук особи чи виїмку у неї цих предметів або документів [5].

Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів могли бути проведені без постанови у таких випадках:

- при фізичному захопленні підозрюваного уповноваженими на те особами, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих, чи намагається звільнитися від доказів, які викривають його чи інших осіб у вчиненні злочину;

- при затриманні підозрюваного;

- при взятті підозрюваного, обвинуваченого під варту;

- за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні, де проводиться обшук чи примусова виїмка, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для встановлення істини в справі [5].

Про те, з 2012 року, з моменту вступу в дію нового КПК змінилися і законодавчі підстави та «правила» проведення обшуку, змінилися суб'єкти, які надають дозвіл на здійснення такої слідчої (розшукової) дії та особливості вилучення майна, яке могло зберегти на собі слід вчиненого кримінального правопорушення. Певні зміни

у проведенні обшуку, в частині надання дозволу на його здійснення, були прийняті після повномасштабного вторгнення росії в Україну, що мало місце у лютому 2022 року.

Відповідно, за своїм об'єктом обшук поділяється на чотири види:

- обшук житлових приміщень (житлових будинків, котеджів, квартир, замків, кімнат у гуртожитку, постійних чи тимчасових житлових помешкань, у тому числі і в готелі чи іншому місці, включаючи туристичний намет на лоні природи);

- обшук іншого володіння особи (дачної будівлі, гаража, яхти, літака, автомобіля, магазину, кав'ярні, кіоску, саду, городу, подвір'я, ферми, земельної ділянки чи угіддя тощо);

- обшук службових та інших приміщень (складських, службових і виробничих приміщень, підприємств, установ, організацій та інших сховищ);

- обшук території (земельної ділянки, саду, городу тощо);

- обшук особи (особистий обшук) [6].

Обшук починається з оголошення особі, яку обшукують, ухвали про провадження обшуку. У криміналістичній літературі обшук визначається як дія, що відбувається у конфліктній ситуації. Однак, проведення обшуку може характеризуватися й безконфліктністю ситуації (наприклад, обшук за відсутності особи, в приміщенні якої проводиться обшук або при добровільній видачі предмета обшуку) [7, с. 35].

Особистий обшук, як вид обшуку не є розповсюдженим, та попри це виділяють два випадки його проведення:

- під час затримання особи (ч. 3 ст. 208 КПК);

- під час обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 236 КПК) [1].

Існує думка, що в цих ситуаціях обшук особи може здійснюватися без рішення суду, але з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223, ч. 2 ст. 234 КПК) [8] (якщо залучення понять є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понять, з обов'язковою відео фіксацією доступними технічними засобами (ч. 1 п. 1 ст. 615 КПК), що є хибним рішенням.

Законодавче регулювання обшуку особи має «неповний і несистемний характер», що підкреслюється низкою науковців та практиків.

Поняття «особистий обшук» в КПК вживається лише у випадку затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків (ч. 8 ст. 191, ч. 6 ст. 208 КПК). У випадку обшуку особи, яка не належить до цієї категорії, мова йде про «обшук особи» [8].

Тобто, наразі, ми маємо два різні терміни, що часто ототожнюються. Наявність двох понять для позначення одного інституту є наслідком непослідовності законодавця, що створює плутанину у визначенні цих понять. Мова йде про формальне розрізнення за об'єктом, однак, навряд чи, хтось звертає на це увагу. Доцільним було б вживати одне з цих понять поряд із «оглядом речей особи» [9, с. 33].

Аналіз норм КПК дозволяє виділити два випадки, коли може здійснюватися обшук особи:

- під час затримання особи в порядку статті 208 КПК (негайне затримання під час або після скоєння злочину або за можливості втечі особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину);

- під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (якщо є достатні підстави вважати, що особи, які перебувають у помешканні чи іншому володінні переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження) [10, с. 43].

На практиці є багато проблем. Однією з них, наприклад, є те, що слідчими та прокурорами всупереч положенням КПК подаються, а слідчими судьями розглядаються та вирішуються по суті клопотання про обшук особи (тобто метою є не обшук житла або іншого володіння, а саме особи). Розгляд слідчим суддею клопотань про обшук особи, не передбачений КПК («Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи», лист ВСУ від 08.11.2014 р.). Така ситуація на перший погляд є законною, однак суперечить меті проведення обшуку житла або іншого володіння [11].

Також проблема в тому, що закон, не містить ніяких критеріїв, за наявності яких може бути прийняте рішення про проведення обшуку особи під час проведення обшуку житла або іншого володіння особи. Не встановлено також, яким повинне бути це рішення, як воно має бути оформлене» [3].

Як свідчить аналіз слідчої практики, непоодинокими є випадки, коли необхідно провести обшук особи, яка знаходиться за межами житла чи іншого володіння і відносно якої є підстави вважати, що вона переховує при собі предмети

або документи, які вилучені з обігу і мають значення для кримінального провадження [12].

Проте така ситуація не узгоджується з підставами проведення особистого обшуку, про які йдеться у ч. 3 ст. 208 та ч. 5 ст. 236 КПК. У деяких прокуратурах та судах України як вихід з такої ситуації вбачають у застосуванні положень ст. 9 КПК, в якій зазначено про необхідність використання загальних засад кримінального провадження у разі, коли окремі питання не врегульовано або неоднозначно врегульовано положеннями КПК, положень ст. 234 КПК, що є загальною нормою для обшуку, а також ст. 84, 223, 233 КПК [12].

Зрозуміло, що така ситуація є неприпустимою, особливо з погляду гуманізації кримінального провадження. Проводячи особистий обшук, слідчий має володіти ґрунтовними знаннями як психологічних аспектів і тактичних прийомів його проведення, так і правовими основами цієї слідчої (розшукової) дії. Тому доцільно наповнити криміналістичну доктрину тактичними прийомами, які регламентують процес проведення особистого обшуку (із зазначенням процедури обстеження тіла особами тієї самої статі або акцентуючи увагу на певних частинах тіла, які можуть виконувати функцію тайників). Крім цього, тактична база слідчого має налічувати і виключно психологічні прийоми, які дозволять зменшити відчуття приниження та напругу особи, яку обшуковують, за допомогою відволікаючих дій слідчого [12].

Ще однією проблемою, яка виникає на практиці, та різне тлумачення прокурорами, слідчими судьями і судьями чи можна проводити обшук особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Оскільки відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК проводити досудове розслідування, в тому числі і проводити обшук можна тільки після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Єдина слідча дія, яка може проводитися відповідно, до вищезазначеної статті – огляд місця події. На противагу є постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 15 червня 2021 року по справі № 204/6541/16 (провадження №51-2172км19). У п.п. 39-40 вказаної постанови Верховний Суд дійшов висновків, що затримання особи є раптовою і непередбачуваною процесуальною дією, яку неможливо здійснити до внесення відомостей до ЄРДР. Відповідно, якщо було законне затримання, то воно є підставою для проведення обшуку особи, до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки воно є складовою затримання [13].

Крім цього є труднощі, які пов'язані із складанням процесуальних документів під час затримання особи та під час обшуку, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК за відсутності можливості складання таких документів, вони мають скластися не пізніше 72 годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій. Питання полягає в тому, на підставі чого ми будемо викликати вказаних учасників і яку відповідальність вони будуть нести у разі неявки. Крім того необхідно зазначити, що певні учасники можливо

не зможуть з'явитися через обставини, які не залежать від їх волі.

На підставі вищенаведеного, можна дійти висновку, що вдосконалення законодавства, що регулює порядок проведення особистого огляду, обшуку особи є одним із кроків вирішення проблем, що склались ще з радянських часів. Доки не буде вирішено вказане питання, доки не будуть усунуті суперечності між статтями КПК, доти особи які вчиняють кримінальні правопорушення будуть уникати відповідальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1509805549619265>
2. Митний кодекс України від 13.04.2012 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/print1510477380525165>
3. Офіційний сайт «Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів». Особистий огляд та поверхнева перевірка: експертний аналіз. URL: <http://umdpd.info/police-experts.info/2016/05/18/inspection/>
4. Захарова Є., Рапп І., Яворський В. Права людини в Україні 2004. Доповідь правозахисних організацій. Харків: Фоліо. 2005. 312 с.
5. Кримінальний процес: навчально-методичний посібник /авт. кол.; за ред. Р.І.Благути, Ю.А.Комісарчук. Львів. ЛьвДУВС. 2010. – 588 с.
6. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%88%D1%83%D0%BA>
7. Тертишніков В. М. Обшук: навч. Посібник. Харків. Гриф. 1997. С. 35.
8. Оленін І., Дзюба А. Особистий огляд та обшук: як захистити свої права. 2014. URL: <http://legalspace.org/ua/biblioteka/korisni-poradi/item/3055>
9. Удалова Л.Д. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства. Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України. Збір. матер. міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.). Національна академія прокуратури України. К. Правова єдність. 2013. С. 33–44.
10. Комарницька О.Б. Особистий обшук: сучасний стан та перспектива. Часопис Академії адвокатури України. 2014. Т. 7 № 2 (23). С. 41–46.
11. Кравченко С. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, здійснене в 2014 році Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ див. у статті Недоторканість житла: гарантії та винятки. URL: https://zib.com.ua/ua/111980-vss_uzagalniv_praktiku_rozglyadu_klopotan_pro_dozvil_na_obsh.html
12. Фариник В. Які хитрощі можуть застосовуватися стороною обвинувачення для обмеження прав громадян, у котрих проводиться обшук? // Газета «Закон і Бізнес», В-3 (1197) 17.01–23.01.2015 URL: https://zib.com.ua/ua/print/113888-scho_potribno_znati_gromadyanam_pro_poryadok_provedennya_obs.html
13. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 15 червня 2021 року по справі № 204/6541/16 (провадження №51-2172км19). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97736430>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.28>

Цибульник Неллі Юріївна,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри правоохоронної діяльності

та поліцейстики Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-5128-0511

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ВИКЛИКАМ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ADMINISTRATIVE AND PREVENTIVE MEASURES AGAINST MODERN CHALLENGES IN THE STATE SECURITY SECTOR

Проголошення на всій території України воєнного стану призвело до фундаментальних змін у сфері національної безпеки. Воєнний стан завжди характеризується відповідними обмеженнями для населення і додатковими зобов'язаннями для держави, а також передачею значного обсягу матеріально-технічних, економічних та політичних ресурсів у військову сферу.

Однак, забезпечення ресурсною базою лише здебільшого військової сфери становить значну загрозу саме внутрішній безпеці країни. У цьому питанні потрібен розумний баланс між внутрішньою та зовнішньою безпекою країни та раціональний розподіл ресурсів.

У статті досліджуються сучасні загрози безпеці країни, проаналізовано та пропонуються механізми для їх запобігання та попередження, що дозволяє визначити основні ризики у вказаній сфері, уникнути «правового хаосу». Проаналізовано нормативну базу, що розкриває сутність безпекового сектору України та його елементів. Виокремлено деякі складові, що становлять найбільшу загрозу безпеці держави.

Констатовано та підтверджено недостатній рівень ресурсного забезпечення сектору безпеки. Аналіз інформації з відкритих джерел виявив та обґрунтував високий рівень корупції у сфері безпеки та її негативний вплив на національну безпеку. Доведено важливість соціально-правового забезпечення особового складу сектору безпеки. Запропоновані дієві адміністративно-превентивні заходи протидії сучасним викликам у секторі безпеки держави.

У статті автор дійшов до наступних висновків: удосконалення ресурсного, нормативно-правового, матеріально-технічного та соціально-правового забезпечення сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним і важливим завданням, що обумовлює необхідність чіткої законодавчої реакції та впровадження сучасних адміністративно-превентивних механізмів, направлених на унеможливлення та мінімізацію негативних явищ у секторі безпеки; стан сектору безпеки вирішальною мірою впливає на стан національної безпеки України; в Україні існує проблема розробки та практичної реалізації системи адміністративно-правових механізмів щодо запобігання ризиків у сфері національної безпеки.

Ключові слова: внутрішня безпека, правоохоронні органи, ресурсне та соціально-правове забезпечення, превентивні механізми, корупція.

The declaration of martial law on the entire territory of Ukraine led to fundamental changes in the sphere of national security. Martial law is always characterized by appropriate restrictions for the population and additional obligations for the state, as well as the transfer of a significant amount of material, technical, economic and political resources to the military sphere.

However, providing a resource base only mostly in the military sphere poses a significant threat to the country's internal security. In this matter, a reasonable balance between the internal and external security of the country and a rational distribution of resources is required.

The article examines modern threats to the country's security, analyses and proposes mechanisms for their prevention and prevention, which allows to identify the main risks in the specified area, to avoid "legal chaos". The regulatory framework that reveals the essence of the security sector of Ukraine and its elements is analysed. Some components that pose the greatest threat to the security of the state are singled out.

The insufficient level of resource provision of the security sector was established and confirmed. Analysis of information from open sources revealed and substantiated the high level of corruption in the security sector and its negative impact on national security. The importance of social and legal provision of personnel in the security sector has been proven. Proposed effective administrative and preventive measures to counter current challenges in the state security sector.

In the article, the author came to the following conclusions: improving the resource, legal, material, technical and socio-legal support of the security and defence sector of Ukraine in the conditions of martial law is an extremely urgent and important task, which necessitates a clear legislative response and the implementation of modern administrative and preventive mechanisms aimed at preventing and minimizing negative phenomena in the security sector: the state of the security sector has a decisive influence on the state of Ukraine's national security. In Ukraine, there is a problem of development and practical implementation of a system of administrative and legal mechanisms to prevent risks in the field of national security.

Key words: *internal security, law enforcement agencies, resource and social and legal provision, preventive mechanisms, corruption.*

Вступ. Указом Президента України №64/2022 від 24.02.2022 на всій території України введено правовий режим воєнного стану [1]. Наведений Указ став підставою для запровадження додаткових змін, а також розширення деяких повноважень суб'єктів сектору безпеки України. Залишаючись відповідною новим тенденціям у світі, Україна повинна продовжувати бути пристосованою до підвищення рівня національної безпеки за допомогою активної ролі влади і співробітників правоохоронних органів. Це допоможе забезпечити стабільну політичну та економічну ситуацію у країні, підтримати права й законні інтереси громадян. Підвищений рівень національної безпеки України повинен бути направлений на захист від шкідливих для суспільства факторів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних сучасних загроз безпеці України та механізмів для їх запобігання та попередження.

Ступінь дослідження теми. Різним теоретичним і практичним питанням сектору безпеки та оборони держави присвячено ряд праць та досліджень українських та зарубіжних вчених, а саме: Битяк Ю.П., Шаповал Р.В., Галунько В.В., Бригінець О.О., Пашенко Є. М., Чалий М.Г., Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. та інші. Однак, питання саме адміністративно-превентивних заходів протидії сучасним викликам у секторі безпеки держави залишається не дослідженим у доктрині сучасного адміністративного права, що робить подальше вивчення даної теми особливо актуальним.

Результати дослідження. Закон України «Про національну безпеку України» оперує поняттям «сектор безпеки і оборони», визначаючи його як систему різних органів публічної влади (Збройні сили України, правоохоронні органи, сили цивільного захисту, військові формування тощо). Даючи характеристику суб'єктному складу сектору безпеки і оборони, в Законі наголошується про чотири взаємопов'язані складові, зокрема:

- сили безпеки;
- сили оборони;

- оборонно-промисловий комплекс;
- громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. [2].

Відтак, законодавець вирішив об'єднати суб'єктів, що забезпечують зовнішню і внутрішню безпеку держави в одну категорію – сектор безпеки і оборони. З наведеного вбачається, що всі структурні елементи останнього мають бути пов'язаними між собою, доповнювати одне одного та мати достатнє ресурсне забезпечення. Такі проблеми як відсутність забезпечення ресурсами або довготривале фінансування лише однієї складової системи змусить її іншу складову знижувати свою ефективність.

На наш погляд, під ресурсним забезпеченням сектору безпеки і оборони слід розуміти сукупність державних механізмів направлених на всебічну та різносторонню підтримку національної безпеки, що включають в себе юридичний супровід, наявність інструментів – нормативно правових документів, а також розгалужену інституційну систему.

Відтак, юридичний супровід являє собою комплекс «державних послуг», які опікують сектор безпеки держави та спрямовані на вирішення проблем національної безпеки та розробку адміністративно-правових механізмів для їх усунення.

Нормативно-документи, у свою чергу, є способом зовнішнього вираження та способом реалізації юридичного супроводу діяльності із забезпечення безпекового сектору держави. Без нормативно-правових актів, втілення адміністративно-правових запобіжників було б неможливим.

Що стосується інституційної складової, то вона передбачає наявність відповідних суб'єктів, завданням яких є здійснення юридичного супроводу та використання адміністративно-правових інструментів для усунення загроз національній безпеці.

Отже, однією з основних загроз саме внутрішньої безпеки лишається недостатність, а подекуди й відсутність ресурсного забезпечення сектору безпеки, а також його неефективне використання.

Говорячи про дефіцит ресурсного забезпечення, слушно зауважити, що його першопрчиною слід

вважати такі явища і чинники як нестабільність правого регулювання у фінансовій сфері, недовільний розподіл податкового навантаження на платників податків, що змушує їх ухилятися від їхньої сплати, залежність від експортно-імпорتنих операцій, низький рівень бюджетної дисципліни та несприятливий інвестиційний клімат [3, с. 307–308].

В аспекті нашого дослідження, важливо наголосити про реальні способи запобігання загрозам національній безпеці, що реалізуються здебільшого за допомогою адміністративно-превентивних заходів (механізмів) під якими слід розуміти систему способів та прийомів профілактично-попереджувального впливу на суспільні відносини, що виникають у сфері сектору безпеки держави та за допомогою яких у процесі виконання покладених на суб'єктів забезпечення національної безпеки повноважень можливе досягнення бажаного результату їхньої діяльності, яким є гарантування внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Під суб'єктами сектору безпеки і оборони України слід розуміти систему органів публічної влади в повноваження яких входить, зокрема, забезпечення соціально-політичної, воєнної, економічної, інформаційної безпеки, а також розвиток оборонно-промислового та наукового комплексу.

Серед конкретних суб'єктів, покликаних забезпечувати національну безпеку слід виділити Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України. Саме завдяки цим органам створюється нормативне підґрунтя для функціонування сектору безпеки і оборони країни, забезпечується його практична реалізація.

На іншому рівні знаходяться Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, Збройні сили України, громадські об'єднання. Вказані суб'єкти покликані захищати інтереси національної безпеки у конкретних сферах, зокрема військовій, соціальній, економічній, культурній тощо.

Окреслюючи конкретні механізми, спрямовані на подолання проблеми ресурсного забезпечення, можна запропонувати першочергове здійснення децентралізації державних функцій та бюджетних ресурсів, забезпечення відкритості, підзвітності та підконтрольності органів публічної влади, здійснення ефективного державного управління, посилення контрольних функцій держави, активізація пошуку кваліфікованих кадрів в бюджетній сфері тощо.

Вказані механізми дозволять здійснювати раціональний розподіл матеріально-технічних

ресурсів, що потребує сектор безпеки країни та як наслідок подолати одну з його найголовніших проблем – недостатність фінансування. За відсутності фінансування та/або його неправильному розподілі інші загрози системі, що забезпечує безпеку країни (про які буде йтись далі) мають як правило похідний характер.

Іншим важливим ризиком для сектору безпеки є значний рівень корупції у лавах правоохоронних органів.

Небезпека корупції для сектору безпеки країни породжує підрив авторитету громадянського суспільства до органів публічної влади, зростання рівня злочинності, внутрішню напруженість, сприяє криміналізації та тінізації фінансових відносин, зниження впливу держави на міжнародній арені, знищує духовні цінності у суспільстві, гальмує розвиток важливих соціально-політичних реформ [4, с. 60].

Серед основних причин корупції в правоохоронних органах окремі дослідники вказують на відсутність ефективного контролю діяльності підпорядкованих службовців, бездіяльність начальницького складу під час правопорушень, що вчиняються підлеглими, неефективні кадрові перестановки, що тільки дестабілізують роботу системи, відсутність належного контролю за рівнем життя правоохоронців, низький рівень ефективності служб внутрішньої безпеки тощо.

Серед типових корупційних проявів науковці виділяють неправомірне використання службової інформації, у тому числі, її незаконна передача третім особам, розкрадання бюджетних коштів під виглядом здійснення законної діяльності (закупівля зброї, товарів), порушення режиму секретності, що призводить до витоку інформації, використання начальницьким складом своїх підлеглих як посередників для передачі неправомірної вигоди, nepotиз [5, с. 143–144].

Аналіз відкритих джерел дозволяє підтвердити вкрай велику корумпованість вказаних структур.

До прикладу, у травні 2022 року слідчими ДБР було викрито розгалужений канал незаконного переправлення чоловіків призовного віку за кордон, встановлено перевірку причетності до вказаного працівників прикордонної служби [6].

У листопаді 2022 року було затримано прокурора Одеської окружної прокуратури, що вимагав у підозрюваного хабар у розмірі 3 тис. дол. США. [7].

В цьому ж місяці під час отримання хабаря у розмірі 2 тис. дол. США затримано прокурора Запорізької окружної прокуратури [8].

У січні 2023 працівники ДБР разом із департаментом внутрішньої безпеки Національної поліції затримали керівника правоохоронного органу у районному центрі Тернопільської області, який вимагав надання неправомірної вигоди навіть від незахищених верств суспільства за вчинення останніми повністю законної підприємницької діяльності [9].

Вищевикладене підтверджує, що навіть повномасштабне вторгнення РФ на територію України та наявність спільного для всієї країни зовнішнього ворога докорінно не змінило рівень корупції у правоохоронній системі.

Не зважаючи на це, та як слушно зауважили Пашенко Є.М. та Чалий М.Г., відсутня системність законодавчої регламентації правових інструментів ефективної протидії корупції в сфері безпеки і оборони країни, що вимагає відповідних напрацювань та пропозицій для законодавця [10, с. 135].

Корупція по-перше є певною системою відносин, до якої входять представники всіх органів влади, по-друге певний психологічний стан особи, що пов'язується із порушенням загальнообов'язкових норм, по-третє є соціально-негативним явищем, яке впливає на функціонування суспільних інститутів.

Відтак, визначившись із поняттям корупції, виявивши її суспільно-негативні наслідки та причини вчинення корупційних дій, наявні достатньо вагомі підстави стверджувати, що боротьба із нею повинна займати першочергову роль в секторі безпеки країни.

Аналіз нововведень в антикорупційному законодавстві України говорить про те, що законодавцем врегульовано чимало проблемних питань, пов'язаних із корупцією в секторі безпеки, але наявні механізми боротьби повною мірою не забезпечують істотних зрушень в правовому регулюванні запобігання вчиненню корупційних діянь, про що свідчить негативна антикорупційна динаміка країни, тому вкрай доречним є використання міжнародного досвіду та адміністративно-правових механізмів запобігання і протидії корупції.

Проблема зниження рівня корупції в секторі безпеки потребує продуманого поглибленого підходу, а також відповідних юридичних пропозицій.

З огляду на викладене, цілком справедливо наголосити на необхідності вжиття конкретних заходів з удосконалення здійснення добору на посаду працівників правоохоронних органів, процедури перевірки правоохоронців на добросовісність (як під час добору на посаду, так і під час виконання особою повноважень), громадського

нагляду за діяльністю правоохоронців, підвищення матеріального заохочення працівників правоохоронної системи, забезпечення ефективної діяльності Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Вищого антикорупційного суду, забезпечення їхньої взаємодії, вдосконалення міжнародної співпраці з різноманітними антикорупційними організаціями, перейняття їхнього досвіду у питаннях боротьби і запобігання корупції.

Не менш важливим викликом для сектору безпеки і оборони є соціально-правовий захист його особового складу.

Не можна не погодитись із позицією Стрельбицької Л.М. та Стрельбицького М.П., які наголошують на тому, що від того, наскільки успішно будуть вирішені проблеми соціально-правового захисту, кадрової та соціальної політики особового складу сектору безпеки України – залежить ефективність державного управління національною безпекою у державі.

Одним з недоліків соціальної підтримки суб'єктів сектору безпеки науковці наводять неправомірне зменшення пенсійного забезпечення таких осіб та відсутність ефективних механізмів захисту від такого беззаконня.

Так, Стрельбицькі до прикладу наводять масові звернення працівників сектору безпеки до адміністративних судів із позовними заявами про неправомірне зменшення пенсії, а навіть і при досягненні позитивного судового рішення воно роками може не виконуватись Пенсійним фондом України [11, с. 89–91].

В контексті належного соціально-правового забезпечення особового складу сектору безпеки варто наголосити на необхідності впровадження державою дієвих механізмів соціально-правового захисту працівників сектору безпеки.

Серед вказаних заходів важливе місце займають створення ефективної системи захисту прав і свобод таких працівників, зміна декларативної системи захисту прав таких осіб на практичну, що вимагає відповідних змін у законодавстві, насамперед, в частині забезпечення реального контролю за виконанням посадовими особами, що надають публічні послуги своїх повноважень у відповідності до закону.

Висновки. Підсумовуючи, справедливо дійти до наступних висновків:

Удосконалення ресурсного, нормативно-правового, матеріально технічного та соціально-правового забезпечення сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним і важливим завданням,

що обумовлює необхідність чіткої законодавчої реакції та впровадження сучасних адміністративно-превентивних механізмів, направлених на унеможливлення та мінімізацію негативних явищ у секторі безпеки.

Стан сектору безпеки вирішальною мірою впливає на стан національної безпеки України. В Україні існує проблема розробки та практичної реалізації системи адміністративно-правових механізмів щодо запобігання ризиків у сфері національної безпеки.

Залишаючись відповідною новим тенденціям у світі, Україна повинна продовжувати бути пристосованою до підвищення рівня національної безпеки за допомогою активної ролі влади і співробітників правоохоронних органів. Це допоможе забезпечити стабільну політичну та економічну ситуацію у країні, підтримати права й законні інтереси громадян. Таким чином, рівень національної безпеки України повинен бути підвищений за допомогою політик та протидії, що направлені на захист від шкідливих для суспільства факторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
3. Пойда-Носик Н.Н. Фінансова безпека акціонерних товариств: теоретико-методологічний та практичний аспекти системного підходу: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2020. 304 с.
4. Іванець М. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018, №3. С. 59–63.
5. Альмужна А.С. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. 2022. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/20518/Альмужна%20Анна%20Сергіївна.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. На Закарпатті ДБР заблокувало розгалужений канал незаконного переправлення чоловіків призовного віку за кордон. Офіційний веб-портал ДБР. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-zakarpatti-dbr-zablokuvalo-rozgaluzhenij-kanal-nezakonnogo-perepravlennya-cholovikiv-prizovnogo-vidu-za-kordon-video> (дата звернення: 12.12.2022).
7. ДБР затримало прокурора однієї з окружних прокуратур міста Одеси на хабарі у 3 тис. дол. США. Офіційний веб-портал ДБР. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-prokurora-odniei-z-okruzhnih-prokuraturni-mista-odesi-na-habari-u-3-tis.-dol.-ssha> (дата звернення: 12.12.2022).
8. ДБР затримало на хабарі прокурора Запорізької окружної прокуратури. Офіційний веб-портал ДБР. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-na-habari-prokurora-zaporizkoi-okruzhnoi-prokuraturni> (дата звернення: 16.12.2022).
9. ДБР спільно з ДВБ Нацполіції викрило на хабарництві та затримало керівника правоохоронного органу райцентру на Тернопільщині, який вимагав гроші навіть у пенсіонерів. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-spilno-z-dvb-nacpolicii-vikrilo-na-habarnictvi-ta-zatrimalo-kerivnika-pravoohoronnogo-organu-rajcentru-na-ternopilshhini-yakij-vimagav-grosi-navit-u-pensioneriv> (дата звернення: 16.12.2022).
10. Пашенко Є. М., Чалий М. Г. Правові інструменти протидії корупції у секторі безпеки і оборони України: сутність і особливості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. №5. С. 132–136.
11. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. Соціально-правовий захист особового складу сектору безпеки і оборони України в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2022. №3 (42). С. 89–96.

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.29>

Чернега Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри приватного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0002-9118-6562

ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА НА ПОЧАТКУ ІІІ ТИСЯЧОЛІТТЯ

GAINS, PROBLEMS, AND PERSPECTIVES OF UKRAINIAN COMMERCIAL PROCEDURE STUDIES IN THE EARLY 3rd MILLENNIUM

Статтю присвячено досягненням, проблемам та перспективам української науки господарського процесуального права на початку ІІІ тисячоліття. У роботі розглянуто політематичні дослідження у галузі господарського процесуального права, що відтворені в дисертаціях на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук. Особливу увагу сконцентровано на тематиці дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора юридичних наук та доктора філософії, присвячених різнобічним аспектам господарського процесуального права, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом кількох останніх років. Попри оновлення господарського процесуального законодавства України, не всі норми та інститути господарського процесуального права (юрисдикція господарських судів, відводи, суб'єкти господарського процесуального права, електронні докази, висновок експерта в галузі права, заходи процесуального примусу, наказне провадження, судовий контроль за виконанням судових рішень, відновлення господарським судом втраченого судового провадження та ін.) були предметом наукових розвідок, чимало з них потребують системного осмислення фахівцями. Резонно підсилити професійний інтерес до студіювання значно ширшого кола господарських спорів, що мають певну специфіку вирішення та розгляду. Крім того, доцільно провадити дослідження з компаративного господарського процесуального права, оскільки наявна незначна кількість захищених та затверджених тем дисертаційних робіт, в яких домінує порівняльно-правовий метод наукового пізнання. Насамперед цікавими є особливості реалізації судових рішень у країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах України та Великої Британії, а також специфіка вирішення комерційних спорів у різних сферах господарювання у зазначених зарубіжних державах.

Ключові слова: наука господарського процесуального права, господарські процесуальні правовідносини, господарське процесуальне законодавство, господарське судочинство, господарський суд.

The article covers gains, problems, and perspectives of the Ukrainian commercial procedure studies in the early 3rd millennium. It addresses polythematic studies of the Ukrainian commercial procedure law presented in dissertations. A special attention was drawn to the subjects of the dissertations dedicated to various aspects of commercial procedure law approved by the academic boards of the higher education institutions, faculties of law (law departments), and scientific and research law centres in Ukraine over recent several years. Despite the updates to the commercial procedure legislation of Ukraine, not all the commercial procedure regulations and institutions (jurisdiction of economic courts, disqualifications, entities subject to commercial procedure law, electronic evidence, legal expert's opinions, measures of procedural compulsion, writ proceedings, judicial control of the execution of judgements, resuming the lost proceedings by commercial court, etc.) were the subject of the scientific research; many of them require a systematic analysis to be carried out by experts. It is expedient to encourage experts to study a bigger range of economic disputes having some considering and settling specifics. In addition, it is worth conducting comparative commercial procedure studies as there are a few defended and approved topics of theses where the comparing method of scientific cognition prevails. First of all, it is interesting to explore the specifics of executing the court decisions in the European Union, the United States of America, Ukraine, and the Great Britain, as well as the specifics of settling commercial disputes in various business areas in the foreign countries above.

Key words: commercial procedure studies, commercial procedure relations, commercial procedure laws, commercial proceedings, commercial court.

Постановка проблеми. Традиційно термін «господарське процесуальне право» розглядаються як однойменна галузь юридичної науки, що являє собою систему категорій, висновків і суджень про господарські процесуальні явища правової дійсності, знань про них. Досягнення науки господарського процесуального права втілюються в наукових працях у галузі господарського процесуального права; вони стають науково-теоретичною базою для законодавчих рішень під час створення законодавчих актів або внесенні змін до чинних законів. Тому вкрай важливо окреслити минуле, сучасне та майбутнє науки господарського процесуального права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській спеціальній літературі поки що відсутні наукові розвідки, присвячені досягненням, проблемам та перспективам науки господарського процесуального права України.

Метою дослідження є розкриття наукових досягнень у галузі національного господарського процесуального права, а також окреслення найближчих перспектив провадження досліджень за напрямом «Господарське процесуальне право».

Виклад основного матеріалу. У період із 2000 до 2022 роки в закладах вищої освіти (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Міжрегіональна академія управління персоналом, Національний університет «Одеська юридична академія», Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), Донецький національний університет імені Василя Стуса, Донецький юридичний інститут МВС України (нині Донецький юридичний університет внутрішніх справ)) та в науково-дослідних установах (Інститут економіко-правових досліджень (нині Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова»), Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака) нашої держави були виконані та (або) захищені дисертації на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук, присвячені актуальним аспектам господарського процесуального права.

Значний внесок у розвиток науки господарського процесуального права зроблено нинішніми докторами юридичних наук, які присвятили докторські дисертації: теоретико-методологічним засадам ефективності господарського судочинства (С.Ф. Демченко, 2010); концептуальним засадам інтерпретації в господарському судочинстві (В.М. Коваль, 2012); перегляду судових актів у господарському судочинстві (Л.М. Ніколенко, 2013); теоретико-правовим засадам процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві (Т.В. Степанова, 2018); функціям господарського процесуального права (Н.В. Іванюта, 2018).

Кілька кандидатських дисертацій, присвячено принципам та джерелам господарського процесуального права. Це праці: Л.Є. Зуєвої «Принципи господарського процесу» (2012), С.В. Смоли «Реалізація принципу процесуальної економії в господарському судочинстві» (2015), Н.В. Загородньої «Джерела господарського процесуального права» (2018).

Суб'єктам господарського процесуального права присвячені кандидатські дисертації: В.М. Дем'як «Учасники господарського процесу в позовному провадженні» (2012), М.М. Малетича «Фізична особа, зацікавлена у розгляді справи, як учасник господарського процесу» (2015), О.В. Россильної «Представництво в господарському процесі України», С.М. Гушилика «Представництво у господарському судочинстві» (2019).

Три кандидатські дисертації, спрямовані на вирішення нових наукових завдань щодо доказів та доказування в господарському процесі. До них належать надбання: Т.В. Степанової «Доказування та докази в господарському процесі України» (2002), Л.М. Ніколенко «Доказування в господарському судочинстві» (2004), В.В. Бабенко «Доказування в господарському процесі» (2007).

У науці господарського процесуального права комплексно досліджено строки. Це кандидатські дисертації: О.М. Борщевської «Строки у господарському судочинстві» (2016), Ю.О. Шекери «Строки у господарському процесуальному праві України» (2016).

Спеціальну увагу сконцентровано на підвідомчості та підсудності господарським судам у кандидатських дисертаціях: М.І. Черленяка «Підвідомчість справ господарським судам України» (2008), Н.О. Петренко «Підсудність справ господарським судам України» (2017).

У господарського процесуального права представлено авторські бачення запобіжних заходів. Насамперед ідеться про кандидатські дисертації: М.Ю. Каргузова «Запобіжні заходи в господарському процесі» (2010), Є.А. Таликіна «Запобіжні заходи у господарському судочинстві» (2010).

На рівні кандидатських дисертацій досліджено судові акти в господарському процесі. Ідеться про наукові праці: В.В. Григор'євої «Правовий режим судового рішення у господарському процесі» (2009), О.В. Кота «Судові акти в господарському процесі України» (2011), В.Д. Найфлейша «Окрема думка судді у господарському процесі» (2014).

Важливе місце в системі досліджень у галузі господарського процесуального права посідають кандидатські дисертації: М. В. Омельченко «Захист прав суб'єктів господарювання в судовому процесі та у виконавчому провадженні» (2001), В.Е. Беляєвич «Справи про визнання недійсними актів державних та інших органів в практиці арбітражних судів України» (2001), А.І. Гурової «Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання» (2010), О.Г. Хрімлі «Судовий захист прав та законних інтересів суб'єктів підприємництва» (2011), О. Р. Ковалишина «Судовий захист корпоративних прав» (2013).

Власну нішу в системі досліджень у галузі господарського процесуального права посідають кандидатські дисертації: А.О. Змаги «Повноваження суду апеляційної інстанції у господарському процесі» (2012), С.В. Масловського «Повноваження суду першої інстанції в господарському судочинстві» (2020).

Оригінальними є кандидатські дисертації: І.М. Злакомана «Господарсько-правові засоби та форми вирішення інвестиційних спорів» (2011), С.О. Пархомчук «Розгляд спорів у сфері інтелектуальної власності господарськими судами» (2012), О.О. Хрипун «Розгляд корпоративних спорів у господарському процесі» (2013), А.А. Бутирського «Вирішення господарських спорів в Україні та країнах Східної Європи» (2015), О.В. Остапчука «Вирішення господарськими судами спорів, що виникають з договорів оренди нерухомого майна» (2017).

Частина кандидатських дисертацій зі спеціальності 12.00.04 присвячено перегляду судових актів. До них належать праці: К.М. Біди «Касаційне провадження в господарському судочинстві України» (2005), О.А. Ломакіної «Перегляд судових актів господарського суду в апеляційному порядку» (2009), Р.М. Колесника «Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами» (2018).

Цікавими є кандидатські дисертації: В.В. Радзівілок «Санация як судова процедура банкрутства: порівняльно-правове дослідження» (2001), І.О. Вечірка «Правове регулювання процесуальних відносин у справах про банкрутство в Укра-

їні» (2011), О.А. Латиніна «Правове регулювання захисту прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство)» (2012), І.А. Бутирської «Учасники провадження у справі про банкрутство» (2017), М.Л. Шинкар «Господарсько-правові основи попередження банкрутства (неспроможності) та примусової ліквідації банківських установ» (2019).

Оригінальними також є кандидатські дисертації: С.О. Юлдашева «Правове регулювання третейського розгляду господарських спорів» (2006), В.І. Саранюка «Шляхи вдосконалення організації господарського процесу» (2011), О.В. Богомол «Судові витрати у господарському судочинстві України» (2014), О.О. Перекрестної «Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві» (2014), В. В. Борщенко «Групові позови в господарському процесі» (2015), В.С. Петрова «Встановлення та зміна способу і порядку виконання рішення господарського суду» (2016), П.О. Попкова «Мирова угода в господарському процесі» (2019), А.В. Катрич «Відповідальність у господарському судочинстві» (2020).

Перспективно також розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, які були затверджені вченими радами Київського національного університету імені Тараса Шевченка в 2020 році (О.О. Худенко «Теоретичні проблеми вирішення економічних спорів господарськими судами», К.М. Пільков «Еволюція принципу «res judicata» у господарському судочинстві в умовах зближення правових систем») [2, с. 69–70] та Донецького державного університету внутрішніх справ в 2021 році (І.А. Бутирська «Розгляд господарських справ у суді першої інстанції») [1, с. 50].

Доцільно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами Донецького юридичного інституту МВС України (нині Донецького державного університету внутрішніх справ), Інституту держави і права імені В.М. Корецького, Національного університету «Одеська юридична академія», Університету державної фіскальної служби України (нині Державного податкового університету), Донецького національного університету імені Василя Стуса протягом 2018 року. Їх виконавцями є: В.К. Богатир «Ліквідаційна процедура як окрема судова процедура у справах про банкрутство», О.Л. Соловійов «Позовне провадження у господарському процесі», М.О. Сарнавський «Оскарження ухвал у господарському судочинстві», Ю.І. Дишкантюк «Третейське судочинство

як альтернативний вид розгляду господарських спорів», В.І. Майструк «Вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин», О.В. Бахур «Судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання» [1, с. 99–110].

Перспективно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами Донецького юридичного інституту МВС України (нині Донецького державного університету внутрішніх справ), Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака, Академії адвокатури України протягом 2019 року. Їх виконавцями є: С.М. Гулишик «Представництво у господарському судочинстві», А.Б. Гушилик «Правовий статус боржника у справі банкрутства», І.В. Гопанюк «Процедура врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві», А.С. Кравчук «Кабінет Міністрів України як учасник господарського судочинства», В.В. Перекупко «Особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників», С.Б. Базилевський «Спрошене позовне провадження у господарському процесі», Ю.А. Ужакін «Судовий розсуд у господарському процесі», Л.В. Волевський «Рекодифікація господарського процесуального законодавства України» [2, с. 81–91].

Актуально розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова», Донецького юридичного інституту МВС України (нині Донецького державного університету внутрішніх справ), Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського університету права, Національного університету «Одеська юридична академія» протягом 2020 року. Їх виконавцями є: В.А. Філатов «Спрошене позовне провадження у справах банкрутство мікропідприємств та підприємств з нульовими активами», Ю.М. Татік «Судова процедура санації боржника», І.В. Горбенко «Інститут забезпечення позову в господарському процесі», А.В. Сливінська «Корпоративні спори щодо оскарження рішень органів управління товариства», Я.С. Ярош «Примирю-

вальні процедури в господарському судочинстві», О.П. Доценко «Процесуальні особливості розгляду корпоративних спорів господарськими судами України», О.В. Цісельський «Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз» [3, с. 70–80].

Перспективно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова», Донецького державного університету внутрішніх справ, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова протягом 2021 року. Їх виконавцями є: І.В. Вовк «Судові реформи в Україні та їх вплив на ефективність господарського судочинства», Д. Черкез «Вмотивованість судового рішення господарського суду», І.С. Міщенко «Судовий захист прав суб'єктів господарювання у відносинах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно», С.Ф. Гут «Примирні процедури в господарському процесі: проблеми теорії та практики» [4, с. 50–55].

Висновки. Попри оновлення господарського процесуального законодавства України, не всі норми та інститути господарського процесуального права (юрисдикція господарських судів, відводи, суб'єкти господарського процесуального права, електронні докази, висновок експерта в галузі права, заходи процесуального примусу, наказне провадження, судовий контроль за виконанням судових рішень, відновлення господарським судом втраченого судового провадження та ін.) були предметом наукових розвідок, чимало з них потребують системного осмислення фахівцями. Резонно підсилити професійний інтерес до студювання значно ширшого кола господарських спорів, що мають певну специфіку вирішення та розгляду. Крім того, доцільно провадити дослідження з компаративного господарського процесуального права, оскільки наявна незначна кількість захищених та затверджених тем дисертаційних робіт, в яких домінує порівняльно-правовий метод наукового пізнання. Насамперед цікавими є особливості вирішення комерційних спорів у різних сферах господарювання в країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах України та Великої Британії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2018 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, Д. В. Лук'янов, Н. М. Вапнярчук. Харків: Право, 2019. 290 с.
2. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2019 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків: Право, 2020. 264 с.
3. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2020 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків: Право, 2021. 248 с.
4. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2021 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків: Право, 2022. 161 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.30>

Чернишова В. Ю.,

доктор філософії в галузі права,

доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-6974-1021

THE IMPACT OF COMPLIANCE CULTURE ON THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF PUBLIC ADMINISTRATION

ВПЛИВ КОМПЛІАЄНС КУЛЬТУРИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Дану роботу присвячено дослідженню поняття комплаєнсу в сучасному приватному та публічному вимірах з огляду на необхідність вдосконалення процесів функціонування системи публічного адміністрування в Україні. Було з'ясовано теоретичні передумови формування дефінітивного апарату комплаєнсу, наведено приклади історичних передумов появи даного явища. З'ясовано, що комплаєнс як набір процесів донедавна переважав у приватному, зокрема, корпоративному секторі економіки. На сьогодні ж варто вести мову про розширення кола відносин можливого застосування комплаєнсу, відповідно до можливого його застосування у системі публічного адміністрування.

Окремо було охарактеризовано сфери застосування комплаєнс процедур та комплаєнс вимог, зроблено висновок про переважне застосування комплаєнсу в частині забезпечення антикорупційних вимог функціонування приватних та публічних інститутів в межах системи відносин в організаціях. Встановлено, що наявні на сьогодні вимоги стосовно дотримання антикорупційного законодавства є своєрідною нормативною передумовою для подальшого розвитку прикладних та теоретичних вимог формування комплаєнс процедур.

У роботі було визначено автором і інші передумови можливого розвитку комплаєнсу в межах публічного адміністрування та з'ясовано, що перспективи подальшого розвитку можна визначити в двох можливих напрямках: як внутрішній комплаєнс суб'єктів публічного адміністрування шляхом застосування елементів досліджуваного комплексного явища (наприклад, розробка етичних правил та інших вимог як органічної частини реалізації внутрішньоорганізаційних завдань публічного адміністрування, врахування усіх комплаєнс функцій при внутрішній організації діяльності суб'єктів публічного адміністрування) та як зовнішній комплаєнс, суть якого полягає у покладенні на відповідні органи повноважень стосовно розробки та підготовки документації для вдосконалення та практичного впровадження комплаєнс процедур.

Ключові слова: публічне адміністрування, публічна служба, публічний службовець, комплаєнс, комплаєнс процедури, комплаєнс вимоги, етичні правила поведінки державних службовців.

This work is devoted to the study of the concept of compliance in modern private and public contexts, considering the need for processes to improve the functioning of the public administration system in Ukraine. The theoretical prerequisites for the formation of the definitive compliance apparatus were clarified, and examples of the historical prerequisites for the appearance of this phenomenon were given. It was found that compliance as a set of processes prevailed until recently in the private corporate sector of the economy. For today, it is worth talking about expanding the scope of relations for the possible application of compliance, in accordance with its possible application in the system of public administration.

The spheres of application of compliance procedures and compliance of requirements were separately characterized, a conclusion was drawn about the predominant application of compliance in terms of ensuring the anti-corruption requirements of the functioning of private and public institutions within the framework of the system of relations in organizations. It has been established that the existing requirements for compliance with anti-corruption legislation are a kind of normative prerequisite for the further development of applied and theoretical requirements for the formation of compliance procedures.

In the work, the author also defined other prerequisites for the possible development of compliance within the framework of public administration and found out that the prospects for further development can be determined in two possible directions: as internal compliance of subjects of public administration through the application of elements of the investigated complex phenomenon (for example, the development of ethical rules and other requirements as an organic part of the implementation of intra-organizational tasks of public administration, taking into account all compliance functions in the internal organization of the activities of public administration subjects) and as external compliance, the essence of which is to entrust the relevant bodies

with the authority to develop and prepare documentation for the improvement and practical implementation of compliance procedures.

Key words: *public administration, public service, public servant, compliance, compliance procedures, compliance requirements, ethical rules of conduct of civil servants.*

Актуальність обраної тематики. Симбіоз публічного та приватного у процесі функціонування країни є новим вектором, що потребує постійного вивчення та вдосконалення. Поява нових форм реалізації публічного адміністрування викликана новими потребами та можливостями розвитку держав, роботою їх інституцій, розвитком відносин впливу громадянського суспільства на державний апарат. Саме тому поєднання традиційних теоретичних механізмів управління з приватно-правовими інструментами є вартим окремого дослідження можливостей подальшого розвитку даної сфери суспільних відносин.

Поняття «комплаєнс» походить від англійського слова *«to comply»*, що фактично означає відповідність. Для вітчизняного державотворення процес відповідності вимогам ЄС можна порівняти із специфікою запровадження комплаєнс культури в приватному секторі, зокрема корпоративному. Оскільки на етапі активізації процесу входження України до складу Європейського Союзу особливої уваги заслуговують критичні моменти, які перешкоджають досягненню Україною рівня учасника Співтовариства, враховуючи тісний зв'язок публічного та приватного, дослідження природи та особливостей комплаєнс культури та її впливу на ефективність публічного адміністрування є актуальним для вітчизняної правової думки та процесу становлення державотворення незалежної унітарної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на комплексний міжгалузевий предмет дослідження, що пропонується у даній роботі, варто приділити увагу вченим-правникам, зокрема і адміністративістам, які досліджували питання вдосконалення функціонування публічного адміністрування, та іншим науковцям, які досліджували питання комплаєнс процедур. Так, варто виділити таких вчених, як В. Авер'янов, В. Д. Бакуменко, А. П. Баранов, Н. Батанова, В. В. Баштанник, Н. А. Берляч, В. Р. Біла, К. Л. Бугайчук, А. О. Даниленко, О. І. Дума, О. М. Замрій, О. С. Коврига, Ю. С. Коллер, Л. І. Кормич, Р. С. Мельник, Н. Пацурія, В. Л. Тодосійчук, А. Є. Шевченко та інші. Питанням та проблематиці впровадження комплаєнс процедур роботи присвячували такі учені, як Л. А. Ключко, І. В. Коляда, О. Ковальчук, Т. В. Момот, В.Ф. Оболонцев, О. М. Сарахман, Д. Сидоренко, М. Е. Хуторна.

Незважаючи на наявність низки досліджень, належної уваги не приділялося вивченню взаємовпливу комплаєнсу, як елементу приватних механізмів та інструментів, на публічно-правовий вимір сучасної держави.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей впливу та наслідків впровадження комплаєнс культури на функціонування публічного адміністрування у процесі розвитку Української держави.

Наукова новизна публікації полягає у дослідженні особливостей впливу впровадження комплаєнс процедур та комплаєнс культури на процеси публічного адміністрування у контексті поєднання публічного та приватного та їх природного симбіозу.

Методи дослідження. Під час підготовки даної роботи було використано наступні загальнонаукові та спеціальнонаукові методи пізнання: системного аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, формально-юридичний метод. Використання даних методів дозволило провести комплексне дослідження з подальшим формуванням практично-значимих висновків.

Виклад основного матеріалу. Поняття «комплаєнс» виникло на початку ХХ сторіччя в США, коли було створено Bureau of Chemistry (з 1931 року – Food and Drug Administration) як суб'єкт регуляторної політики фармацевтичної та харчової галузі, в сферу основних повноважень якого входив контроль за діяльністю учаснику ринків.

Подальшого розвитку комплаєнс набув з прийняттям в 1977 році закону США «Про корупцію за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act/FCPA) та на початку 90-х років – Federal Sentencing Guidelines – роз'яснень, що містили інструкції зі створення ефективної програми в сфері комплаєнс, зокрема, і правил етичного регулювання управління компаніями. Додатковими передумовами у сфері розвитку комплаєнсу було виявлення низки корупційних скандалів, таких як Уотергейський скандал (1972), виявлення корупційних закупівель зброї для армії (1980-ті), банкрутство найбільшої в країні енергетичної компанії ENRON (2001) [1].

Широке розповсюдження комплаєнсу в світі та розвиток цієї практики управління в Україні пов'язані з процесами глобалізації та інтеграцією фінансових систем та економічних ринків.

В Україні першими впроваджувати комплаєнс-програми стали саме міжнародні корпорації.

Відповідно до нормативного визначення, що наводиться у стандарті ISO 19600:2014 Compliance management systems, «комплаєнс - це виконання всіх зобов'язань організації у цій сфері, що є офіційно встановленими, такими, що повинні виконуватися відповідно до усталеного звичаю або практики, або витікають із чітко встановленої потреби або очікування». В контексті вивчення даної тематики термін «комплаєнс» пропонується вживати у широкому розумінні – як прозорість, законність, доброчесність бізнес-діяльності та дотримання при веденні бізнесу етичних стандартів та загально-суспільних моральних норм [2].

Впровадження комплаєнс процедур в корпоративній культурі набули особливого поширення у 21 столітті. Пов'язано це з високою зацікавленістю акціонерних учасників товариств у процесі розвитку компаній, посилення контролю за їх діяльністю та появою жорстких правил управління бізнес-процесами. Дотримання вимог комплаєнсу є на сьогодні однією з умов існування та високого рівня позиціонування компанії на міжнародній арені: фактично, можна стверджувати, що наявність елементів комплаєнсу в корпоративній культурі стало невід'ємною частиною корпоративного управління.

Говорячи про публічне адміністрування як явище, наявні усі підстави для порівняння його методики та процесу впровадження у державі на всіх рівнях розвитку суспільних відносин з тими процесами, що існували та існують в корпоративному управлінні. Особливо це помітно, досліджуючи вимоги відповідності держави міжнародним стандартам, що можна назвати свого роду «публічним комплаєнсом».

Комплаєнсом можна назвати комплекс заходів, які спрямовані на попередження незаконних дій співробітників компанії. Якщо проводити аналогію з публічним адмініструванням, комплаєнсом можна назвати усі вимоги, викладені в нормативних актах як внутрішньодержавних, так і міжнародних (в тому числі і європейських), які містять вимоги до організації публічного адміністрування у країні та формують ідеологію та етику даного правового явища.

В управлінні компаній комплаєнс складається із низки елементів, сукупне дотримання яких реалізує його мету. Так, класичними підходами до структуризації комплаєнсу визначено такі його складові:

– протидія корупції;

- дотримання норм ділової етики;
- захист персональних даних;
- забезпечення конфіденційності інформації;
- антимонопольний комплаєнс;
- торгові санкції;
- протидія відмивання грошей і фінансування тероризму;
- промислова безпека та охорона праці;
- дотримання прав людини на робочому місці;
- недопущення торгівлі інсайдерською інформацією і маніпулювання ринком;
- маркетинг і реклама;
- інше.

Комплаєнс-контроль покликаний на попередження негативних наслідків у таких сферах корпоративного управління, як:

- виконання законодавчих та стандартних галузевих норм
- гарантії відсутності фінансових маніпуляцій
- гарантії відсутності корупційної складової та службових зловживань
- гарантії компетентності та професійності співробітників
- відстеження зовнішніх протиправних дій, таких як розкрадання продукції та рейдерське захоплення компанії, а також наклепницька загроза репутації компанії.

Тобто робота комплаєнс-контролю допомагає уникнути компанії багатьох втрат – матеріальних, тимчасових, інтелектуальних та інформаційних. А також уникнути ризиків у плані збитків для здоров'я людей та екології [3].

Інституційні регулятори і правоохоронні органи різних країн постійно вдосконалюють комплаєнс функції та вимоги. З останніх документів у міжнародній спільноті варто відзначити «Керівництво з оцінки корпоративних комплаєнс-програм», що було випущене Міністерством юстиції США (DOJ) в квітні 2019 року, «Основні комплаєнс-вимоги управління з контролю іноземними активами казначейства США (OFAC)», датоване травнем 2019 року, «Керівництво щодо оцінки комплаєнс-програми» від Бюро по боротьбі з шахрайством в особливо великих розмірах Великої Британії (SFO), видане у січні 2020 року.

Доказами існування комплаєнс процедур та вимог в Україні є антикорупційне законодавство, яке, як вдалося з'ясувати, становить переважну частину комплаєнс системи як в приватному, так і в публічному секторі. Так, враховуючи сучасні тенденції розвитку відносин у векторі євроінтеграційних процесів України, однією із критичних та болючих точок розвитку країни є дотримання антикорупційних вимог ЄС.

Одним із прикладів застосування комплаєнс функцій в публічному адмініструванні є затвердження антикорупційних загальнодержавних програм, як наприклад, Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки (далі – ДАП), допрацьований проект якої 25 січня 2023 року Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) направило на повторний розгляд Урядовим комітетом з питань нацбезпеки, оборони та правоохоронної діяльності.

За результатами ухвалення ДАП буде планується розробка оновленої Антикорупційної стратегії, що є однією із вимог Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі [4].

Ще одним прикладом комплаєнсу в публічному секторі є наявність комплексу етичних правил поведінки публічних службовців, які є своєрідним додатковим маркером їх правомірної поведінки. Так, на виконання абзацу першого частини другої статті 37 Закону України «Про запобігання корупції», було розроблено Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби №158 від 05.08.2016 року [5].

Якщо детально та системно оцінювати зміст вищезазначеного Наказу, можна дійти до висновку, що його зміст в переважній більшості висвітлює ті складові комплаєнс культури та вимог, що широко застосовуються в корпоративній діяльності:

– загальні обов’язки державного службовця та посадової особи місцевого самоврядування: повною мірою відображає загальні вимоги стосовно відповідності особи займаній посаді та особливому статусу;

– добросовісність: державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування зобов’язані виконувати свої посадові обов’язки якнайкраще, чесно і неупереджено, незважаючи на особисті ідеологічні, релігійні або інші погляди, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних чи юридичних осіб, громадських, політичних, релігійних організацій, а також не допускати ухилення від прийняття рішень та відповідальності за свої дії (бездіяльність) та рішення;

– використання службового становища, ресурсів та інформації: вимоги стосовно невикористання уповноваженими особами свого службового становища у політичних цілях, особливості роботи з інформацією, вимоги стосовно вико-

ристання свого службового становища, ресурси держави та територіальної громади (рухоме та нерухоме майно, кошти, службову інформацію, технології, інтелектуальну власність, робочий час, репутацію тощо) виключно для виконання своїх посадових обов’язків і доручень керівників, наданих на підставі та у межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України тощо.

Так само як і корпоративний комплаєнс полягає у дотриманні певних стандартів і практик, коли компанії усвідомлюють, що приділяючи роль дотриманню корпоративних стандартів (шляхом дотримання і виконання таких локальних актів, як Кодекс етики, Кодекс корпоративної поведінки тощо) вони тим самим знижують імовірність вчинення правопорушень з боку посадових осіб та працівників компанії [6, ст. 71], так і публічний комплаєнс у державі гарантує повноцінну реалізацію завдань та функцій публічних службовців, які в свою чергу реалізують завдання публічного адміністрування.

Додатковим інструментом реалізації комплаєнс функцій публічного адміністрування є введення обов’язкового фінансового контролю для публічних службовців. Уперше норма стосовно декларування доходів та витрат державних службовців була закріплена в Законі України «Про державну службу», прийнятому 16 грудня 1993 року. На сьогодні Розділом 7 Закону України «Про запобігання корупції» передбачена наявність фінансового контролю для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Більше того, відомості, які зазначаються уповноваженим суб’єктом у декларації повинні містити інформацію не лише стосовно конкретного службовця, а й про членів його сім’ї, наприклад, частиною 1 пунктом 2 статті 46 «Інформація, що зазначається в декларації» передбачено, що у декларації зазначаються відомості про, в тому числі, об’єкти нерухомості, що належать суб’єкту декларування та членам його сім’ї на праві приватної власності, включаючи спільну власність, або знаходяться у них в оренді чи на іншому праві користування, незалежно від форми укладення правочину, внаслідок якого набуто таке право [7].

Додатково слід відзначити позитивний момент такого імперативного підходу до здійснення фінансового контролю в частині подання інформації стосовно членів сім’ї декларанта. Так, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32,

частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 наголошується на тому, що перебування особи на посаді, пов'язаний зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження. Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету в суспільстві, що унеможлиблює оскарження уповноваженими особами неправомірності вимог закону стосовно подання додаткової інформації стосовно майна та доходів членів їх сімей [8].

Враховуючи наявність, окрім зазначено, інших інструментів управління комплаєнс ризиками, комплаєнс в публічному адмініструванні може бути реалізовано та вдосконалено (при наявності вже існуючого врегулювання) наступним чином:

– управління конфліктами інтересів шляхом прийняття відповідних актів внутрішньоорганізаційного характеру, що визначатимуть критерії виникнення конфліктів інтересів, порядок дій при їх виникненні, процедуру звітного декларування конфлікту інтересів;

– вдосконалення санкцій за порушення встановлених правових норм, шляхом внесення відповідних змін до вітчизняного законодавства у процесі його адаптації до вимог ЄС;

– детальною розробкою деонтологічних методик та основ управління в межах організаційних структур окремих суб'єктів публічного адміністрування та встановлення жорсткого контролю за їх виконанням.

Висновки. Таким чином, комплаєнс в публічному адмініструванні спрямований на побудову нового мислення та нової модулі його реалізації, при якій гарантується неухильне дотримання всіх

вимог до організації публічного адміністрування, питання бездоганної репутації кожного публічного службовця та етичні норми.

Комплаєнс в публічному адмініструванні можна розглядати з двох позицій:

Комплаєнс як органічна частина реалізації публічного адміністрування, тобто, фактичне застосування комплаєнс вимог при організації і вдосконаленні публічного адміністрування, врахування усіх комплаєнс функцій при організації діяльності суб'єктів публічного адміністрування, впровадження комплаєнс вимог у внутрішньоорганізаційну роботу державних органів та структур шляхом запровадження політик і правил дотримання антикорупційного законодавства, охорони прав публічних службовців, дотримання положень ділової етики тощо. Звичайно, незважаючи на наявність подібних документів сьогодні в інституційній системі публічного адміністрування, їх приведення у відповідність до актуальних сучасних положень є ключовим моментом визначення рівня їх ефективності та дієвості.

Власне реалізація функцій і мети публічного адміністрування для вдосконалення внутрішньої системи комплаєнсу країни, шляхом покладення на відповідні органи повноваження стосовно розробки та підготовки документації для вдосконалення та практичного впровадження комплаєнс процедур. Так, відповідні повноваження можуть бути покладені та делеговані як єдиному законодавчому органу країни, так і Національній агенції з питань державної служби і відповідним міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, що реалізують політику держави у відповідних сферах життя країни.

Обидва погляди можливо розглядати як етапи вдосконалення комплаєнсу окремо, так і комплексне рішення для подальшого повноцінного функціонування публічного адміністрування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Правове регулювання питань відповідності (комплаєнсу) в енергетичному праві України (Regulatory Compliance). URL: <https://unba.org.ua/publications/print/6220-pravove-regulyuvannya-pitan-vidpovidnosti-komplaensu-v-energetichnomu-pravi-ukraini-regulatory-compliance.html>
2. Compliance management systems – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/standard/62342.html>
3. Що таке комплаєнс і як він впливає на роботу зернового ринку? URL: <https://elevatorist.com/blog/read/751-ctho-takoe-komplaens-i-kak-on-vliyaet-na-rabotu-zernovogo-ryinka>
4. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL AND THE COUNCIL. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf>
5. Наказ Національного агентства України з питань державної служби №158 від 05.08.2016 року «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>

6. О. Р. Ковалишин. Корпоративний комплаєнс: правове запозичення через практики суб'єктів господарювання. Актуальні проблеми держави і права. С. 69-76. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13105/O.%20P.%20Ковалишин%20Корпоративний%20комплаєнс....pdf?sequence=1&isAllowed=y>

7. Про запобігання корупції. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року. Справа № 1-9/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>

РОЗДІЛ 7 СТОРИНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

7.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

UDC 354-043.5(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.31>

Deneha Vitalii Bohdanovych,

Deputy Mayor for Executive Authority Affairs of Yavoriv City Council of Lviv Region,

Postgraduate student of the Institute of Administration, Public Administration and

Professional Development (IADU),

Lviv Polytechnic National University

ORCID ID: 0000-0001-5217-2486

CHANGE OF THE COMPETENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AMIDST DECENTRALIZATION

ЗМІНА КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У науковій статті встановлено, що реформа децентралізації передбачає встановлення нової моделі територіальної організації влади, встановлення нових завдань, компетенції та відповідальності, ефективний розвиток системи місцевого самоврядування та формування повноцінних територіальних громад, вдосконалення національної регіональної політики тощо. Водночас, успішне впровадження реформи децентралізації тісно пов'язане з формуванням нової генерації місцевих політиків та муніципальних службовців, які працюватимуть у абсолютно нових умовах та вимагатимуть нових знань, умінь та компетенцій. Це зумовлено, насамперед, зміною статусу громад та очікуваними завданнями, які стоять перед місцевою владою.

Виходить, що з передачею більшої кількості повноважень органам місцевого самоврядування зростає й відповідальність цих органів. Зміцнення статусу українського місцевого самоврядування підвищить відповідальність громадян за забезпечення належного рівня життя. Примітно, що громади, об'єднані законами та планом розвитку, отримують усі повноваження якими зараз володіють міста обласного значення.

Автор приходить до висновку, що децентралізація передбачає перерозподіл повноважень і повноважень між центральним і місцевим рівнями державної влади та перенесення фокусу на місцевий рівень для виконання заздалегідь визначених і гарантованих державою функцій. Розглядаючи децентралізацію, важливо знайти баланс між централізацією та децентралізацією, що необхідно для забезпечення правильного розподілу місцевої та центральної влади. Підвищення ефективності та підзвітності органів місцевого самоврядування, кращі перспективи для місцевого розвитку та запровадження демократії участі та захисту прав людини були виділені як причини, що призводять до більшої децентралізації органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: реформа децентралізації, місцеве самоврядування, правове регулювання, нормативно-правові акти, повноваження органів місцевого самоврядування, оптимізація повноважень.

The scientific article establishes that the reform involves the establishment of a new model of territorial organization of power, decentralization of tasks, competencies and responsibilities, development of the system of local self-government and formation of full-fledged territorial communities, improvement of national regional policy, etc. At the same time, the successful implementation of decentralization reforms is closely related to the formation of a new generation of local politicians and municipal employees who will work in updated conditions and require new knowledge, skills, and competencies. This is caused, first of all, by the change in the status of communities and the prospective tasks faced by local authorities.

It is substantiated that together with the transfer of a greater scope of competence to local self-government bodies, their responsibility has also increased. Strengthening the status of Ukrainian local self-government will increase the responsibility of citizens to ensure an adequate standard of living. It is noteworthy that communities united by law and a vision plan receive the same powers as cities of regional significance currently possess.

The authors conclude that decentralization is understood as the process of redistributing powers and competence scope between central and local public authorities and shifting the focus to the local level in terms of the performance of predetermined and state-guaranteed functions. When considering the issue of decentralization, it is important to find a balance between centralization and decentralization, which is necessary to ensure the proper distribution of competences of local and central authorities. Increasing efficiency and accountability of local self-government bodies, better prospects for local development, and the introduction of participatory democracy and protection of human rights were highlighted among the reasons leading to greater transfer of competence to local self-government bodies.

Key words: *local self-government, decentralization reform, legal regulation, competences of local self-government bodies, legal acts, optimization of competences.*

Problem statement. The priority direction of reforms in Ukraine currently includes further democratization of civil society and decentralization of power based on discretion and subsidiarity. The new trend of the country's national building, the formation of civil society, and the optimization of the competence of the state administration system have created new conditions for implementing decentralization pursuing the preservation of the rule of law. The modernization of the competence of public authorities should be aimed at creating a client-oriented system of public administration, which will be an integral part of the mechanism of socio-political protection of the population and a factor in boosting its social and political activity.

The reform establishes a new model of territorial organization of power, decentralization of tasks, competences and responsibilities, development of the system of local self-government and formation of full-fledged territorial communities, improvement of national regional policy, etc. At the same time, the successful implementation of decentralization reforms leads to the emergence of some risks and threats to the successful operation of local self-government bodies and the capacity of communities. This is caused, first of all, by the change in the status of communities and the prospective tasks faced by local authorities. Further effective development of territorial communities necessitates proper coverage of existing challenges and appropriate responses to them.

Analysis of the latest research and publications.

The theoretical basis of the article comprises a wide range of scientific and legislative sources. The main ones are the laws and bills of Ukraine, government programs, and other normative legal acts. The coverage of foreign experience in solving problematic aspects of decentralization is presented in the publications of Danylyshyn B.M., Pylypov V.V., R. Ranlolf, and R. E. Matete. Information analysis data, which highlight various aspects of the domestic decentralization process, are also used (V.S. Kuybida, P.M. Petrovsky, A.F. Tkachuk, and others). In the multifaceted system of scientific literature on the specific problems of solving organizational issues

of the functioning of local self-government bodies, in particular, regarding competence optimization in their activities, the scientific positions of such authors as V.S. Kravtsiv, I.Z. Storonyanska, Yu.V. Petlenko, Slyusarchuk, O.P., Lelechenko A.P., Vasylieva O.I., and Shevchuk O. were taken into account.

Purpose statement. The purpose of the present scientific research is to justify the regulatory and legal support for optimizing the competences of local self-government bodies and overcoming the risks of decentralization.

Statement of basic materials. On April 1, 2014, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power, which was the result of political processes taking place in the state and society on the way to European integration. It provides for the creation of appropriate material (property and land owned by territorial communities), fiscal (taxes and fees related to the territory of the relevant administrative-territorial unit) and organizational conditions to ensure the development of the territorial community [1, p. 22]. In addition, in R. Randolph's opinion, territorial communities will have the right to manage land resources within their territories, combining their property and resources for the implementation of joint programs and more efficient provision of public services [2].

The main tasks of decentralization are as follows:

- transfer of competence from the executive power to regional communities and providing them with appropriate financial resources;
- clear demarcation of competence between executive authorities and local self-government bodies;
- strengthening of local self-government;
- responsibility of bodies and officials for decision-making before voters and the state.

As noted earlier, "decentralization of power and, accordingly, the formation of a modern subject of regional development is achieved by the unity of such measures as the transfer of administrative powers, levers of economic influence, municipal property and financial mechanisms to territorial communities and their representative bodies of local self-government. A necessary prerequisite for a territorial community

to become the main subject of regional development is compliance with the constitutional law norms on the declarative (registration) form of approving the charter of a territorial community and granting it the status of a legal entity..." [3, p. 16]

Many authors believe that delegation of competence is the implementation of a compromise model of decentralization, which involves maintaining a balance between the transfer of powers and the essence of decentralization [4].

In this case, as noted by B.M. Danylyshyn and V.V. Pylypiv, local self-government bodies (not a network of central authorities) rely on the competence granted by state authorities, while central authorities exercise some control over the performance of tasks and, as a rule, must allocate state funds in carrying out these tasks. Funds are deposited in the budget and transferred to local self-government bodies [5, p. 10]. Therefore, one of the crucial issues of decentralization is the extent and scope of competence and authority with which decentralization can take place. To clarify the above, it is worth referring to another essential term – subsidiarity, without which it is impossible to imagine the process of decentralization. That is, the main criterion of rational decentralization is the achievement of the highest quality of service to citizens, and the main principle is subsidiarity, which determines the minimum optimal limit of state intervention in local affairs and their right to independently solve all issues of their level of competence.

The service concept presented in this article "conveys the modern understanding of the social purpose of the state, according to which the priority task of democratic governance is to serve civil society, and the main form of activity of power institutions is the provision of public services. Hence, the role of local self-government is the "provision" of services, and the state administration system is considered as an organization for the provision of public services, and citizens – as customers and consumers of these services...". It is also worth noting that "the groundwork for such a consumer-oriented model of public administration is laid in the Constitution of Ukraine [7]: according to Art. 3 "a person, his life and health, honor and dignity, inviolability, and security are recognized as the highest social value in Ukraine.... Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state..." [6, p. 523].

As for the issue of delegation of competence, it deserves a separate theoretical analysis. The transfer of a greater scope of competence to local self-government bodies has also increased their responsibility. Strengthening the status of Ukrainian local self-government will increase the responsibility of citizens to

ensure an adequate standard of living. It is noteworthy that communities united by the current law, charter, and development plan receive the same powers as cities of regional importance currently have [8].

In particular, the list of budgetary powers of territorial communities is defined in Arts. 89 and 91 of the Budget Code of Ukraine (Article 89 – expenditures made from the budgets of cities of republican significance of the Autonomous Republic of Crimea and regional significance, district budgets, budgets of united territorial communities created in accordance with the law and the perspective plan for the formation of territorial communities; Article 91 – expenditures of local budgets, which can be made from all local budgets) [9].

Analyzing individual, more specific problems of realizing the decentralization process, it is necessary to note that the above-described budget decentralization led not only to success but also raised certain difficulties. In particular, the share of own revenues of the local budget does not exceed 50% and depends on transfer payments from the state budget. However, V. Muštra considers budget decentralization to be a fairly effective way of ensuring financial independence and stability of local authorities. A clear demarcation of functions and responsibilities between state authorities and local self-government bodies, as well as financing local budgets to improve public services, will contribute to their effectiveness [10, p. 1604].

First, it concerns land ownership issues. Land issues in the history of Ukraine have been acute for hundreds of years and to a certain extent have persisted even today. So far, in the seventh year of decentralization, the community cannot dispose of agricultural lands located outside the boundaries of the territorial community. This issue is particularly sensitive in rural and settlement communities with a predominantly agricultural economy. Such a situation was the result of the centralization policy of the Soviet Union, the consequences of which are still evident in independent Ukraine. The Cabinet of Ministers has been making such attempts since 2018, but still not all communities can freely dispose of their land.

The issue was partially resolved thanks to Presidential Decree No. 449/2020 "On some measures to accelerate reforms in the field of land relations" and CMU Resolution No. 1113 "Some measures to accelerate reforms in the field of land relations." On April 28, 2021, the Verkhovna Rada adopted the Law "On Amendments to the Land Code of Ukraine and other legislative acts on improving management and deregulation in the field of land relations".

The law, in particular, provides for the transfer of state-owned lands outside settlements (except for

lands necessary for the state to perform its functions) into the communal ownership of village, settlement, and city councils. It also establishes a clear mechanism for determining community boundaries in the state land cadastre. Local self-government bodies, within their competence, have the right to change the intended use of privately owned lands [11].

The growing contradictions between the center and the regions and the politicization of the activities of local self-government bodies also attract attention. Obtaining additional budgetary resources contributed to certain financial independence of the regions. This was first realized by the territorial communities themselves, a little later by the political parties, which began to pay more and more attention to participation in the elections to the local councils of the corresponding levels. As the financial and economic capacity of both individual communities and regions in general increased, competence confrontations between the central and local authorities began to emerge. It is understandable and, to a certain extent, natural, the desire of the capital to form a certain vertical of local government controlled by it (not always within the limits of current legislation).

Since the very process of consolidation of basic-level administrative units affects the transformation of the structure of units and sub-regional level, the competence of district authorities needs to be reformed. Such a state of affairs leads to the duplication of the competence of the district state administration and the district council with local self-government bodies of territorial communities, disproportionately high costs for the maintenance of district state administrations, a decrease in the quality of services due to a decrease in district budget allocations for educational and medical subventions.

In the districts where territorial communities were created within the entire territory, there is a duplication of competence of local self-government bodies of the territorial community, district councils, and district state administrations. At the same time, the district state administration and the district council function, which bear the corresponding maintenance costs, as well as the executive power of the district community with the powers and funds determined by law. Decisions on land valuation and redistribution of transfers from the state budget are usually made by the relevant district councils. District and regional authorities were also deprived of the competence of the executive bodies of the councils of territorial communities in accordance with the law.

An actual issue of decentralization implementation is also the inconsistency of competence between local self-government bodies and the general execu-

tive power, as well as the inconsistency of competence between local councils of territorial communities, regional state administrations and regional councils. This problem manifests itself, for example, in the absence of mechanisms for the redistribution of regional budgets associated with the formation of a territorial community on their territory. The united communities created during the year had to work according to the budget approved by the district council until the end of the budget year. Until now, the question of determining the competences that remain with district state administrations and district councils remains unresolved [12, p. 142].

It is also problematic that the reform of local self-government is weakly tied to sectoral reforms, especially health care, education, reform of administrative services and social policy. Decentralization goes hand in hand with reforms, and to implement reforms, unpopular decisions need to be made at the territorial community level, for example, closing several schools to optimize and improve the quality of educational services. The implementation of health care reform is not always synchronized with the decentralization and competence of local self-government bodies. The reforms, which were supposed to be part of an integrated strategy from the beginning, were carried out separately. In addition, as Yu. V. Petlenko points out that insufficient coordination between central authorities takes place. Thus, the Ministry of Development of Communities and Territories is the main agency for decentralization, but it is not responsible for sectoral reforms developed and implemented at the district level by other ministries [13, p. 40].

The process of deepening budget decentralization may also be accompanied by the emergence of so-called social risks [14, p. 128]. It is about the emergence of situations that can threaten the well-being of society and, as a result, the further development of new communities. Among them, various manifestations of competence conflict can be distinguished (for example, community dissatisfaction with a single approach/conditions due to the fact that their interests are not taken into account, or conflicts related to the unfair distribution of resources or conflicts, which are probably the most common – optimization of social infrastructure). To this group of risks, experts usually include educational risks, which can be provoked, for example, by local populism, especially during elections, and not by the closing of villages which schools, which ends in the deterioration of education, on the one hand. On the other hand, the optimization of the school network leads to underfunding of education, since the new education subvention formula ensures a

relatively small flow of funds to communities whose average class size is too small.

The next risk of budgetary decentralization is the deepening of financial and economic disparities of communities at different levels. It is the risk which global and domestic researchers consider to be the most important. Due to its ideology, budget decentralization can deepen intra-regional differences in income (observed in Ukraine as a result of the implementation of the first stage of this reform), through the redistribution of state taxes and local self-government with the right to independently determine the amount of income. The lack of own revenues helps to mobilize revenues from territories with strong financial and economic potential. As Rose Ephraim Matete (2022) notes, EU countries faced similar problems [15] and we try to learn from their experience.

Conclusions. Thus, decentralization is understood as the process of redistribution of powers and spheres of competence between the central and local public authorities and the transfer of emphasis to the local level in terms of performance of predetermined and state-guaranteed functions. When considering the issue of decentralization, it is important to find a balance between centralization and decentralization, which is necessary to ensure the proper distribution of competences of local and central authorities. Increasing efficiency and accountability of local self-government bodies, better prospects for local development,

and the introduction of participatory democracy and protection of human rights were highlighted among the reasons leading to greater transfer of competence to local self-government bodies.

The decentralization reform significantly expanded the power and financial resources of local self-government bodies, which is the key to solving the main problems of the community's economic and social development and providing high-quality services to community residents. In the research, the most important problems and risks faced by people and authorities as a result of the reforms were identified, analyzed, and systematized. The phenomena concerned can improve the awareness of its subjects regarding the decentralization process and can become the basis for eliminating existing gaps, namely: improving the interaction of the population with the authorities on reform issues; introducing partial changes to the Constitution of Ukraine, addressing inconsistencies and disagreements in the regulatory and legal support of the reform, and overcoming competence contradictions between different levels of government. Prospective areas for studying issues raised in the article can involve the distribution of powers between local councils of territorial communities, regional state administrations and regional councils in solving land ownership issues, creating economic conditions for strengthening the capacity of territorial communities, etc.

REFERENCES:

1. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. 2017. 110 с.
2. Randolph, R. (2019). Regional development policies and the challenge to reduce spatial inequalities in Brazil. *Area Development and Policy*. Vol. 4, Iss. 3 (pp. 271–283). DOI: 10.1080/23792949.2019.1570824
3. Петровський П. М. Теоретико-методологічні основи становлення успішного суб'єкта регіонального розвитку в Україні. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4. С. 13-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_4_3
4. Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020) Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. *Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020*
5. Данилишин Б.М., Пилипів В.В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5–11.
6. Петровський П. М. Сервісна концепція державного управління. *Енциклопедія державного правління у 8 т. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с*
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 20.01.2022 року)
8. Anosisye M. Kesale, Christopher Mahonge & Mikidadi Muhanga (2022) Effects of decentralization on the functionality of health facility governing committees in lower and middle-income countries: a systematic literature review, *Global Health Action*, 15:1, DOI: 10.1080/16549716.2022.2074662
9. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (Дата звернення 20.01.2022 року)

10. Rodríguez-Pose, A., & Muštra, V. (2022). The economic returns of decentralisation: Government quality and the role of space. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(8), 1604–1622. URL: <https://doi.org/10.1177/0308518X221118913>

11. «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо вдосконалення управління та дерегуляції у сфері земельних відносин»: Закон України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> (Дата звернення 20.01.2022 року)

12. Слюсарчук О. П. Фінансова децентралізація у контексті реформування міжбюджетних відносин: кількісні виміри та індикатори Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 1. С. 143–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_1_

13. Петленко Ю. В. Фінансова децентралізація як напрямок підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2020. Вип. 4. С. 39-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2020_4_5

14. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравцова В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

15. Rose Ephraim Matete, Forms of decentralization and their implications for educational accountability in Tanzania, *Heliyon*, Volume 8, Issue 5, 2022, e09436, ISSN 2405-8440, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09436>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844022007241>)

УДК 351.773:615.11:004](477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.32>

Дзюба Тетяна Володимирівна,

аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування

Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

ORCID ID: 0000-0003-4100-2785

УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

IMPROVEMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISM FOR THE FUNCTIONING OF THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY UNDER MARITAL LAW IN UKRAINE

Вітчизняна фармацевтична промисловість дійсно є важливою економічною складовою держави. Метою даного дослідження став аналіз впливу воєнних дій на фармацевтичний ринок України, з фокусом на зміни споживчих настроїв населення через, а також загрози та виклики, через які пройшла і продовжує проходити фармацевтична галузь.

В статті описано, що воєнні дії 2014 та 2022 років спричинили падіння продаж та зменшення частки ринку фармацевтичної України на світовій арені. На фоні критичного падіння фармацевтичного ринку у воєнний час відмічається зміщення споживання у бік вітчизняних препаратів. Це пов'язано зі зниженням доходів населення та перерозподілом попиту у бік низьковартісних лікарських засобів, де переважають вітчизняні виробники.

На тлі критичного падіння фармацевтичного ринку під час війни відзначається зрушення споживання в бік вітчизняних ліків. Це пов'язано зі зниженням доходів населення та перерозподілом попиту в бік недорогих ліків, де переважають вітчизняні виробники. Отже, вітчизняні лікарські засоби потрібні споживачам у критичні періоди існування держави, тому механізми формування та шляхи реалізації державного управління розвитком вітчизняної фармацевтичної галузі є важливими та потребують уваги та подальшого розвитку.

В статті обґрунтовано, що формування фінансового, науково-дослідного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу галузі, інституційних, правових, організаційно-економічних відносин державних органів управління та вітчизняних фармвиробників може забезпечити здатність функціонування фармацевтичної галузі на інноваційній основі, що гарантує безперебійну, широкоасортиментну доступність ліків для населення, високу медичну ефективність життєво необхідних та найважливіших лікарських засобів – тобто фармацевтичну безпеку громадян.

Ключові слова: фармацевтична промисловість, воєнні дії, ринок, кадровий потенціал, фармацевтична галузь.

The domestic pharmaceutical industry is indeed an important economic component of the state. An important element is the narrow profile of the specialties, the scientific saturation of the field, as well as the ability to ensure the pharmaceutical safety of the population with vital medicines and medical products in times of crisis.

The purpose of this study was to analyze the impact of military actions on the pharmaceutical market of Ukraine, with a focus on changes in consumer attitudes of the population due to it, as well as threats and challenges that the pharmaceutical industry has gone through and continues to go through.

The article describes that the military actions of 2014 and 2022 caused a drop in sales and a decrease in Ukraine's pharmaceutical market share on the world stage. High growth rates are interesting for foreign companies. Thus, the excess supply of some medicines stops Ukrainian production. With it comes a reduction in jobs, and then there is the impossibility of restarting production sites. Such a development can lead to the collapse of an entire vital industry. The presence of government orders can significantly affect the possibility of saving jobs, knowledge, technologies and the direct development of the pharmaceutical industry.

Against the background of the critical decline of the pharmaceutical market during the war, a shift in consumption towards domestic drugs is noted. This is due to a decrease in the incomes of the population and a redistribution of demand towards low-cost medicines, where domestic producers prevail. Thus, consumers need domestic medicines in critical periods of the state's existence, therefore, the mechanisms of formation and ways of implementing state management of the development of the domestic pharmaceutical industry are important and require attention and further development.

The article substantiates that the formation of the financial, research, technological, production and personnel potential of the industry, institutional, legal, organizational and economic relations of state management bodies and domestic pharmaceutical manufacturers can ensure the ability of the pharmaceutical industry to function on an innovative basis, which guarantees

uninterrupted, wide-ranging availability medicines for the population, high medical effectiveness of vital and most important medicines - i.e. pharmaceutical safety of citizens.

Key words: *pharmaceutical industry, military operations, market, personnel potential, pharmaceutical industry.*

Фармацевтична галузь є однією з ключових в структурі економіки України. Відповідно до даних Центру соціальних та маркетингових досліджень «Socis» до 2020 року відзначалося стабільне зростання обсягів продажів на вітчизняному фармацевтичному ринку [1, 2]. Діяльність фармацевтичних компаній здійснюється в умовах жорсткої конкуренції. Більше того, фармацевтичний ринок передбачає, перш за все, розвиток соціально-орієнтованого ринкового механізму, що характеризується збалансованістю трьох складових:

- потреб споживачів,
- прибутку підприємства,
- добробуту суспільства.

Розпорядженням від 26 липня 2022 р. № 647-р «Про внесення зміни в додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 843» Кабінет Міністрів України ухвалив рішення внести фармацевтичну промисловість за напрямками – виробництво лікарських засобів та медичних виробів до пріоритетних галузей економіки України [3].

До переліку пріоритетних галузей економіки входять [3, 4]:

1. Агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямками: створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії); будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.

3. Машинобудівний комплекс за напрямками - виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів.

4. Транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.

5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямками – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Переробна промисловість за напрямом – імпортозаміщуюче металургійне виробництво.

7. Фармацевтична промисловість за напрямками – виробництво лікарських засобів та медичних виробів.

Таким чином, фармацевтична промисловість стала сьомою в переліку. Вітчизняна фармацевтична промисловість дійсно є важливою економічною складовою держави. Це велика кількість робочих місць і не тільки. Ваговим елементом є вузькопрофільність спеціальностей, наукова насиченість галузі, а також можливість забезпечити фармацевтичну безпеку населення життєво важливими лікарськими засобами та виробами медичного призначення в кризові моменти. В Україні таких моментів було багато: розпад СРСР, становлення незалежності та повне переформотування всіх сфер життєдіяльності держави, економічна криза 2008 року, війна 2014 року, пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення російської федерації 2022 року. Так, у 2020 р. ключовим фактором впливу на економіку в цілому та фармацевтичний ринок стала пандемія COVID-19, а точніше пов'язані з нею карантинні обмеження [5]. За підсумками II кв. 2020 р. Державна служба статистики України (ДССУ) зафіксувала спад ВВП на 11,4%, хоча за підсумками 2020 р. прогнозу за спад ВВП на рівні 6%, зниження номінальних (-5,3%) та реальних (-7,3%) доходів населення. В охороні здоров'я та фармацевтичному секторі цей показник становив 4,8 та 3,7% відповідно [6].

Всі ці катаклізми по різному впливали на населення України та процеси, які відбувались в державі. Однак, здоров'я та вільний доступ до лікарських засобів завжди у фокусі уваги і не втрачає своєї актуальності, бо є складовою фармацевтичної безпеки як частини соціальної [7,8].

Враховуючи вищесказане, **метою даного дослідження** став аналіз впливу воєнних дій на фармацевтичний ринок України, з фокусом на зміни споживчих настроїв населення через, а також загрози та виклики, через які пройшла і продовжує проходити фармацевтична галузь.

Матеріали і методи: загальнонауковий діалектичний, системно-аналітичний, компаративний, структурно-функціональний.

Протягом 2015–2020 років світовий фармацевтичний ринок демонстрував стабільне зростання за рахунок наступних факторів:

- збільшення витрат на охорону здоров'я;
- збільшення кількості приватних лікарень;
- висока поширеність численних хронічних захворювань;
- обізнаність споживачів щодо процедур раннього виявлення захворювань та їх лікування;
- збільшення кількості літнього населення, більш схильного до серйозних захворювань, таких як деменція, гіпертонія, серцева недостатність;
- запровадження державної політики та схем відшкодування в різних країнах для зниження вартості лікування хронічних захворювань;
- зростаюча кількість страхових компаній у країнах-виробниках фармацевтичної продукції, які пропонують численні страхові поліси для зменшення витрат із власної кишені;
- інвестиції в масштабну науково-дослідну діяльність у сферах біотехнології, імунології, онкології тощо для впровадження передових методів лікування [8, 9].

Для подальшого аналізу розглянемо масштаби та динаміку фармацевтичного сектору України на глобальній арені.

Аналітики умовно поділяють країни за розвитком фармацевтичного сектору наступним чином (рис. 1):

1. Developed: Іспанія, Південна Корея, Італія, США, Велика Британія, Австралія, Германія, Канада, Японія, Франція.

2. Pharmerging – займають не достатньо високі позиції щодо споживання ліків на одну людину але мають швидке зростання. Деякі з ключових фармацевтичних ринків – Китай, Індія, Бразилія, Південна Африка, Мексика, Індонезія, Туреччина тощо.

3. Lower-income countries. Країни з низьким рівнем доходу, які мають значно менший доступ

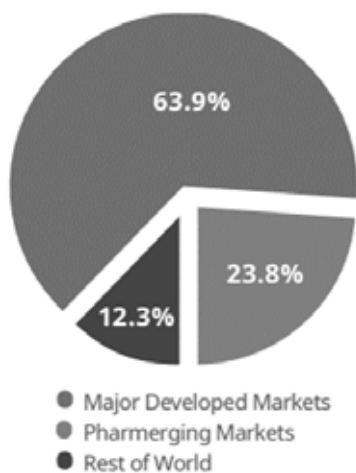

Рис. 1. Частка поділу країн за розвитком фармацевтичного сектору

до медицини, який зменшувався протягом останніх п'яти років, із відсутністю покращення охорони здоров'я [10].

Саме «Pharmerging markets» є драйверами зростання глобального фармсектору. Розвинені ж ринки більш стабільні в тому числі через втрату ексклюзивності оригінальних брендів.

За динамікою приростів фармацевтична Україна неодноразово була віднесена до кластеру «Pharmerging markets», тобто є привабливою для інвестицій. Однак, на іншому боці важіля – зависокі ризики присутності в українській бізнес-арені. Наприклад країнний ризик – цей ризик пов'язаний з політичними та економічними змінами в країні, які можуть вплинути на здатність країни, компаній та інших позичальників відповідати за зобов'язаннями зовнішнього боргу [11, 12].

За даними IQVIA, однієї з найбільших у світі контрактних дослідницьких організацій [13], частка ринку України в світовій фармацевтичній галузі з 2007 року складала від 0,25% до 0,39% (рис. 2). Позитивний тренд розвитку фармацевтичного ринку України переривається зовнішніми факторами. Деякі з них спільні для всього світу, як криза 2008-2009 років або пандемія COVID-19. Однак, найдраматичніший та найруйнівніший вплив на фармацевтичний сектор економіки мали 2 війни 2014 та 2022 років [14].

В наслідок агресії російської федерації з 2014 року під тимчасовою окупацією знаходиться або втрачено станом на 22.08.2022 [16]:

- ~ 132 000 кв. км або ~ 22% площі
- ~ 15 млн чол або ~ 33% від наявного населення
- ~ 5 000 або ~ 25% аптечних точок
- ~ 37 млрд грн або ~ 27% втрачено потенційного річного обсягу споживання лікарських засобів

За даними провідної аналітичної дослідницької компанії PharmaProximaResearch – у 2014 та 2015 роках падіння українського фармацевтичного ринку становило -23,8% та - 24,8% до попередніх періодів в USD на фоні глобального позитивного приросту у +9,1% у 2014 році та +9,0% у 2015 роках. Що стосується 2022 р – прогнозований тренд до кінця року – 22% в USD на фоні глобального приросту 4,5% та падіння частки ринку в світовій фармгалузі до 0,27%.

Якщо оцінювати український ринок з точки зору глобальних фармацевтичних компаній – частка до 0,4% в світовому масштабі не є значною. А ось для локальних гравців – український ринок є основним, формуючим товарообіг підприємства.

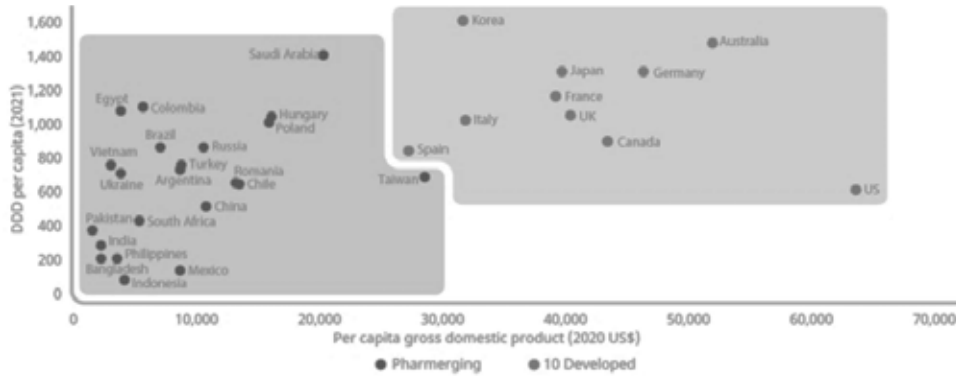

Рис. 2. Споживання лікарських засобів до ВВП на душу населення, Pharmerging та Developed markets, 2021

Таблиця 1
Частка ринку України в світовій фармгалузі (побудована за даними аналітичних звітів PharmaProximaResearch та IQVIA [13])

	Ukraine, MS%	Ukraine, GR%
2007 рік	0,25%	28,4%
2008 рік	0,31%	21,9%
2009 рік	0,27%	-14,1%
2010 рік	0,29%	11,2%
2011 рік	0,36%	23,1%
2012 рік	0,36%	18,0%
2013 рік	0,39%	13,9%
2014 рік	0,29%	-28,3%
2015 рік	0,21%	-24,8%
2016 рік	0,21%	1,9%
2017 рік	0,23%	14,6%
2018 рік	0,26%	19,1%
2019 рік	0,31%	20,3%
2020 рік	0,31%	6,2%
2021 рік	0,35%	23,9%
2022 рік (прогноз)	0,27%	-22,0%

Очікується, що глобальний ринок ліків зросте на 3–6% CAGR до 2026 року приблизно до 1,8 трлн (рис. 3) [14, 15].

Що відбувалося зі споживчим попитом потиже-нево у фармацевтичній галузі протягом 2022 року?

До 24 лютого 2022 року фармацевтичний ринок мав позитивний тренд приросту до минулого року. На 4му тижні відбувся пік споживання в основному за рахунок протизастудних та противірусних препаратів, що пов'язано із хвилею COVID-19. В зазначеному періоді циркулював штамп Дельта та Омікрон. Обидва штами супроводжувалися катаральними клінічними симптомами, характеризувалися меншою кількістю важких випадків і госпіталізацій. До 7го тижня хвиля захворюваності по-троху знижалася. Був «класичний» для зимнього сезону розвиток подій (рис. 4) [17].

24 лютого населення охопила паніка. В продовольчі магазини та аптеки стояли черги, люди намагалися поповнити домашню аптечку,

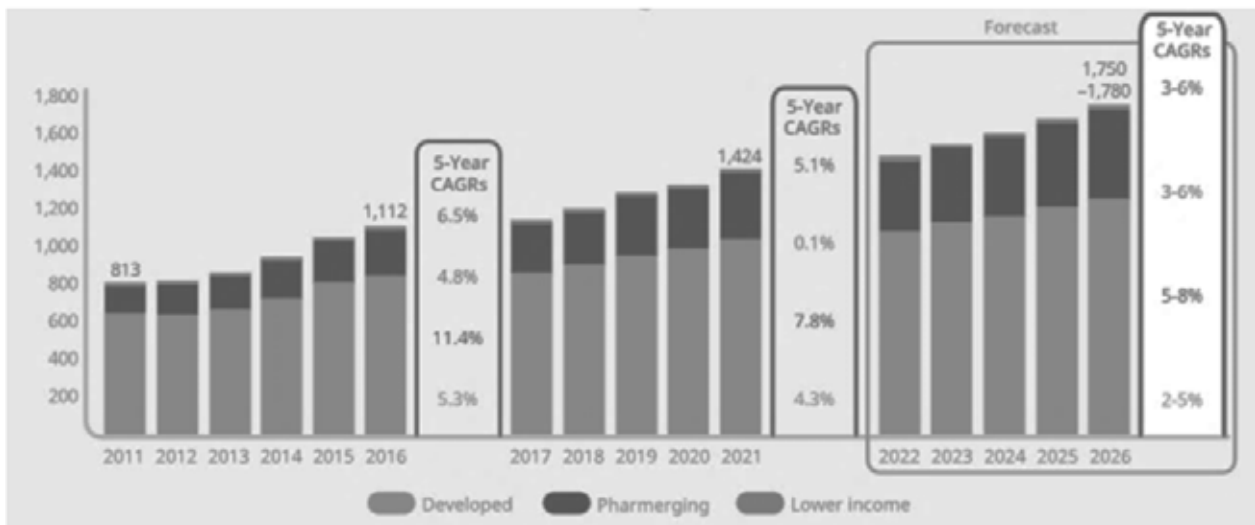

Рис. 3. Прогноз динаміки глобального ринку до 2026 року

Рис. 4. Динаміка роздрібних продажів, 2022 рік потижнево

запастися продуктами і втекти від війни. Панічні настрої призвели до стрибкоподібного приросту споживання лікарських засобів: +69% до аналогічного періоду минулого року. Подібну картину можна було спостерігати на 13му тижні 2020 року, коли в Україні оголосили про початок пандемії та впровадженні карантинних заходів COVID-19.

За піком споживання на 8-му та 9-му тижнях 2022 року пішов різкий спад, який триває й досі (рис. 4).

Ключові втрати, які понесла фармацевтична галузь, стосуються декількох напрямків (рис. 5):

1) Міграційний зсув та скорочення доходів населення

Кількість перетинів українського кордону з початку війни по 30.08.2022: 12,0 млн – виїздів з України 5,3 млн – в’їздів до України. За даними соціологічних досліджень ~ 10% біженців не планують повертатись в [17]. Оцінка кількості населення станом на вересень 2022 склала приблизно 30 млн чоловік. (розраховано як різниця між наявним населенням станом на 01.02.2022 р і кількістю українських біженців за даними UNHCR).

Фармринок України майже повністю залежить від добробуту споживача. Роздрібне споживання

лікарських засобів складає близько 90% із загального споживання, 10% компенсує держава.

За даними 4ї хвили дослідження (12–15.08.2022 р.) Gradus research company 33% відсотка непрацевлаштованих респондентів втратили роботу з початком воєнних дій. 76% людей відповіли, що їх дохід зменшився.

Однак, ліки другі в рейтингу після продуктів споживання у споживчих категоріях населення. Це зумовлює відносну «стабільність» галузі або певну частину її категорій (рис. 6) [18].

Безумовно, населення й надалі потребуватиме ліків від хронічних захворювань або для госпітального ургентного лікування. А ось без протизастудних, вітамінів, БАДів можна обійтись.

Щодо міграції. Основну частину мігрантів склали жінки з дітьми. Як наслідок – педіатричні препарати втратили значну частку ринку в роздрібному споживанні.

Ще одним важливим аспектом вимушеного переміщення став брак кадрів. В аптеках та на виробництві (особливо в зонах активних бойових дій) критично не вистачало персоналу.

2) Фізична втрата аптек, складів, виробничих потужностей

Рис. 5. Фактори впливу на фармгалузь в період воєнних дій, 2022 рік

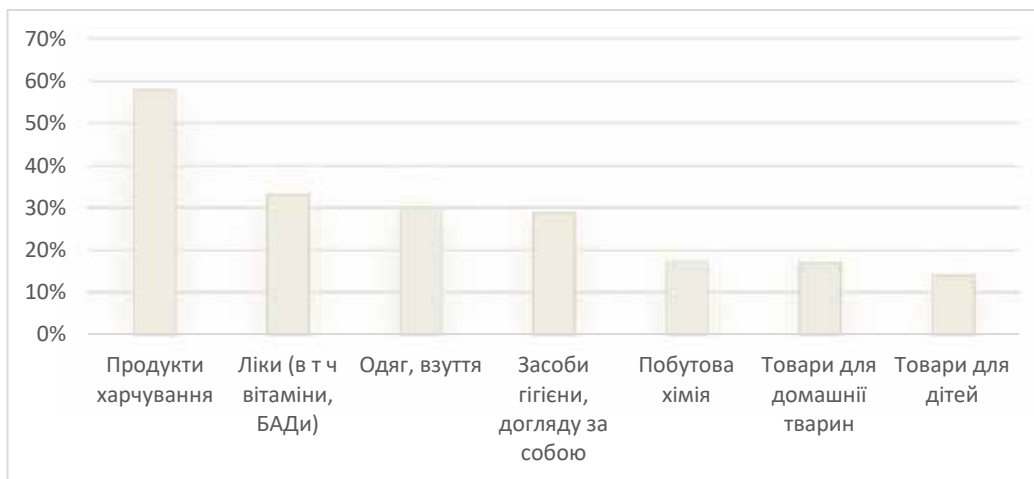

Рис. 6. Топ 7 категорій в споживчому кошику населення України під час військових дій 2022 рік

Станом на 31.08.2022 р. в Україні працювало 16 980 аптек або 81% від довоєнної кількості. Воєнні дії в Україні спричинили:

- закриття 3874 аптек (19%) аптек;
- скорочення робочого часу аптек;
- суттєву недостатність персоналу.

(за даними: PharmaProximaResearch)

На територіях, де проходили активні бойові дії, на прифронтових територіях і тим більше окупованих, майже повністю пропала можливість нормального функціонування галузі.

У зв'язку з вищезазначеним, географічне положення мало ключове значення у збереженні життєздатності бізнесу. Відбувся перерозподіл у рейтингу аптечних мереж. Наприклад, мережа Гамма – 55 із основним бізнесом у Харкові, Сумах та Полтаві понесла значні втрати у товарообігу. Динаміка частки ринку з лютого до квітня впала на 2,9% з поступовим відновленням через звіль-

нення територій – у липні. Аптечна Мережа Магнолія, більшість аптек якої розташовані на східно-північній частині України, тримає першу позицію в рейтингу із індексом еволюції 90 та втратою 1,1 п.п частки ринку. В позитивному тренді знаходяться аптечні мережі, розташовані на західній Україні. Наприклад, Подорожник і DS. Воєнні дії спричинили міграцію населення, в тому числі внутрішню на західну частину держави. Як результат, ці аптеки не тільки не втратили, а й додатково отримали споживачів. Звісно, ринок впав, однак ці гравці на фоні падіння утримали товарообіг, збільшили частку ринку та підвищили позицію у загальному рейтингу. (За даними: PharmaProximaResearch).

Повністю був знищений склад в м.Ірпіні, що належав компанії БАДМ – національному дистриб'ютору фармацевтичної продукції. Його площа складала 5200 кв. м. [19].

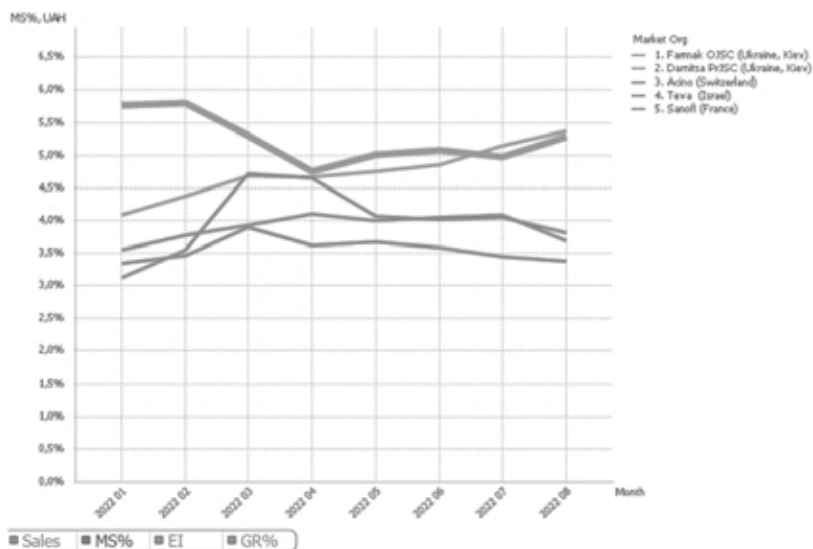

Рис. 7. Динаміка продажів фармацевтичного ринку України, січень-серпень 2022 року

В березні місяці військами російської федерації був знищений склад готової продукції лідера фармвиробників України АТ «Фармак». У прес-службі "Фармак" заявили, що на складі знаходилися готові ліки, сировина для препаратів, первинне пакування. За загальними підрахунками втрати склали близько 1,5 млрд грн [20].

АТ «Фармак» очолив рейтинг фармгалузі у 2012 року і залишався незмінним лідером із відривом майже у 2% MarketShare від найближчого конкурента у роздрібному споживанні на початку 2022 року.

Знищення складу призвело до дефектури, а логістичні перешкоди не дозволили швидко доставити все необхідне з-за кордону та відновити позиції в прайсі. Через вищенаведені дані АТ «Фармак» втратив значну частку ринку і за результатами липня-серпня 2022 року на першу позицію вийшла фармацевтична компанія «Дарниця» (рис. 7).

3) Логістичні перешкоди

З початком воєнних дій обірвалися стабільні логістичні шляхи – як внутрішньої логістики так і доставка необхідних імпортованих компонентів для виробництва лікарських засобів: активні фармацевтичні інгредієнти, комплектуючі для пакування, допоміжні речовини тощо. Значно постраждали дистрибутори, які вимушені були працювати в екстремальних умовах, щоб забезпечити аптеки і населення необхідними лікарськими засобами.

4) Безконтрольна гуманітарна допомога

За тих обставин, які склалися, в Україну хлинув потік гуманітарної допомоги. Це дуже сильно допомагало на початкових етапах. Але з плином часу і стабілізації ситуації в частині регіонів –

почало забирати на себе певну частку сегмента, яку могли б покривати українські виробники. По експертним підрахункам, гуманітарної допомоги завезли в об'ємі 4–5 місячної потреби госпітальних закупок. Це призупинило можливість державних замовлень і негативно вплинуло на госпітальний сектор реалізації лікарських засобів для українських фармвиробників.

Надлишкове постачання деяких ліків зупиняє українське виробництво, з зупинкою виробництва йде скорочення робочих місць, а далі вже і неможливість повторно запустити виробничі дільниці. Такий розвиток подій може призвести до колапсу цілої життєво необхідної галузі. Наявність державних замовлень може суттєво вплинути на можливість збереження робочих місць, знань, технологій і безпосередньо розвитку фармгалузі. Для підтримки економіки важливо розірвати це порочне коло, щоб люди мали можливість працювати, витратити гроші і сплачувати податки в Україні.

Що змінилося в структурі споживання? По-перше відбулося зменшення попиту на педіатричні препарати та лікарські засоби, без яких умовно можна обійтись. До прикладу, проти-застудна група або вітаміни. Значно підвищилася частка покупок заспокійливих препаратів, включаючи таку важку рецептурну артилерію як гідазепам. Цей лікарський засіб за підсумками 6 міс. (березень – серпень 2022 р) тримається на 7-й позиції в рейтингу споживання за даними роздрібних продаж. На графіку (рис. 8) можна побачити пік 8-го тижня (початок війни) і другу хвилю – з 11 тижня. 8-му позицію займає лікарський засіб на основі фенібуту – також заспокійливе, але з безрецептурним статусом відпуску.

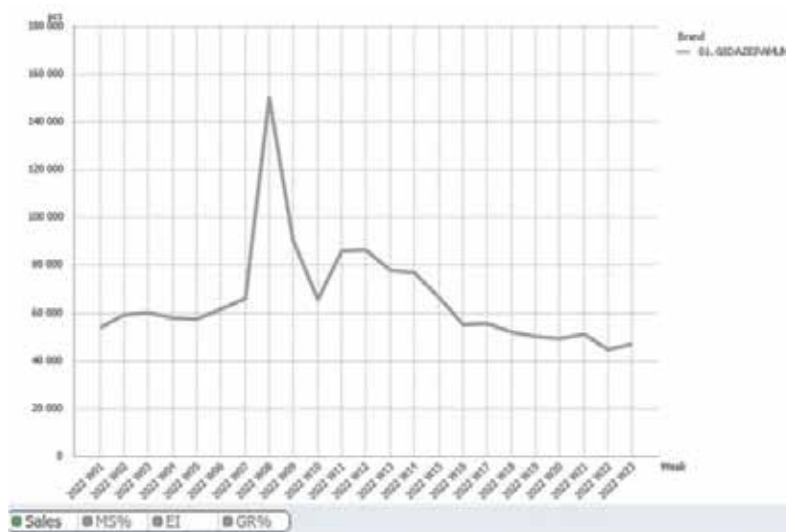

Рис. 8. Динаміка продажу гідазепаму, потижнево 2022 рік

Рис. 9. Динаміка частки ринку вітчизняних та зарубіжних фармвиробників в грошовому та натуральному вигляді, Україна, 2008 – 2022 рік

Дані, наведені на графіку, підтверджують соціопитування щодо підвищення рівня стресу населення. Рівень стресу став найбільш високим в квітні 2022 за останні два роки вимірювань – 87%. У настрої більшості українців переважають напруження (51%), гнів (41%), страх (40%), втома (39%). Високий рівень стресу спостерігається серед усіх вікових груп [21].

Враховуючи постійний ядерний шантаж російської федерації, захоплення ЧАЕС та ЗАЕС, українці скупляли препарати із вмістом йоду. Фармацевтична фірма «Дарниця» в цей період зареєструвала та встигла випустити на ринок новий препарат – Калію Йодид-125-Дарниця [22].

На фоні критичного падіння фармацевтичного ринку у воєнний час відмічається зміщення споживання у бік вітчизняних препаратів (рис. 9) [17]. Це пов'язано зі зниженням доходів населення та перерозподілом попиту у бік низьковартісних лікарських засобів, де переважають вітчизняні виробники. Таким чином, споживачі потребують вітчизняних ліків в критичні періоди існування держави, тому механізми формування та шляхи реалізації державного управління розвитком вітчизняної фармгалузі мають важливе значення, потребують уваги та подальшого розвитку.

Висновки:

1) Фармацевтична промисловість України є однією із 7 пріоритетних галузей економіки України. В світовому масштабі частка ринку фармацевтичної України коливається від 0,25% до 0,39% і прагне зростання, якому заважають зовнішні фак-

тори. Найбільш несприятливими є воєнні дії. За світовими трендами Україна відноситься до перспективного сектору – «Pharmerging markets».

2) Воєнні дії 2014 та 2022 років спричинили падіння продаж та зменшення частки ринку фармацевтичної України на світовій арені. Високі темпи приросту цікаві для іноземних компаній. Однак, країний ризик занадто високий і частка ринку України не настільки велика в структурі бізнесів транснаціональних фармацевтичних гігантів. Для вітчизняних виробників локальний ринок – основний, вони в будь-якому випадку будуть інвестувати в розвиток.

3) Наразі в натуральному вираженні домінуючу частку ринку в Україні займають вітчизняні виробники, в грошовому – імпорт. В буремні часи споживач переключається на ліки локального виробництва з метою економії. Саме тому вкрай важливу мати альтернативу в кожній категорії лікарських засобів для можливості вибору.

4) Формування фінансового, науково-дослідного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу галузі, інституційних, правових, організаційно-економічних відносин державних органів управління та вітчизняних фармвиробників може забезпечити здатність функціонування фармацевтичної галузі на інноваційній основі, що гарантує безперерйну, широкоасортиментну доступність ліків для населення, високу медичну ефективність життєво необхідних та найважливіших лікарських засобів – тобто фармацевтичну безпеку громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ачкасова О. В. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. 2022. №23 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>

2. Котвіцька А. А., Кубарева І. В., Суріков О. О., Волкова А. В. Соціальна фармація як складова системи фармацевтичного забезпечення населення та міждисциплінарна наука. Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. за участю міжнар. спец., м. Харків, 3 квіт. 2013 р. Харків : НФаУ. 2013. С. 14–28.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до доповнення до постанови Кабінету Міністрів України від серп. 14, 2013 No. 843, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2022-%D1%80#Text>
4. Петришина Н. В. Пріоритетні галузі економіки України: стан та перспективи розвитку. *Економіка*. 2015. №27. С. 136–145.
5. Наконечна Т., Крикавський В., Скочиляс Р. Дослідження фармацевтичного ринку в умовах COVID-19 та напрямів підвищення стійкості та надійності логістики в ланцюгу поставок. *Академічні візії*. 2022. № 8-9. С. 70–82. DOI:<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6873752>
6. Саліхова О. Б., Гончаренко Д. О. Виклики covid-19 фармацевтичній промисловості: відповіді ЄС та України. *Екон. prognozuvannâ*. 2022. №. 3. С. 93-117. DOI:<http://dx.doi.org/10.15407/eip2021.03.93>
7. Chernykh, V. (2002) Pharmaceutical industry for the years of independence of Ukraine. *Visnyk farmatsiyi. Herald of pharmacy*, vol. 3, pp. 3–12.
8. Hroshovyi, T., Pidhirnyi, V., Tryhubchak, O. (2011) Some issues of development of pharmaceutical branch of Ukraine. *Zbirnyk prats' Ternopil's'koho osередku Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Collection of works of the Ternopil branch of the Scientific Society named after Shevchenko*, 6, 154–172.
9. Global Pharmmerging Market (2021 to 2026) – Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecasts, Global Pharmmerging Market (2021 to 2026) – Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecasts available at: <https://www.globenewswire.com/Ne/news-release/2021/12/01/2344100/28124/en/Global-Pharmmerging-Market-2021-to-2026-Industry-Trends-Share-Size-Growth-Opportunity-and-Forecasts.html>
10. Understanding key factors impacting global market growth, Source: IQVIA Market Prognosis Global, October 2018 available at: <https://www.iqvia.com/-/media/iqvia/pdfs/library/infographics/understanding-key-factors-impacting-global-market-growth.pdf>
11. Березька К. М., Неміш В. М. Моделювання економічних процесів в умовах ризику і невизначеності. – 2022.
12. Подоляк О.В. Регулювання розвитку фармацевтичного ринку регіону: Автореф. дис., Глобальна економіка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна. дис. – 2021 рік: дис. 2021.
13. IQVIA. (2022, August 30). In Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/IQVIA>
14. The Global Use of Medicines 2022, The IQVIA Institute, Dec 09, 2021 available at: <https://www.iqvia.com/insights/the-iqvia-institute/reports/the-global-use-of-medicines-2022>
15. Війна і Фарма: мистецтво економічного виживання в умовах сьогодення, Щотижневик аптека №30/31 (1351/1352) 26 вересня 2022 року. available at:<https://www.apteka.ua/article/647018>
16. Мариненко, Н., Крамар, І. "Ціна війни: економічні виміри та попередні оцінки". //Збірник тез Міжнародної наукової конференції “Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки”. – 2022. – 84–87.
17. Фармринок на шляху до відновлення – UDT 1/09/2022, Щотижневик аптека №16/1716/17 (1337/1338), July 11, 2022 available at: <https://www.apteka.ua/article/640253>
18. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України – дев'ята хвиля дослідження, аналітичний звіт, вересень 2022 року available at: https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA.pdf
19. Складне питання: як український ритейл переживає втрату частини складів, та як це змінює логістику, RAU 19 травня 2022р. available at: <https://rau.ua/novyni/sklad-ritejl-vtratu-logistiku/>
20. Під Макаровим згорів склад "Фармаку", втрати – 1,5 мільярда, Економічна правда, 22 березня 2022 року, available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/22/684479/>
21. Понад половина українців не планує змінювати своє розташування, навіть у разі загострення ситуації – дослідження, Kyiv School of economics, April 18, 2018 available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ponad-pоловина-ukrayintsiv-ne-planuye-zminyuvati-svoye-roztashuvannya-navit-u-razi-zagostrennya-situatsiyi-doslidzhennya/>
22. Мохонь В. Особливості комунікацій у фармацевтичній галузі під час російсько-української війни 2022 року. 05/04/2022 available at: <https://thepharma.media/uk/news/29130-darnicya-bezkostovno-peredala-moz-525-mln-doz-kalii-iodid-125-darnicya-04052022>

7.2. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.33>

Коваленко Євгеній Сергійович,

аспірант кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-7756-0362

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ БАЗОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF BASIC BELIEFS OF MILITARY OFFICERS

У статті представлений теоретичний аналіз базових переконань у психологічних джерелах та емпіричне вивчення окресленого феномену на вибірці військовослужбовців. Теоретичні розвідки показали, що базовим переконанням військовослужбовців присвячено значну кількість робіт, котрі розкривають ключовий їх зміст та імовірний вплив на особистість та ефективність служби в цілому. У статті подано стислий огляд специфіки військової культури: норми, цінності та особливості поведінки. Нормативність поведінки виступає важливим чинником правової поведінки та культури військовослужбовців, що виступають основою правової інтолерантності до випадків несправедливості.

Метою роботи є емпіричне дослідження базових переконань у військовослужбовців з ненормативною та умовно нормативною поведінкою. Досліджуваними виступили 200 військовослужбовців. Групи були сформовані за показником вчинення ними дисциплінарного проступку. Перша група – військовослужбовці з ненормативною поведінкою (мають дисциплінарні порушення), у кількості – 98 осіб. Друга група є контрольною, до неї увійшло 102 військовослужбовці з умовно нормативною поведінкою. Опитування проводилося у січні-лютому 2022 року. Для досягнення поставленої мети та виконання емпіричного завдання була використана «Методика діагностики базових переконань» Р. Янов – Бульман.

Емпірично доведено, що у військовослужбовці з умовно нормативною поведінкою мають відносно збіднені погляди щодо справедливості світу та можливостей контролювати події, водночас у них виявлено більш широкий світогляд щодо уявлень про прихильність та відчуття контрольованості ситуації. У військовослужбовців з ненормативною поведінкою визначена жвава динаміка показників базових переконань в контексті поглиблення уявлень щодо справедливості й контрольованості світу та ціннісного значення власного «Я». Тобто, наявність ненормативної поведінки в особистісному досвіді суттєво позначається на особливостях смислової сфери військовослужбовців першої групи, які мають дисциплінарні проступки.

Ключові слова: базові переконання, військова служба, військовослужбовці, дисциплінарні проступки, ненормативна поведінка, правова інтолерантність, умовно нормативна поведінка.

The article presents a theoretical analysis of basic beliefs in psychological sources and an empirical study of the outlined phenomenon on a sample of military personnel. Theoretical studies have shown that a significant number of works are devoted to the basic beliefs of military personnel, which reveal their key content and probable consequences for the personality and effectiveness of the service as a whole. The article provides a brief overview of the specifics of military culture: norms, values, and behavioral characteristics. The normativity of behavior is an important factor in the legal behavior and culture of military personnel, forming legal intolerance to cases of injustice.

The purpose of the work is an empirical study of the basic beliefs of servicemen with non-normative and conditionally normative behavior. 200 servicemen acted as research subjects. The groups were formed according to the indicator of their committing a disciplinary offense. The first group is servicemen with irregular behavior (having disciplinary violations), numbering 98 people. The second group is a control group, it included 102 servicemen with conditionally normative behavior. The survey was conducted in January-February 2022. To achieve the set goal and perform the empirical task was used the "Methodology of diagnosis of basic beliefs" by R. Janoff-Bulman.

It has been empirically proven that military personnel with conditionally normative behavior have relatively impoverished views on the justice of the world and the ability to control events, while at the same time, they have a broader worldview on ideas about commitment and a sense of controllability of the situation. In servicemen with non-normative behavior, a lively dynamics of indicators of basic beliefs was determined in the context of deepening ideas about the justice and controllability of the world

and the value of one's own "Self". That is, the presence of non-normative behavior in personal experience significantly affects the features of the semantic field of servicemen of the first group who have disciplinary offenses.

Key words: *basic beliefs, military service, military personnel, disciplinary offenses, non-normative behavior, legal intolerance, conditionally normative behavior.*

Постановка проблеми. Військова служба завжди вважалася стресовою й травматичною діяльністю, негативний вплив якої істотно позначається на добробуті й психологічному функціонуванні військовослужбовців. Під впливом стресу або внаслідок травматичних подій, в особистості може бути змінена система переконань та цінностей, які своєю чергою, можуть мати вплив на світогляд людини, її поведінку, думки та емоції. Звідси постає питання емпіричного вивчення базових переконань у військовослужбовців з урахуванням їх особливостей поведінки, що й обумовило актуальність у проведенні даного дослідження.

Стан дослідження проблеми. Базові переконання в психологічній науці частіше розглядаються науковцями як важливі складові у свідомості індивідуума, котрі допомагають сконструювати особистісні погляди про навколишній світ і своє місце в ньому. За О. Кокуном зі співавторами, переконання, котрі були утворенні внаслідок думок про себе та навколишній світ, можна вважати базовими. Згідно з концепцією психічної травматизації, існують три базові переконання: доброзичливість й справедливість навколишнього світу та цінність власного «Я». Науковці підкреслюють, що травматичний досвід породжує у людини відчуття переконаності щодо власної безпорадності, відбувається руйнація тих переконань, які підбадьорювали людину та мотивували її [1]. Щодо особливостей переконань у військовослужбовців, О. Безушко дійшов висновку, що переконання являють собою сукупність знань, уявлень, ідей, котрі мотивують, надихають й позначаються на поведінці. Автор вказує, що базисні переконання виступають важливим чинником у соціально-психологічній адаптації до умов та вимог служби в армії [2].

Закордонні праці свідчать, що бажання контролювати загрозу або невизначеність спонукає людей переглянути свої переконання про світ або світогляд взагалі. Переконання світогляду можуть вмещувати приховану або явну віру в те, що життя й суспільство є справедливими, що людям можна довіряти та культура має цінність для людей [3]. Дж. Шлейдер з колегами вважають, що переконання іноді можуть захистити людей від психологічного впливу травматичних та стресових подій. Вчені вважають, що потенційна роль неправильних переконань здатна позначитися на

правильності сприйняття подій та особливостях поведінки у ситуаціях невизначеності. Науковці запевняють, що переконання, незалежно від того, чи є вони точними, можуть глибоко формувати реакцію особистості на повсякденний досвід, впливаючи на довгострокові емоційні наслідки та сприйнятливість до стресу [4]. Дослідники травм давно стверджують, що сильні, негативні життєві події можуть змінити певні ключові компоненти світогляду людей. Науковці зазначають, що повсякчасна потреба військовослужбовців приймати негайні рішення може бути пов'язана з порушенням моральних кодексів та ціннісної сфери [5].

Протягом останніх років значна кількість науковців припустили, що психологічні наслідки травматичних та стресових професій можуть являти собою як негативні, так і позитивні аспекти. Наприклад, такі стани як депресія, тривога, посттравматичний стресовий розлад, частково походять від їх унікальної здатності кидати виклик і змінювати світогляд людей.

Так, Н. Юр'єва та В. Пасічник сходяться у думці, що переконання військовослужбовців, їх установки й мотиви свідчать про життєстійкість та здатність опиратися стресам, а також позначаються на вмінні брати на себе відповідальність за події, які з ними відбуваються. Автори наголошують, що базові переконання можуть змінюватися внаслідок пережитого травматичного досвіду й істотно позначитися на уявленнях людини про життя, що неодмінно позначиться на їх поведінці [6].

Військова служба містить численну кількість травматичних подій, які негативно впливають на психічне здоров'я людини. Військовослужбовці, які зазнали травматичного досвіду, на нашу думку, мають підвищений ризик не лише розвитку посттравматичного стресового розладу або інших психічних розладів, а й також можуть відчувати зниження якості життя. Сьогодні вельми актуальним завданням розвинутих країн є «професійна армія», яка буде налічувати тисячі мотивованих, висококваліфікованих та готових до труднощів військових кадрів. У таких дослідженнях військова служба є механізмом прищеплення культурних цінностей, формування природи суспільства та його солідарності [7].

У дослідженні польських колег йдеться про те, що важливими аспектами у військовій службі

є повага до національної безпеки, традицій, національних символів, патріотизм, національна свідомість, соціальна активність, приналежність та інші [8]. Л. Кримець зауважує, що патріотизм військовослужбовців сприяє розширенню світогляду та формуванню етичних переконань, які будуть націлені на якісне виконання службових обов'язків [9].

Мета та завдання дослідження. *Мета статті* – емпірично дослідити базові переконання у військовослужбовців з ненормативною та умовно нормативною поведінкою.

Завдання поточного дослідження:

1) Теоретично проаналізувати стан розробленості проблеми у психологічних джерелах.

2) Розкрити специфіку базових переконань у військовослужбовців з ненормативною та умовно нормативною поведінкою.

Матеріали та методи дослідження. Вибірку дослідження становили військовослужбовці. Опитування було проведене у січні-лютому 2022 року. Загальна чисельність становила 200 осіб. Групи були сформовані за показником вчинення ними дисциплінарного проступку. Перша група – військовослужбовці з ненормативною поведінкою (мають дисциплінарні порушення), у кількості – 98 осіб. Друга група є контрольною, до неї увійшло 102 військовослужбовці з умовно нормативною поведінкою.

Для досягнення поставленої мети та емпіричного завдання нами була використана «Методика діагностики базових переконань» Р. Янов – Бульман (R. Janoff-Bulman, 1989). Даний опитувальник дозволяє діагностувати базові переконання, які науковиця трактує як імпліцитні, глобальні та стійкі уявлення особистості про себе й про навколишній світ, які чинять істотний вплив на мислення, емоції й відповідно на поведінку людини.

Авторка тесту пропонує своєрідну концепцію, котра дозволяє охарактеризувати особливості сприйняття людиною подій, з метою підтримання стабільної суб'єктивної картини світу, яка виступає опорою в житті, конструє життєвий досвід та спонукає до відчуття безпеки, які засновані на відповідних базових переконаннях. Згідно з концепцією, у систему базових переконань входять переконання від почуття доброзичливості до стану ворожості, віру у справедливість та прихильність світу, уявлення про власне «Я». Методика містить 32 твердження, котрі відповідають 8 базовим переконанням: прихильність світу; доброта людей; справедливість світу; контрольованість світу; випадковість як принцип розподілу подій, що відбуваються; цінність власного «Я»; ступінь самоконтролю (контролю над подіями, що відбуваються); ступінь удачі та везіння [10].

Математико-статистична обробка отриманих результатів проводилася з використанням t – критерію Стьюдента для незалежних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення базових переконань у військовослужбовців з ненормативною та умовно нормативною поведінкою за методикою Р. Янов-Бульман, ми представили у таблиці 1.

Згідно з таблицею 1, у респондентів другої групи за шкалою «Прихильність світу» показник склав (19.13 ± 0.85) , у першій групі – (16.53 ± 0.72) , при статистичній значущості $p \leq 0,01$. Отже, виявлене вірогідне підвищення переконання щодо прихильності світу у військовослужбовців з умовно нормативною поведінкою. Отримані дані, дозволяють резюмувати, що досліджувані з умовно нормативною поведінкою характеризуються більшою мірою вірять в перевагу добра над всілякими життєвими негараздами, в прихильність, взаємодопомогу

Таблиця 1

Показники базових переконань у військовослужбовців з ненормативною та умовно нормативною поведінкою ($M \pm \sigma$)

Шкали	Перша група (з ненормативною поведінкою)	Друга група (з умовно нормативною поведінкою)	t	P
Прихильність світу	16.53 ± 0.72	19.13 ± 0.85	2.33	0.01
Доброта людей	16.33 ± 1.13	16.41 ± 0.73	0.06	–
Справедливість світу	15.46 ± 0.68	13.20 ± 0.87	2.05	0.05
Контрольованість світу	17.73 ± 0.84	14.86 ± 0.92	2.30	0.01
Випадковість як принцип розподілу подій, що відбуваються	13.73 ± 0.69	14.45 ± 1.01	0.59	–
Цінність власного «Я»	18.94 ± 0.69	16.53 ± 0.75	2.36	0.01
Ступінь самоконтролю (контроль над подіями, що відбуваються)	16.06 ± 0.90	18.27 ± 0.83	2.05	0.05
Ступінь удачі та везіння	15.33 ± 1.28	16.44 ± 0.86	0.72	–

й підтримку навколишніх. Ми вважаємо, що дані переконання стимулюють військовослужбовців продовжувати займатися своєю справою, попри всі труднощі та складнощі роботи. Впевненість, що світ й навколишні люди виявляють прихильність, допомагає відчуті опору та підтримку, які своєю чергою, наповнюють службу сенсом та суспільно-важливою користю.

За шкалою «Справедливість світу» показник у першій групі склав (15.46 ± 0.68), у другій групі становив (13.20 ± 0.87), при статистичній значущості $p \leq 0,05$. Згідно з результатами у досліджуваних групах спостерігаються вірогідні відмінності. Таким чином, респонденти з ненормативною поведінкою є більш впевненими, що добрих та гідних людей супроводжує вдача та щастя. Вони впевнені, що добрі справи підлягають обов'язковому винагородженню. Припускаємо, що у групі з ненормативною поведінкою вірогідні більші значення пов'язані з тим, що вони вже припустилися помилки, скоївши, проступок чи дисциплінарне порушення, що й позначається на їх думці, щодо справедливості світу та покарання, адже, на їх думку, людина отримує те, на що вона справді заслуговує.

Діагностовано вірогідно низькі показники у військовослужбовців з умовно нормативною поведінкою за переконаннями «Контрольованість світу» (14.86 ± 0.92 проти 17.73 ± 0.84 у першій групі) й за переконаннями «Цінність власного Я» (16.53 ± 0.75 та 18.94 ± 0.69 відповідно), при статистичній значущості $p \leq 0,01$. Звідси слідує, що військовослужбовці з умовно нормативною поведінкою менш починають вірити в те, що дотримуючись мір безпеки, можна уникнути нещастя. Специфіка й ризикованість діяльності позначається на їх впевненості щодо своїх позитивних рис та можливості проконтролювати всі події, все це посилює їх віру в не випадковість й хаотичність подій. Щодо досліджуваних з ненормативною поведінкою, то у них сприйняття особистого контролю є ідеальним способом захистити себе від цих усвідомлень і все, що добре чи погане, що відбувається з ними, є результатом їх дій. Таким чином, щоб підтримувати погляд у військовослужбовців на світ як упорядкований і структурований, цей тип переконань – про цінність свого «Я» та про контрольованість зовнішнього світу, мають бути психологічно взаємозамінними одне з одним, оскільки обидва здатні зробити їх життя не випадковим і впорядкованим.

За переконанням «Ступінь самоконтролю (контроль над подіями, що відбуваються)» показник у першій групі становив (16.06 ± 0.90), у дру-

гій групі – (18.27 ± 0.83). Встановлено вірогідне підвищення показника у групі військовослужбовців з умовно нормативною поведінкою порівняно з військовослужбовцями з ненормативною поведінкою, при статистичній значущості $p \leq 0,05$. На нашу думку, військові слугують прикладом надійного й структурованого середовища. Таким чином, під час військової служби представники другої групи можуть розвинути певну залежність від структури навколишнього середовища, щоб задовольнити свою потребу в порядку. Своєю чергою, військовослужбовці з ненормативною поведінкою переходять до середовища, яке забезпечує набагато меншу структуру та порядок.

Закордонні науковці сходяться у думці, що військовослужбовці є найвдалішою вибіркою у дослідженні контролю. Р. Макгаррі з колегами вважають, що військова служба є «тотальною інституцією», котра вимагає від членів своєї професійної групи прийняти цінностей організації, її норм та вимог [11]. Е. Мур дійшла висновку, що сприйнята структура в ході військової служби передбачає як відчуття ефективності, так і приналежності [12]. С. Шеперд зі співавторами вказують, що військові інституції забезпечують своїм членам значний рівень структури, порядку та надійності, рівень структури середовища, який різко контрастує з менш структурованим цивільним середовищем [13].

За показниками базових переживань «Доброта людей» (16.33 ± 1.13 та 16.41 ± 0.73), «Випадковість як принцип розподілу подій, що відбуваються» (13.73 ± 0.69 та 14.45 ± 1.01) та «Ступінь удачі та везіння» (15.33 ± 1.28 та 16.44 ± 0.86) не було виявлено вірогідних відмінностей у досліджуваних групах військовослужбовців. Отже, військова служба істотно не вплинула на переконання військових щодо доброзичливості й чуйності навколишніх людей; переконаності щодо того, що події життя часто обумовлені випадком долі, вдачею та везінням.

Висновки. Емпіричне дослідження базових переконань, проведене за опитувальником Р. Янов-Бульман, які сама авторка методики трактує як осередок суб'єктивного сприйняття світу людиною, показало, що військовослужбовці з умовно нормативною поведінкою попри збіднені погляди щодо справедливості світу та можливостей контролювати події, характеризуються більш широким світоглядом у питаннях прихильності світу та готовності прийняти структуру служби, її норми та вимоги, що допомагає їм відчувати контрольованість та підвладність ситуації.

Отримані результати у першій групі військовослужбовців з ненормативною поведінкою

демонструють жваву динаміку показників базових переконань в контексті поглиблення уявлень щодо справедливості й контролюваності світу та ціннісного значення власного «Я». Тобто наявність ненормативної поведінки в особистісному досвіді суттєво позначається на особливостях смислової сфери військовослужбовців першої групи, які мають дисциплінарні проступки.

Перспективним тематичним продовженням поточного дослідження може стати вивчення чутливості військовослужбовців до правосуддя в контексті їх правової інтолерантності. Чутливість до правосуддя в даному аспекті виступатиме як особистісна риса (схильність), яка демонструє готовність військовослужбовців сприймати та реагувати на випадки несправедливості та правопорушень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коқун О.М., Агаев Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
2. Безушко О.Р. Психологічні стани індивіда, що виникають під впливом і в умовах бойових дій. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2016. №9. С. 5–8.
3. Pyszczynski T., Solomon S., Greenberg J. Thirty years of Terror Management Theory: From genesis to revelation. *Advances in Experimental Social Psychology*. 2015. №52. P. 1–70.
4. Schleider J.L., Woerner J., Overstreet C., Amstadter A.B., Sartor C.E. Interpersonal trauma exposure and depression in young adults: considering the role of world assumptions. *Journal of Interpersonal Violence*. Advance online publication. 2018. №26. P. 13–14.
5. Richardson N.M., Lamson A.L., Smith M., Eagan S.M., Zvonkovic A.M., Jensen J. Defining moral injury among military populations: A systematic review. *Journal of Traumatic Stress*. 2020. №33(4). P. 575–586.
6. Юр'єва Н.В., Пасічник В.І. Мотиваційні ресурси стресостійкості військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних: монографія. Харків: НАНГУ, 2019. 197 с.
7. Hajjar R.M. Emergent Postmodern US Military Culture. *Armed Forces and Society*. 2014. №40(1). P. 118–145.
8. Urych I. Students of Military Classes Concerning Selected Aspects of Poland's National Security. An Empirical Study. *Security and Defence Quarterly*. 2017. №17(4). P. 21–47.
9. Кривець Л. Принцип патріотизму у контексті актуалізації євроатлантичних цінностей у Збройних Силах України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. №1(59). С. 131–137.
10. Janoff-Bulman R. Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social cognition*. 1989. №7(2). P. 113–136.
11. McGarry R., Walklate S., Mythen G. A sociological analysis of military resilience: Opening up the debate. *Armed Forces & Society: SAGE Journals*. 2015. №41. P. 352–378.
12. Moore E. Grateful nation: Student veterans and the rise of the military-friendly campus. Duke University Press, 2017. 280 p.
13. Shepherd S., Sherman D.K., MacLean A., Kay A.C. The challenges of military veterans in their transition to the workplace: A call for integrating basic and applied psychological science. *Perspectives on Psychological Science*. 2021. №16(3). P. 1–24.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.34>

Резнік Катерина Олександрівна,

аспірантка кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5232-1912

СПЕЦИФІКА ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ У РІЗНОВІКОВИХ ТА РІЗНОГЕНДЕРНИХ ГРУПАХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

SPECIFICITY OF EMOTIONAL EXPERIENCES IN VARIOUS AGE AND VARIOUS GENDER GROUPS OF POLICE OFFICERS

Стаття презентує теоретичний аналіз та емпіричне дослідження емоційної складової суб'єктивного благополуччя поліцейських. Наукові розвідки показують, що психологічне благополуччя у зрілому віці є позитивним предиктором професійної реалізації. У дослідженнях суб'єктивне благополуччя трактується через особливості прояву психологічної розумності, котра посилює здатність людини розуміти себе та інших й долати життєві негаразди.

Мета статті – виявити специфіку емоційних переживань у різновікових та різногендерних групах поліцейських. Вибірку дослідження становили 180 поліцейських, з яких 90 жінок та 90 чоловіків. Групи були сформовані за двома критеріями: вік та стать. Жінок-поліцейських було розподілено за двома групами: в першу групу увійшли жінки періоду ранньої дорослості (21–25 років) у кількості 45 осіб, до другої увійшло 45 жінок періоду середньої дорослості (25–40 років). Чоловіків-поліцейських також було розподілено на дві групи: першу групу становили чоловіки періоду ранньої дорослості (21–25 років) у кількості 45 осіб, другу групу склали 45 чоловіків періоду середньої дорослості (25–40 років). У дослідженні було використано опитувальник «Шкала суб'єктивного благополуччя» А. Перрудент-Бадокс, Г. Мендельсон та Ж. Чіче.

Емпірично було встановлено, що жінки-поліцейські в період ранньої дорослості мають ознаки психоемоційного виснаження, переймаються результатами своєї діяльності, якістю виконаних обов'язків, що викликає у них напругу та тривожність. Жінки-поліцейські в період середньої дорослості є більш схильними до змін в настрої, які ми пов'язуємо з особливостями даного вікового періоду. Виявлено, що чоловіки-поліцейські в період ранньої дорослості мають більш виражені емоційні переживання у питаннях соціальної взаємодії. Щодо чоловіків-поліцейських в період середньої дорослості, то вони схильні до перепадів настрою, загалом задоволені своїм повсякденним життям, професійною діяльністю та міжособистісними стосунками, що істотно позначається на їх загальному благополуччі. Встановлено, що досліджувані чоловіки середнього віку приділяють багато уваги своєму здоров'ю та фізичній формі.

Ключові слова: гендер, емоційні переживання, поліцейські, психологічна розумність, рання дорослість, середня дорослість, суб'єктивне благополуччя.

The article presents a theoretical analysis and an empirical study of the emotional component of subjective well-being in the practice of policing. A review of the psychological literature proved that well-being in adulthood is a positive predictor of professional fulfillment. In scientific works, subjective well-being is interpreted through the peculiarities of the manifestation of psychological mindedness, which strengthens a person's ability to understand himself and others and overcome life's troubles. The purpose of the article is to reveal the specifics of emotional experiences in different age and gender groups of police officers. The research sample consisted of 180 police officers, of whom 90 were women and 90 were men. The groups were formed according to two criteria: age and gender. Female police officers were divided into two groups: the first group included women in the period of early adulthood (21–25 years) – in the number of 45 people, the second included – 45 women in the period of middle adulthood (25–40 years). Male policemen were also divided into two groups: the first group consisted of men in the period of early adulthood (21–25 years old) in the number of 45 people, the second group consisted of 45 men in the period of middle adulthood (25–40 years old). The questionnaire "Subjective well-being scale" by A. Perrudent-Badox, G. Mendelsohn and J. Chiche was involved in the study.

Empirically, it was established that female police officers in the period of early adulthood show signs of psycho-emotional exhaustion, are preoccupied with the results of their activities, the quality of the duties performed, which causes them tension and anxiety. Female police officers in the period of middle adulthood are more prone to mood swings, which we associate with the characteristics of this age period. It was found that male police officers in the period of early adulthood have more pronounced emotional experiences in matters of social interaction. As for male police officers in the period of middle adulthood, they are prone to mood swings, the satisfaction with their daily life, professional activities and interpersonal relationships is

examined, which significantly affects their general well-being. It was established that the middle-aged men under study pay a lot of attention to their health and physical form.

Key words: *gender, emotional experiences, police officers, psychological mindedness, early adulthood, middle adulthood, subjective well-being.*

Постановка проблеми. Професія поліцейських є емоційною та важкою за своєю специфікою, оскільки вимагає самовіддачі, високого професіоналізму, готовності долати труднощі та частих контактів з громадськістю. Зрештою, поліцейські є джерелом безпеки для суспільства. Це професіонали, які реагують на локальні загрози та надзвичайні ситуації, тому до особистості поліціантів висуваються високі вимоги. Емоційна стійкість, врівноваженість, впевненість у собі, стресостійкість, оптимістичність, життєрадісність – це все є характеристиками щасливої людини із достатньо сформованим рівнем благополуччя. Однак, понаднормова робота, стрес, емоційні переживання можуть негативно вплинути на сімейне та соціальне життя поліціантів, зробити їх уразливими та психологічно незахищеними.

Стан дослідження проблеми. Гарне самопочуття на роботі є дуже важливим фактором у діяльності, котрий є найкращим показником прихильності працівників та продуктивності. Наукові доробки налічують численну кількість робіт, які одногласно стверджують, що поліцейська діяльність є стресовою та емоційно виснажливою роботою. Стресори та негативні фактори професійного середовища, з якими стикаються офіцери поліції, негативно впливають на їх благополуччя з точки зору їх фізичного та психічного здоров'я. Вперше поняття «суб'єктивного благополуччя» було введено Е. Дінером. Автор вказує, що суб'єктивне благополуччя складається з когнітивних та емоційних факторів. Науковець констатує, що щастя людини базується на суб'єктивному судженні, а не на об'єктивних критеріях. До таких критеріїв, згідно з Е. Дінером, входить оцінка життєвого й емоційного досвіду людини, культура, здоров'я й міжособистісні взаємостосунки [1]. Сучасні дослідження благополуччя в більшості наукових працях зосередженні на вимірюванні рівня задоволеності життям. У своїй роботі М. Лінтон зі співавторами запропонували 99 шкал благополуччя та 196 його компонентів. Вчені резюмують, що поняття «благополуччя» має різноманітне трактування. Однак вони пропонують консенсусне формулювання благополуччя як стану, при якому особистість може розвивати свій потенціал, підвищувати свою продуктивність та креативність, будувати позитивні стосунки з навколишніми та робити внесок у свою професійну спільноту [2]. Закордонні вчені підтверджують, що людина, яка

надає сенсу своїй діяльності, як правило, матиме вищий індекс благополуччя, і вона буде схильна відчувати більше позитивних емоцій [3]. К. Page з колегами пропонують концепцію якості та стану життя людини, в основі якої лежать три ключові види благополуччя: суб'єктивне, психологічне та професійне [4]. Дж. Лі у співавторстві вважають, що благополуччя відчувається не після діяльності, а скоріше після усвідомлення процесу, який дозволяє людині будувати своє життя у взаємодії з навколишнім середовищем [5]. Колектив науковців на чолі з Д. Морено-Агостіно запевняють, що значуща діяльність приносить людині відчуття насолоди, задоволення, контролю та причетності. Однак, головною умовою, яка допомагає надати сенсу діяльності, на думку вчених, є стабільність. Науковці дійшли висновку, що люди з вищим рівнем освіти, як правило, мають вищий рівень задоволеності життям й благополуччя [6]. К. Салінас та Х. Вебб вважають, що стрес може вплинути на рівень благополуччя. Вчені впевнені, що стрес, стратегії подолання й благополуччя є скоординованими елементами в життєдіяльності людини. В стресовій діяльності дуже важливо досягнути балансу й рівноваги в даних елементах. Згідно з дослідженням вчених, копінг, орієнтований на емоції є пасивною стратегією подолання, який дозволяє підтримувати емоційну рівновагу. Жінки-офіцерки поліції на місці злочину зазвичай більше залучаються до емоційної, інструментальної підтримки та позитивного рефреймінгу, ніж чоловіки-офіцери на місці злочину, дійшли висновку вчені [7]. А. Пурба та Е. Дему пишуть, що суб'єктивне самопочуття поліцейських пов'язане з їх психічним здоров'ям, тому низький його рівень може призвести до прогулів на роботі, нещасних випадків й негативного сприйняття з боку громадськості [8]. Я. Пономаренко щодо ролі емоцій в професії поліцейських слушно зазначає, що емоційна сфера поліціантів може бути схарактеризована через індивідуальні особливості людини, культурні вимоги й нормативні приписи діяльності. Авторка пояснює, що для успішної діяльності у практиці поліціювання важливі конструктивні емоції, котрі будуть позитивно забарвленими й сприятимуть психологічній стійкості офіцерів поліції [9]. Проведене дослідження Я. Пономаренко щодо змісту емоцій у професійній діяльності поліції продемонструвало, що емоційність поліціантів як особистісний фактор здатен

негативно позначитися на їх психологічному, соціальному та фізичному благополуччі [10]. М. Галич вважає, що емоції позначаються на продуктивності поліцейських [11], а Е. Єрмоєнко вказує на деструктивному впливі емоцій на здатність раціонально мислити та діяти [12]. З. Кісіль та Р.-В. Кісіль описують професію поліцейських як надмірно емоційною, яка вимагає від поліцейських контролю над емоціями та стримуванні негативних почуттів. Науковці пишуть, що для поліцейських важливе вміння емоційно розвантажуватися, адже це буде впливати на їх благополуччя та самопочуття в цілому [13]. Схожої думки дотримується Н. Жук, дослідниця пише, що контроль над емоціями, особливо в процесі комунікації, є запорукою не лише професійного успіху, а й буде впливати на якість виконуваних обов'язків [14].

Мета та завдання дослідження. Мета статті – вивчити специфіку емоційних переживань у різновікових та різногендерних групах поліцейських. Завдання дослідження: 1) проаналізувати сучасний стан розробленості проблеми у працях українських та закордонних вчених; 2) визначити особливості емоційного компоненту суб'єктивного благополуччя у жінок та чоловіків поліцейських в період ранньої та середньої дорослості.

Матеріали та методи дослідження. В дослідженні брало участь 180 поліцейських. Розподіл груп відбувався за двома критеріями: вік (періодизація за Д. Бромлей) та стать. Жінок-поліцейських було розподілено за двома групами: в першу групу увійшли жінки в період ранньої дорослості (21–25 років) – у кількості 45 осіб, до другої увійшло – 45 жінок у період середньої дорослості (25–40 років). Чоловіків-поліцейських також було розподілено на дві групи: першу групу становили чоловіків в період ранньої дорослості (21–25 років) у кількості 45 осіб, другу групу склали 45 чоловіків в період середньої дорослості (25–40 років). Математико-статистична обробка отриманих

результатів проводилася з використанням t – критерію Стьюдента для незалежних груп. Для досягнення поставленої мети та емпіричного завдання нами була використана «Шкала суб'єктивного благополуччя» (оригінальна назва з французької «Échelle pour l'évaluation subjective du Bien-être») А. Пєррудєт-Бадокє, Г. Мендєльсон та Ж. Чіче (A. Perrudet-Badoux, G. Mendelsohn, J. Chiche, 1988). Даний опитувальник націлений на вимірювання емоційної складової суб'єктивного благополуччя особистості. Автори тесту вважають, що за даним тестом можна оцінити емоційний стан людини, особливо в умовах стресу. Шкала містить 17 пунктів, які утворюють 6 шкал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості емоційних переживань у жінок-поліцейських в період ранньої та середньої дорослості наведені у таблиці 1.

Аналізуючи значущі відмінності між двома групами жінок-поліцейських на різних етапах дорослості, статистичний аналіз показав, що у жінок в період ранньої дорослості спостерігаються значущі відмінності щодо групи жінок в період середньої дорослості за показниками шкал: «Ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику» ($t = 2,61$) та «Напруженість та чутливість» ($t = 2,01$). Розглянемо кожну шкалу окремо. За шкалою «Ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику» було встановлено, що жінки-поліцейські в період ранньої дорослості більшою мірою схильні до психоемоційного виснаження, котре простежується у порушеннях їх нормального функціонування та може позначатися на погіршенні сну, зростанню тривожності, занепокоєння та неухважності. Ми вважаємо, що отримані результати можуть бути пов'язані з тим, що в даному віковому періоді респонденти можуть відчувати невпевненість у собі в професійній діяльності, адже вони знаходяться на початкових етапах свого професійного становлення. Звісно,

Таблиця 1

Показники суб'єктивного благополуччя у жінок-поліцейських ($M \pm \sigma$)

Шкали	В період ранньої дорослості (21–25 років)	В період середньої дорослості (25–40 років)	t	P
Зміни настрою	6.29 ± 1.08	9.40 ± 1.10	2.02	0.05
Ступінь задоволеності повсякденною діяльністю	7.41 ± 1.15	6.18 ± 1.18	0.75	–
Значущість соціального оточення	6.35 ± 1.17	6.63 ± 1.06	0.18	–
Ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику	10.41 ± 1.25	6.23 ± 1.00	2.61	0.01
Самооцінка здоров'я	7.70 ± 1.11	7.64 ± 1.28	0.04	–
Напруженість та чутливість	8.97 ± 1.07	6.00 ± 1.03	2.01	0.05

бажання проявити себе, задіяти всі можливі свої ресурси, щоб як краще продемонструвати свої навички та знання. Підтвердженням наших припущень є вірогідні відмінності отримані за шкалою «Напруженість та чутливість» у групі жінок ранньої дорослості щодо групи жінок в період середньої дорослості. Таким чином, представниці першої групи більш чутливі до різного роду переживань, особливо пов'язаних з професійною діяльністю. Вони переймаються питаннями своєї компетентності, що імовірно впливає не лише на їх психоемоційний стан, а й на впевненість у собі. Однак, статистичний аналіз показав, що за шкалою «Зміна настрою» ($t=2,02$) у жінок в період середньої дорослості вірогідно більші значення щодо групи жінок в період ранньої дорослості. Це свідчить, що у представниць другої групи вірогідно частіше спостерігаються зміни настрою. Ми пояснюємо це тим, що в період середньої дорослості мають місце певні вікові зміни, котрі вмщують в собі різні фактори, як біологічного, так й соціально-психологічного характеру. Зміни настрою, можуть бути викликані, не лише професійними обставинами, а й сімейними та соціальними аспектами життєдіяльності людини. До прикладу, якість сімейних стосунків, взаємини з рідними, друзями, колегами. Відбувається переоцінка пріоритетів та цінностей у житті людини. Однак, подібні висновки, потребують подальших емпіричних розвідок та досліджень.

Для детального вивчення суб'єктивного благополуччя на поліцейській вибірці з урахуванням її гендерних та вікових відмінностей, нами було проведено дослідження на групі чоловіків-поліцейських, які також були розподілені на дві групи згідно їх віку (табл. 2).

Аналіз таблиці 2 свідчить, що виявлені вірогідні відмінності у другій групі чоловіків-поліцейських в період середньої дорослості стосовно чоловіків першої групи в період ранньої дорослості, про що свідчить статистична значу-

щість показників за шкалами: «Зміна настрою» ($t = 2,13$), «Ступінь задоволеності повсякденною діяльністю» ($t = 2,07$) та «Самооцінка здоров'я» ($t = 2,08$). Таким чином, можемо резюмувати, що чоловіки в період середньої дорослості мають тенденцію до частої зміни настрою, що позначається на їх оптимістичному сприйнятті своєї професії, однак в більшості випадків, вони задоволені своєю повсякденною діяльністю, оптимістично налаштовані та готові долати труднощі. Респонденти другої групи частіше замислюються над питанням своєї фізичної форми та переймаються своїм здоров'ям. Ми вважаємо, що саме в цьому віковому періоді поліцейські досягають свого вищого рівня саморозвитку та продуктивності, вони чітко розуміють свої сильні та слабкі сторони, приймають себе та відчують під своєю професійною майстерності.

Висновки. Згідно з поведеним емпіричним дослідженням, нами було сформульовано низку важливих емпіричних висновків. Жінки-поліцейські в період ранньої дорослості вірогідно частіше мають ознаки психоемоційного виснаження, переймаються результатами своєї діяльності, її якістю, що викликає у них напруження та тривожність. Жінки в період середньої дорослості, навпроти, більш схильні до змін в настрої, які ми пов'язуємо з особливостями даного вікового періоду. У групі чоловіків в період ранньої дорослості не було виявлено статистично вірогідних відмінностей за показниками суб'єктивного благополуччя, однак можемо припустити, що респонденти даної групи мають більш виражені емоційні переживання свого суб'єктивного благополуччя на відміну від групи жінок в даному віковому періоді, про що свідчать вищі бали за досліджуваними параметрами. У групі чоловіків в період середньої дорослості були виявлені статистично вищі показники, які свідчать про схильність до перепадів настрою, які можуть бути викликані робочими ситуаціями. Однак, досліджувані другої групи більшою мірою

Таблиця 2

Показники суб'єктивного благополуччя у чоловіків-поліцейських ($M \pm \sigma$)

Шкали	В період ранньої дорослості (21-25 років)	В період середньої дорослості (25-40 років)	t	P
Зміни настрою	11.50 ± 1.10	14.90 ± 1.16	2.13	0.05
Ступінь задоволеності повсякденною діяльністю	11.48 ± 1.15	14.75 ± 1.08	2.07	0.05
Значущість соціального оточення	13.47 ± 1.27	13.01 ± 1.12	0.27	–
Ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику	14.85 ± 1.17	13.81 ± 1.19	0.62	–
Самооцінка здоров'я	5.23 ± 1.12	8.48 ± 1.09	2.08	0.05
Напруженість та чутливість	8.06 ± 1.28	7.54 ± 1.03	0.32	–

задоволенні своїм повсякденним життям, тобто рівнем свого життя, професійною діяльністю та міжособистісними стосунками, що істотно позначається на їх загальному благополуччі. Встановлено, що досліджувані чоловіки середнього віку приділяють багато уваги своєму здоров'ю та фізичній формі. Варто окремо вказати, що у групі жінок та чоловіків в період середньої дорослості на рівні значущості діагностовані зміни настрою, які пов'язані з їх оптимістичним модусом спрямованості, особистісною оцінкою якості виконуваної ними роботи, їх бажанням проявити себе професійно та відчувати значущість своєї професії. Однак, за іншими показниками емоційних переживань, які відповідають за суб'єктивне благополуччя досліджувані групи мають істотні

відмінності, що підтверджує своєрідну специфіку проявів даного феномену на різногендерних та різновікових групах поліціантів.

Перспективами подальших наукових розвідок слід вважати дослідження специфіки показників психологічної розумності, котра є однією з важливих характеристик людини щодо доступності її внутрішнього досвіду, змісту її внутрішніх переживань й виступає структурним компонентом у побудові образу «Я». Вивчення психологічної розумності у різновікових та різногендерних групах поліціантів сприятиме більш глибокому розумінню зв'язків між думками, почуттями й діями, та їх впливу на якість виконуваних професійних функцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Diener E., Heintzelman S.J., Kushlev K., Tay L., Wirtz D., Lutes L.D., et al. Findings all psychologists should know from the new science on subjective well-being. *Canadian Psychology*. 2017. №8. P. 87–104.
2. Linton M.-J., Dieppe P., Medina-Lara A. Review of 99 self-report measures for assessing well-being in adults: exploring dimensions of well-being and developments over time. *BMJ Open*. 2016. №6(7). P.e010641.
3. Hooker S.A., Masters K.S., Vagnini K.M., Rush C.L. Engaging in personally meaningful activities is associated with meaning salience and psychological well-being. *The Journal of Positive Psychology*. 2019. №15(6). P. 821–831.
4. Page K.M., Milner A.J., Martin A., Turrell G., Giles-Corti B., LaMontagne A.D. Workplace Stress: What Is the Role of Positive Mental Health? *Journal of Occupational and Environmental Medicine*. 2014. №56(8). P. 814–819.
5. Li J.-B., Dou K., Liang Y. The Relationship Between Presence of Meaning, Search for Meaning, and Subjective Well-Being: A Three-Level Meta-Analysis Based on the Meaning in Life Questionnaire. *Journal of Happiness Studies*. 2021. №22. P. 467–489.
6. Moreno-Agostino D., de la Torre-Luque A., de la Fuente J., Lara E., Martín-María N., Moneta M.V., Ayuso-Mateos J.L. Determinants of Subjective Wellbeing Trajectories in Older Adults: A Growth Mixture Modeling Approach. *Journal of Happiness Studies*. 2021. №22. P. 709–726.
7. Salinas C.R., Webb H.E. Occupational stress and coping mechanisms in crime scene personnel. *Occupational Medicine*. 2018. P.№68(4). P. 239–245.
8. Purba A., Demou E. The relationship between organisational stressors and mental wellbeing within police officers: a systematic review. *BMC Public Health*. 2019. №19(1). P. 1286.
9. Пономаренко Я.С. Емоційна складова у професійній діяльності поліцейських з різним рівнем професійного самоздійснення. *Наукові праці МАУП. Психологія*. 2021. №4(53). С. 52–56.
10. Пономаренко Я.С. Психологічний зміст емоцій у поліцейських з різним рівнем особистісно-професійної здійсненності. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. №12. С. 100–106.
11. Галич М.Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період: дис. ...доктора філософії: 053 Психологія. Київ, 2020. 207 с.
12. Єрмоменко Е.А. Формування спеціальної професійно-психологічної готовності співробітників поліції засобами бойового хортингу: монографія. Київ : ГС «НФБХУ», 2021. 177 с.
13. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Особливості феномену синдрому емоційного вигорання у працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2019. №4 (6). С. 111–123.
14. Жук Н.А. Комунікативна компетентність як основа професіоналізму патрульних поліцейських: дис. канд. психол. наук: 053 – Психологія. Київ, 2021. 244 с.

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 6

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Підписано до друку: 30.03.2023
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,72. Замов. № 0423/246. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.